

АЛМАНАХ

Срби и православље у Далмацији
и Дубровнику

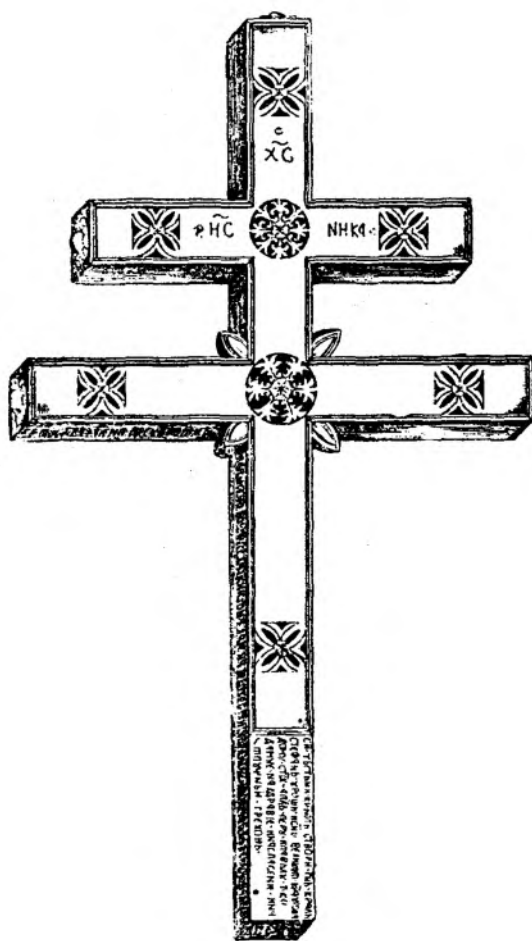

АЛМАНАХ

**Срби и православље
у Далмацији и Дубровнику**

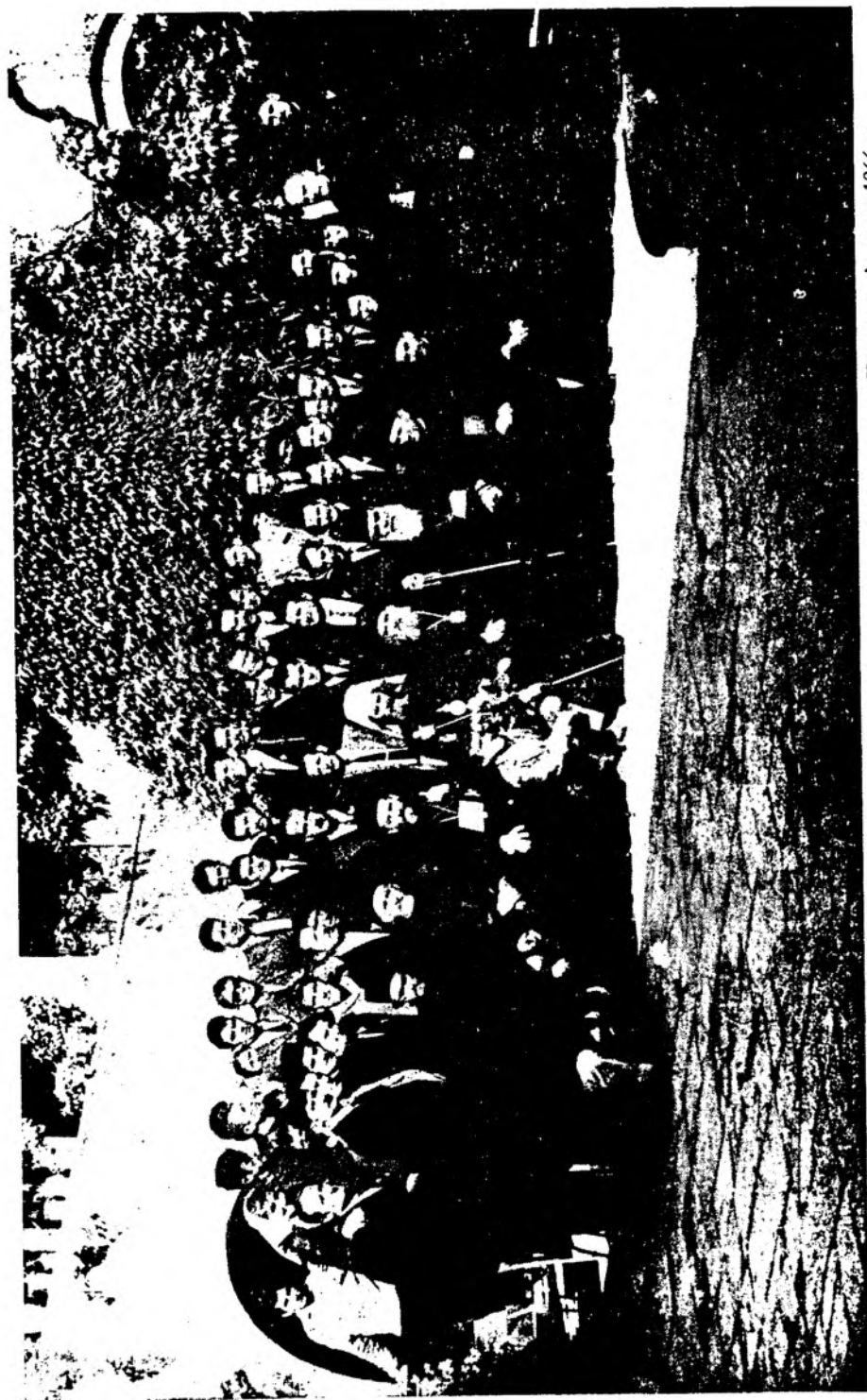
ИЗДАЊЕ:
САВЕЗ УДРУЖЕЊА ПРАВОСЛАВНОГ СВЕШТЕНСТВА
СР ХРВАТСКЕ — ЗАГРЕБ
1971. год.

Крст краља Милутина
(сада у Дубровнику)

Њ. Св. Патријарх српски Герман на прослави 350-тог. богословије у ман. Крки на Духове 1966. г.

ПРЕДГОВОР

Овим Алманахом заокружимо своја издања о Србима и православљу у Хрватској. — Радом Милана Радеке: Срби и православље Горње крајине, Загреб 1963, — дато је Горњокарловачко владичанство. — Радом дра Душана Кашића, Срби и Православље у Славонији и сјеверној Хрватској, Загреб 1967, — дате су епархије Загребачка и Славонска (пакрачка). — Овим радом даје се Епархија далматинска и садашњи дијелови епархије Захумско-херцеговачке с подручја Хрватске.

Сматрамо да се овим Србима у Хрватској пружа извјесна грађа о њиховој прошлости и о њиховој култури, толико потребна у наше дане културног буђења и, — надајмо се, — препорода у новом уставном стању.

Слиједећа наша едиција, — о истом предмету, — имала би да буде цјеловита књига о свему што је досад издато; наново уређено и допуњено, исправљено и усклађено у цјелину.

Ово значи да ће се врло радо узети у обзир свака критика, напомена и допуна од стране читалаца досадашњих књига. — Ту су природно у првом реду позвани свештеници да све што се односи на њихов крај провјере, исправе и допуне тако да би планирана цјеловита књига о Србима у Хрватској и њиховом православљу била што боља.

Од раније смо имали Карловачко владичанство Манојла Грбића, Православну Далмацију Никодима Милаша и Споменицу Пакрачке епархије дра Радослава Грујића, као и његову Апологију Срба у Хрватској, — све ово писано за потребе давних дана.

А сад би требало да пођемо путем остварења једне цјеловите књиге за потребе нових времена, наших дана.

Редакција

Срби и православље у сјеверној Далмацији

Географски положај Далмације у многоне је условио ток њене историје, која има врло мало мирних периода. Ту су се, као уосталом мање више на цијелом Балкану, укривали политички интереси Истока и Запада. Ту је ишла граница подијељеног римског царства; ту су се сретале и сукобљавале двије културе, два менталитета, двије народносне групе, Романи и Словени, напосљетку — двије цркве. Зато је историја овог подручја одвајкада испуњена трпљењем, нажалост и у области вјерског живота њених хришћанских становника.

I

ХРИШЋАНСТВО У ДАЛМАЦИЈИ ДО ДИОБЕ ЦРКАВА

Хришћанство је допрло у Далмацију већ у апостолско доба. Апостол Павле сам каже да је проповиједајући стигао чак до Илирика (Рим. 15, 19), а за свога ученика Тита вели да је отишао на проповијед у Далмацију (II Тим. 4, 11). Блажени Јероним, поријеклом Далматинац, такође говори о Павловој проповиједи у Илирику, а Епифаније Кипарски опет тврди да је апостол Лука (можда као пратилац Павлов) учествовао у евангелизацији Далмације, Галије, Италије и Македоније. Предање о раду апостола Павла у Далмацији је остало и даље живо. Далматински историчар Иван Луцијус (+1679) забиљежио је и конкретнији податак како се апостол Павле пролазећи кроз Далмацију зауставио код града Бурнума, недалеко данашњег Кистања, близу ријеке Тицијус (данашње Крке), што указује на постојање једне хришћанске општине у овом крају већ у апостолско доба. То нас подсјећа на катакомбе над којима је касније саграђен манастир Крка у коме је по Луцијусовом казивању на некој дасци био урезан словенски запис о овом боравку апостола Павла у Далмацији. И висовачки фрањевац, историчар Вињалић, пише сто година напослије Луцијуса да су се »у манастиру св. Арханђела, у коме данас калуђери живе, налазили написани дотични стихови на словенском језику у спомен борављења у томе мјесту апостола Павла«. Предање о боравку апостола Павла у Далмацији помиње и Алберто Фортис у свом путопису. Ова традиција добила је и свој ликовни израз у једној слици која се некад налазила у манастиру Крки, а приказивала је апостола Павла како проповиједа Далматинцима обученим у народне ношње.

У току првих трију вијекова ухватило је хришћанство у Далмацији коријена и поред гоњења за вријеме кога су и овдје записана многа имена мученика, од којих је остао у нарочитом поштовању св. Домнио, Дујмо, епископ солински, који је страдао у Диоклецијановом гоњењу почетком

IV вијека. Послије Миланског едикта (313) хришћанство је и у Далмацији рапидно кренуло напријед и ускоро на сцени црквених збивања видимо многе значајне представнике далматинске цркве. Поред романских колонија у Приморју се тада појављују и грчке колоније, које јачају нарочито откако је Далмација, најприје привремено (437), а послије пропасти западног римског царства (476) дефинитивно дошла под власт Византије, односно Источног римског царства. Од времена цара Јустинијана (527—565) те грчке колоније постају и расадници грчке културе о чему свједоче многи споменици од Равене па низ читаво јадранско приморје. По приморским градовима служи се у хришћанским црквама на латинском, али и на грчком језику, нарочито у мјестима гдје су биле јаче грчке колоније.

Развој хришћанске цркве у Далмацији био је озбиљно ометен доласком Словена, Срба и Хрвата, који су заједно са Аварима многе области на Балканском полуострву опустошили, многе градове разрушили и црквену организацију разорили. О географском смјештају Срба и Хрвата на овом подручју даје најранију сачувану информацију византијски цар-историчар Константин Порфирогенит (945—959): «Од ријеке Цетине почиње земља Хрватска и пружа се према Приморју до границе Истре..., а према Цетини и Ливну граничи са Србијом». Ово Порфирогенитово казивање усвојили су, или на основу других извора утврдили, и наши старији историчари. И Луцијус вели да су Хрвати заузели дио Далмације од Истре до Цетине, а Срби даље на југ до Драча. То усваја и Мавро Орбин, Андрија Змајевић, Рачки, Љубић, Миклошић и други. Напоследку, то потврђује и чињеница да је Хум одвајкада био у саставу средњовјековне српске државе, а сјеверна Далмација је улазила у састав хрватске државе, која је од 1102. ушла у персоналну унију са Угарском. У приморским градовима превладало је романско становништво. Оно се ту и на острва склонило са копна пред словенском стихијом.

Христијанизација досељених Хрвата и Срба почела је већ од досељења, али је напредовала споро. Страни, латински и грчки богослужбени језик био је томе највећа сметња, јер је поред неразумијевања рабао подозрење и страх да страни проповједници не би били експоненти страних сила, франачке или византијске државе. Треба, наиме, нагласити да је 732. године византијски цар Лав III Исавријанац, да би се осветио папи због противљења његовој иконоборачкој политици, одузео испод папине јурисдикције Сицилију, доњу Италију и цио Илирик, а с њиме и цијелу Далмацију и Превалис, те их потчинио цариградском патријарху. Тако је створен принцип да се границе цариградске патријаршије подударају са границама византијске државе. Док се тако цариградска патријаршија налазила под заштитом византијске државе, папа се ставио под заштиту франачког краља Пипина малог, чијег ће сина Карла Великог 800. г. бирати за римског цара. Карло је ускоро освојио сјеверну Далмацију, што је утврђено и Ахенским миром (812), када су Византији остала од сјеверне Далмације само острва Крк, Црес, Лошињ и Раб и градови Задар, Трогир и Сплит. Тим подручјем управљао је царски намјесник или проконзул (стратег) са сједиштем у Задру, који је послије разорења Салоне остао све до 1918. главни град сјеверне Далмације. Тада су франачки мисионари покрестили далматинске Хрвате, чији је кнез признавао врховну власт фуранског маркгрофа и франачког краља.

Хрвати су с временом успјели да асимилирају аварске и романске остатке, да се отресу франачке и византијске власти и да створе своју државу која је трајала од IX до XII вијека. Приморски градови, иако више нису били онако независни као под Византијом, ипак су задржали своја основна мунципијална права. Тако је остало и послије 1102, кад је

Хрватска ушла у персоналну унију са Угарском. Та унија није утицала на етничко стање у Далмацији. Романско становништво у приморским градовима мијешало се са хрватским и прилично се асимилирало, док су се остаци илирско-келтских племена на којну повлачили пред Хрватима у планинске крајеве и због географских услова и несигурности одавали се ахом номадском сточарском начину живота. Њих су још Византинци називали Мавровласима (Црни власи), па су то име усвојили касније и Сло. ени, Хрвати и Срби. И Млечани су их звали Мурлаки или Морлаки. Касније, кад се они буду сасвим асимилирали са Хрватима и Србима, неће овај назив више имати етнички значај, већ ће означавати онај дио далматинског становништва, који се по планинским предјелима далматског копна бави сточарским начином живота.

Кад је Угарска, ступивши у заједницу са Хрватском, избила на Јадранско море, нашла је опасног такмаца у Млетачкој Републици. И једна и друга сила жељела је да придобије уза се далматинске градове, али су они углавном љубоморно чували своје аутономије, и ма колико да су изражавали узајамно ривалство, били су солидарни у отпору према странцима. Они су чували свој региоанални далматински патриотизам («далматинизам») и поносили се њиме.

У црквеном животу хрватске Далмације превладала је у X и XI вијеку латинштина. Ћирило-методска глагољица и ћирилица нису могле да се одрже, јер су њима писане богослужбене књиге византијског обреда, док је овдје од раније ушао у употребу латински језик, како у општем животу, тако и у цркви и обредима. Отпор латинштини од стране нижег свештенства и многих епископа на челу са нинским епископом Гргуром завршио се неуспјехом. Латинаши су победили, те је на сплитском сабору 1060. коначно забрањено служење на словенском језику и рукополагање за свештенике оних лица која не знају латински. Како је то било баш у вријеме коначног расцијепа између источне и западне цркве (1054), послужило је то појачању разлика између Хрвата који су сада, по сили закључака латеранског и овог сплитског сабора, увели латинштину, и Срба који су се служили ћирилицом и њоме писали преводе богате византијске богослужбене и богословске литературе, а богослужење вршили на словенском језику по грчком обреду. Срби остадше у источној, грчкој хришћанској сфери, а Хрвати у западној, латинској. Не би у томе било нарочитог зла по наше народе да је етничка граница била јасна и кроз вијекове стабилна. Са њеним помјерањем и мијешањем Срба и Хрвата, као припадника источне и западне цркве, долазило је до узајамног трвења, које су спољни политички фактори често потпиривали и доводили до отвореног антагонизма, тако штетног и по Србе и по Хрвате. Подјела црква је по наше народе посебно фаталан догађај, јер је граница између подијељених црква и оштрица свих аспирација, прозелитизма и антагонизма као оштро сјечиво кроз вијекове рањавало наше националне организме. Наши непријатељи су то до максимума користили.

II

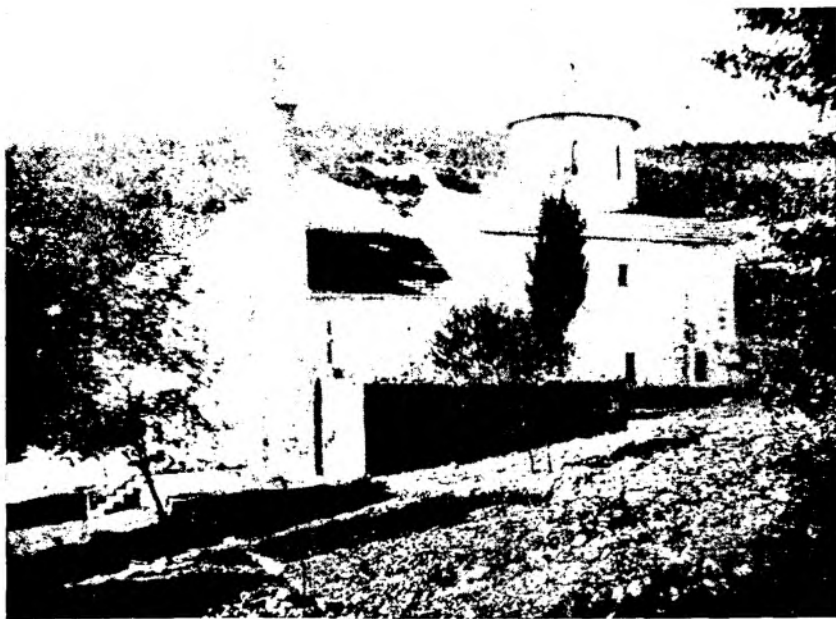
ПОЈАВА СРБА И ПРАВОСЛАВЉА У СЈЕВЕРНОЈ ДАЛМАЦИЈИ

У времену кад су Хрвати признали Коломана за свог краља (1102) границе хрватског краљевства, како пише Шишић, «текле су отприлике Неретвом до Раме, одатле на горњи и средњи Врбас, затим на доњу Босну до ушћа у Саву и правцем повученим између данашњег Брода и Доњег Михољца до Драве, па уз Драву до штајерско-крањског пограничног

горја откуда се спуштала на море код Ријеке; од већих отока припадали су Хрватској Крк, Црес, Раб, Паг, Хвар, Брач и Вис». Сјеверна Далмација ће тако већ почетком XIII вијека постати тремећа на којој су се сукобљавали интереси хрватско-угарске државе, затим Босне и напосљетку Србије, која је владала сусједним Хумом.

У Хрватској је постепено ојачало племство и потпуно се развио феудални систем. Крајем XIII вијека нарочито се истичу двије племићке породице, Франкопани у Модрушкој жупанији и Шубићи у Брибирској. Павле Шубић (+1312) је чак добио насљедно банско достојанство и готово суверено владао на подручју од Гвозда (Капеле) до Цетине. Он је чак успио да своју власт прошири и на један дио Босне, те се од 1299. називао »бан Хрватске и Далмације и господар Босне«. Кад је Павле у борби за подвргавање појединих босанских области погинуо од »босанских јеретика«, наслиједио га је у банском достојанству најприје брат Младен I (1302—1304), а затим син Младен II (1305—1322). Даље ширење власти хрватског бана у западној Босни зауставио је босански бан Стјепан I Котроманић (1290—1310), зет српског краља Драгутина, који је као »сремски краљ« (1284—1316) управљао и сјевероисточном Босном и по ријечима његова биографа, архиепископа Данила, »многе од јеретика босанске земље обрати у хришћанску вјеру и крсти их«. Тако је западна Босна била у политичкој и територијалној заједници са Далмацијом, а источна са Србијом.

Овакво политичко стање имало је знатних посљедица по вјерски и црквени живот на овом подручју. У западној Босни, која је сада била у политичко-територијалној заједници са Далмацијом, постојале су упоредо »црква босанска« и православна. Хум, који је кратко вријеме био под влашћу Шубића, у црквеном погледу улазио је у састав светосавске Жичко-пећке архиепископије. Све је то омогућило да и сјеверна Далмација, усљед кретања војске и миграције становништва, дође у додир са пра-

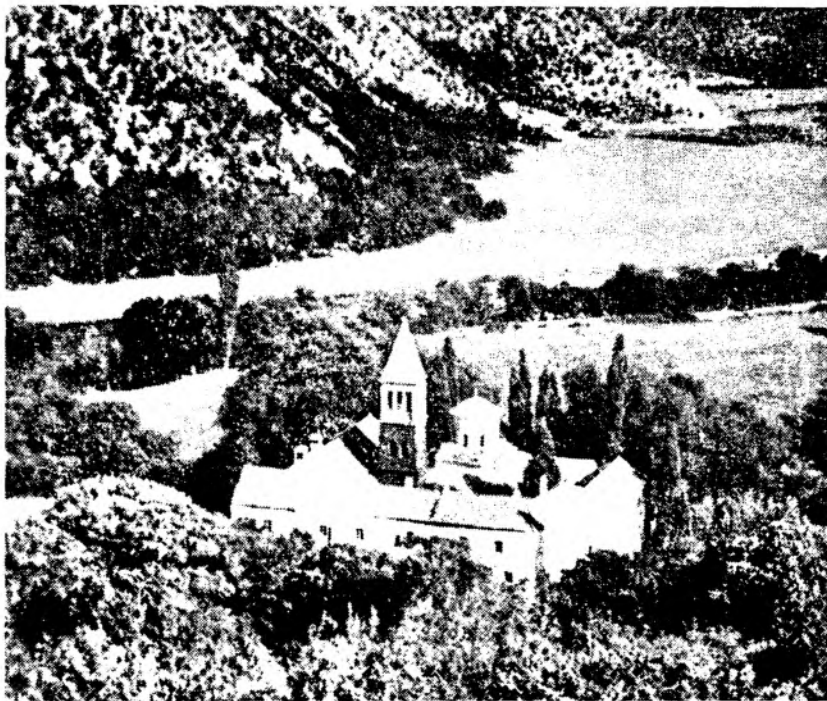

Манастир Крупа

вослављем и да га упозна. Иван Луцијус, писац далматинске и хрватске историје, пише како су се Срби из Босне крајем XIII вијека, за вријеме бана Младена, почели да досељавају у Далмацију. Они су најприје служили као војници у Младеновим далматинским градовима, а затим су се спуштали у равнице и заједно са Хрватима обрађивали поља. Друга сеоба Срба у сјеверну Далмацију догодила се, по казивању старих писаца, 1305. године, а касније их је било све више.

У то вријеме појављује се у сјеверној Далмацији и први српски православни манастир, Крупа под Велебитом. Записана традиција каже да је то било 1317. године. Предање даље каже да су манастир саградили добјегли калуђери босанског манастира Крупе уз материјалну помоћ српског краља Стефана (Милутина) и следећих двају краљева (Дечанског и Душана) и уз помоћ народа. Ови су краљеви, према предању, откупили манастиру неке земље, које су калуђери касније умножили, па их сачували за вријеме Турака, који су манастиру потврдили право на уживање ових земаља.

Оснивање овог православног манастира ван немањинке државе, на подручју које је за Немањине било од велике важности, морало је разумљиво да заинтересује владаре из ове династије. Са вјерског гледишта, не зачуђава њихова жеља да помогну овим малим српским насељима у задовољавању њихових вјерских потреба, а са политичког гледишта — требало је да овај манастир веже одвојене Србе за немањинку државу и српску архиепископију. Цар Душан ће 1347, свакако из политичких разлога, удати своју сестру Јелену за Младена III Шубића, који је тада био господар Скрадина, Клиса и Омиша. Младен је био врло угледан и

Манастир Крка

моћан феудалац и могао је добро да послужи политичким интересима царевине на овој страни, а он је опет, без сумње, био сретан што је добио за шурака тада најмоћнијег владара на Балкану. У времену кад су се на овом подручју борили за превласт Млечани и Маџари, овај брак је био пожељан и Шубићима и Душану. Међутим, Младен је умро већ 1. маја 1348. и Јелена је остала са тек рођеним сином Младеном IV међу самим непријатељима. Младеновог посједа хтјели су да се домогну и Млечани и Маџари и Немањићи, па и сродници из породице Шубића. Несретној младој удовици помогао је брат, српски цар Душан, који је послао своје војничке посаде у сестрине градове. У Клис је дошао Душанов њемачки најамнички старјешина Палман, а у Скрадин Бураш син Илијин, родом из Зете, праћен синовима и синовцима.

Иако појава српске принцезе, њених дворјана и српских царских посада у далматинским градовима није значила нарочиту промјену у вјерском и црквеном животу овог римокатоличког подручја, ипак је чињеница да је у то вријеме усљед учесталих миграција Срба из Босне било све више српских оаза у овој области и да се 1350. овдје појављује и други српски манастир, Крка, и то баш иницијативом Јелениног духовника Рувима и њеном материјалном помоћи, о чему детаљно говори Кончаревићев летопис. Није без значаја да се нагласи да су оснивачи манастира св. Арханђела у Крки били калуђери који су дошли из манастира св. Арханђела, који је у Јерусалиму подигао српски краљ Милутин. Од половине XIV вијека све чешће су миграције православних Срба из Босне у сјеверну Далмацију. Смјештај ових досељеника задавао је много бригае далматинском бану Николи Сечу, али је узбудио и папу Григорија XI, који је 1372. и 1373. упозоравао босанске фрањевце на ове »православне Влахе«, који се са граница Босне и Крбаве шире према Приморју.

Ово досељавање православних Срба из Босне у Далмацију појачано је послједице Твртковог освајања Далмације и јужне Хрватске до Велебита (1390), откад се он почео да назива »краљ Србије, Босне, Далмације, Хрватске и Приморја«. Кончаревић је у свом Летопису записао да »краљ Стефан Твртко бјаше орудије Божијаго промисла ради утврђења нашеја свјатија православија вјери в нашем отечествију«. У његово вријеме саграђена је црква Вазнесења Христова (Свети Спас) на извору ријеке Цетине. Тада се спомињу и православне цркве у Клису и Брибиру. Срби, досељени из Босне, саградили су на Цетини манастир Драговић (1395). Ова насеља су на преласку из XIV у XV вијек стално јачала због доласка све нових и нових група досељеника из Босне, у коју су учествовали турски упади и учинили Босну врло несигурним подручјем. Тако се послједице турског упада у Босну 1397. иселило доста Срба из Босне у Далмацију. Једна од тих група населила се у Книнском пољу, Голубићу, Паћинама и Полачи. Млетачки адмирал Петар Лоредан помиње 1423. »српске вазале« као поданике оброчког дворца, за које вели да су још од 1392. настањени на мјесту гдје се налази село Жегар.

Тврткови наследици нису могли да задрже управу над сјеверном Далмацијом, већ су је морали предати поново хрватско-угарском краљу. Међутим, честе смјене на овом пријестолу и непрестане буне и немири имали су судбоносне посљедице и по Далмацију. Хрватско-угарски краљ Владислав Напљски, видећи да се у овако бурним временима неће моћи да одржи на пријестолу, одлучи се на врло подло дјело. »Послије дуљих преговора и срамотног цјенкања прода у јулу 1409. за 100.000 дуката град Задар, Новиград, Врану и оток Паг, као и сва своја права на читаву Далмацију Млетачкој Републици. И тако се ето Венеција, која се за читаве борбе мудро држала по страни, највећма окористи дуготрајним грађанским ратовима у Хрватској и Угарској, угнијездивши се тај пут у Далмацију трајно до своје пропасти (1797)« (Шишић).

Краљ Сигисмунд се узалуд трудио да поврати Далмацију од Млечана. Њему је остало само приморје од Истре до Обровца, Книнска крајина, Врлика, Сињ, Клас, дио Загорја (између Трогира, Шибеника и Арниша), Петрово Поље, Промина и Миљевци. Млечани су држали обалу са градовима: Задар, Нин, Новиград, Врана, Островица, Скрадин, Шибеник, Трогир, Сплит, Омиш, Котор и Будава. Тај свој посјед Млечани су задржали стално, док је мађарско подручје постепено пало под Турке.

III

ПОД МЛЕЧАНИМА И ТУРЦИМА

Млечани су око сто тридесет година управљали највећим дијелом Далмације. Услијед несигурности босанског становништва, због честих удара Турака, кроз цио XV вијек продужавале су се појединачне миграције српског становништва из Босне у Далмацију. Према извјештају млетачког далматинског провидура Антонија Контарини прешло је између 1413. и 1417. »много народа из Босне, од кога је регрутовано 5.000 добрих војника«. Од половине овога вијека помиње се у сјеверној Далмацији цио низ православних цркава, у Кули Атлагића (1450), Паћенама (1456), Полачи (1458), Голубићу (1463), Книнском Пољу (1468) и другим мјестима.

Пошто су под Турке пале Босна (1463) и Херцеговина (1482), настала је у Далмацији велика несигурност. Турци су упадали и на ово подручје, пљачкали и пустошили. Сусједне области требало је сталним упадима, пљачком, робљењем и палежом застрашити и приморати становништво да само напушта своја огњишта, а затим су таква напуштена подручја лако падала под турску власт. Тако је то и у Далмацији било. Године 1465. пребјегло је хрватско становништво Макарског приморја са својим свештенством на острва. Десет година касније (1475) побјегло је много народа из Цетињске крајине у Приморје. За вријеме млетачко-турског рата од 1498. до 1503. хиљаде хрватских старосједилаца побјегло је из Далматиског загорја к мору, те већи дио пријебе на острва у близини Задра и Шибеника (Уљан, Пашман, Зларин, Првић, Крапањ), а мањи се настанио око утврђених млетачких градова на копну. »Угарски краљи, пише фра Стипан Златовић, забављени размирицама велможа и у свећерном рату с околним владари, нису се ни сјећали овога краја своје круновине. Тврди градови у власништву заповједника без блага и војника, залуд вапијаху у пријетећој погибли краљеву помоћ; док Турци на чете и на јаке одреде продираху сад на један, сад на други крај, плајенећ, палећ, и пук у робство одводећ без одпора и страха, јер не бијаше војске нити могућства окупити је и уздржати... Хрватски кнезови и власници великих посједа и властитих тврђава, видећ се изложеним неизбјежној погибли дивјих чопора, оставише дворе и имања, и заклонише се у млетачке градове при мору, или се преселише у Хрватску... За господари одселише и кметови, те земља остаде пуста на потарлуку турских парипа... Столане су цркве биле попаљене, жупе и села разметнута, самостани разкопани и свећенство се разбјегло и расуло. Заклонио се тко је жив утекао да сахрани главу за млетачке бедеме покрај мора. Од Цетине до Зрмање нигдје свећеника, нити светог мјеста, него се усједнула права *abominatio desolationis*.«

Православни Срби који су се од раније доселили у сјеверну Далмацију и саградили овдје своје скромне цркве и манастире, ријетко су их напуштали и пред Турцима одлазили у Приморје, него су већином давали отпор турским пљачкашким четама и бранили своје домове и цркве.

За њих Турци нису били такво изненађење и страшило као за далматинске Хрвате, који слушајући о страхотама турских напада, нису имали смјелости да их сачекају, нити је ко постојао ко би организовао отпор. О томе Кончаревић пише: »При сих произшествијих народ наш православни мужествено супротивљашесја Турком, особено же в заштитје својих црквеј, и благодарја сеј яго мужествености, за малими излученијами сохранилисја оње невредими. Католики же всје своји мјеста оста-виша и цркви их всје опустјеша.«

Хрватски писац, фрањевац Вињалић, свједочи како су »Власи које данас зову Морлаки, а који су православне вјере, настанили се у Далмацији, а то је у предјелима Либурије и Јапидије, у којим су предјелима прије становали Хрвати, који су сви били латинске вјере«. Малобројни преостали хрватски живаљ повукао се у »планинске збјегове«. И српски досељеници настанивали су се првобитно такође у планинским предјелима ради заштите од турских пљачкашких упада. Нашавши се ту заједно, преостали римокатолици и православни, »свећерно су живјели у најлипшој слог и љубави«.

Досељавања Срба у Далмацију била су тада перманентна, али у већим групама су се догодила нарочито између 1523. и 1527. године, кад је прешло више хиљада српског народа са много својих свештеника. Зато ускоро видимо да се граде нове православне цркве по Далмацији. Између 1524. и 1537. помињу се у Кончаревићеву Љетопису цркве у Биљанима, Островици, Карину, Беврскама, Кистањама, Биовичином Селу, Радучићу, Мокром Пољу и Жагровићу. Многе напуштене и разорене римокатоличке цркве Срби су са пијететом обнављали и у њима обављали своје бого-служење.

Приликом турских упада и ратовања по сјеверној Далмацији страдала су и српска насеља и њихове цркве и манастири. Неке од њих су одмах обнављане, а неке су чекале на обнову и годинама. Године 1480. био је опљачкан манастир Драговић а његови калуђери разагнани. Тек послје двадесет година повратише се они у манастир и отпочеше његову обнову. Манастир Крупа је страдао 1502. године. Турци га тада напалоше и опљачкаше, а калуђери су били приморани да се склоне у манастир Крку, одакле су се вратили тек по склопљеном примирју (1503).

Турци су у овим ратовањима постепено заузимали Далмацију, дио по дио. До 1533. Турци су од Мабара отели Котаре са Островицом, Буковицу са Скрадином, Книнску, Дрнишску и Цетинску крајину, сплитско Загорје и све до Неретве. Од тога је формиран клишки санџак, на чијем челу се налазио Мурат бег, поријеклом из Шибеника. То ратовање и коначно турско заузимање континенталне Далмације завршило се падом Класа (1537) и миром између Млетачке Републике и Турске (1540). Тада је коначно ликвидирана мађарска власт на овом подручју, а Далмација је подијељена на два дијела. Млетачкој Републици, која је том приликом морала да плати Турцима 30.000 дуката у име ратне штете, остала су само острва и приморски градови, међу којима на првом мјесту Задар са Равним Котарима, а све остало је потпало под Турке. Тако су се готово сва далматинска српска насеља наша под истим господаром под којим су се налазили и његови једнокрвни сународници у Србији и Босни. То је још више појачало досељавање Срба у Далмацију тим прије што су то форсирале и турске власти које су из чисто економских и војно-политичких разлога настојале да ове опустјеле крајеве населе и учине их кориснима по државу. Таквих сеоба било је и прије и послје склапања мира. О томе свједоче извјештаји млетачких чиновника. Године 1531, и 1539. они јављају да са досељеним Србима долазе и многи њихови свештеници, којима досељени народ безусловно вјерује. Године 1551. досе-

лило се неколико хиљада Срба у Книнску крајину, а 1577, по казивању Виџадића, јаке групе »Срба или Влаха сада званих Морлака и који су сви православне вјере« спустили су се са босанских планина на површ између Крке, Динарских Алпа и Јадранског мора и тако појачали ранија српска насеља.

Досељавања Срба у сјеверну Далмацију продужила су се за вријеме турске управе овим подручјем. Било је ту самоиницијативних миграција, али било је, као што рекосмо, и колонизације, која је вршена од стране турских власти ради економског активирања и војничке обране овога пограничног подручја. Невоље које је овај ратнички елеменат трпио због своје позиције и крајишничке службе, биле су у XVII вијеку појачане услед млетачко-турског рата око острва Крита (Кандије) познатог под именом Кандијског рата (1645—1669). Послије тешког ратовања од четврт вијека, у коме су Млечани имали само спочетка успјеха, морали су склопити мир по коме су изгубили Крит, али су ради отштете добили мало проширење у Далмацији са утврђеним Клисом. Нова млетачко-турска граница ишла је косама првих брда недалеко од обале. По млетачком изасланику Нани, који је с турским изаслаником утврђивао ову границу, названа је она »linea Nani«, а добијено подручје »vecchio acquisto« (стари посјед). Искористивши ускоро турски неуспјех под Бечом (1683) и даље њихове неуспјехе у рату са Аустријом, Млечани су на овом подручју отели од Турака 1686. Сињ, а двије године касније и Книн, те је тако цијела сјеверна Далмација од Цетине до Зрмање дошла под млетачку власт. Како се рат продужавао, Млечани су помоћу шпанских чета и ускочких мишица и крви освојили Херцеговину и Габелу. На основу одредаба мира закљученог у Сремским Карловцима (1699) Млетачка Република је добила нова проширења у Далмацији. У комисији за разграничење у Далмацији био је од стране Републике провидур Гримани. Републици су поред досадашњег уског приморског појаса припали Книн, Врлика, Сињ, Вргорац и Габела и око сваког тога мјеста његова околина на сат хода око њега, као неутрални и одбрамбени појас. Та нова граница названа је »linea Grimani«, а добивено подручје »nuovo acquisto« (нова тековина). Послије новог турско-млетачког рата (»морејски рат«) и закљученог мировног уговора у Пожаревцу (1718) Млечани су у Далмацији добили Имотску крајину до Динаре и Пролога са извјесном коректуром старе границе. Та нова млетачко-турска граница у Далмацији названа је »linea Mocenigo« по провидуру Моћенигу који је од стране Републике учествовао у комисији за утврђивање нове границе, а добијена територија названа је »novissimo acquisto« (најновија тековина).

УСКОЦИ — У вријеме овог готово непрестаног ратовања и проширивања млетачког посједа у Далмацији нарочито су се на млетачкој страни у борби са Турцима истакли »ускоци«. »Ускочивши« испод Турака у млетачки дио Далмације, ускоци су бранили млетачки дио Далмације од турских упада, а у ратним временима били готово једина војска Млетачке Републике, која се на овом фронту борила против Турака. Једна група тих ускока напустила је Далмацију послје пада Клиса (1537) и турске руке и отишла у Сењ, гдје је њихову снагу и храброст искористила Аустрија, а кад их више није требала оставила их је без икакве помоћи, упућене једино на пљачку и гусарење.

»Нема народа на свијету који би за одбрану од Турака био тако спретан као што су ускоци«, пише један тадашњи италијански извор. Међу далматинским ускоцима XVI и XVII вијека највећу славу су стекли: Буро Даничић, Милош Славчић, Вукман Влатковић, Иван Новаковић-Влатковић, Марко Маргетић, Марко Домазетовић, Бураб Врањанин, Бураб Масларда, Иван Сенковић, Мартин Поседарски и други.

Посебно су чувени ускоци Равних Котара у залеђу Задра, чија су јуначка дјела и врлине опјеване у многобројним народним пјесмама тзв. ускочког циклуса. Котарски ускоци су за вријеме Кандијског рата спасли Републици њене позиције у Далмацији. Сердар Јанко Митровић, родом из Жегара, спасио је 1647. Шибеник који је напао Мехмед паша Текелија са 40.000 Турака. То је одушевило ускоке («Морлаке»), те отпоче крвави обрачун са Турцима који није престајао све до Пожаревачког мира (1718), па и касније. Тих седамдесет година представљају заиста једно »мегданско доба« у коме су се поред Јанка Митровића (+1659) и Петра Смиљанића истакли њихови синови Стојан Јанковић (+1687) и Илија Смиљанић, а уз њих Вук Мандушић (+1648), чију је славу опјевао Његош у »Горском Вијенцу«, а млетачки провидур за њега рекао да је »на Крајини цијењен више него иједан други«, па Вук Мочивуна, Вид Жеравица, Тодор Кладнић, Бајо Николић-Пивљанин, Цвијан Шарић и други.

IV

ЦРКВЕНИ ЖИВОТ ПОД ТУРЦИМА

Црквени живот православних Срба досељених у Далмацију од XIV до XVII вијека развијао се у складу са политичким и осталим околностима на овом подручју. Прву бригу о досељеним православним уским («морлацима» или »власима») водили су у континенталном дијелу Далмације свештеници и калуђери који су заједно са појединим миграционим групама прелазили овамо, док су они малобројнији Срби по далматинским приморским градовима притјецали под духовно старање грчких свештеника, који су били пароси често бројних грчких колонија по далматинским градовима. Касније су уз грчке парохе постављани и српски капелани, који су за своје вјерне могли да служе на црквенословенском језику.

Нарочити значај у црквеном и вјерском животу далматинских Срба имала су њихова три манастира настала у самом почетку досељавања Срба у ове крајеве. Они су као центри православног вјерског и црквеног живота били и географски равномјерно распоређени. Док је за Равне Котаре и крај под Велебитом био духовни центар манастир Крупа, имала је Буковица свој манастир Крку, а Цетинска крајина — Драговић. Крка је убрзо стекла највећи углед међу овим манастирима, како због тога што је њен постанак везан за личност Јелене сестре цара Душана, тако и због свог централног географског положаја у овим насељима. Надзор над овим манастирима вршили су оближњи епископи, зетски и херцеговачки, а касније дабробосански. Крчки игуман је у црквеном животу Далмације имао првенство части међу свештенством, а у народу посебан углед. Народ је имао учешћа у његовом избору. То нам показује примјер крчког јеромонаха Симеона. Њега су представници свештенства и народа изабрали за игумана, на основу чега га је произвео у тај чин зетски митрополит Јосиф и издао му о томе на Велику Госпојину 1454. синђелију у којој вели да је уважио »једнодушноје изабраније всего свјашчества и благочестиваго народа«. Синђелија јасно указује на то да овај игуман није имао да управља само својим манастиром, већ и околним народом на што га митрополит овлашћује. По благослову овог епископа подизане су по Далмацији многе цркве: 1450. црква св. Николе у Кули Алагића, 1456. св. Бурба у Паћенама, 1458. св. Петра и Павла у Полачи и 1458. св. Стевана у Голубићу. Око 1468. подигнута је црква св. Бурба у Книнском Пољу, а 1467. црква св. Арханђела Гаврила у Мирањима. Између 1524. и 1537. подигнуте су многе цркве нарочито у Буковици

Овакво стање нередовне црквене јурисдикције остало је и првих деценија по паду Далмације под Турке (1540). Обнова Пећке патријаршије (1557) донијела је и црквеном животу у Далмацији срећеније стање. Брига о цркви у Далмацији била је од стране Патријаршије повјерена дабробосанском митрополиту, који је своје сједиште пренио из манастира Бање у Дабру у манастир Рмањ на тремећи Босне, Лике и Далмације. Зато се у титулатури дабробосанских митрополита до недавна одржала и титула »егзарх цијеле Далмације«. Како су ови крајеви под Турцима били подијељени на два санџака, клишки и лички (овоме је сједиште било у Книну), дабробосански су митрополити, да би означили своју јурисдикцију над овим крајевима, називали себе често и »клишки и лички«. За вријеме дабробосанског митрополита Варлаама освешћена је 1567. црква св. Бурђа у Смоковићу, а 1571. рукоположио је он два млада калуђера, Венијамина и Данила и послао по њима неколико антиминса и доста богослужбених књига за далматинске цркве. Варлаамов насљедник, митрополит Симеон, назива се у једној својој посланици митрополит »дабробосански, фојнички, клишки и далматински«. Његов насљедник, Гаврило Аврамовић »митрополит босански и клишки и лички«, као егзарх пећког патријарха за Далмацију, много се бринуо за напредак далматинске цркве. Он пише братству манастира Драговића и пита колико би требало свештеника за сав околни народ, али упозорава да не би требало рукополагати многе већ само оне који су способни за свештеничку службу. Митрополит Гаврило је 1578. поставио игумана манастира Крке за управитеља црквених послова у Далмацији, који има да управља у његово име и њега о свим потребама далматинске цркве да извјештава. Због тога је манастир добио неколико оближњих парохија ради свога лакшег издржавања и ослобођење од плаћања годишњег доприноса митрополиту. У вријеме митрополита Аксентија (1589—1601), који је обишао велик број далматинских цркава, владала је у Далмацији још увијек глад, због које су петорица калуђера манастира Драговића 1585. напустили свој манастир. Отишли су чак у Мађарску и тамо у Барањи основали манастир Грабовац. Митрополит је 1590. затекао у Драговићу само старог калуђера Петронија и два млађа калуђера.

Немирно вријеме патријарха Јована (1592—1614) у коме су подизани устанци против Турака од Баната до Пећи и Херцеговине, вријеме кад су спаљене мошти Светог Саве (1594), није оставило ни Далмацију на миру. Под утицајем времена и догађаја, неки сплитски племић Бовани Алберти помоћу сењских ускока преоте 1596. од Турака Клис, али за кратко, јер су га Турци већ послѣ два мјесеца повратили и горко се светили на далматинским хришћанима. Тада је велик дио Срба из околине Клиса и осталих мјеста Далмације напустио своја огњишта и одселио у Горски Котар. Ти Срби су тада населили Гомирје, Врбовско и Моравице. Са њима је пошло и неколико калуђера из манастира Крке, који су 1602. основали у том крају манастир Гомирје.

Нови пећки патријарх Пајсије (1614—1648) имао је тежак задатак да цркви, политички компромитованој пред Турцима, поврати њихово повјерење. Зато се он није поводио за агентима западних сила и римске курије, већ је настојао да привидном политичком лојалношћу према Турцима одврати њихов гњев и омогући цркви што мирнији живот и активност. Он настоји да подигне у народу просвјету, његује националну културу и традиције, пише књиге и оправља старе, даје иницијативу да се оне чувају и преписују, а цркве да се живописну и уљешавају. Он је писац житија и службе посљедњем српском цару Урошу. У духу његове политике, а настојањем дабробосанског митрополита Теодора и трудом крчког игумана Јоакима основана је у манастиру Крки 1615. прва до сада позната школа за спремање свештеничког подмлатка. У то вријеме,

или нешто мало раније, живописана је црква манастира Крупе. Тај живопис је израдио Георгије Митрофановић, тада најбољи српски сликар, који је својим фрескама прославио манастир Морачу и хиландарску трпезарију.

Међутим, Турци су и даље вршили велики терор над народом и манастирима. Зато су драговићки калуђери 1619. напустили свој манастир и отишли у Грабовац за својом ранијом браћом, те им је манастир опустео. И Крупа је ускоро доживјела велику трагедију. Турци су 1620. дошли у манастир ради пљачке, али им се калуђери одупру. То раздражи Турке те манастир потпуно опљачкају и запале, један калуђер погибе а остали се разбјегоше на разне стране. Тек 1642. вратили се преживјели калуђери у свој манастир, који је био потпуно пуст и зарастао у грмље. Манастир Крка спасавао се митом све до Кандијског рата за вријеме кога су ускочке чете на страни Републике ударале на Турке. Како су Турци дознали да је манастир Крка главни центар бунтовничких договора, ударише 1647. на манастир, опљачкаше га и запалише, а калуђери под заштитом ускочке војске избјегоше са нешто народа из Кистања и Буковице у Задар. Интересантан је податак да је с калуђерима и народом избјегао тада из манастира Крке, најприје у Шибеник а затим у Задар, и седамдесет бака, што указује на чињеницу да је крка богословија до тада радила.

Овако немирно и несигурно стање потрајало је све до 1699. и 1718, кад је цијела Далмација припала Млетачкој Републици и ријешила се турских зулума. Међутим, тада ће православна црква у Далмацији почети да доживљава нова искушења.

Грчке црквене општине у приморским градовима, којима су се придруживали и тамо досељени Срби, потпадале су за читаво вријеме млетачке управе под врховну власт Цариградске патријаршије, која је за све православне у Републици поставила у Венецији »филаделфијског« архиепископа. У XVI вијеку имала је ова епархија око 38.000 вјерних, од чега је отпадало на Грке и Србе у далматинском Приморју 13.000. Млетачке власти су подржавале прозелитистичку активност римокатоличке цркве у овим колонијама, што је у њихов вјерски и црквени живот уносило стални немир. На филаделфијске пак архиепископе чињен је притисак да приме унију са римском црквом, али су они успјевали да се томе одупру све до краја XVII вијека, кад је Република постала господар цијеле Далмације и могла имати мање обзира према вјерском незадовољству далматинских Грка и Срба и њихове јерархије.

V

БОРБА ЗА ОЧУВАЊЕ ПРАВОСЛАВЉА ПОД МЛЕТАЧКОМ ВЛАШЋУ

Кад је Карловачким (1699) и Пожаревачким миром (1718) цијела Далмација дошла под власт Млетачке Републике, потчинила је она све православне Србе на том подручју у црквеном погледу млетачком филаделфијском архиепископу. Тада је то био Мелетије Типалди (1685—1713). Њега су представници римокатоличке цркве, удружени са млетачком влашћу, ломили и коначно сломили да прими унију са римском црквом и помогне њихове прозелитистичке планове у Далмацији, у којој су млетачке власти већ чиниле вјерско насиље над Грцима и Србима. Провидур Петар Валијер је још у току рата донио одлуку 1686. да православне свештенике имају у будуће да постављају латински бискуп, које православни свештеници имају сматрати својим старјешинама. У многе православне цркве уношени су латински олтари (на Хвару, у Шибенику, Задру, Трогиру). Мелетије Типалди је 1690. званично прихватио унију. Велико зло било је на помолу.

Послије ослобођења Книнске крајине од Турака појавио се на том подручју из Босне избјегли православни епископ **Василије**. На молбу далматинских Срба поставио им га је патријарх Арсеније III за епископа. Настанио се у Голубићу код Книна, гдје му је од стране тадашњег провидура Данијела Долфина уступљена једна кућа и земља за издржавање. Међутим, томе се енергично успротиви архиепископ Мелетије и млетачка влада и убрзо нестаје сваког трага епископу Василију у Далмацији.

Мелетије Типалди је увидио да планове о унијаћењу православних Далматинаца неће моћи да спроведе без људи из тог народа. Зато је позвао к себи крчког калуђера **Никодима Бусовића**, који је тада био парох у свом родном мјесту Шибенику, човјека културног и способног, са великим угледом у народу, и предложио му да га рукоположи за епископа и постави за свог замјеника у Далмацији. Никодим о томе одмах обавијести свога крчког игумана Јосифа, а овај патријарха Арсенија III, који се тада налазио већ у Угарској. Патријарх је дозволио да Никодим постане епископ с тим да ће га он хиротонисати. Међутим, Типалди је политичким разлозима убиједио Бусовића да није могуће да он као млетачки поданик буде рукоположен у страниј држави и приводио га да га он хиротонише. То је обављено 24. јуна 1693. Латински бискуп пише да је Бусовић прије хиротоније исповједио римокатоличку вјеру, иако један од њих касније пише да је Типалди био «преварен притворним исповиједањем вјере». Према нису знали за ма какво исповиједање вјере, крчки калуђери су примили епископа Никодима Бусовића с великим неповјерењем. Одмах су написали писмо патријарху Арсенију III и послали га по двојици калуђера. Патријарх се љутио што је Никодим хиротонисан у «туждих странах», али је савјетовао манастирском братству да буде с владиком у миру. Тада је и Бусовић лично ишао к патријарху и свакако му све искрено и потанко изложио. Како је имао препоруке «од сердара и од све крајине и поглавара далматинских», патријарх га потврди за епископа далматинског. Вративши се од патријарха, Никодим Бусовић, који се обично сам називао «епископ крчки», отпочео је уређивање своје епархије потпуно самостално, не обазирјући се више на унијатског млетачког архиепископа. Међу свештенством је заводио ред и дисциплину, обновио манастир Драговић, унапредио Крку, код цркве св. Јована у Брибиру саградио мали манастир, на коме се мјесту и данас налази «Бусовићева кула», а како је стекао поштовање и локалних политичких власти, успио је да се изда одлука о слободном исповједању вјере и православног богослужења у Шибенику, што је изазвало оштру реакцију шибенског бискупа Калигарија. На основу препоруке провидура Моћенига и Занеа млетачки сенат је 11. новембра 1702. признао Бусовићу духовну власт над православнима у Далмацији и за његово издржавање додијелио му посјед у Биљанима.

Стање далматинског народа под новом влашћу било је необично тешко и за овај ратнички народ понижавајуће. Народни зборови («лиге»), који су раније били органи народног самоуправљања, као израз народне воље, сада су ограничавани обавезним присуством представника млетачких власти, који су им наметали своју вољу. Република је освојено подручје прогласила за власништво државе, за «земљу принципovu». Држава даје земљу народу само на уживање, а не у власништво. Зато, кад неко умре без законитог наследника, његова земља поново припада држави. Умјесто раније народне одбране заведене су регуларне групе које је требало издржавати. Године 1690. заведено је убирање десетине («дечиме»), најприје само од жита, а затим од свих пољопривредних производа. Заведени су кулук и работа. Ратнички Срби који су одвајкада навикли на економску слободу сада су били притиснути феудалним дажбинама, које су биле даване у закуп и убиране често на најбезочнији

начин, при чему је онима који нису имали новца одгоњена стока, одузимано скупопцијено оружје и алати. Најболније је у томе било што су десетину узимали у закуп и поједини народни старјешине. То је доприносило њиховом богаћењу, концентрисању земљишних посједа у све мањем броју посједника, а тиме и друштвеном раслојавању српског народа.

Овакво стање биједе и понижења изазвало је народни отпор. У Буковици, Котарима и биоградском приморју букнула је 1704. отворена буна којој је био вођа поп **Петар Јагодић-Курица**, парох Петрове цркве у Биовичину Селу. Устаници су нападали скупљаче »дециме«, али и све оне који су оклијевали да приђу устанку, палили им куће и одузимами имовину, забранили одвоз намирница у Задар итд. Генерални провидур Марин Зане је вјештом тактиком парализовао устаничку акцију, обећавајући да ће се оправдани народни захтјеви испунити и без буне. Вријеме преговора послужило је за хватање вођа устанка и обезглављивање народног отпора. Вође устанка су кажњени најтежим казнама. Курица је допао тешке тамнице у којој је издржао пуних четрдесет година. Пуштен је 1746. слијеп и готово непокретан. Послије три године умро је у Задру.

Још се ова буна није ни стишала, дође 1705. до новог устанка у Цетинској крајини због тога што је нови провидур Бүстино Рива наређивао да српски епископ Никодим Бүсовић не смије постављати свештенике без одобрења латинских бискупа. Вођа устанка у коме је узело учешћа 7.000 наоружаних Срба био је драговићки калуђер Исаија. Међутим, и ова буна је била у крви угушена. Калуђер Исаија је био отјеран на доживотну робију, а епископ Никодим је прогнан из државе. Отишао је у Свету Гору, а отуда на хаџилук у Палестину. На многе његове молбе коначно му је дозвољено да се врати под условом да се не смије мијешати у послове далматинског епископа, јер му је то Мелетије Типалди забранио. Бүсовић је и на то пристао. Носталгија за родном Далмацијом била је од свега јача. Дошао је у манастир Драговић, а затим је саградио кућу у Враници, гдје се лијечио у болести. Предосјећајући да му се приближава смрт, Бүсовић је прешао у свој постриг, манастир Кркү, гдје је и умро 20. децембра 1707. и сахрањен у манастирској цркви.

У вријеме управе епископа Никодима Бүсовића црквеним животом православних Срба у сјеверној Далмацији, пребјегао је 1695. у јужне предјеле млетачке Далмације херцеговачки епископ **Саватије Луђибратић**, који је и од млетачке владе добио одобрење да може вршити црквену јурисдикцију у тим предјелима. Настанио се најприје у Чардаку а затим у Топлој код Херцеговог. Срби сјеверне Далмације, оставши сада без свога епископа, замолили су епископа Саватију да и њих прими под своју јурисдикцију. Њихова жеља се могла остварити, јер је на мјесто провидура Бүстина Риве дошао толерантни Вендрамин. Србима је лакнуло. Имали су свог епископа и релативан црквени мир. Али, за кратко. Нови задарски надбискуп Вићентије Змајевић, човјек великих способности али и велике нетрпељивости, окомио се свом снагом на православне. Одмах по његовом доласку (1713) православним свештеницима је наређено да не могу вршити службу без одобрења латинских бискупа, а православним Скрадињанима забрањено зидање нове цркве. Народ се поново узнемирио. Моралну подршку дао му је пећки патријарх Мојсије Рајовић, који је обилазећи западну Босну свратио и у манастир Драговић, одакле је упутио писмо епископу Саватију и народним првацима. Овај моменат и нови рат са Турцима зауставили су Змајевићеву прозелитистичку агресију, али само привремено. Послије Пожаревачког мира (1718) она ће опет ојачати.

Како је у то вријеме умро епископ Саватије, преузео је управу ове епархије његов синовац архимандрит **Стефан Луђибратић**, кога је патри-

јарх Мојсије са знањем далматинског млетачког провидура завладицио на Сретење 1719. Нови епископ се настанио у манастиру Драговићу. Провидур је поклатио њему и манастиру доста обрадиве земље око манастира и кућу епископа Никодима Бусовића у Врлици. Епископ Стефан је одмах почео да обилази епархију и у Книнском Пољу је одржао скупштину са свештенством ради учвршћења дисциплине и пастирске ревности. Док су млетачке локалне власти биле задовољне радом епископа Стефана, надбискуп Змајевић је енергично устао против њега и тражио од млетачког сената да се Љубибратић одмах уклони из Далмације. У свом спису »Огледало истине«, који кити од мржње против Срба и њихове вјере, Змајевић приказује углед и ауторитет епископа Стефана међу Србима: »... Обилазио је гордо провинцију са српским отровима у рукама да их шири на штету вјере. Богата и арогантна момчина истицао се као неки владалац, издавајући апсолутним господарством законе и налажући терете на биједни народ. Све је трпио потиштен народ, јер је одан до обожавања новом митрополиту, на кога је гледао као на неко божанство, које има у рукама награду и казну. И сама простота католичких тежака заносила се гледајући величанство и достојанство његово, и као да им је годио овај варљиви изглед...« Иако је учени професор падованског универзитета, поунијађени Грк Никола Пападопули, доказао лажност Змајевићевих оптужаба према којима је »српска вјера гора од анабаптиста, једнака донатистима и друг иконокласта, и гора од свију других јеретика, који су лајали против неба, она је такођер друг и оригениста«, иако се Моћениго заузимао за Љубибратића, све је било узалуд. Моћениго је 1721. смијењен, а на приједлог новог провидура Диједа издао је Сенат 11. априла 1722. дукал на основу кога је епископ Стефан Љубибратић прогнан из Далмације. Прешао је у Медак у Лици, одакле је до 1725. водио бригу о цркви у Далмацији. Тада је изабран за епископа коштајничког.

Змајевић и његови сарадници су сматрали да су сада близу циља. Међутим, обезглављени народ се окупио око својих манастира, сакупио сву своју снагу и дао неочекивано снажан отпор и из своје средине изабацио новог вођу тог отпора. Био је то млади бенковачки парох **Симеон Кончаревић**. Он је 1731. са знањем и одобрењем провидура Вендрамина сазвао у Бенковцу скупштину српских делегата из цијеле Далмације и Боке Которске. Скупштина је у присуству владиног изасланика донијела резолуцију од шест тачака, у којој се изражава непоколебљива оданост православној вјери, не признаје се власт латинских бискупа над православнима, а православним свештеницима се забрањује свака заједница у богослужењу са римокатолицима, због разлике у догматима, и напослјетку се захтијева да се Србима дозволи избор новог епископа.

Бенковачка скупштина имала је у историји далматинских Срба огроман значај. Она представља почетак једне организоване борбе у којој подједнако учествује клир и народ. Она нема више локални и оружан карактер као буне попа Курице и калуђера Исаије, већ је израз општег народног отпора који тиме добија на снази. Углед Симеона Кончаревића је нагло порастао. Црногорски митрополит Сава Петровић проузвео га је 1735 за протопопа, чиме је и формално постао првак далматинског свештенства са којим је упорно тражио да им се постави епископ. Против српских настојања поново се дигао надбискуп Змајевић, који је добио подршку новог далматинског провидура. Латински бискупи су поново добили право да надгледају православне цркве и постављају православне свештенике. Сенат се колебао. Бојећи се народне буне, одобрио је 1736. да Срби могу себи да изаберу епископа, али кад се томе успротивио Змајевић, одлука је повучена. У Далмацији је стање било очајно. Провидур је чак наређивао да се руше неке православне цркве,

поједини Срби су почели да се селе у Аустрију, а други су били спремни на буну, од чега их је задржавала само присебна тактика проте Кончаревића. У овом наелектрисаном времену, кад су православни свештеници трпјели прогоне и тамнице, кад је млетачка власт сваки час мијењала свој однос према Србима, а Змајевић већ предвиђао ликвидацију православља у Далмацији, јер је поново потврђена наредба о потчињавању православних свештеника и вјерних латинским бискупима, састадоше се Срби 1750. на Далматинском Косову и изабраше свога обудовјелог проту Симеона Кончаревића за епископа далматинског. По благослову пећког патријарха Атанасија хиротонисао је Кончаревића у Требињу 1751. дабробосански митрополит Гаврило са још два епископа. По мјесту свог избора Кончаревић се често називао »косовски владика«.

Епископ Симеон Кончаревић се настанио у Бенковцу и тихо отпочео свој рад на организацији цркве у сјеверној Далмацији, коју је подијелио на пет протопопијата. Архимандрита крчког Никанора Рајевића одредио је за свог егзарха. Настојао је да се у свакој већој парохији отвори школа. Да би и са политичке стране легализовао свој положај затражио је од Сената потврду свог избора. У Задру је 1752. разговарао са провидуром и увјеравао га да његов избор није у супротности са интересима државе и молио га да га препоручи Сенату за потврду. Међутим, провидур му је одузео архијерејску грамату а Сенату предложио да се Кончаревић ухапси. Бојећи се народне буне, Сенат није усвојио овако груб прогон Кончаревића, већ је почетком априла 1753. наредио да се он на мудар начин укљони из Далмације. Заиста, Кончаревић је морао да 19. априла 1753. пређе границу и да се настани у Лици, у Попини више Зрмање. Отуда је преко свог егзарха Никанора Рајевића управљао четири године црквом у Далмацији. Молио је млетачке власти да му дозволе повратак у Далмацију, макар и не вршио епископску власт, већ само да борави у једном од тамошњих манастира, али све је било узалуд. Зато је Кончаревић морао да предузме нешто сасвим друго. Крајем јула 1757. отишао је са једном групом далматинских Срба, у којој је био и његов син Игњатија и смоковићки свештеник Лазар Вујиновић, у Русију. Млетачка Република је овај његов поступак схватила као непријатељски акт против државе, те га је 1759. прогласила државним издајником и забранила свако одржавање везе с њим.

Кончаревић је по доласку у Русију упознао руску владу с положајем Срба у Далмацији, на основу чега је влада интервенисала код Републике преко свог посланика у Бечу. То је прилично утицало на развој догађаја. Године 1762. владика Кончаревић и свештеник Лазар Вујиновић побоше преко Беча према Далмацији, али је само поп Лазар дошао у свој Смоковић, док се владика морао да задржи у Попини и Грачацу, одакле је кришом долазио у манастир Крупу. Како је Кончаревић тада организовао нову групу исељеника у Русију, међу којима је било и турских и аустријских поданика, негодовале су против њега и турске власти из Босне и аустријске власти Карловачког генералата, те је он протјеран из Лике. Отишао је поново у Русију одакле се више никада није вратио. Умро је 26. августа 1769. у кијевском Петропавловском манастиру. Прије смрти довршио је своју историју српског народа и цркве у Далмацији, коју је Милаш назвао »Љетопис грађанских и црквених догађаја«. Милаш је у овом спису видио »право благо за далматинску прошлост« и обилно га користио у свом капиталном дјелу »Православна Далмација«.

Послије одласка епископа Симеона Кончаревића у Русију обраћали су се православни Срби из сјеверне Далмације у духовним стварима митрополиту Црне Горе или епископима горњокарловачким који су понекад у својој титулатури помињали и Далмацију. Административне црк-

вене послове у Далмацији водио је архимандрит Никанор Рајевић. После његове смрти (1770) водио је црквене послове крчки игуман Никанор Травица, а од 1778. постао је »властниј архимандрит и церковниј управитељ« Никанор Богуновић. Отпорност далматинског свештенства и народа, емиграционо расположење и руско интересовање за судбину Срба и православља у Далмацији учинили су да је Млетачка Република коначно 1780. била приморана да изда закон о слободи православне вјере у Републици. Благодаренима која су том приликом одржана у далматинским православним црквама завршио се један болни период у животу далматинских Срба.

Герасим Зелић, архимандрит,
и викариј Генерал
у Далмацији

Архимандрит Герасим Зелић

Одмах послје проглашења новог закона Цариградска патријаршија је већ 1781. поставила у Млещима Софронија Кутаваца за млетачко-далматинског епископа, а овај је 1783. именовао Богуновића за свог викара у Далмацији. Тако је православна Далмација добила свог надлежног епископа, а радом његовог викара почела је обнова црквеног живота запарложеног у дугим и тешким борбама за вјерски опстанак.

Преткрај управе архимандрита Никанора Богуновића вратио се у Далмацију послје својих дугих путовања и дужег боравка у Русији архимандрит **Герасим Зелић**, пострижник манастира Крупе, човјек способан, али уз то амбициозан и претенциозан, због чега је дошао у сукоб са Богуновићем, те је хтио да опет напусти Далмацију. Али, како је Богуновић ускоро умро, остаде Зелић у Крупи. Године 1794. изабере га крупско братство за свог старјешину, а 1796. изабере га представници манастира и свештенства код цркве св. Бурба у Книнском Пољу за генерал-викара у Далмацији. У то вријеме Далмација је промијенила господаре. Године 1797. коначно је пропала Млетачка Република под ударцима Наполеонове војске. Према одлукама мира у Кампоформију (18. октобра 1797) припале су Истра, Далмација и Бока Которска Аустрији.

За вријеме аустријске управе Зелића је узнемиравао нови супарник, Симеон Ивковић, који, иако није бирао средства, није успио да постане далматински епископ, па чак ни генерални викар. Зелић је и даље управљао епархијом, успоставио везу са митрополитом Стефаном Стратимировићем, коме се додуше и далматинско свештенство обраћало жалећи се на Зелићеву строгост. Стратимировић је покушавао да Далмацију припоји Горњокарловачкој епархији, али Аустрија то није одобрила.

Послије Наполеонове побједе над руском и аустријском војском код Аустерлица (1805) морао је аустријски цар Фрањо I да уступи Далмацију Наполеону. Након три године (1808) пала је под Французе и Дубровачка Република.

VI

ДАЛМАТИНСКА ЕПАРХИЈА

Французи су укинули све феудалне и конфесионалне привилегије, а грађане изједначили пред законом. Вјерска слобода коначно је дошла и у Далмацију. Православни Срби су под новим господаром одмах затражили да им се дозволи организовање епархије и постављење епископа. Већ 1808. одржана је у цркви св. Илије у Задру црквено-народна скупштина којој је предједавао Дандоло, генерални гувернер Далмације. Од четрдесет учесника скупштине само је седамнаест било свештених лица, а двадесет три су били свјетовњаци. Скупштина је донијела одлуке о оснивању епархије и богословије, о устројству парохија, манастира и др. Скупштинске закључке, које је Дандоло топло препоручио, носила је у Париз делегација на челу са Герасимом Зелићем. Цар је одобрио одлуке задарске скупштине и 1809. донио одлуку о оснивању самоуправне српске епархије у Далмацији са сједиштем у Шибенику. Још прије повратка ове делегације у Далмацију цар је 1810. на приједлог Дандола именовао за далматинског епископа **Венедикта Краљевића**, из Босне добјеглог епископа грчке народности, а за његовог викара у Боки Которској архимандрита Герасима Зелића.

Зелић је у Боки дочекан свечано, али како је и тамо, затекавши несрећено стање црквеног живота, показао сувише строгости у своме раду, изазвао је добар дио свештенства против себе. Ни његови односи са епископом Венедиктом Краљевићем нису дуго остали добри. Кад је Зелић без епископске дозволе осветио цркву у Котору, дошло је између њих

двојице до сукоба. Неслога са свештенством и са епископом побудиле су Зелића да даде оставку и повуче се 1811. у свој манастир Крупну, одакле је и даље водио борбу против Краљевића.

Француска управа Далмацијом није дуго трајала. Већ 1813. потпала је Далмација опет под Аустрију. Венедикт Краљевић је знао да Зелића у Бечу сматрају својим човјеком и да ће се више вјеровати Зелићу него ли њему кога су за далматинског епископа довели Французи. Зато је на све начине настојао да се додвори аустријским властима. Зелић је то такође чинио. Кад су из Беча о томе консултовали митрополита Стратимировића, предложио је он да се оба супарника уклоне: епископа Краљевића да пензионизу, а Зелића да врате у његов манастир. јер, »ни један ни други за оно способни нијесу«. Међутим, у Бечу су осјетили да је Краљевић мек и да би могао послужити унионистичким циљевима које је аустријска држава помагала. Зато су аустријске власти учиниле директан и јак притисак на Краљевића. Иницијативу као да је имао сам цар, који је послје неколико сусрета са Краљевићем позвао га с јесени 1818. у Беч, гдје је остао све до прољећа 1819. Православни Шибенчани су упозоравали и преклињали Краљевића пред одлазак у Беч да се чува да га не наведу на унију, а он их је увјеравао да немају чега да се боје, јер он бајаги иде у Беч да помоћу митрополита Стратимировића исходи од цара наставнике за богословију.

У Бечу је доиста било договора о отварању богословије, али унијатске а не православне. И тек што се Краљевић вратио с прољећа 1819. у Далмацију, стигло је за њим четири унијатска учитеља из Галиције. Народ се узбунио, народни представници су изразили Краљевићу своје негодовање и саопштили му да га због тога што се поунијатио не признају више за свог епископа, поднијели су жалбу гувернеру Томашићу у Задру, а напосљетку и митрополиту Стефану Стратимировићу, а овај цару. Све је било узалуд. У Беч се сматрало да је штета напустити један добро започети рад на постизању уније. Зелић је 1820. позван у Беч да не би кварео планове у Далмацији, коју више никад није видио. Из Беча је спроведен у Будим, гдје је био конфиниран све до смрти (1828).

Овај далматински проблем ријешао је сам народ. На Духове, 10. маја 1821, завјереници су пуцали на Краљевићеве кочије, мислећи да се у њима возио он, а у њима је био и погинуо унијатски учитељ каноник Ступницки. Послије мјесец дана ранама је подлегао и градски заповједник. Интересантно је да је један од тројице атентатора био римокатолик. Сад су и Краљевић и његови бечки протектори видјели да са Далматинцима нема шале. Краљевић је најприје побјегао у Задар, а отуда у Италију, одакле се више никада није вратио. Пензионисан је 1828. Умро је тек 1962. у 97. години живота. У свом тестаменту је тврдио да никада није изневјерио учење своје православне цркве, па је у то увјеравао и своје православне савременике, који су га сретали у Венецији као пензионера.

Герасим Зелић је у тузи и чежњи за Далмацијом довршавао своје дане у Будиму. Прије смрти је од новца који је уштедио основао два фонда, двије задужбине. Прву је основао 1825. са циљем да се из ње узимају средства за школовање свештеничких кандидата из Далмације у гимназији и богословији карловачкој, па да се затим у »мило моје отечество Далмацију поврате и сонародником мојијем, за којих сердце и душа моја дан и ношч бди, богопочитајемо стада Христова пастири постану.« Другу задужбину је основао за српске »нормалне школе у Далмацији«. Четрдесет година послје Зелићеве смрти пренио је његове кости захвални му питомца епископ бококторски Герасим Петрановић у манастир Крупну, коју је Зелић много задужио својим радом и богатим

поклонима које је донио из Русије. Он је заиста био велики љубитељ свога «отечества и нација».

Послије одласка епископа Венедикта Краљевића управљао је епархијом задарски парох Спиридон Алексијевић, човјек културан, један од ученика Доситеја Обрадовића. Он нас је задужио аутобиографским списом »Споменак Милорадов« и другим књижевним дјелима. Тек пошто је Краљевић пензионисан пошло је за руком митрополиту Стефану Стратимировићу да се 1829. за далматинског епископа постави **Јосиф Рајачић**, архимандрит гомирски, човјек солидне кутуре и политички некомпромитован. Тиме је био нормализован црквени живот Далматинске епархије, која се простирала од Истре до Боке Которске. Али, аустријске власти

Епископ Јеротеј Мүтибарић

нису се одрекле својих прозелитистичких намјера. Док је толерантан гувернер Томашић у Бечу препоручивао Рајачићеве планове о уређењу

црквених послова у Далмацији, тамо су спремани планови како да се баш омету његови планови о уређењу епархије, оснивању богословије и унапређењу свештеничког стања. Умјесто подршке стизали су Рајачићу из Беча захтјеви да се из далматинских цркава уклоне руске богослужбене књиге, које ће се замијенити књигама штампаним у Аустрији. Рајачић се томе одупро и доказивао како у употреби руских богослужбених књига нема никакве политичке опасности. Како му није дозвољено да отвори богословију какву је желио, пошло му је за руком да отвори у Шибенику привремену клирикалну школу (в. прото Врцељ), којој је први наставник био јерофакон Атанасије Чурлић.

У то вријеме снашла је Далматинску епархију неочекивана биједа. Двојица свештеника, Петар Кричка, парох из Кричака и Марко Бусовић, парох из Баљака, који су одговарали због саблажњивог живота у конкубинату и отказали послушност своме епископу, прешли су у унију, па су врбовали и своје парохијане да и они пођу за њима. Нови далматински гувернер гроф Алијенберг свесрдно је помагао ову акцију, али се Рајачић томе енергично успротивио. Жалио се и у Беч и тражио царску заштиту. Док је ова преписка трајала, пропагатори уније су у дрнишком крају активно радили на унијаћењу у жељи да своју акцију омасове. Међутим, 1832. само је 14 Срба потписало изјаве у име укупно 46 душа. Идуће године тај се број скоро утростручио, јер су употребљена разна обећања и даван новац обраћеницима, православно свештенство на том подручју малтретирано, а црквена права закидана и епархијска власт ограничена у свим функцијама. Народно стрпљење било је при крају и њтор прозелитистичким насртајима бивао је све грубљи. Кад је 1. марта 1834. неки поунијађени Јован Кашић, зван Керић, убио попа Петра Кричку због личних размирица, ситуација је била још наелектрисанија. Власти су давале унијатској пропаганди још већу подршку, у Кричкама и Баљцима су саграђене двије велике унијатске цркве, које су државу коштале 50.000 форинти, похашено је неколико православних свештеника и два Миовића из Дрниша, за које је истрага касније утврдила да су иевини.

Епископ Јосиф Рајачић је 1834. премјештен на Вршачку епархију, а његов насљедник **Пантелејмон Живковић** (1834—1836) за кратко вријеме управљања овом епархијом имао је много горких дана, јер се унија почела да шири и у Врлици. Сву ругобу метода око унијачења приказао је Симо Матавуљ у својој приповијетци »Пилипенда«. За вријеме глади држава дијели жито римокатолицима »на почек«, а православнима бадава, ако хоће да се »упишу у царску вјеру«, иначе не. И док представник оних који неискрено пристају на превјеру чини то само »докле изимимо, докле спасемо нејач и чељад, па онда лако ћемо«, Пилипенда остаје постојан у вјери отаца: »Ја се уздам у мога српског Риста. Ако ће ми помоћи, хвала му, ако неће и онда му хвала, јер ми је све дао, па ми може све узети, и душу.«

Кад је и епископ Пантелејмон Живковић напустио Далмацију, заболело је то народ, а пропагаторима уније давало крила. Сљедећих осам година без епископа било је вријеме великих смутњи, трзавица и немира. Тада је 1841. сједиште епархије заједно са богословијом премјештено из Шибеника у Задар. Те године умро је и гувернер Далмације гроф Алијенберг, а цар издао одлуку против прозелитизма. Православна Далмација је одахнула. У таквој ситуацији дошао је за далматинског епископа **Јеротеј Мутибарић** (1843—1853), који је успио да поврати неке од поунијађених Срба и имао срећу да дочека 1849. године царски патент о равноправности православне вјере у царству и министарску наредбу о прелазу из једне хришћанске вјероисповијести у другу. Унијатска агресија иако није престала ипак је у многоме ослабила и компромитовала се

ружним методама. Мутибарићева пак ревност допринијела је да су се многи од поунијаћених и даље враћали у православље, међу свештенством је заводио узоран поредак и дисциплину, унапредио љепоту богослужења, које је и сам много волио и обилазећи често епархију служно и по најмањим селима.

На темељима десетогодишњег рада епископа Јеротеја Мутибарића развио је свој дугогодишњи рад епископ **Стефан Кнежевић** (1853—1890), поријеклом Далматинац из Оћестова, човјек солидне богословске и опште културе са смислом за практични рад и велики љубитељ свог народа и Далмације. Све то, и дуго управљање епархијом, допринијело је да су и резултати Кнежевићева рада били велики. Додуше, било је то и значајно вријеме у животу Далмације у којој се пробудио национални живот Хрвата и Срба, који су у почетку показали необично лијепу братску слогу у заједничкој »Народној странци«, која је добила велику надмоћ над »аутономашко-талијанашким табором«. Међу »народњацима« истичали су се од Срба, поред епископа Стефана Кнежевића, Стјепан Митров Љубиша, Медо Пуцић, прота Јован Сундечић, архимандрит Јеротеј Ковачевић и браћа Божидар и Герасим Петрановић, а од Хрвата Михо Клајић, дон Миховило Павлиновић, Буро Пулић, Натко Нодило и Ловро Монти. У школама је увођен народни језик, по селима су отваране читаонице, почели су излазити листови и новине. У Задру је 1861. основана »Матица далматинска« највише залагањем браће Петрановића, те је Божидар и био дугогодишњи предсједник »Матице«. Он је већ 1836. издао прву књигу »Српско-далматинског алманаха«, који ће од 1841. излазити под именом »Српско-далматински магазин«. Часопис је доносио чланке и драгоцјену грађу за историју и познавање Далмације, специјално историје српске цркве у Далмацији.

Узајамна слога Срба и Хрвата у Далмацији била је поремећена послије окупације Босне и Херцеговине, кад је аустријска политика у својој тежњи за продором на Исток успјела да у једном дијелу хрватске католичке политичке јавности нађе присталице својих планова, убиједивши их да је она њихова држава, јер је аустријски цар уједно и краљ Хрвата, који ће им повратити Звонимирово краљевство и величину на основу »хрватског историјског државног права«. Пламене пароле су завеле неке од Хрвата »народњака« и они се почеше одајати. Народна странка се подијелила. Хрвати на челу са дон Миховилом Павлиновићем основаше »Хрватску народну странку« и задржаше као своје гласило »Народни лист«, а Срби основаше »Српску народну странку на Приморју« и покренуше свој орган »Српски лист«, касније »Српски глас« са паролом »Брат је мио које вјере био«. Дубровачки Срби покренуше свој лист »Дубровник«. Међу далматинским Србима тада се нарочито истакао **Сава Бјелановић**, који је сав свој живот и рад посветио политичкој борби Срба у Далмацији и уређивању »Српског гласа«. Уз њега су у јавном и политичком животу далматинских Срба узели највиднијег учешћа Душан Баљак, Игњат Бакотић и Антун Фабрис, све културни људи, патриоте и проницљиви политичари.

У то вријеме било је значајних датума и у црквеном животу далматинских Срба. Основана је и коначно отпочела рад епархијска конзисторија (1860), богословија је 1864. уздигнута на виши степен, те су у њу од тада примани само кандидати са пуном гимназијом, прописан је »Нови ред за конзисторију« (1870), основан фонд за помагање свештеничких удовица и сирочади (1869), а епископ Стефан Кнежевић је из властитих средстава основао један фонд за више образовање једног младића из Далмације, други за издавање духовне литературе и напосљетку фонд из кога ће се сваке године давати мираз по једној дјевојци из његовог родног села која се уда за Србина.

Године 1870. одвојила се Бока Которска и Дубровник у засебну **Бокототорску епархију**, али су те исте године обје епархије, услед новог политичког односа између Аустрије и Угарске, биле издвојене из састава Карловачке митрополије и ушле у састав новокреиране **Буковинско-далматинске митрополије**. Сједиште Светог синода ове вјештачке цркве било је у Бечу. Ту је 1890. посвећен нови далматински епископ **Никодим Милаш** (1890—1910), родом из Шибеника, који је стекао одличну спрему свршивши карловачку богословију и кијевску духовну академију. У Бечу је слушао филозофију. Као еминентан научни радник, нарочито у области канонског права и црквене историје, Милаш је служио на част својој епархији а као научник је стекао свјетски углед и до данас није превазиђен у нашој науци црквеног права. Његова пак *»Православна Далмација«* је још увијек основ цјелокупном проучавању историје Православне цркве у Далмацији.

Епископ Герасим Петрановић

Милашев наследник епископ **Димитрије Бранковић** (1910—1920) је дочекао стварање југословенске државе и уједињење Српске православне цркве и воспостављање патријаршије у чији састав су 1920. ушле и Далматинска и Бокототорска епархија.

Међу бококоторским епископима (Герасим Петрановић, Доситеј Јовић, Владимир Боберић) нарочито се истакао **Герасим Петрановић** својим литерарним и културно-просвјетним радом, напосљетку и својим ауторитетом који је стекао у културној јавности још прије свог избора за епископа.

Српски народ и његова црква у Далмацији ушли су у наше дане са много болних успомена, али и са великим резултатима рада и жртава најбољих народних синова. И још са нечим: са поуком своје историје као »учитељице живота« да је срећа свих становника кршне, али поносне Далмације у братској слози у којој »расту мале ствари, а неслога све поквари«.

ХАЈДУЧКИ БОЖИЋ

Све је немо, само дрхте гране
као браде старих светитеља.
Снег покрио крваву Кунару,
цвиле дрва на угаслу жару
слично души тужних родитеља.

Они ћуте отпуштених брка;
црне струке покриле им груди.
Данас Божић, дан среће и мира
љутог вука и горских пастира,
само њима мученичке студи.

Стресају се ... А кад Вид им рече:
— Крвљу ово нека Осман плати, —
Свима лице од освете сину.
Погледаше небу у висину:
Сунце сину те гору позлати ...

Драгољуб Филиповић

(СКЗ 277, 97, Бгд 1938)

Владика Стефан Кнежевић

— ПОСМРТНО —

Сасвим је необична била сахрана владике Стефана.

Сам је он пожелио да га до Кистања прате црквеним погребним пјес-
мама, „а од Кистања предајте ме сељанима који ће моје тјене остатке уз
пјевање народних пјесама одијети до манастира и у гроб спустити...“

Гологлави старци носили су ковчег низа страну к манастиру. А же-
не у народној ношњи прате пјевањем српских народних пјесама. Тако су
уз пјесме и сузе сахранили свог љубљеног владик у великог добротвора.

Био је то величанствен и у историји јединствен приказ. А одговарао
је животу и дјелу владике, сељачког сина који је од 84 године свога ви-
јека 37 година био архипастир свог народа: „Мој је род народ српски пра-
вославни у Далмацији.“

Да је тако осјећао, показује владика Стефан и у свом тестаменту ко-
ји је написао 3. априла 1885. г. у Задру.

У опширном тестаменту владичином (пуни текст донио Православ-
ни мисионар 1966, с. 29—32) има 14 посебних тачака његових жеља и ама-
нета.

— Сваки рођени има Богу и матери земљи исплатити дуг и повра-
тити Богу привремено на чување примљени аманет... Будући да сам пра-
гу оног времена у коме се дуг исплатити има ближе прицао, налазим за
добро моју опорук у написати...

— Отишао сам у манастир нејак, у шестој години од рођења, од мо-
је родне куће из села Офестова, и о трошку и настојањем многозаслужног
и незаборављеног мога стрица Викентија Кнежевића школован и на до-
бри пут и народну српску свијест напућен. Нити сам о трошку сиромаш-
них родитеља уздигнут, нити што од очинства стварно примио нити ужи-
вао; шта више уздигао сам, школовао и ухљебио о мом трошку пет сино-
ваца без и најмање помоћи њихових родитеља. Зато располажем мојим
иметком на корист мог народа српско-далматинског.

— Остављам мом постригу ман. Крки 1000 форинти за парастосе и
помене; остављам манастиру и моје архијерејске одежде и велику икону
Св. Архистратига Михаила.

— Остављам 1000 фор. за народну српску школу у Офестову, или за
потребе те школе или као малу стипендију за гимназију или учитељште
приправника из мога рода и племена Кнежевића-Вукобрата или из села
Офестова.

Епископ Стефан Кнежевић

— Остављам 1000 фор. да се интерес годишње даје једној сиромашној дјевојци удавачи из Оћестова која буде знала читати и писати српски ћирилицом...

— Библиотеку поклањам Богословији у Задру.

У т. 11 оставља мање суме манастирима за покој душе.

Сувише остављам манастиру Крки 100 фор. којим новцем добро да напоји оне који буду носили моје тљене остатке од Кистања до манастира и који ће у дужности бити пратити ме народним пјевањем. Сувише 100 фор. који новац хоћу да се употреби на обилато гошћење народа...

Будући да никад у моме животу штедљив до среброљубља нисам био, а с друге стране ни потрошан до раскошја, то осим горе расположене никакве главнице у готовости не остављам. Што се послѣје обављеног погребца и одређених фундација нађе, то да се присаједини мојој заклади за умни развитак, срећу и напредак милог ми рода српског у Далмацији, ког сам највруће љубио, која ме љубав прати у гроб и коју ћу и с ону страну гроба задржати.

Тврдо вјерујем и уздам се да је у Божјој књизи написана срећа и напредак и вјечност патничком народу српском у мом милом отечеству Далмацији...

Ово је укратко посљедњи аманет владике Стефана.

др Никодим Милаш, епископ далматинско-истарски

Епископ Никодим Милаш као знаменита личност у новијој историји Православља, напосе за нашу Цркву представља још непроцењени капитал богословске науке, архијастирске службе и националног рада. — 1955. г. навршило се стодесет година од његовог рођења, четрдесет од смрти и двадесетпет од преноса његових посмртних остатака из Дубровника у родни му град Шибеник.

Родио се у Шибенику 16. априла 1845. г. у породици врличког трговца Трифуна Милаша. Основну школу завршио је у Шибенику, а филозофски факултет у Бечу. Теологију је студирао у Кијевској духовној академији, у којој је 1874. г. промовисан за магистра богословља, после успешно одбрањене дисертације „Достојанства у православној цркви по црквено-правним изворима до XIV в.“ Ради усавршавања у грчком језику, боравио је годину дана у Богословији на Халки. Још 1871 г. постављен је за наставника црквеног права и практичног богословља у Задарској богословији. Замонашио се у манастиру Драговићу 1873 г., а затим га је епископ Стефан Кнежевић рукоположио у чин ђакона и јеромонаха. Ускоро је постављен и за ректора богословије. 1875 г. достојно је репрезентовао Српску цркву на интерконфесионалној конференцији теолога у Бону. Знајући све то, српска влада га је позвала да реорганизује Београдску богословију, у којој је остао као ректор две године.

Високи углед Задарске богословије и одлична научна спрема њених слушаалаца је, углавном, резултат савесног и интензивног Милашевог рада, у којој је провео већином као ректор, од 1871 до 1890 г. Његов успех у теолошкој науци, особито у области црквеноправној и историјској, прочуо се не само у православном свету, него је цењен и од римокатоличких и протестантских богослова, а његове савете тражили су и поглавари аутокефалних цркава у решавању важних правних питања. Черновички богословски факултет изабрао га је за почасног доктора теологије 1881 г. поводом објављивања његовог познатог дела „Словенски апостоли Кирил и Методије и истина Православља“. 16. септембра 1890 г. посвећен је у Бечу за епископа од черновичког митрополита др Силвестра Андрејевића и бококоторског епископа др Германа Петрановића, а 19. октобра је устоличен у Задру. На својој дужности је остао до 19. јануара 1912 г. када је насилно пензионисан. Епископ Никодим тада се преселио у Дубровник, где је написао, поред осталих, и два своја важна дела „Казнено право Православне цркве“ и „Стон у средњем веку“. Објава Светског рата затекла га је на лечењу у Рогашкој Слатини. Аустриске власти окривиле су га за велеиздају. Полиција је обила његов стан 23. јула 1914 г. после поноћи и

однела многе драгоцене рукописе, поред осталих и студију у рукопису о односу државе и цркве у Аустро-Угарској монархији, као и читаву приватну преписку.

После краћег боловања, 20 марта 1915 г. на наш Велики петак, епископ Никодим је умро у Дубровнику и сахрањен је у приватној гробници једне српске обитељи. Тихо и скоро незапажено опојан је и сахрањен највећи канониста православног света у пожару рата. Тек 1930. г. у октобру, његови посмртни остаци пренети су о државном трошку из Дубровника и свечано сахрањени у посебној капели на православном гробљу у Шибенику у присуству претставника Цркве и научних установа. Тако му је одано опште народно признање за његов неуморни архипастирски, научни и национални рад.

Епископ Никодим био је носилац ордена Гвоздене круне II ст., Св. Ане, Св. Саве и Даниловог ордена I ст., био је члан Далматинског земаљског сабора, почасни члан Петроградске и Московске духовне академије, бугарског словенског добротворног друштва у Софији, Свештеничког и Монашког удружења у Београду, дописни члан Српске академије наука,

Епископ Никодим Милаш

прави члан Друштва за новије историје Аустрије у Бечу, Друштва филохриста у Атини, Матице далматинске, Матице српске, Српског археолошког друштва и Друштва св. Саве у Београду. Српска влада нудила му је 1905. године положај београдског митрополита, који је одбио, а био је и кандидат при избору патријарха у Карловцима 1906 год., чему се противила мађарска влада. Његови научни радови до 1914. г. износе преко 180 публицираних расправа, монографија, критичких осврта и прилога. Одлично је познавао грчки, латински, италијански, руски, немачки, француски и енглески језик. Многи његови радови преводени су и по више пута на руски, италијански, немачки, грчки, румунски и бугарски језик. Библиографија његовог целокупног научног стварања дели се, углавном, према једној стручној подели у три основне групе, и то: I) црквено-правна дела, II) црквено-историска дела и III) радови разне богословске садржине. Из области права, поред осталих, истичу се: „Правила св. апостола и прва четири васељенска сабора. Српски превод правила с тумачењем“. I и II књ. Панчево 1878 г.; „Зборник правила св. апостола, васељенских и помесних сабора и св. отаца који су примљени православном црквом (у српском преводу с грчког оригинала) у Задру 1884; „Православно црквено право“, Задар 1890 (три издања на српском, преведено на руски, немачки, грчки, бугарски и румунски језик); „Правила правосл. цркве с тумачењима“, I и II књ. Н. Сад 1896. „Устав Св. Синода и Устав правосл. конзисторије у Црној Гори“, Цетиње 1905; „Рукоположење као сметња браку“, Мостар 1907; „Црквено казнено право“, Мостар 1911.

Из области историске науке, скренуо је пажњу особито својим расправама: „Словенски апостоли Кирил и Методије и римске папе“, „Источно црквено питање и задаћа Аустрије у ријешењу тога питања“, Задар 1899; „Св. Фотије, цариградски патријарх“, Задар 1896; „*Documenta spectantia historiam orthodoxae dioecesis Dalmatiae et Istriae a XV usque a XIX seculum*“ (I књ.), Задар 1899; „Православна Далмација“, Н. Сад 1901; „Митрополит Стефан Стратимировић о православној цркви у Далмацији“, Задар 1902; „Унијаћење у Далмацији“, Задар 1904; „Правосл. диаспора у Аустрији“, Задар 1907; „Источно питање“, Задар 1907; „Св. Василије Острошки“, Дубровник 1913; „Пропаганда, њезин постанак и данашња уредба“, Београд 1889.

Одлично познавање класичних и савремених европских језика, теологије и друштвених наука, омогућило је епископу Никодиму овако многоструки и обимни научни рад; оно му је дало могућности да води строго стручне полемике са ученим људима свога времена, као што је случај и са познатим берлинским професором Деличем, на чију је књигу »*Babel und Bibel*« одговорио познатом критичком расправом »*Ex Oriente lux*«, Задар 1903.

Животно дело еп. Никодима Милаша с правом очекује свог обрађивача. До сада се мало на томе учинило. Једино што је Преосвећени г. епископ Симеон Станковић објавио своју информативну студију о великом покојнику у четвртој свесци „Богословља“ за 1930 г., којом се и потписани, углавном, користио.

Проучавање живота и рада овог научног великана и примерног архипастира, чија је хуманост и брига о народу и клиру добро позната у овим крајевима захвална је тема и биће драгоцен прилог историји православне цркве у Далмацији. А то је и наш дуг његовим заслугама.

(Весник, бр. 156.)

Далматинска епархија од уједињења СПЦ

На почетку Првог рата затекао се као епископ ондашње Далматинско-истријске епархије Димитрије Бранковић. Кад је пензионисан епископ др Никодим Милаш, тада Бранковић као архимандрит ман. Беочина добива управу ове епархије; то је било г. 1910. А за епископа је посвећен 1913. г. — (Његов живот в. код Стрике 72). — Ускоро избија Први свјетски рат (1914—18). На епископа Димитрија пада терет бриге за свештеничке породице у гладним ратним временима. Аустрија ће тада све далматинске фондове узети у ратни зајам и тако ће све пропасти заједно с државом. — Послије рата епископ Димитрије има на бризи како да се његова епархија, а и Бококоторска, издвоје из састава Буковинско-далматинске митрополије (православне цркве за подручје аустријске полее Аустро-Угарске монархије), што је остварено г. 1919. Епископ Димитрије пензионисан је по молби г. 1920.

Дотадашње сједиште епархије, Задар, доласком Талијана гаси се заједно с чувеном богословијом, а пропада и сва имовина. Отсад ће сједиште бити Шибеник.

Управу епархије преузима тада епископ захумско-херцеговачки Кирило Митровић.

Г. 1921. изабран је за епископа Данило Пантелић, архим. мах. Гргетега (Стрика 86—7); устоличен 1922. г. — Вриједни и заслужни епископ Данило морао је у Шибенику све изнова оснивати и почињати. У тим пословима нагло премину 1927.

Управу епархије прима тада епископ горњо-карловачки Иларион Зеремски.

За епископа далматинског биран је 1928. г. др Максимилијан Хајдин, викарни епископ сремско-карловачки (Стрика 87—9), но он већ 1931. г. прелази у епархију Горњо-карловачку (инсталиран 1932. г.)

Послије еп. Максимилијана долази епоха дјеловања епископа Иринеја.

Епископ Иринеј био је рођен у селу Врнчанима, срез таковски, округ руднички, дакле у срцу Шумадије, 9. маја 1894. г. Свршивши богословију Св. Саве, а ослобођен због здравља даље војне обавезе у рату, он наставља студије у Петроградској духовној академији, а затим на Богословском факултету у Оксфорду, гдје је и докторирао с одличним. Г. 1919—24. студира у Атини и докторира и тамо. Још г. 1921. био је постављен за наставника богословије Св. Саве, а 1924. прелази на Богословски факултет у Београду. Био је покретач и први уредник листа »Хришћански живот«.

За епископа је изабран и посвећен 1928. г. као патријаршијски викар, а 1931. биран је за Далмацију, камо долази 1932. г. Истиче се као добри и мирни пастир. Дјелује на срећењу вјерског живота и црквеног реда. Одржава са свештенством зборове. Улази и у практична питања живота и опстанка вјерника дјеловањем на ширењу задругарства у Далма-

Епископ Иринеј Боршевић

цији. О том има података и у књизи 1939. г. »Сјеверна Далмација некад и сад«, и у политици (19. дец. 1938. о течају просвјетно-задругарском у ман. Крки), а и живих свједока (као на пр. Лазар Матић). Писао је радове и чланке. Судјеловао на конференцијама осам пута.

Еп. Иринеј био је три године предсједник Удружења свештенства СПЦ, што се овдје посебно истиче!

Као предсједник удружења пријатеља Велике Британије и Америке у Југославији, епископ Иринеј био је одмах почетком Другог рата од стране Талијана интерниран, најприје у Шибенику, а онда преведен у

Далм. Епископ Њ. Пр. Стефан

Италију, одакле доспијева и у њемачки логор Дахау. Послије рата живио је у Лондону, гдје је 1953. г. умро и сахрањен.

Његово дјеловање у Далмацији, прво континуирано и планско послије Милаша, остало је као плодна епоха живота цркве, вјере, народа и свештенства.

У Другом рату Далматинска епархија страдала је још више него у Првом.

Администрацију свих срп. прав. епархија на подручју НДХ водио је, колико се могло, митрополит Нектарије Круљ. А у Далмацији, због специфичних прилика талијанске окупације, црква је како тако живота-рила и у и изван подручја НДХ.

Послије рата администрацију срп. прав. епархија на подручју НР Хрватске водио је неколико година митрополит Арсеније из Загреба; све до избора епископа за неке епархије. Тако је, кад је за ГК епархију био изабран епископ Никанор Иличић, исти одмах 1947. преузео и администрацију епархије Далматинске.

Епархијске послове водио је тада архијерејски замјеник, протојереј ставрофор Милан Маџура, (в. календар ЦРКВА 1935. г. стр. 48; + 1955. Весник 139).

Од г. 1951. води администрацију Далматинске епархије еп. ГК Симеон Зоковић.

Послије 8 година тих изузетних стања и прилика добила је Далм. епархија свог епископа у лицу Њ. Пр. Г. Стефана (Гласник СПЦ 1959, с. 217 и Весник бр. 244/1959).

Еп. Стефан, презименом Боца, рођен је у Муњави (Јосипдол) код Плашког, дакле у ГК владичанству. Полазио је гимназију у Огулину, шесторазредну Богословију у Сарајеву, теолошки и филозофски факултет у Београду. Као ђакон почео служити као вјероучитељ у Оточцу у Лици 1940. г. Али 1941. доспијева као избјеглица у Крагујевац. Г. 1955. постављен је за професора Богословије у Београду. Г. 1958. налази се на специјализацији у Енглеској, и ту га затиче избор за епископа далматинског 1959. г.

О дјеловању епископа Стефана говоре често и много подаци из штампе (Гласник СПЦ, Православље, Мисионар, Весник, а и дневна штампа, као Политика, и др.), говоре живо и неке новије књиге из Далмације (в. литер.), говоре живље и непосредније низови црквених објеката обновљених или нових, а најживље говоре подмлађени редови свештенства.

Све заједно свједочи о препоруку цркве и вјере, свештенства и вјерног народа православног у Далматинској епархији, почетно и основно дјеловањем и на потицај далматинског владике.

Свештенство епархије далматинске

Од оног духовника Рувима у пратњи Јелене, сестре цара Душана, кад је пошла за младена Шубића Брибирског, те даље редом кроз више од 6 стотина година низали су се и нижу у Далмацији редови калуђера и свештеника.

Имена многих од њих позната су нам још од времена крчке богословије 1615. г., а поготово ће се знати у 18. в. и даље. Налазе се углавном на каменим плочама и споменицама, на књигама као потписи и записи, а читави су низови споменути у овом Алманаху.

У 19. в. се зна за далматинско свештенство и из спискова пренумераната у разним књигама, из далматинског Магазина и, коначно, из Шематизама који теку до Првог рата.

Посљедњи такав списак налази се у Шематизму СПЦ 1925. с подацима из 1924. г.

Оваје нема мјеста да се нижу редом сва имена на која се у СД може наићи. Иде се за тим да се даде садашње потпуно стање свештенства СД, у неку руку мали шематизам, а остало, посебно стање прије и послје сваког од ова два велика рата, даје се као основица и увод у оно што је главно.

Потребно је да се види како је било тамо четрдесетих година 19. в. О том говори шематизам из 1840. г., штампан на талијанском језику (Крка 1542). — Те, 1840. г. управу удове дијецезе врши крупски архимандрит Симеон Тркуља, поријеклом од Перне код Топуског; уз њега се налази само економ, задарски парох Спиридон Алексијевић. Манастир Крупа имао је 6 калуђера и два бака. Ту спада и Јеротеј Ковачевић, као парох врлички. — Крка је имала 9 калуђера и 6 бака, а управу је вршио Стефан Кнежевић. Ту је и професор Атанасије Чурлић. — Драговић је имао 4 калуђера и 3 бака.

Свештенство дато по дистриктама:

— задарски: Задар 371 душа — парох Спиридон Алексијевић; Смоковић 822 — парох Трифон Ковачевић; Ислам 680 душа — Алекса Зелић; Мирање 891 — Петар Стоисављевић; Церање 518 — Теодор Опачић;

— оброчачки: Обровац 443 — Спиридон Калинић; Билишане 1131 — Герасим Калинић; Жегар 1212 — Георгије Зелић; Крупа 686 — Генadiје Бједов; Бјелина 892 — Теодор Жежељ; Бенковац 604 — Василије Војводић; Кула Аглагић 518 — Борбе Вуиновић; Биљане, 816 — Бакомо Бурђевић; Карин 1015 — Петар Маџура; — скрадински: Скрадин 478 — Силвестар Вучковић; Коларине 194 — Марко Витас; Бргуд 556 — Спиридон Витас; Добропољци 783 — Спиридон Кончаревић; Беврске 963 — Сава Бјелановић; исти има и Брибир 515; Братишковци 1600 — Дамјан Доброта;

— кнински: 1. викар Јеротеј Ковачевић; парохије Кистање 2278 — Бакомо Вједов; Петрова црква 1320 — Јован Илић; Ервеник 1461 — Алекса Кончаревић; Мокро Поље 875 — Анреј Бједов; Радучић 507 — Илија Бједов; Паћене 1056 — Атанасије Бједов; — 2. викар Петар Саблић, парохије: Отон 897 — Петар Добријевић и капелан Бовани Добријевић; Плавно 1757 — Мелетије Самарцић; Стрмица 1035 — Петар Саблић; Голубић 1264 — Спиридон Добријевић; Жагровић 1013 — Марко Саблић; — 3. Викар парох Врбника, парохије: Книн 925 — Григорије Радловић; Полача 902 — Антоније Радловић; Бискупија 716 — Михајло Поповић; Врбник 1487 — Никола Плавша; Косово 2704 — Макарије Вукадиновић;

— Дрниш; Дрниш 2554 — Стефан Видосављевић; Тепљух 841 — Антоније Миовић; Кањане 781 — Илија Поповић; исти и Баљке 620; Кричке 400 — Стефан Видосављевић;

— Шибеник 808 — протопоп Теодор Шушић;

— Сињ: Врлика 1879 — Јеротеј Ковачевић; Отишић 872 — Петар Стоисављевић; Драговић 1787 — Бузепе Милковић; Загорје (Дицмо, Убле, Зелово, Сплит) 1053 — Спиридон Маргетић;

— Имотски 914 — Партеније Милковић;

— Неретва 222 — Дионисије Грушић;

— Дубровник 395 — Борбе Николајевић;

— Пула и Перој 214 — Петар Маричевић.

Тада постојећи клерикални институт у Шибенику са 25 бака имао је 5 професора: Анастасија Чурлића, Николу Вуиновића, Методија Миланковића, Теофила Стефановића, и Јована Чокрлана.

Вјероучитељ у Задру је био Анастасије Баљак.

Сличне податке налазимо и у шематизму из 1850. г. (Крка 1539), који је штампан био у Задру код браће Батара за вријеме еп. Јеротеја Мутибарића, осим разлике у именима пароха, а за Богословију у Задру наводи наставнике: Николу Вуиновића, Герасима Петрановића, Кипријана Стануловића, Атанасија Чурлића и Јована Шушића. У то вријеме питомаца је било 38, а приправника у сјеменишту 31.

Шематизам из 1868. г. наводи епископе или намјеснике: 1. Максим, намјесник пећког патријарха 1653, 2. Теодосиј 1686, 3. Исаија Лакетић 1695, 4. Саватија Љубибратић, митрополит 1693—1716, 5. Стефан Љубибратић еп. 1716—1722, 6. Симеон Кончаревић 1741, у Бенковцу, 7. Венедикт Краљевић 1810—1822, али до 1825. управља Спиридон Алексијевић; 8. Јосип Рајачић 1829—1834, 9. Пантелејмон Живковић 1834—1835, 10. Јеротеј Мутибарић 1844—1853, 11. Стефан Кнежевић 1853—...

Поред овога, овај шематизам наводи и епископе филаделфијске, грчке који су из Венеције управљали далматинским приморјем: 1. Гаврил Север 1616, 2. Теофан Ксенаки 1617—32, 3. Никодим Митакса 1632—35. 4. Атанасиј Валериано 1635—56, 5. Мелетиј Кортацио 1657—77, 6. Методио Морони 1677—9, 7. Герасим Влак 1679—84, 8. Мелетиј Типалди 1685—1713, (за њега је копном управљао Никодим Бусовић), 9. Софрониј Кутовали 1780—90 (управа Никанора Богуновића), каснији су викари били: Герасим Зелић 1796—1810, Симеон Тркуља 1835—41, Силвестар Вучковић 1841—2, Стефан Крагујевић 1842—3, Атанасије Чурлић 1843—4.

У Шематизму из 1912. г. (Крка 1542), између осталог налазимо на слиjedeће податке:

Далматинска је Епархија тада, одкад је пензионисан епископ, била под привременом управом прот. ставрофора Спиридона Вуиновића, док су још у конзисторији били: Љубомир Жежељ, Силвестар Богавац, Петар Олујић, Сергије Калик и Стеван Јавор.

У то вријеме је настојатељ манастира Крке био Исидор Бурсаћ, а манастир је имао 8 браће, од којих су 4 били професори у Задру: Сергије

Калик, Никанор Ракетић, Јеротеј Цвијетић и др. Иринеј Калик; — неки су по парохијама, а само један у манастиру. — Крупа је имала 4 калуђера. Настојатељ је био Јеремија Петрановић, док су остали такођер по парохијама. — У Драговићу је настојатељ Силвестар Богавац.

Код парохијских података у поменутом шематизму, наилазимо на број села, домова, душа, годину оснивања или обнове цркве, храм цркве и име пароха. Тако сазнајемо слиједеће:

Задарски протопрезвитерат: Божидар Олујић.

Парохије: 1. Бенковац 1633 душе — парох Симеон Кнежевић; 2. Биљани 1741, Петар Опачић; 3. Биљани 1474, Божидар Олујић; 4. Бргуд 1582, (празно); 5. Жегар 2042, Методије Шеат; 6. Задар 539, Љубомир Влачић; 7. Ислам 1410, Петар Маричевић; 8. Карин 2253, Никола Новаковић; 9. Крупа 1768, Јеремија Петрановић; 10. Кула Атлагић 1181, Стеван Бијелић; 11. Мирана 1583, Михаило Јовић; 12. Обровац 1533, Сергије Урукало; 13. Смоковић 1620, Велимир Доброта; 14. Трибањ 452, Јероним Вукшић; 15. Церање 825, Милан ст. Маџура.

Кнински протопрезвитерат: Теодор Новаковић.

Парохије: 1. Бискупија 1363, (празно); 2. Врбник 1887, Милош Добрић; 3. Голубић 2039, Јован Матијашевић; 4. Жагровић 1395, Славомир Јавор; 5. Звјеринац 2284, Самуило Бакић; 6. Книн 668, Калиник Бошковић; 7. Книнско Поље 1685, Теодор Новаковић; 8. Марковац 1272, (празно); 9. Мокро Поље 1821, (празно); 10. Отон 1464, (празно); 11. Паћене 1748, Василије Олујић; 12. Плавно 2456, Петроније Станојевић; 13. Полача 2054, Јован Маријановић; 14. Радучић 948, Макарије Дубаић; 15. Стрмица 1478, Мирко Синобад.

Скрадински, прот. Михаило Јелача

Парохије: 1. Биовичино Село 2596, (празно); 2. Бјелина 1749, Борђе Цвјетковић 3. Братишковци 2922, Богдан Доброта; 4. Брибир 1349, Сава Бијелић; 5. Добропољци 1120, (празно); 6. Беврске 2127, Михаило Јелача; 7. Ервеник 2493, Стево Вујасиновић; 8. Ивошевици 1601, Петар Олујић; 9. Кистање 2206, Корнилије Павасовић; 10. Скрадин 518, Милан Тришић.

Шибеник: (нема протопрезвитера)

Парохије: 1. Баљци 1095, Јован Шолаја; 2. Биочић 2280, Владимир Вуиновић; 3. Дрниш 2301, Јоаникије Кукољ; 4. Кањани 1253, Јован Андрић; 5. Кричке 826, Никола Крчак; 6. Шибеник 1107, Константин Крстановић; 7. Штиково 784, (празно).

Имотски протопрезвитерат.

Парохије: 1. Бителић 889, (празно); 2. Брођанац 1367, Севастијан Јовић; 3. Врлика 3429, Гојко Синобад; 4. Драговић 3143, Партеније Миоковац; 5. Имотски 1561, Спиридон Маргетић; 6. Метковић 531, Мирко Стоисављевић; 7. Отишић 1981, Петар Стоисављевић; 8. Шушци 802, Јустин Русић.

Тадашњи професори у богословији су били: Никанор Ракетић, Серафим Калик, Јеротеј Цветић, Милош Парента, др. Иринеј Калик.

Међу питомцима спомињу се још сада живи: Матић Лазар, Љубомир Врцељ, Урош Доброта, Божидар Магуд, Миливој Јелача. — Њихова написана сјећања била би драгоцјен извор за културу Срба у Далмацији у оно доба, што значи до другог рата! Међу тада млађима спомињу се Јаков Мандић и Душан Рашковић, једнако потенцијални извор грађе о српском православљу СД.

На крају овог шематизма појављује се и азбучни именик свих лица која се у њему јављају.

Шематизам СПЦ из 1925, с подацима из 1924. г. даје на стр. 128—134 преглед Далматинско-истријске епархије са сједиштем у Шибенику са, углавном овим подацима:

Епископ је Данило Пантелић, рођ. 1865. у Кузмину у Срему, изабран 1921, а устоличен 1922. г. — Чланови су конзисторије: Стеван Јавор, Милан Маџура, Михаило Јовић, Серафим Калик, Стеван Простран и Симеон Петричевић.

Манастири: 1. Крка, Архимандрит Данило Букоровић, сабраћа: Серафим Калик, Никанор Ракетић, Севастијан Јовић, Исидор Бурсаћ, Саватија Радечић, Симеон Петричевић; парохије манастирске: Дрниш, Кистање, Звјеринац и Биовичино Село; — 2. Крупа — јрмх Наум Миљковић, Венедикт Кукољ, Јеремија Петрановић, Методје Шеат, Никанор Калик; парохија — Крупа; — Драговић упр. Севастијан Јовић, Петроније Станојевић, Никанор Вукадиновић, Партенија Миоковац, Јустин Русић, Лукијан Козлица, Наум Миљковић, Јулијан Поповић; парохија Драговић.

Протопрезвитерати:

Задарски прот. Симеон Кнежевић;

Парохије: 1. Бенковац 1778 душа, Симеон Кнежевић; — 2. Билишани 1671, празно; — 3. Биљане 1452, Јован Андрић; — 4. Бргуд 1600, (упражњено); — 5. Жегар 2011, Павле Зелић; — 6. Ислам 1422, Мирко Синобад; — 7. Карин 1867, Никола Новаковић; — 8. Крупа 1679, Наум Миљковић; — 9. Кула Атлагић 1282, Божидар Магуд; — 10. Мирање 741, Душан Рашковић; — 11. Обровац 1316, Сергије Урукало; — 12. Смоковић 1681, Лазар Матић; — 13. Трибањ 438, (упраж.); — 14. Церање 916, Никола Вукојевић.

Книиски протоп. Љубомир Влачић;

Парохије: 1. Бискупца 1432, Мирко Вујатовић; — 2. Врбник 1958, Љубомир Врцел; — 3. Голубић 2068, Милош Добрић; — 4. Жагровић 1369, Никола Кречак; — 5. Звјеринац-Косово 1908, Петроније Станојевић; — 6. Книн 654, (упр.); 7. Книнско Поље 1621, Љубомир Влачић; — 8. Марковац 1913, Никола Тришић; — 9. Мокро Поље 1967, Јован Миодроговић; — 10. Отон 1334 (упр.); — 11. Пабане 1494, (упр.); — 12. Плавно 2292, Јеремија Петрановић; — 13. Полача 1213, (упр.); — 14. Радучић 805, (упр.); — 15. Стрмица 1481, Јован Шолаја.

Скрадински прот. Михаило Јелача;

Парохије: 1. Биовичино Село 2320, Исидор Бурсаћ; — 2. Бјелина 1822, Стеван Вујасиновић; — 3. Братишковци 3203, Урош Доброта; — 4. Брибир 1564, Стеван Бијелић; — 5. Добропољци 1042, Јаков Мандић; — 6. Беврске 2010, Михаило Јелача; — 7. Ервеник 2190, Методије Шеат; — 8. Ивошевиц 1537, Миливој Јелача; — 9. Кистање 2488, Лукијан Козлица; — 10. Скрадин 573, Венедикт Кукољ; —

Шибенски прот. Константин Крстановић;

Парохије: 1. Баљци 1116, (упр.); — 2. Биочић 2221, Мирко Стоисављевић; — 3. Дрниш 1978, Саватије Радечић; — 4. Кањани 1260, Јован Попов; — 5. Кричке 725, (упр.); — 6. Шибеник 1200, Константин Крстановић; — 7. Штиково 780, (упр.).

Имотски прот. Петар Стоисављевић;

Парохије: 1. Бигелић 955, (упр.); — 2. Брођанац 1535, Партеније Миоковац; — 3. Врлика 3744, Гојко Синобад; — 4. Имотски 1512, Милан Тришић; — 5. Драговић 2448, Севастијан Јовић; — 6. Метковић 421, Евгеније Ножин; — 7. Отишић 1968, Петар Стоисављевић; — 8. Шупци 719, Јустин Русић.

Спомињу се и парохије у иноземству: 1. Беч 964, (упр.); — 2. Задар 439, Никола Чоловић; — Перој 244, Петар Маричевић; 4. Трст, адм. Никифор Вукадиновић.

У то вријеме катихете су били: Стеван Јавор, Шибеник; Вељко Милић, учитељ, школа Шибеник; Петар Опачић, Сплит.

Од пензионера је био Богдан Доброта, Братишковци.

На крају је дата статистика: — Цркава парохијских 57, филијалних 20, капела 6, свега 83; — парохија попуњених 44, упражњених 13, свега 57; — свештеника 44, — душа 88255.

Предвечерје II свјетског рата, посматрано са становишта тадашњих прилика, односно броја свештеника и парохија у то доба, нешто је измијењено. Тако у Далмацији непосредно пред II рат имамо слиједеће стање:

Архијерејско намјес. Задарско (Бенковац).

Парохије: 1. Бенковац — Симеон Кнежевић; 2. Жегар — Јован Јавор; 3. Крупа — Саватије Мажибрада; 4. Кула Атлагић — Константин Глибановић; 5. Обровац — Секулић Никола, 6. Смоковић — Милан Шкарић; 7. Јагодња — Душан Рашковић; 8. Кожловац — Герасим Курбалија; 9. Задар — арх. Данило Букоровић и Ђакон Стефан Ђурђић; 10. Смиљчић — Николај Сјенкјевић.

Арх. намј. Шибенско

Парохије: 1. Баљци — Душан Гаврановић; 2. Биовичино Село — Павле Козлица; 3. Биочић — Јово Андрић; 4. Бјелина — Стеван Вујасиновић; 5. Братишковци — Урош Доброта; 6. Брибир — Божидар Магуд; 7. Добропољци — Александар Скочић; 8. Дрниш — Севастијан Јовић; 9. Беврске — Јаков Мандић; 10. Ервеник — Милорад Доброта; 11. Ивошевици — Јован Шолаја; 12. Кистање — Никодим Опачић; 13. Кричке — Јован Сунајко; 14. Скрадин Младен Гашић; 15. Шибеник — Константин Крстеновић, Милан Мацура, Павле Зелић и Стеван Простран; — Ман. Крка Петроније Станојевић, Венедикт Кукољ, Исидор Бурсаћ и Рувим Штрбац.

Арх. намј. Книнско.

Парохије: 1. Бискупија — Никола Вукојевић; 2. Врбник — Мирко Вујатовић; 3. Жагровић — Јово Миодраговић; 4. Косово — Никанор Калик; 5. Книнско Поље — Љубомир Врцељ; 6. Марковац Никола Тришић; 7. Пабене — Антоније Пинчетић; 8. Плавно — Миливој Јелача; 9. Полача — Михајло Поповић; 10. Стрмица Момчило Бујић;

Арх. намј. Сплитско.

Парохије: 1. Врлика — Милан Тришић; 2. Драговић — Наум Миљковић, Валеријан Штрбац, Јулијан Поповић и Владимир Гарић; 3. Имотски — Никола Драгичевић; 4. Брођанац — Доситеј Штулић; 5. Отипић — Петар Стоисављевић; 6. Сплит — Сергије Урукало и катихета Петар Опачић; 7. Сињ — Марко Плавша.

Овадје се могу додати још неки статистички или други подаци; ово ради упоребења с подацима из 1924. г.

Подаци су из календара Црква

година	душа	свештеника	монашког реда
1934	176783	57	19
1935	185968	58	18
1936	187692	55 и пенз.	2 19
1937	нема		
1938		58	„ 1 17
1939	199514	59	„ 2 17
1940	205286	58	„ 2 Ђак. 1 16

У тим годинама позна се дјеловање еп. Иринеја и у том што постоји Привредна задруга епархије далматинске, Припомоћни свештенички фонд св. о. Николаја, а и Библиотека свештенства епархије далматинске! Што ли је с њом било?

Уз ово иду завршно још неки подаци за 1941. г., дакле непосредно пред рат.

Ту иду прво подаци по архиепископским намјесништвима или прото-презвитератима, како се некад звало:

арх. нам.	цркв. општ.	црква	парохија	душа
Бенковац	17	21	17	27288
Книн	14	17	14	32504
Шибеник	16	25	16	36431
Сплит	11	15	11	18150
Бос. Петровац	15	22	15	61782
Лијевно	8	9	8	32247

Свега душа 208402.

Велика разлика у броју душа 1924. (88255) и 1941. (208402) долази и од прираста, али и од припајања дијелова Босне епархији Далматинској. — А неслагање црквених статистика са државнима долази отуда што се црквене статистике воде према домовним протоколима, гдје остају забиљежени и отсутни, док државна биљежи само присутне. Одбивши дио Босне 94029, остаје 114373 душа Далм.

Концем г. 1940, било је од свештенства: архимандрита 1, протојереја 15, игумана 3, синђела 1, јереја 50, јеромонаха 13, јерођаконa 2, што значи монашког реда 20, са 5 искупеника, а мирског свештенства било би 65, или свега 90. — Од тога парохијских свештеника 60, осталих (ван-парохијских и пензионисаних) 6.

Најстрашнија ратна машина у историји свих ратова уопште сручила се 1941. г. и на нашу земљу, а самим тим и на нашу Српску православну цркву. Наше народно свештенство по други пут приноси колективну жртву на олтар слободе. Ту је неколико стотина драгоцјених живота српских православних првосвештеника и свештеника, низови свештеничких жена, дјеце и чланова породица, а посебно су још и стотине хиљада вјерника, парохијана.

То се катастрофално одразило како на цијелу нашу цркву уопште, тако посебно и на цркву у Дамацији, гдје је свештенство проријебено, десетковано, а многи храмови опљачкани, попаљени и порушени.

То најбоље илустрира слиједећи податак:

Од 56 свештеномонаха са Епископом др. Иринејем Борђевићем, који су се затекли на парохијској и црквеној дужности у Далмацији без Босне 1941. године свега их је по завршетку рата 1945 остало на парохији 24.

Према томе затечени су 1945. г. на парохијама:

Арх. намјес. сплитско:

1. Петар Опачић, 2. Марко Плавша — Сплит; 3. Никола Драгичевић, Имотски; 4. Рувим Штрбац — Драговић;

Арх. намјес. шибенско:

1. Милан Маџура и 2. Спиридон Маргетић — Шибеник; 3. Урош Доброта — Братишковици; 4. Божо Магуд — Брибир; 5. Дрниш — Сунајко Јован; 6. Јаков Мандић — Беврске; 7. Стеван Вујасиновић — Кистање; 8. Ман. Крка — Никодим Опачић ... пенз. Богдан Доброта — Братишковици.

Арх. намјес. Бенковачко:

1. Симеон Кнежевић, Бенковац; 2. Георгије Лончар — Бенковац, Карин, 3. Крупа — Павле Козлица; 4. Јован Јавор — Задар.

Арх. намјес. книнско:

1. Никола Вукојевић — Бискупја; 2. Книнско Поље — Љубомир Врцељ; 3. Врбник — Мирко Вујатовић; 4. Марковац — Никола Тришић; 5. Стрмица — Миливој Јелача, Ратко Јелић, Косово.

Од 1945. г. Далм. епарх. администрирају: митр. Арсеније, епископи горњокарл. Никанор и Симеон Злоковић, док 1959. г. није изабран за Епископа далматинског Стефан Боца.

Од свршетка рата до данас у Далмацији је службовало низ свештеника и свештеномонаха, који данас више нису међу живима, или су пак прешли у другу Епархију. Међу умрлим свештеницима су:

1. Симеон Кнежевић, 2. Милан Маџура, 3. Спиридон Маргетић, 4. Стеван Вујасиновић, 5. Петар Опачић, 6. Марко Плавша, 7. Рувим Штрбац, 8. Никола Вукојевић, 9. Мирко Вујатовић, 10. Никола Тришић, 11. Никодим Опачић, 12. Душан Карабува, Богдан Доброта.

Свештеници пензионери и разријешени парохијске службе: Љубомир Врпељ, 2. Миливој Јелача, 3. Урош Доброта, 4. Ратко Доброта, 5. Војислав Протић, 6. Никола Драгичевић, 7. Јован Јавор.

За утврђивање садашњег стања свештенства у сјеверној Далмацији даје податке календар ЦРКВА за 1966. г., подаци, значи, важе за 1965. г., а иду по арх. намјесништвима и парохијама:

Бенковац — Миливоје Јелача; — Билишани — Буро Скочић (опслужује у Биљане, Ислам, Оборовац, Трибањ и Смиљчић); — Карин — Георгије Лончар (опслужује и Бргуд, Јагодњу, Церање); — Жегар — Павле Козлица (игуман Крупе); — Кула Атлагић — опсл. Бранко Ковачевић из Скрадина; — Смоковић — Марко Андоровић (опсл. и Земуник); —

Шибеник, арх. нам. Јаков Мандић, парох из Беврсака (опсл. и Бјелину, Добропоље, Ервеник); — Дрниш — Јово Сүнајко (опсл. у Баљке и Кричке); — Биовичино Село — Лаврентије Трифуновић; — Биочић — Богољуб Попац (опслужује и Кањане); — Братишковци — Урош Доброта; — Брибир — Божидар Магуд; — Ивошеви — Артемије Радосављевић; — Кистање — Николај Мрба; — Скрадин — Бранко Ковачевић; — Шибеник — Ратко Доброта; —

Книн арх. нам. Антоније Пинчетић, парох Книнског Поља; — (опсл. и Врбник); — Бискупшја — Никола Рајић (опсл. и Марковац и Полачу); — Стрмица — Недељко Будовалчев (опсл. и Голубић, и Мокро Поље); — Книн се не спомиње; — Жагровић — Стеван Мрћен (опсл. и Отон, Паћене, Плавно); — Далматинско Косово — опсл. Богољуб Попац из Биочића;

Сплит, арх., нам. и парох Марко Плавша, (опсл. и Бробанац, Шүшце и Сињ); — Врлика — Петар Олуић (опсл. и Отишић); — Драговић — Рувим Штрбац; — Имотски — Никола Драгичевић; —

Подаци о дијелу Босне који припада Далм. епархији овдје се изостављају.

Манастири: Драговић монаха два; Крка монаха 3 и искушеника 5; Крупа монаха два и искушеника два.

Подаци о стању 1971. г.

Арх. нам. бенковачко:

1. Бенковац — протојереј Марко Андоровић; 2. Жегар — Душан Синобад; 3. Карин — игуман Георгије Лончар; 4. Обровац — Никола Кричка; 5. Смоковић — Петар Ожеговић; 6. Церање — Петар Дрек; 7. Смиљчић — Мирко Скробоња; 8. Буро Скочић — Задар.

Арх. нам. шибенско.

1. Биочић — Богољуб Попац; 2. Братишковци — Рајко Марић; 3. Брибир — протојереј Божидар Магуд; 4. Дрниш — протојереј Јован Сүнајко; 5. Беврске — протојереј ставр. Јаков Мандић; 6. Кистање — Крсто Бурлић; 7. Кричке — Бошко Матић; 8. Скрадин — Бранко Миланковић; 9. Шибеник — Никола Рајић.

Арх. нам. книнско:

1. Врбник — Милан Тица; 2. Голубић — Драган Рајић; 3. Марковац — Милан Вуковић; 4. Мокро Поље — Јован Чакић; 5. Книнско Поље —

прот. Антоније Пинчетић; 6. Книн — Стеван Мрбен; 7. Плавно — Блажић Никола; 8. Стрмица — Душан Гајић;

Арх. нам. сплитско:

1. Врлика — Петар Олујић; 2. Драговић — Дмитар Лалић; 3. Имотски — протојереј Никола Драгичевић; 4. Отипић — Милан Драгић; 5. Шушци — Буро Шуша; 6. Сплит — протојереј Војислав Шешум.

Манастири: 1. Крка — протосинђел Николај Мрба, игуман Стефан Малетић, јеромонах Јован Павловић, протојереј Милан Богдановић, Ђакони Василије Валић, Митрофан Кодић, Јефрем Милутиновић, Никодим Прибојан. — 2. Крупа — игуман Павле Козлица.

Из предњег се види да је садашње стање у погледу броја свештеника и свештеномонаха, те попуњених и упражњених парохија слиједеће:

Мирских свештеника свега 36, свештеномонаха 9, укупно 45.

Мирских свештеника: пензионера 10, професора богословије 1, те у активној парохијској служби 24, а 1 без парохије.

Свештеномонаха: проф. богословије 3, Ђакона богословије 4, у парохијској служби 2. — укупно 9.

Према томе може се казати да се Далм. епархија у погледу свештенства опоравила од ратне катастрофе.

Радослав Доброта, проф.

Прота Дамјан Доброта

— Поводом 120 годишњице подизања новог олтарa Братишковачке цркве —

Дамјан Доброта, братишковачки парох, један је од најистакнутијих свештеника у православној далматинској цркви у другој половини XIX стољећа.

Потиче из свештеничке породице чија лоза води порекло још од почетка XVIII стољећа. Син протe Андрије, Дамјан је рођен у Братишковцима 1813. године. Шести је по реду свештеник из поменуће породице. Дао је цркви и народу на службу два сина-свештеника¹. Гимназију је завршио у Сремским Карловцима, а затим, 1836. године, и богословију, која је тада била богословска школа највишег стручног ранга међу православним Србима.

И послије школовања наставио је да изграђује своју личност јер је, с правом, сматрао да човјек са већим образовањем и знањем може и успјешније да утиче на васпитање људи. „С књигом у руци је лијегао и устајао“². Био је врло културан и образован свештеник и добар познавалац страних језика: италијанског, њемачког и других. „Својом спремом спада у најобразованије старије свештенике“³.

Узоран као свештеник и као човјек, испунио је свој живот и рад љубављу и хуманизмом, па је природно да је уживао велики углед у свештенству и у народу и био вољен и поштован. „Пример честитог живота“ — говорили су за њега⁴. „Персонификација тачности. Живот му је био беспорочан и пун рада. За цркву се заузимао са великом љубављу“⁵.

Већ у својој 23. години био је постављен за наставника клирикалне школе у Шибенику, гдје је радио од 1836. до 1838. године. Иако му је ту предстојала добра каријера, жеља да ради у заосталом и сиромашном родном крају, да васпитава саплеменике и подиже их у вјерско-моралном и кулурном погледу, нагнала га је да напусти звање наставника и на захтјев народа прихвати се да буде парох у своме родном мјесту, у Братишковцима.

Братишковачка парохија, која се налази на подручју садашње општине Шибеник, у то вријеме обухватала је дванаест села.

Дамјан је био рукоположен у Пакрацу за ђакона 29. новембра, а за презвитера 30. истог мјесеца 1838. године. За протопрезвитера произве-

¹ Једна иста лоза породице Доброта дала је једанаест свештеника од почетка XVIII стољећа до данас. Од тога времена до 1970. године службовало је из поменуће лозе у парохији братишковачкој девет свештеника. Према традицији, свештеничка лоза Доброта води порекло од попа Мисаила.

² Шематизам православне Далматинско-истријске епархије, 1897, стр. 45 (даље у тексту: Ш. пр. епар.).

³ Српски Глас, Задар, 1896, бр. 33.

⁴ Исто.

⁵ Исто.

ден је 10. јула 1858. Са 25 година живота долази у Братишковце и ту је готово читав свештенички стаж провео као парох — 52 године — а само кратко вријеме је, по потреби цркве, послуживао скрадинску и задарску парохију.

Заузимао је у цркви и у друштву разне положаје: био је окружни протопрезвитер, почасни „присједник“ епископске конзисторије у Задру, члан утемељач свештеничке удовичке закладе и више година члан њеног управног одбора, затим, школски надзорник, управитељ школе и др.

Умро је 1896. године, у 83. години живота⁶.

прота Дамјан Доброта

---

⁶ Подаци о службовању узети су из Ш. пр. епар. (1850—1894) и за годину 1897, и и архиве братишковачке парохије (1846—1894).

Као окружни протопрезвитер (1848—1894), предначио је свештенству у пастирском раду и подстицао га на активност. Да би свештеник имао успеха у изграђивању вијерника у духу хришћанског учења, прота Дамјан Доброта сматра да је „прва и најсветија“ дужност сваког пастира да врши катихизацију омладине, односно њено религијско-морално васпитање. Због тога он позива подручно свештенство да ту дужност најсавјесније испуњава. А да би свештеник то остварио — говорио је — потребно је да сам има љубави према своме позиву, својој вјери и народу. „Родољупци вјере, благочестија и народа свога, настојећи налог, неће тегобан него лак и радостан бити“⁷. Својим савјетима и препорукама, као и примерним радом, трудио се да уздигне стручни, културни и морални ниво подручног свештенства.

Прота је био отворен, приступачан и врло друштвен. „Мио гост у свакој кући, а добар друг у сваком друштву“⁸.

Своје поуке и савјете даје и изван храма. Добар педагог, у општењу са људима, прилагођавао се степену њиховог образовања. Његов разговор друштини је са неуким од онога са образованим. „Знао је оно што се каже и са сељаком и са господом. У сељачкој кући поучавао је народ, а у господском друштву водио је мудре разговоре“⁹.

Посебну пажњу поклањао је васпитавању омладине. Редовно је вршио катихизацију омладине од дванаест до осамнаест година¹⁰. Много је волио дјецу и умно је да јој се приближи, да је придобије и развије код ње љубав према вјери и народу. У цркви је организовао пјевање дјецe¹¹. Уопште, он је својим парохијанима помагао у свим областима. Упућивао је како да своје бриге и тешкоће што лакше преброде, а сиромашне је и материјално помагао. „Народ братишковачке парохије у њему је гледао и налазио и оца и мајку“¹².

Настојао је да се искоријене: крађе, псовке, свађе, пијанство и дивљи бракови. Борио се против празновјерица и разних штетних обичаја. Нарочито својим примјерним животом вршио је снажан утицај на паству. Ријечи су му биле у складу са поступцима. Подсјећао је на оног Мажуранићевог „доброг пастјера“ који „што каже ином и сам својим потврђује чином“. Васпитавајући своје парохијане науком јеванђелском, уздизао је њихов духовни живот.

Поред интензивног рада на вјерском и кулурно-просвјетном уздизању парохијана, прота је налазио времена да се брине и о спољашњем и унутрашњем изгледу цркве. Подигао је, 1851. године, нови и пространи олтар¹³. Са капеланом и таторима подигао је високи и монументални звоник уз братишковачку цркву 1893. године, што се види из натписа који је у њега узидан. Звоник има особине романског стила са извјесним уочљивим барокним елементима.

Својим залагањем увећао је и унаприједио црквену имовину, о чему говоре оригинални архивски извори, а све што је радио, радио је смишљено, систематски и самопријегорно.

Он је и одличан администратор. До њега готово није ни било администрације у парохији братишковачкој јер су вођене само матичне књиге. Организовао је администрацију, коју обавља стручно и савјесно. Парохијска администрација вођена је на српском језику¹⁴.

⁷ Архива братишковачке парохије за 1859. бр. 106.

⁸ Српски Глас, Задар, 1896, бр. 33.

⁹ Исто.

¹⁰ Хисторијски Архив, Задар. Списи православне Далматинско-истријске епархије, св. 73, бр. 859 (даље у тексту: ХАЗ. Сп. пр. епар.).

¹¹ Исто.

¹² Ш. пр. епар., 1897, стр. 45.

¹³ ХАЗ. Сп. пр. епар., св. 73, бр. 859.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Архива братишковачке парохије. Списи (1846—1894). ХАЗ. Сп. пр. епар. који се односе на братишковачку парохију (1838—1894).

Прота је био велики родољуб, што доказује његов рад на културно-просвјетном и националном пољу у складу са народним препородом. Он учествује у процесу националног освешћавања, доприносићи буђењу и развијању националне свијести. Шири интерес за књигу и подстиче људе да читају. Још као ђак у Сремским Карловцима, растурао је по Далмацији много добрих српских књига¹⁶. Примао је и растурао литературу препорода „Србско-далматински магазин“ (1838—1873), у коме је касније повремено и сарађивао, „Зору далматинску“ (1844—1859) и др.

Основао је и доста велику, за оно вријеме, личну библиотеку, која је имала и стручно-богословски и општеобразовни карактер и која је користила не само њему већ и читавој околини.

Бринући се за културу и просвјету народа у сјеверној Далмацији, а свјестан да без знања и науке нема никаквог напретка ни будућности, па, да би пробудио свијест о потреби културног уздизања, истиче ову увијек савремену и далекосежну мисао: „Без науке, без просвјете, све је пропало“¹⁷, а знајући да се идеје просвјете не могу остварити без јаким материјалних средстава, пропагира оснивање фондација — задужбина намјењених просвјети, истичући: „Може ли се пак на богоугоднију и

Братишковци: црква Св. Николе

кориснију циљ одредити, него што је да се дјеца уче, род просвјешчава“¹⁸).

Бригу о ширењу просвјете у свом родном крају и на ширем подручју испољио је посебно и као школски надзорник, улажући у тај рад много воље и напора.

Прота Дамјан Доброта био је и први учитељ у братишковачкој основној школи, која је први пут отворена у „братској“, односно црквеној кући, 1847. године као „меншаја спомагатељнаја“ (мања помоћна)¹⁹. Били су то почеци рада на описмењавању у овом крају, али, послје годину дана рада, братишковачка школа је престала да дјелује, јер родитељи, због своје заосталости, сиромаштва, удаљености од школе и нехаја, нису

¹⁶ Српски Глас, Задар, 1896, бр. 33.

¹⁷ Србско-далматинскиј магазин, 1961, стр. 164.

¹⁸ И с т о.

¹⁹ Архива братишковачке парохије за годину 1947, бр. 24.

слали дјецу у школу²⁰. Међутим, иницијативом и залагањем проте Дамјана Доброте, братишковачка школа је 1858/59. школске године, једанаест година послје престанка рада, у истој црквеној кући, поново отворена као основна народна школа »scuola elementare popolare«²¹. Настава је у њој извођена на народном језику, а школа је дјеловала у националном духу²².

Прота Дамјан је, због своје кулуре, угледа и љубави према школи и просвјети, био школски надзорник у скрадинском надзорништву од 1847. до 1869, тј. до године када су се школе у Далмацији одвојиле од цркве, која се од тада бринула само о вјерској настави. Он је био и управитељ братишковачке школе у вријеме када је она радила.

Треба нагласити да је поред бриге за отварање школа као културно-просвјетних установа, прота Дамјан настојао да школе буду на народном језику и дјелују у националном духу, што је била најсигурнија гаранција за очување националности²³.

Учитељи братишковачке школе су били образовани, свршени клирици и свештеници, и наставу изводили под протиним руководством и утицајем, а 1868. године, и поред свих својих парохијских обавеза у тако великој парохији, прота је преузео и дужност учитеља²⁴. Протиним заузимањем, братишковачка црква је помагала и материјално ову школу дајући учитељу плату, односно дио плате и бесплатан стан у црквеној кући²⁵.

Ваља истаћи да је од 1858. до 1860. године братишковачка школа била једина сеоска српско-православна основна школа на читавом подручју континенталног дијела сјеверне Далмације, као и то да је то била једина школа у православним селима поменуће области која је непрекидно радила читаву деценију, тј. до краја седамдесетих година прошлог стољећа²⁶.

У културно неразвијеној средини прота је у свом раду наилазио на разне препријеке и кочења, и као школски надзорник, и као управитељ и учитељ. „Катихизација и школа су ми више бриге, труда и старости задале него сви остали неизмјерни труди парохијски“ — каже он у једном извјештају²⁷, али, подстицањем љубављу према народу, а нарочито омладини, он својим упорним радом савлађује препријеке и постиже видљив успјех.

Из наведених података јасно се види да је прота Дамјан Доброта ударио темеље просвјети и школи у своме родном крају и да је он у ствари и био претеча доцнијег оснивања (1894/95. школске године) потпуније и савремене школе²⁸, која се послје Другог свјетског рата развила у пуну основну школу и која и данас ту постоји.

Као велики родољуб, прота је путовао у Црну Гору 1871. године, и на Цетињу присуствовао крштењу кнеза насљедника Данила. Послије тога посјетио је Срем и Карловце, гдје је некада школу учио. У Новој Раваници (Фрушка Гора) циљивао је мошти светитеља-мученика српског кнеза Лазара. Посјетио је Београд и обишао је многа мјеста у унутрашњости Србије²⁹. Путовао је да упозна и види и друге крајеве свијета, као што су Аустрија (Беч), Мађарска (Будимпешта) и др. и на тај начин проширио свој духовни видокруг³⁰.

²⁰ ХАЗ. Сп. пр. епар., св. 50, бр. 472.

²¹ ХАЗ. РСН (1858) VII Ц 2741.

²² ХАЗ. РСН (1864) VII Ц 5193.

²³ У то вријеме, у оквиру народно-препородилачког покрета, вођена је борба за народни језик у школама у Далмацији, у којима је настава углавном извођена на талијанском језику.

²⁴ Ш. пр. епар., 1868.

²⁵ Српско-далматинскиј магазин, 1862, стр. 160. Архива братишковачке парохије, Извојачуна цркве св. Николе за 1862. и 1863.

²⁶ Подаци узети из Ш. пр. епар. за поменуће године.

²⁷ ХАЗ. Сп. пр. епар., св. 73, бр. 589.

²⁸ Српски Глас, Задар, 1894, бр. 46.

²⁹ Српски Глас, Задар, 1896, бр. 33.

³⁰ По исказу Боже Доброте из Братишковаца.

Са истакнутим далматинским Србима основао је у Задру, 1879. године, „Српски лист“, који је од 1888. назван „Српски глас“ и који је пропагирао буђење српске националне свијести и залагао се да у Далмацији Срби имају иста права као и други народи³¹.

Од посебног значаја у дјеловању проте Дамјана јесте његово залагање на зближавању вјерски раздвојеног живља у његовој парохији, као и на широј територији, у општини скрадинској. Иако чврст православац, залаже се за вјерску трпељивост и добре односе међу православним и католицима, односно међу Србима и Хрватима; шири слогу и братство међу њима. Тако је, на примјер, овај свој став испољио и на прослави 50-годишњице своје свештеничке службе, коју је приредио 12. VII 1888. у Братишковцима, када је — и поред ондашњих доста заоштрених односа између православних и католика — на ову прославу позвао многе своје пријатеље и познанике обију вјероисповести³². Поред осталих католика, прота је тада позвао и врло угледног грађанина града Скрадина, католика Бованина Марасовића, који му је писмено честитао јубилеј³³.

Својом снажном личношћу прота Дамјан Доброта дјеловао је у својој средини и много допринио преображају и унапређењу црквено-вјерског, културно-просвјетног и националног живота у парохији братишковачкој, а његово дјеловање се осјетило и шире, у читавој православној далматинској епархији. Његов пожртвовани и предани рад у свештеничко-пастирској, просвјетно-културној националној мисији у народу његова краја остао је трајно као узоран пример.

³¹ Архива братишковачке парохије за 1879, бр. 209.

³² Српски Глас, Задар, 1888, бр. 52.

³³ ХАЗ. Сабирни центар Шибеник. Архив породице Марасовића, бр. 21.

Архимандрит Никодим Опачић

Оста ћелија пуста! ...

Свако умире сам ...

Тајну живота, ни свога а још мање другога, нити можемо разумјети, ни до краја одгонетнути, а камо ли тајну смрти. — На Његошева во-прошавања о животу, да ли нам је дат за награду или за наказу (казну), природа му одговара својим штедрим смијехом. Зрно пшенично у земљи избије клицу, а само се у том сасуши. У човјеку је силаина животнорна толико продуровљена да је он и сам може да усмјери, често и по цијену своје плоти ...

Зато нит овоземног живота архимандрита крчког Никодима, нагло препукала онога мајског праскозорја, не казује нам самим тим још ништа. Тек слика његова живота као цјелине може да освијетли може бити и конач онога чега су у гробу кључеви — како рече Његош.

Човјек је најживљи облик живота, као свијест и као покретљивост, од пузања до васноне. Али он може да буде и живот попут биљке укоријењен на једном те истом мјесту уз усредсређење на једном истом послу, мисији ... Ишчупа ли се биљка, живот се гаси. Тако се и живот оца Никодима, ишчупан, нагло угасло. — Важно је ту да је тај живот с краја на крај био служење, жртва, жртва по својој вољи, жртва по сили прилика. О том говоре, прво, опћи подаци.

Рођен у Биевичину Селу 30. нов. 1902. г. тамо гдје се усред Буковице бијели Петрова црква, видљива све тамо од личке пруге. Родни крај оца Никодима, Буковицу, слика Матавуљ у неколико ријечи: горњи, сурови крајеви, раштркана села, оружани људи, необична обичаја и ношње, јужни говор и ојкање чобана; на цијелом подручју „чисти ришћанлук“. —

Ту је на селу, код учитеља Малешевића о. Никодим завршио 6-годишњу школу 1917. г. — Према његовом казивању полазио је касније нижу пољопривредну школу. —

У војсци је био распоређен у чин санитетског наредника.

Као искушеник и монах, уз духовника Јустина Русића, он је 1929. г. рукоположен за бакона и јеромонаха. Али је, још од 1926. радио као званичник код конзисторије у Шибенику.

Г. 1929. добива администрацију парохије у родном Биевичину Селу. Те исте године, — казује документ, — издржао је „тешко узрујање“, не види се какво.

Црвеним појасом одликован је 1933. г. једва навршивши 30 година; значи, био је својим способностима видније истакнут.

Какво је било стање манастира Крке, који др Бакомо Будина 1891. г. истиче као „молто рико,, (јако богат), с уредним и чистим калуђерским ћелијама и врло лијепом трпезаријом, — кад је о. Никодим преузимао управу, о том казује записник од 19. апр. 1934. г. довољно црно...

архимандрит Никодим Опачић

Г. 1938. о. Никодим постаје игуман, г. 1952. биће одликован архимандритством, а 1962. добива архијерејску грамату признања.

У Другом рату Крка се нашла на талијанском окупационом подручју. Горе у Кистањама Талијани и четници, на терену партизани, а одмах преко Крке усташе. По селима Буковице избјеглице из Лике. — Снаћи се ту, гледајући стално смрти у очи и стрепећи стално да манастир не пострада, задовољити потребе и тражења војске и народа, могао је само онај ко је срастао с тим крајем, ко је имао угласа и ауторитета пред сваким, и ко је умно да се тиме паметно послужи.

И, док су Крупа и Драговић, — гдје је било довољно „банђења“ — тешко пострадали, Крка се одржала. Одржала се и у ратним маказима.

Г. 1942. штаб батаљона Буде Борјана тражи од игумана пиштољ и доглед. — „Тиме ћете доказати да сте као родољуб на страни борбе и племенитих цијева ради којих се она води“, — потписује тражење команд. Раде Булат и полит-комесар нечитка потписа. — То ће друга родољуба скупо стајати. Талијани врше преметачину, али оружја не налазе. Ипак одводе игумана у логор на Молату, одакле га избавља капитулација Италије. На повратку, код искрцавања у Шибенику, на обали — усташе!

Одмах иза рата, — биће зато што је уопће остао жив, што је сачувао манастир, што се држао међу четири војске, — војни суд га 1945. г. хапси, затвара и суди на робију. Виши суд ову казну мијења на један дјесец присианог рада, али га одмах пушта на слободу пошто је већ издржао више! — По „логици“ наших прилика, овај правомоћно суђени грађанин, да не кажемо „ратни злочинац“, одликован је 1959. г. орденом заслуга за народ!

Упоредо с овим иде и неједнако држање према манастиру. Манастир је по закону као културно-историјски споменик стављен под заштиту народне државе. А с друге стране га домаћа народна власт високо опорезује!

Сам архимандрит 1963. г. добива рјешење о пензији, а мало касније исте године пензија му се укида!

Ко би све ово могао вјеровати да о том не говоре документи.

Међутим, ако ове чињенице и казују времена и догађаје, не сликају оне личност човјека.

О способностима о. Никодима свједочи његова приробена интелигенција као и стечена кутура. Посебно је он добро познавао манастир и његова блага.

О том директније и вјерније свједоче сусрети и преписка. Кроз 15 година сретао сам се с њиме, и из истога тог времена (1949—1963) имам педесетак његових писама. Тако може да се пружи донекле живљи његов лик.

С ман. Крком и с о. Никодимом везали су ме послови које сам тих година вршио као теренски сарадник Српске академије; то је било регистровање споменика културе код Срба у сјеверној Далмацији. А ман. Крка је главна ризница тих споменика. Успут сам написао све књиге и саставио инвентар, да бих се тако бар донекле одужио за гостопримство које сам уживао. (Слично сам урадио и Крупи и Драговићу.)

У овом послу је о. Никодим показивао ријетку сусретљивост и разумијевање, као и посебну вољу и смисао да манастир обогати новим књигама и иконама, предметима црквеним и шире музејским.

Он се труди да идентификује личност Лазе Лазаревића (с улазне плоче) и да провјери ону г. 1402, накнадно додату.

Више пута у Петровој цркви одгонета натпис на Бусовићевим дверима (мада раније објављен, не сасвим тачно, у Магазину), а касније искварен Блашковићевом позлатом.

Особиту бригу посвећује комплетирању рукописних српских минеја. Благодарехи његовим настојањима Крка има сада пуно коло тих минеја, мада не од исте руке. Минеј за децембар добио је из Ман. Гомионице кад се код Аџубе Стојановића, — запис 7318, — нашло да је 1704. г. припадао Крки!

Крка пружа данас склониште и Мокропољском пергаментском јеванђељу по па Вукосава из 14. в. и Октоиху Црнојевића.

О. Никодим набавља из Брибира и Нови Завјет Библије из Острога 1581 (СтЗ као да је у Крупи).

Набавља и Српски глас Саве Бјелановића у 17 свезака.

Успијева да добије много икона из православних домова.

Посебно изналази једну стару икону Јована Крститеља.

Има смисла и способности за изналажење старих вриједних предмета за обогаћење ризнице.

Даје да се изрази портре Никодима Бусовића. Успут умјетник слика и њега. Сасвим природно, на крају није потпуно задовољан.

Подигне звоник на преслицу пред улазом у капелу св. Саве, са два стара звона из поч. 18. в.

Обнавља ћелију изнад чесме.

Поправља ман. конаке, звоник, храм, околне зграде.

Даје храм изнутра осликати.

Врло сусретљиво и с маром одговара брзо и радо на питања о ситним појединостима у вези с пописом култ. споменика.

Део ових напора био је у вези и с 600-год. манастира.

О свему у чем успије јавља радосно као дијете.

У бризи за инвентар неуморан је. Стално сумња у себе да ли све манастирско благо довољно чува. Сумња онда, природно, и у друге. — „Шта би било, — вели 1955, кад је ухватио на препад код кога је било замјетнуто Грбићево Карловачко владичанство, — ... да се не пази и не чува колико год је могуће ... Кад доста њих прође кроз кућу, а немају смисла за чување, већ развлаче могу рећи жалосна је моја душа и тијело ... Бојим се и помисли, што ће последице бити с овим што је пуком срећом и великом мукком овдје досад сачувано, да ме често прође воља за све!“ Али воља њега није пролазила, нити је могла да прође кад је био толико крвно везан уз манастир. — Као новост јавља да је браве на ормарима прегледао и неке измијенио.

Откривши катакомбу испод звоника и храма, у неколико махова пише како мора наћи времена и средстава да је потпуно испита.

Но при свему томе и он, као и многи у Далмацији, с извјесним нескривеним неповјерењем гледа на посао регистровања као да пописивање значи и увод у одузимање! Због тога није хтио да хита ни с остварењем свог плана да просторије ман. здања на 1. и 2. кату сјевероисточне стране преуреди за библиотеку и ризницу.

Не разумије зато о. Никодим понекад потпуно чему посјете и проучавања ако је регистровање завршено! С друге стране каже: „Чини ми се да би требало још толико времена и посла колико је досад учињено, јер, ето, вазда се нешто ново нађе“ — Заиста, како се у манастиру вазда нешто ново налази, тако се и по читавој Далмацији вазда нешто ново може наћи!

Крку су тих година посјећивали, поред проф. Грујића: Дејан Медакковић, Рајко Веселиновић, Владимир Мошин, др С. Радојчић, др Душан Кашић, Федор Маочанин, Бранко Сучевић, др Михаиловић из Старе Пазове, Душан Берић, Божо Ковачевић — неки и по више пута.

Архимандрит је, донекле и по својој природи, али више у бризи за блага Крке, свој опрез показивао почетно у извјесној резервисаности према непознатим новим, али зато, кад би се „раскравео“, дошао к себи, из-

лазио би најљубазније у свему усусрет. Први пут сам наишао у манастир 1949. г. А 1954. пише ми: „Никада не може постојати сметње вашем доласку у Крку“. — А кад је добио готов инвентар библиотеке 1957. г, пише: „Уиме ове наше народне стародревне светиње, гдје и ја узихах ето цио свој живот, и овим путем благодарим вам на уложеном труду...“

Кад поклони неком повјерење, онда готово да нема тајне из живота манастира.

Мало необично може да изгледа писмо, а његова су редовно била таква, гдје се уз податке о споменицима културе види и брига за кућу и све кућне послове.

„Рвем се са свакидашњим пословима и бригама... Ванредан посао био је око шљива; нешто смо сушили и правили пекмез за кућу, а нешто „конзервирала“ (пекли ракију)... Сад ми је на реду берба и посао у коноби... Ми се овдје неуморно трудимо борећи се са доста тешкоћа, али у свему томе налазим духовне утјехе и моралне сатисфакције... Као обично смо у послу и са по којом кућном бригом, које су једнако на реду... Бербу срећно завршили прије киша и сад је на реду берба кукоруза... Заметнути козе не каним; прије би их сметнуо јер брсте младо-раст... Цијене стоке слабе, али ће нас поправити шљиве... Сад спремамо дрва за зиму... Поплава упропастила луку крај ријеке, а мраз воћке. Штета најмање 200000... Данас окопавамо кукорузе... Цијена ракији слаба. Приморци од непроданих смокава и јефтина шећера напекли смоковаче па конкурирају... Ове године ништа од башче, па бриге око зимнице. Слаба година па нећу моћи да покрушим... Цијене вуне ниске. За пчеле била слаба паша, па ће бити добро ако преживе... — И тако редом по писмима његовим: таван културе, таван агрикултуре и економије!

О. Никодим преузео некад богати манастир презадужен. Таман изравнао дугове и да се побе унапредак, а оно рат... Послије рата од 500 хектара остао минимум под именом законског максимума! — А манастир пошао у процват! Помагали га добро господарење и прилози из народа.

Ман. Крка као један од највриједнијих српских културних споменика достојан је не само законске заштите него и друштвене помоћи. — У писмима кроз 15 година једино 1954. пише да је Конзерваторски завод у Сплиту био предвидио помоћ од 500000 Дин. — Али исте 1954. г. власт оптерећује манастир са 700000 пореза! Тешкоће с порезом трајаће и касније. Г. 1955. износио је само неки допунски порез 70000 Дин. — А гдје су они доприноси у месу кроз године. — Као да је онда било Срба који су своју властиту културу рушили — чини ми се! —

Народ осјети како се газдује, те према томе и подешава своју прилежност. Број приложника за вријеме расипног газдовања није прелазно 100, 1931—41. расте на 400, г. 1961. има приложника 1400 који су дали најмање по 100 Дин!

Крка као ратни давалац нештедимце довољен је послјије рата у још тежу ситуацију. И ту је спасавао оно што се спасити даде једино углед. о. Никодима у народу и народна оданост својој светињи. Народ је био тај који је упорно и све живље стајао иза манастира и Никодима тада већ одликованог архимандрита.

У писмима су редовно и извјештаји о ман. славама (о Преображењу и Арханђеловдану). Саопћења говоре без изузетка како су посјете народа и прилози манастиру све већи. — „Слава била посјећена скоро два пут више напрама раније, па и посла троструко... Скуп народа већи но што се могло очекивати ове иначе у свему мршаве године... Слава бијаше у свему добра и са пуним религиозно-моралним и материјалним успјехом... О Слави сам се просто смождао више него икада. Сабор превазишао све досадашње и успио у сваком погледу, па га таквог Крка, мо-

жда досад није запамтила... (И тако из године у годину.) — Рекордан и незапамћен посјет... (Успут спомиње архимандрит да није било неког, — као у Висовцу, — краћа, цепароша и других невељалстава.) — Слиједеће године Сабор надмашио све досад. Већ је постао нерјешив проблем смјештаја тога свијета, не може се дати ни краја ни реда (јакко је он раније био навикао, да народу даде ручак на смјене, и да све поздрављива).

О народним саборима и црквеним славама постоји обичај да се за краће изричу клевете с царских двери. Као што се из књиге приложника читају гласно имена, или објављују помени и парастоси, тако се објављује ко под кетвом позива непознатог одвођача стоке или другог штеточину уз пријетњу каква казна Божја да га стигне ако не врати отето или не намираи штету. Овим се начином сузбија криминал, нарочито у сточарском крају раширена краћа стоке. Послије овог рата чула се о једној Слави код ман. Крке са двери и оваква кетва: Да кривцу буде као Талијанима код нунџког борја! — Талијани су код Нунџа у Буковици претрпјели тежак пораз. — Архимандрит је казивао да зна многе случајеве кад је кривац отето криомице враћао.

Са снагом народа у залеђу могао је манастир напредовати уза све порезе, ма колико да је архимандрит плаћао и платио за то скупу цијену. Умјешан, штедљив и радин он прво спасава манастир пред рат из тешке финансијске кризе, а затим га води кроз ратне тешкоће и послератну обнову.

Посебно је жив био о. Никодим увече. Вечерало се код њега окасано, кад се све у кући среди, намири стока, вечера чељад, и кућа се смири. А послје вечере волио је да прича, у ствари да гласно размишља. Читаве низове анегдота из живота манастира и свештенства низао би он и без испитивања. Од час до час будио је пажњу дубоким својим, огрубјелим гласом: „Чујете ли ви мене!“ — А кад примијети да саговорник, у ствари слушајалац, понешто биљежи: „Немојте ви то неће објавити!“ — Већином и није за објављивање ма колико било истинито, вјерно и сликовито. Ипак, понешто ваља сачувати: — како су Јово Шолаја и Јово Милодраговић погинули у борби, — како је Перо Опачић изгубио у рату два сина, — како Мирка Стоисављевића убише усташе у Гламочу, — како је епископ Мутибарић сузбијао калуђере с парохија да збрине породичне свештенике (о том има и акт у архиви ман. Крупе), — како су се завадили Јустин Русић и Симо Јарамаз у Шушцима, — како је погинуо Петар Стоисављевић, — како је неки сањао о посебном владичанству под Талијанима, — како су народу додијавали „дигеричари“ накупци стоке за Талијане, — Како Макарије Дубаић није презао ни пред владиком кад му је дошао у манастир Драговић, — како је исти, оптужен да је казао за цара Карла да је карташ, пијаница и курвар, изјавио пред судом: „Ја знам да он све то јест, али ће би ја то каза за нашег цара!“, — како су неки попови страдавали због женских, — како је поп Васо Олујић код огњишта држао браду у кеси, да му не почоба, — како је попа Стеве Кончаревића дневни оброк био јаре, 10 л вина и 100 цигарета, — како је поп М. могао појести двизе, па га прозвали „простран“, — како се архимандриту Његошу учинило јако скупо кад му је Буковац за портре узео 250 форинти, а „колико сам ја пута покисао за цванцику!“ (цванцика била трећина форинте), — како је иншталација владике Стефана Кнежевића однијела 100 волова, па он за то манастиру дао велики лик св. Арханђела и сребрни прибор за јело, — како је ранији управник примио за искушеника Р. Ш. зато што је његов отац попу М. Ј. сакрио звана уочи храмовне славе, а управник био у завадњи с попом, — како је један бивши католик као монах Арсеније постао игуман. — како је врело Ордовача код ман. Крупе права „мушка вода“. — И тако низ за низом

сјећања и анегдота при вечерњим сједељкама... Да ли се при том пило? Пред о. Никодина стављала се увече његова политра, а пред госте посебно... Мада би, можда, због његова опаљеног сунцем и буром, крваву подливеденог и мало поднадулог лица, когод могао и помислити да је пио, никад нисам могао опазити да је припит, а камо ли пијан, нити да је увече пио више од своје политре, а ни да му се носило за ноћ у ћелију. А ракије једва да је дневно попио чашицу.

При својим причањима имао је посебни стил и изражајност. Волио је аугментативе: цјевина (пушка), цуретина, краветина, жентурача, овчина, ћерусина, — али то код њега нису били пејоративи (изрази за кућење и презир). Под његовим опорим држањем и грубим гласом била је обична људска нарав, па и њежност. А посебну је њежност осјећао за животиње (овце, телада, кера, мачку). Кера и мачку гледао сам како леже на сунцу мирно једно уз друго. Нису се слагали, дакле, као они пословични „пас и мачка“. Причајући о стоци, каже једном: „Заљубила се Вајчица у теле ка баба у прасе“. Оваје треба знати да је у о. Никодима као Буковичанцу живио још увијек исконски пастир. Буковичанци су кадри да познају од које је овце јање, а познаће своју крадену овцу чак у другом селу. Пастирским изразима служио се и он „вуњач“, „домаћи во четврташ“ и сл. А о свом ловачком керу, каји га је по манастирској брини (по стрмим падинама кањона) пратио више на шетње него на лов, унио је сликовито да прича. — Иначе према кућној чељади био је на изглед крут и опор, и често је одјекивао његов глас. Хитајући кроз кућу за послом обичавао је понекад и појати...

У говору као да није знао за конзонанте ф и х. Зато је говорио вациата (фасада), кумано (хумано), Иже керувими, Ескаеза (за стару Југославију) или Ендеказа!

Кажу да калуђер не може да проговори а да се не потужи на своје слабо здравље! Заиста, с те стране, нема писма о. Никодима у ком се не спомиње његова нека слабост. Само, код њега су те слабости заиста постојале...

Треба се пренијети у његов положај... Крка у дну кањона ријеке. Већи дио године бије влага и из ријеке и још више из нездравог рита уз манастир. Влага бије и из неба кад се пролију прољетне и јесење кише, или кад окупи бјелокапац снијег с кишом с буре. Влага и мемла бију онда и из камених зидина. У Библиотеци и љети зебу ноге кад се дуго сједи...

„Осјећам неку тромост више него обично, — јадикuje о. Никодим 1949. г. — пијем кинине (а редовно их је имао на столу), јер је ово годишње доба најопасније од маларије“. — Доста велика грипа у кући услијед велике влаге, киша и наглих промјена времена. — Славу одболовао (тако сваке године, понекад и по пар недјеља). — Са здрављем и расположењем нисам најбоље... — Тешко подносим ову врућину (може се мислити како се љети угрије онај далматински катао гдје не може да допре дашак освјежења буковичном буром). — Биће свашта са мнош. Осјећам већ дуго времена чудну тромост и мртвило. — Нисам најздравији, уморан сам, и веле ми да изгледам лоше. — Тешкоће на срцу, необично стезање и грчеви. Озбиљније лоше са здрављем. — Већ одавно сам инвалид и без могућности за лијечење и опоравак, а поред тога сам толико дуго и вазда преоптерећен. — И, — посљедње писмо од 3. јан. 1964, — садржи: »Ја сам прошлу 1963. г. некако и једва издржао, једнако у очекивању помоћи и смјене, па ништа, сем што узимљем лијекове по рецепту. Г. 1964. започињем с још лошијим изгледима, немоћан да кућне прилике кремен на боље, а још мање да побољшам своје лично стање.«

Та немоћ и то ишчекивање није било од јуче, а није било само здравствене природе. То је био очај осамљеника.

Пред ман. славу 1950. преноси он из Сплита земне остатке архим. С. Калика, професора и ректора бившег богосл. завода у Задру. — Посљедњег сабрата од предатних, оца Јулу, онемоћалог и тијелом и душом, сахранио је још 1951: „Сад сам и сам сасвим осамљен и није ми лако већ претешко“. — Исте је године одликован архимандритством: „Ставили су ми на плећа још теже иго и већу обавезу, а ја сам мален и слабашак.“

Уза њ, али само за неко вријеме, о. Дамјан — своје ћуди и нарави, повремено и пенз, прото Душан Арамбашић... Од кућне чељади домаћица Вајка, Ђак Станко — неко вријеме, — и Сава-Сако Бјелановић, слика и прилика чувеног Саве, и сад, свога свијета, манастирски чобанин... Покушаји с двије калуђерице, оба редом промашени, па неуспјели... А мушког подмлатка ниоткуда, мада је из Калика одлазило доста младића у манастире црногорске! За чудо дивно, архимандат као да није марио да се отуд помогне! А зна добро да је подмладак за цркву проблем, и да то нису кандидати него материјална страна и узгој. Може бити да су га ту заочиле с једне стране материјалне бриге, стално присутне кроз више од 30 година његове управе, а с друге стране потпуна његова преданост бризи за културна блага манастира, те га тако затече онемоћалост без одмјене.

Тако је овај усамљеник по судбини био као прикован у дну влажног или загушљивог кањона. Једном он спомену како је некад најугледнији положај у манастиру, еклисијарх, постао казна за калуђере, кад га метну „под клепало.“ И он је као роб задужбине тако био као „под клепалом“!

„Изнурен сам и болестан, — тужи се он рођаку, — па се бојим да ме не изда снага која је и те како потребна човјеку везаном за овако свету дужност. Мени је стало више до манастира него до живота...“ — То је било 1963. г.

Каква је била посљедња ноћ, ко би то могао знати. Увече предао дужност, што значи испустио свој дом из руку. Ово би, иначе, могло значити да је човјек, ослобођен терета дужности „не по силам“, сад слободан да се озбиљно лијечи, да сад тек може да слободно одахне, а не да му се дах прекине. — За њега то као да је значило, испутивши из руку свој дом, да сад испушта из руку своје дјело, свој живот. Преко три деценија везан уз кућу, срашћиван уз њу, стаптао и урастао толико да се раздвајање није могло преживјети. Као рак самац изненада без љуштуре, као биљка раскоријењена, као оборен олујом дуб — он паде као громом погођен. Његови Буковичанци, ма колико избезумљени том стравом, губитком „свог доброг оца Никодима“, као да сматрају да им је Никодим мушки погинуо! — Он јест пао као борац, али не с људима него са својим све безизлазним положајем, с болестима, с годинама, — с истрошеношћу тијела и клонулошћу духа пред непосилним задацима и теретима!

Као да се чује његов мукли, дубок и опор глас: — Не би издржа да си тврђи од јајета!

Ако је вријеме Зелића и Богунковића било епоха, ако су то била времена Дубаића и Олујића, епоха је и преко три деценија надчовјечанске борбе и успјеха у служењу и жртви архимандрита Никодима Опачића.

Бог да прости!

(Весник, 329/1963. чланак Стевана А. Опачића и Весник, 368/1964. некролог о. Никодиму од Р.).

МОНАСТИР КРКА

На врелашћу пред мирним ћелијама,
где свежа струја шумно се излева,
затекох моје детињство где пева
пљешћућ по белој пени ручицама.

С јатом спомена што болно загрева
прибох, и поведох га стазицама
травним, кроз густич по низбрдицама
где се лепота тишини осмева.

Затим под старе доксате ступисмо
и у сумрачном храму причестисмо
још једном душу прошлости, светињом.

Најзад, под епитрахиљ Светог Саве
клекнув, спустисмо на благослов главе,
блажећи срце трто чамотињом! ...

Мирко Королија
о 600-годишњици ман. Крке

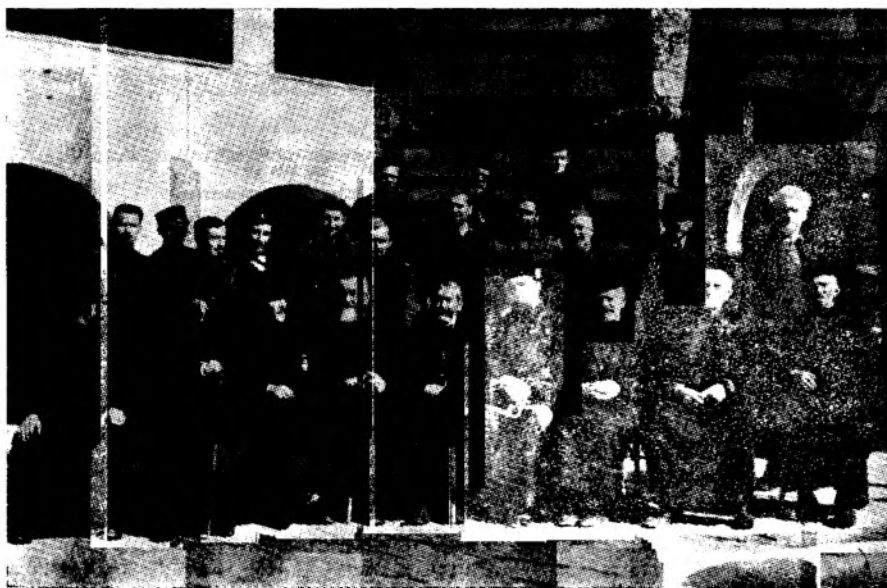
(Гласник СПЦ 1951, 50)

Под теретом ратова и година

У Далматинској епархији у сусрету су двије посебно карактеристичне генерације свештеника. Једни, пред Први рат или још баца или почетници по парохијама кршевите Далмације. Затим два рата, сваки са својим биједама, или ужасима. Па потреси и тешкоће, и почињање изнова, послије Другог рата. Коначно пензија или као даљњи рад с ишчекивањем одмјене, наследника, или напуштање парохије због болести и слабости. — Тако, у саме двије три реченице, не један него три живота...

По вјечитом слиједу низова смјена генерација и овдје једна смјена. Смјене доносе собом неизбежно напоне између силазне и узлазне генерације, напоне и — можда, на жалост — сукобе! Млада је генерација, пуна снаге још неокушане, али и нестрпљивости у својој продорности, а тиме, можда, и безобзирности. Кад се то у повлачењу старог и наступу

Далматинско свештенство 1945. г. у м. Крки

младог свештеника избјегне, куд веће среће за ствар: за парохијане и парохију, за друштво у Цркву!... Млади имају једну срећу у том што рата и не памте, а другу срећу у том што долазе у колико толико срећеним приликама. За ово су стари не мало заслужни. Зато овдје дајемо низ ликова далматинских свештеника генерације у одласку... На оно што они остављају морају млади, хтјели, не хтјели, надовезати и наставити. То ствара обавезу да се дјела старијих цијене. А хоће ли млади, по закону у развиту и напретку друштва, премашити дјело претходника, дати нешто ново, боље, то је у рукама њихове будућности; нека им је сретна!

Далматинска епархија дала је у Другом свјетском рату активних бораца и сарадника у Народно-ослободилачкој борби. У НОБ-и су погинула два вриједна свештеника; поп Јово Миодраговић и поп Јован Шолаја, а активно су учествовали и помагали НОП: прота Милан Маџура, Миливој Јелача, Јаков Мандић, Божо Магуд, Душан Рашковић, Јован Јавор, Александар Скочић, Војислав Шешум, игуман Павле Козлица, те пок. архимандрит Никодим Опачић и протосинђел Рувим Штрбац, као и многи други.

Под теретом ратова, година и службовања послје рата су умрли многи вриједни и заслужни свештеници: прота Милан Маџура, Симо Кнежевић, Мирко Вујатовић, Стеван Вујасиновић, Петар Опачић, Никола Вукојевић, архимандрит Никодим Опачић, протосинђел Рувим Штрбац, прота Марко Плавша...

ПРОТА ЉУБОМИР ВРЦЕЉ

Прота Врцељ је рођен у Бенковцу 9/21. фебруара 1892. године. Завршио је основну школу, гимназију и Православни Богословски Завод у Задру 1903—1913. године. Рукоположен је 25. и 27. октобра 1913. године у Задру. — Његово службовање је било на разним парохијама Далматинске епархије. Био је и професор гимназије у Книну, а дуго година вјероучитељ у Сплиту. Као дугогодишњи парох у Врбнику, касније у Книнском Пољу, оставио је најбоље успомене код својих парохијана, јер, уз савјесно вршење својих свештенопастирских дужности, био је узоран пољопривредник и својим примјером поучавао парохијане у разним гранама пољопривреде. Многи интелектуалци книнске крајине са захвалношћу се сјећају проте Врцеља, који је бесплатно многе инструктирао из разних предмета кроз њихово школовање у гимназији.

За свој свештенички рад одликован је протојерејским чином 1933. године, а по молби је пензионисан 1953. године и као пензионер живи са својом дјецом у Задру.

Прота Врцељ је аутор чланка у овом Алманаху о Клирикалној школи у Шибенику у Задру 1834—1864. године.

ПРОТА ЈАКОВ МАНДИЋ

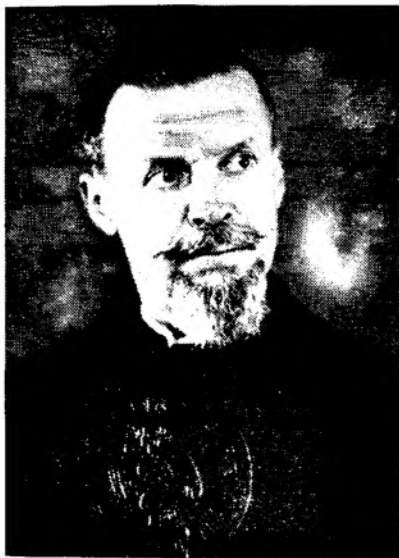
Прота Јаков је рођен у Островици код Беврска 3. III. 1895. године. Завршио је шест разр. гимназије, а потом Задарску богословију 1916. године и исте године 4. децембра од стране епископа Димитрија Бранковића рукоположен. Службовао је на парохијама: Метковић (тада припадао Далматинско-истријској епархији) 1917—1918; Баљци 1918—1921; Добропољци 1921—1925; Брибир 1925—1935. и Беврске од 1935, гдје и данас као пензионер врши дужност пароха. У свима мјестима гдје је службовао, оставио је најбоље успомене као вриједан, савјестан, скроман и

честит човјек и свештеник. — Као и сви наши свештеници у Далмацији, и он је претрпио страхоте Првог свјетског рата, а током Другог рата Нијемци су га конфинирали у Скрадин, а парохијски стан са свим намјештајем шпенговали и до темеља уништили у Беврскама 1944. године. Послије рата вратио се у Беврске и уз парохијску дужност радио је и у мјесној Задрузи, како би могао своје троје дјеце ишколовати и нашој друштвеној заједници дати вриједне и честите интелектуалце.

Прота Јаков је оснивач Удружења српског православног свештенства у СР Хрватској, а 16 година је био предсједник Удружења срп. правосл. свештенства Епархије далматинске. — Одликован је протојерејским чином 1952. године, а напрсним крстом 1961. године. Архијерејски је намјесник за шибенско намјесништво, а од 1960. године је архијерејски замјеник. Пензионисан је 1954. године, али још увјек виталан и активан у служби Богу и своме народу. За свој рад одликован је и од Предсједника Републике друга Тита Орденом Братства и Јединства I реда.

проте: Јелача, Магуд и Мандић

ПРОТА УРОШ ДОБРОТА

Родио се 25. јули 1891. године у Братишковцима од старе свештеничке лозе Добротића или Доброта. Од те лозе потекло је од 18. вијека до данас девет свештеника (са сина на оца): Јован, Јован, Дмитар, Андрија (1806), Дамјан (1863), Богдан (умро 1956), Урош и шибенски, сада пензионисани, парох Ратко...

Прота Урош је последије основне школе завршио 6 разреда гимназије и 4 године богословије у Задру. Рукоположен је у Котору 10. новембра 1912. године. — Служио је као парох најприје у Добропољцима од 1912—1919. г., па у Братишковцима од 1919. до 1970. године. — На крају Првог рата (1919) био је пола године интерниран од стране Талијана (Далмација је остала под Италијом до 1921. године). За вријеме Другог рата морао је напустити дом и склонити се у Скрадину 1944. године.

Као парох у Добропољцима водио је бригу о добру цркве, уколико се у оно доба могло. — У Братишковцима — за вријеме његовог службовања: проширено гробље, уређено, солидним зидом обзидано, чемпресима засађено; звоник обновљен, црква уређена и електрика уведена; озидана нова братска кућа и парохиски дом и уведена електрика, итд.

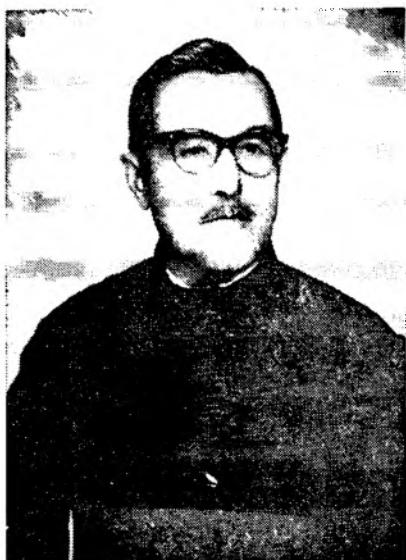
Одликovan је од пок. епископа Иринеја Борђевића црвеним појасом, а од епископа Никанора, администратора Епархије далматинске, протојерејским чином у Карловцу 28. јануара 1951. године.

Прото Урош Доброта ожењен је из свештеничке породице пок. Антонија Маџуре и Софије рођ. Мандић (свештеничке породице Мандића из Лике. Она је ћерка пок. Николе Мандића, свештеника, чија је сестра родила Никољу Теслу). Пок. Антоније имао је шест кћери, од којих су 5 живих: Анка, уд. пок. проте Милана Маџуре, Јованка, уд. п. Станоја Пуношевица, официра бивше старе југославенске војске, Милена, супруга проте Уроша Доброте, Катица-Сека, супруга проте Јакова Мандића и Љуба, супруга Танасије Калања, пенз. просвјетног инспектора, док је пок. Елизабета била супруга пок. проте Николе Кречка. Овој свештеничкој „задрузи“ у роду су: пок. прото Мирко Синобад, пок. прото Петар Опачић, прота Миливој Јелача, пок. прото Симо Кнежевић и други! Прота Урош има живе петеро дјеце, 13 унучади, а и 8 праунучади до сада.

ПРОТА БОЖИДАР МАГУД

Прота Божо Магуд родио се у Боки Которској 1891. године. Завршио је шест разреда гимназије, а потом Задарску богословију. Рукоположен је у Котору 1913. године и постављен за пароха у Кули Атлагића код Бенковца, гдје је службовао све до 1935. године, када је премјештен на парохију у Брибир, гдје и данас живи, опслужује парохију брибирску, иако оптерећен годинама, а уз то самац, пошто му је његова протиница преминула 1956. године. — Током рата малтретиран је од окупатора и домаћих издајника, јер су му два сина била у НОБ-и, од којих је један погинуо 1945. године. — Прото Божо је симпатисао НОП и помагао посебно илегалце, који су обилазили терен ради мобилисања нових снага у НОБ-у и илегалце, који су обилазили терен ради мобилисања нових снага у НОБ-у и набавке санитетског материјала. Одликован је Орденом Братства и Јединства II. реда, а за његов дугогодишњи свештенопастирски рад одликован је протојерејским чином. — Он је био оснивач Удружења православног свештенства у СР Хрватској и биран је у форум епархијског и пододборског удружења.

ПРОТА МИЛИВОЈ ЈЕЛАЧА

Рођен сам 2. VII 1892. г. у селу Баљцима испод Свилаје, од оца Михаила, свештеника и Драгиње Цвјетковић. Године 1893. отац се пресели на парохију у Бјелини, опћина Кистање. Послије тога нијесам никада био у свом родном мјесту, нити могу о њему нешто да кажем.

У Бјелини сам почео да похађам основну школу код вриједног учитеља Душана Витаса, а продужио сам у Беврскама, гдје ми је отац био премјештен 1900. године и постављен за окружног протојереја. Учитељ ми је био добри и племенити Спасе Кнежевић, рођак пок. епископа Стефана.

Учитељ Спасе се бавио пчелама, а пошто сам имао смисла и љубави за пчеларење, често ме позивао да му помажем у раду, тумачећи ми организацију пчелиног рада. Загријан за пчеларство, и сам сам се почео бавити и 1905. г. сам заметнуо двије кошнице. — Те сам године ступио у гимназију у Задру и по свршетку шестог разреда ступио у Богословију задарску.

Послије сарајевског атентата аустријске власти хапсиле су многе, одводећи их у тамнице и концентрационе логоре. Ја сам ухапшен и одведен у Шибеник као таоц. Након 66 дана проведених у тамници, 1915. године сам завршио богословију и исте године 27. X. рукоположен од пок. епископа Димитрија Бранковића у чин презвитера — у Обровцу. Пошто сам био као таоц конфиниран у Беврскама, нијесам могао одмах добити парохију, него тек 1916. г. сам добио Церање код Бенковца. Мјесто је било маларично, те сам се разболио од маларије, а преболио сам 1918. г. и „шпанолску грозницу“. — Из здравствених разлога сам добио парохију у Ивошевцима код Кистања, гдје сам успио оправити капелу и парохијски стан, те набавити нова звона, а звоно сам набавио и у Ервенику, коју сам парохију опслуживао.

Из Ивошеваца сам премјештен 1934. г. у Плавно, планинско мјесто, са бујном вегетацијом, особито воћем, ливадским цвијећем и вријеском по планинама, те сам се почео бавити пчелама, па су многи млађи људи видећи корист од пчеларења, почели се бавити пчеларењем.

У Плавну сам оправио и моловао цркву, набавио велико звоно и реновирао парохијски стан. Године 1941. имао сам 55 кошница пчела са потребним инвентаром. Но, те сам године морао побјећи у Беврске са породицом, да нас усташе не побију, а сву имовину оставити. Након 27. јула, дана Устанка, већ сам 12. VIII био у Плавну и почео сарађивати са НОП-ом. Скупљао сам санитарски материјал, преносио оружје и муницију из Беврсака, дочекивао и сакривао у својој кући многе наше првоборце (народни херој Слободан-Бондо Маџура, учитељ Петар Баковић, Душан Котараш и др.).

Због овакве моје дјелатности, четници су предали мене и сина ми Талијанима, који су нас одвели у Беврске, затим у затвор у Кистање, гдје смо били два мјесеца, те изведени пред пријекни суд у Шибенику. Захваљујући мом добром познавању талијанског језика, успио сам оправдати нас, али су нас интернирали на оток Ошљак код Задра, гдје смо остали годину дана, а затим пребачени у Виско ди Палма Нова — Италија. По капитулацији Италије, одмах смо ступили у везу са НОП-ом, те смо прешли на Вис. Вршио сам дужност вјерског референта при VIII. Корпусу, а по доласку у Книн, настанио сам се у Стрмици и опслуживао уз ову парохију још Плавно, Голубић, Бос. Грахово и др. Вративши се у Плавно, нашао сам парохијски дом и пчелињак порушене, а један дио покућства и све пчеле потпуно опљачкано.

По смрти пароха бенковачког проте Симе Кнежевића премјештен сам у Бенковац 1953. г., гдје сам опслуживао шест парохија и био арх. намјесник и почасни члан Црквеног суда Епархије далматинске.

Године 1947. учествовао сам на оснивачкој скупштини Удружења срп, правосл. свештенства у Хрватској, а по реорганизацији по епархијама, изабран сам за секретара Удружења Епарх. далматинске, коју сам дужност вршио неколико година.

У Бенковцу сам настојао да оправим цркву, али није било финансијских средстава. Набавио сам два звона и оправио два напукнута, а тако сам оправио и полупана звона у Мирањама и Јагодној.

Напустио сам дужности 1965. године, јер сам се био тешко разболио и повукао се у пензију, те живим код сина у Задру. Својих троје дјеце сам подигао и школовао, те су данас сви корисни чланови нашег друштва.

За свој свештенички рад Пр. Епископ Симеон, као администратор Далматинске епархије, одликовао ме је протојерским чином, а за свој родољубиви рад из Првог свјетског рата и касније, одликован сам орденом Југославенске круне V. степена. — Прота Миливој Јелача

ПРОТА НИКОЛА ТРИШИЋ

Родио се 1. новембра 1891. године у селу Главини код Имотског, гдје му је отац био свештеник пок. Петар Тришић. По завршетку гимназије, уписао се и завршио богословију у Задру. Рукоположен је 1917. године од пок. епископа Димитрија Бранковића и постављен за пароха у Полачи код Книна. Не желећи остати под окупацијом Италије, он 1918. године бјежи у Сарајево, а потом у Србију, гдје је служио као парох у селу Кулини код Алексинца. Вратио се у Далмацију 1923. године и примио парохију у Марковцу код Далм. Косова, гдје је био све до 1941. године, када је морао бјежати испред усташког ножа. Примио је парохију у Грчком Исламу, а касније прелази у Смиљчић, гдје је и пензионисан 1955. године због болести.

Тежак је и трновит пут Николе Тришића. Остао је рано без оца, али је мајка ипак успјела да школује и њега и брата му Милана, те су оба завршила богословију и служила дуго година својој цркви и народу. Пок. Милана су усташе убиле 1941. године.

Прота Никола је увјек служио примјером скромног, мирног, савјесног и узорног свештеника и човјека, па је и разумљива симпатија, коју је стицао код народа, гдје је год службовао. Активно се бавио задругарством, па је и последице Другог рата радио у Задрузи. Својом хришћанском ширином и реалним погледом на свијет, стекао је углед у друштву, симпатисао НОП, укључио се у послеријатну изградњу наше земље, истичући се на ширењу братства и јединства посебно српског и хрватског народа. Оснивач је Удружења срп. правосл. свештенства у СР Хрватској. Одликован је 1947. године протојерејским чином, а Предсједник Републике друг Тито га је одликовао Орденом Братства и Јединства II реда.

Напомена: док се је овај Алманах налазио у штампи, прота Никола Тришић је преминуо у Задру 15. априла 1971. године.

— о —

Уз ове наше часне старине, треба свакако споменути и „млађе“ свештенике, који су својим свештенопастирским радом пред Други свјет-

Игуман Павле Козлица — обновитељ ман. Крупе

ски рат, током рата и после рата пожртвовано и успјешно дјеловали у Винограду Господњем, као прота Никола Драгићевић, дугогодишњи парох имотски а сада пензионер у Имотском, игуман Павле Козлица, настојатељ манастира Крупе, прота Јован Јавор, бивши парох жегарски и задарски, прота Јован Сунајко, парох дрнишки, прота Александар Скочић, сада парох загребачки, прота Ратко Јелић, сада председник Савеза удружења православног свештенства за СР Хрватску.

Свештенство далматинско часно је служило Богу, Светом православљу и српском народу и својим пожртвованим радом кроз тешка искушења успјело до данас да очува праједовску вјеру код српског православног народа у Далмацији.

ЈАНКОВИЋ СТОЈАН

Млечић и Турчин као лака варка
неста, и с њиме паше, провидури;
још само гдјегод лав свештеног Марка
врх врата кога старог града зуре.

Но с наших гора пуних сунца јарка,
с Котара Равних, с Буковица суре,
диже се пјесма о Стојану жарка,
и к мору слази слична бујној бури.

Море се пита: »Је ли ово јека
прошлости пуне славе, пуне звек
оружја бојног што јунаке кити?

Ил' химна крви, младости и зора
народа овог младог, који с гора
високих к мени ко бујица хити?

Мирко Каролија

(СКЗ 239, 141, БгД 1933)

ТУГА ЗА ЈАНКОВИЋ СТОЈАНОМ

Оронула, крилом посрнула,
тужи, плаче Јанковића кула.
Ветар звижди са приморских страна,
носи иње с расцветалих грана
и засипа сјај тужна расула.

Нема њега... У странама туђим
труну руке дивнога сердара.
Место њега стара мајка веже
седом косом виџаге и вреже
и нариче да кам сињи пара.

Са њом туже горе и проплани,
вите јеле и студено стење.
Откад Стојан оде у туђину
српска песма кроз гору не мину,
— Све занеме ко магле јесење...

Драгољуб Филиповић

(СКЗ 277, 91, БгД 1938)

Дубровник

Оснивање Дубровника пада негдје у VII вијек. Прво насеље било је на гребену у простору Света Марија гдје се населило грчко-римско становништво из разореног града Епидаура. Касније на супротној страни, у подножју брда Срба населили су се Словени. Тај простор био је шумовит и Словени га назваше Дубрава односно Дубровник. Дошљаци из Епидаура назваше га Рагуза. Од најстаријих времена овај град се »крсти двојаким именом, вјерна слика његове особите смјесе латинскога и словено-српског свијета«. (Др. Л. Војновић, Дубровник стр. 2).

Становништво се све више умножавало новим досељавањем: словенски елеменат је растао и јачао, грчко-римско становништво је у опадању и постепено се асимилира. У XI вијеку насеље се шири и заузима простор на истоку до св. Јакова, са сјевера до брда Срба, а на западу до три цркве и тако се ствара општина дубровачка. Касније општина помиче своје границе и на исток и на запад на рачун српских краљева који су владали у Захумљу и Травунији. У XIV вијеку териториј Дубровника је знатно проширен, општина је и економски јака и постаје република, којом управљају племићи. Српски краљеви су у почетку давали своје земље Дубровчанима на коришћење уз извјесну годишњу награду, а касније су је остављали Дубровнику уз откуп за вазда. Тако су то учинили Стеван Немања и син му Стеван Првовјенчани на стонском полутоку Пељешцу. (Апендини и Енгел). Синови Првовјенчаног краља српског: Радослав је поклатио Дубровнику данак који се давао за Ријеку, а слично и краљ Владислав.

Дубровачка Република је имала врло развијене трговачке везе са залебем, а нарочито са Србијом. Краљеви српски Стеван Првовјенчани и Урош I дали су велике трговачке повластице Дубровчанима, а Душан их је још и проширио. Односи Душана према Дубровнику били су врло пријатељски, а тако исто су и Дубровчани према Душану били пријатељски расположени. Душан је дао Дубровнику Стон и Пељешац са приморјем све до Дубровника 1333. године и добро је пазео њихове трговце који су по његовој држави трговали. Добар однос Дубровника са Душаном доносио је Дубровнику велику економску корист. Године 1350. цар Душан у пратњи царице Јелене и краља Уроша посетио је Дубровник. У Дубровнику је остао неколико дана. Високи гост је отсјео у Двору. Дочек цара Душана био је сјајан и том приликом су одржане велике свечаности. Цар је са царицом посетио главне дубровачке цркве и даривао их, царица је учинила поклон манастиру св. Кларе. Преко Цавтата цар је са својом свитом отпутовао у Боку Которску. Цар Душан је по повратку послао Дубровчанима многе латинске и грчке кодексе. Посјета Душанова Дубровнику дуго се памтила, а није ни чудо, цар Душан

је био најмоћнији и најугледнији владар који је посјетио Дубровник. И по смрти цара Душана Дубровчани одржавају присне везе и са царом Урошем. У Дубровник је као емисар цара Уроша долазио и Краљевић Марко 1362. г. а нешто касније и кнез Лазар као посредник између Дубровника и Војислава Војиновића. (Др. Јорџо Тадић-Промет путника у старом Дубровнику).

У XV и XVI вијеку Дубровник има велики економски процват, слободно тргује у земљама које су Турци покорили, има велики број бродова, којима саобраћа у водама Средоземног мора до Африке и Леванта. То је златно доба Дубровачке Републике, у том времену граде се зидови и куле око града које и данас свједоче о слави и моћи те мале Републике.

Дубровник је у својој историји имао и црних дана, куга и земљотреси наносили су му велико зло, а особито земљотрес 6. априла 1667. године, који је уништио већи дио града кад је погинуло 3/4 становништва. Од тада се Дубровник за дуго времена није опоравио.

Дубровник је у својој историји имао мудре управљаче и захваљујући њиховој умјешности и тактици дуго се одржао као слободна држава. 1806. године властела дубровачка дозволи Французима да уђу у град. Французи 1808. г. укину слободу републике и прикључе је у Илирске провинције. 1814. године Дубровник је потпао под Аустрију, а 1818. улази у састав нове државе СХС.

ДОСЕЉАВАЊА СРБА

Дубровачка Република била је врло привлачна за околно становништво, посебно за Херцеговце, те су се насељавали у Дубровник и његову околину. Ти дошљаци били су Срби, православне вјере и право грађанства могли су једино стећи примањем римокатоличке вјере. Закони Дубровачке Републике према православним били су врло строги. Некадашњи барски архиепископ Вићентије Змајевић у једном званичном извјештају конгрегацији у Риму хвали дубровачку владу због њеног ревносног чувања римокатоличке вјере. Спомниће како та влада никада није у својој држави давала православним Србима, ни живима цркве, ни мртвима гроба.

У околини Дубровника било је насељених Срба православних, који су морали прећи на римокатоличку вјеру кад је на том подручју престала власт српских владара. Особито оштра црквена политика Дубровачке Републике показала се у XIV вијеку када су православни Стоњани покатоличени, а са Конавлима се то исто догодило у XV вијеку. Године 1446. нестало је посљедњи православни свештеник у Конавлима Божидар Троковић. И православне цркве су у републици рушене и претваране у римокатоличке. На отоку Мљету био је чувени манастир св. Богородице, ком је манастиру српски краљ Стеван Првовјенчани поклони велике задужбине. У Стону је био манастир св. Николе. Калубери под притиском Дубровачке Републике морали су напустити те манастире. Два документа писана на латинском језику 1347. и 1394. г. свједоче о томе; један документ је у Дубровнику, а други у Стону у библиотеци фрањевачког манастира. (Шемат. бококот. дубров епарх. 1875. г.).

У првој половини 18. вијека у Дубровнику се настанила српска православна породица Владиславића из Херцеговине, Гацко. На Посату изван градских зидова она има имање и кућу. Веома угледан члан те породице био је Сава, који је живио у Русији и тамо заузимао веома истакнуто мјесто код руског цара Петра Великог. Он је био добро познат Дубровчанима, у Дубровнику је учио школу, а и сам је припадао племић-

кој породици. Код Петра Великог он је Дубровчанима чинио велике услуге и тако их је и задужио. 1717. године дошао је у Дубровник да посјети своју стару мајку и ту је имао намјеру да на свом имању подигне гробницу за своју мајку и црквицу у којој би се у одређено вријеме служиле задушнице за његове мртве. Ради овога обратио се је сенату за дозволу. Сенат је изнимно Владиславићу дозволио да у свом врту на Посату сагради гробницу, али при тој гробници да «не може бити допуштено, да се подигне црквица, јер би се ту служило по греко-шизматичком обреду, а тај је обред забрањен у земљама републике». (Еп. Милаш Прав. црква у Д. у XVIII и XIX в.). Одлука сената била је писмено саопћена Владиславићу и он је писмено одговорио сенату да одустаје од своје намјере. Ускоро је отпутовао из Дубровника а да се није ни с ким опростио. Овакав поступак сената према Сави Владиславићу имао је посљедица за Републику. Пок. К. Војновић давао је овоме отказу велику важност, сматрао је да је имао утицаја и «код коначног удеса републике» 1808. године. — Владиславић је отишао из Дубровника веома жалостан и разочаран и са собом је повео и своју породицу, а своју кућу и врт на Посату унајмио је другоме и никада више није свратио у Дубровник.

У дубровачком архиву има једна рукописна књига на талијанском о градском пучанству. У тој књизи убијежене су 24 српске православне породице са 74 члана. Књига је из времена 1799. и 1800. године. Ти православни Срби нису имали свог свештеника, нису имали ни храма, те су морали ићи у Херцеговину у манастир Дужи да се исповиједе и причесте. 1776. године погодили су се са игуманом манастира Дужи да им повремено долази један калуђер и да им служи св. литургију и обави друге обреде. По свој прилици за ову погодбу није знала дубровачка влада, пошто би то она сигурно забранила, што је касније, кад се то сазнало, и учинила. На Посату у кући Петровића тај је свештеник кришом служио и обављао обреде а потом се враћао у манастир.

Досељавањем нових породица у Дубровник све се више осјећала потреба за храмом, а православни Срби сада на Посату траже да купе кућу која би им служила за храм. У томе су успјели. Кућа са лијепо уређеним вртом нашла се. Кућа је била власништво наслједника Саве Владиславића, Саломије робене Владиславић удове Лукшић и њезиних кћери Марије уд. Ризнић, Гоше уд. хаџи-Христифора Николића и Анђелије сунпруге Андрије Филотића. Власнице су становале у Трсту, те су дубровачки општинари послали своје опуномоћнике Симеуна Вуковића и Стевана Бурасовића, трговце у Дубровнику у Трст и ови су купили кућу и врт за 700 дуката. То је било 7. априла 1790. године. Два мјесеца касније дубровачки Срби се организоваше као засебна црквена општина, на основу закона о братствима, па је тада и формално основана Српска православна црквена општина у Дубровнику.

Пошто је све ово обављено, општинари се побринуше да купљену кућу изнутра уреде за цркву. Помоћу неких сенатора који су били пријатељски расположени према православнима добили су дозволу од владе да један свештеник може становати у Дубровнику и вршити црквено-пастирску службу. Одмах је дошао из манастира Дужи калуђер Пајсије Јокановић. Како пише некадашњи дубровачки парох, а касније сарајевски митрополит Борђе Николајевић «калуђер је имао при себи освешћен антиминс, и говорио је на једној трапези, која се могла склапати, божествену службу, потом како би се литургија свршила, трпезу би склопио и спремио; завјесу, којом је олтар од мушке цркве био одијељен, скидао би и савио, тако да би камара опет чиста и распремљена остала, као што је и пређе била», (С. Д. Магазин 1839 г. стр. 128). Православни Срби помоћу својих пријатеља у сенату претворилисе сада ову кућу у цркву-капелу, али ујет је био, да црква не смије имати никакво **вањско**

обиљежје храма. Када је цркву 1800. године осветио мостарски митрополит Ананије, у сенату се сматрало да се »много попустило греко-шизматичима«, те се подигла читава бура против православних у Дубровнику. 22. јануара 1803. г. на сједници сената са 15 гласова за да, а 11 гласова за не, одлучено је да се иждене из Дубровника греко-шизматички свештеник и да више не смије ни тај, нити други који од свештеника греко-шизматика прећи на становање у Дубровник. Преко својих пријатеља сенатора православни су сазнали за ову одлуку, те се дигла галама и демонстрације против сенатора већине. Ствар је била озбиљна, јер је 23. јануара одржана сједница сената и одлука преиначена тако да може долазити у Дубровник греко-шизматички свештеник два пута годишње, задржати се сваки пут по 8 дана, али да црквени тјутори морају, под пријетњом од годину дана тамнице, сваки пут јавити влади кад дође и када пође тај свештеник. Оваква одлука није ублажила узрујаност, нити је стишала духове. Православни су са пуно енергије јасно захтијевали, да имају своју црквену слободу и сталног свештеника. У овом свом захтјеву уз се су имали и већину грађана дубровачких. Да би њихов захтјев имао више успјеха, обратили су се руском конзулу у Дубровнику Карлу Фонтону. Истог дана када је тјуторима Српске православне цркве био уручен поменути декрет сената, двојица од њих Стеван Бурасовић и Стеван Балшић посјетише конзула Фонтона и упознаше га са стањем у коме бијаху православни Срби у Дубровнику. Конзул је одмах учинио потребне мјере и сматрао је да влада Дубровачке Републике оваквим својим поступком »вријећа вјеру, коју исповиједа његов господар, руски цар и сва Русија«. (Еп. Милаш — Прав. црква у Д). Фонтон се одмах обраћа сенату и тражи да се одмах престане са прогонством православних. Сенат му је на то одговорио, да Република не може трпјети јавно богослужење ниједне цркве у Дубровнику, осим »једине римокатоличке«. Овакав одговор разљутио је конзула, те се обрати у Петроград руском државном канцелару грофу Воронцову и у детаљима му изнесе гоњења којима су изложени православни у Дубровнику од стране дубровачке владе. Гроф Воронцов је 17. јула исте године писао дубровачком сенату и истакао, да је руски цар са жаљењем и чуђењем саслушао жалбе поводом рђавог поступања дубровачког сената. Затим напомиње разне грјешке Републике, указујући им на то да је руски цар био увијек добро расположен према Републици. Истиче да ће Република изгубити пријатељство Русије ако и даље буде овако поступала. У свом писму од 26. јула гроф Воронцов је одобрио конзулу Фонтону што је учинио за одбрану православне вјере у Дубровнику и наређује му да пренесе сенату како је у Русији слободна свака вјероисповијед, те да и Дубровачка Република има поштовати вјеру коју исповједа руски народ. Даље га упућује да саопшти сенату: »Све дотле, док дубровачка влада не одреди једно прикладно мјесто у унутрашњости града за градњу једне капеле на употребу конзула и руских поданика, сенат ће дужан бити да сматра на постојећу православну цркву као на заједничку цркву и Руса и православних Срба, и мораће исту цркву поштовати као такву која стоји под особитом заштитом Његовог Величанства цара руског«. (Еп. М.)

Конзул је на званичан начин писмено упознао сенат са писмом Воронцова. Сенату сада друго ништа није остало него да се покори и да без приговора изврши све што је у писму наложено. Послије тога одмах је на цркви на Посату подигнут звоник и при цркви је постављен стални свештеник Симеун Јовановић и он је сад јавно обављао богослужење. Православни су сада имали вјерску слободу, али је та слобода била релативна. Нису више гоњени, али нису били ни изједначени са римокатолицима. Н. пр. ако би неко од православних умро у унутрашњости града, опасаног зидовима, православни свештеник је могао спровести покојни-

ка, али није јавио читао нити пјевао заупокојене пјесме све док не би прешао градска врата. Тако исто ако би неки православни умро у болници, није свештеник могао ући у болницу у црквеном одјејанију. Морао је да сачека пред болницом док изнесу тијело покојника.

Као што смо видјели, црква на Посату је прва православна црква у Дубровнику. Била је посвећена Благовјештењу Пресвете Богородице и била је парохијска црква све до 1872. године. Након освећења Саборне цркве у граду ова је црква била претворена у стан и тако је било до 1906. године, кад је оправљена и поново освећена у недјељу 18. јуна. Како је тада умро епископ бококоторско-дубровачки Герасим, то је черновички Митрополит одредио протојереја Душана Васиљевића из Котора да изврши освећење. Прота Васиљевић уз асистенцију пароха дубровачког Саве Барбића, његовог капелана о. Теофила Даниловића и Ђакона Милановића извршио је освећење. На литургији су одговарали наизмјенице српско пјевачко друштво »Слога« и хор младих Српкиња Дубровкиња. На дан свечаности, послје вечерње, извршено је освећење Сиротињског дома, задужбина покојног Ника Ковачевића из Дубровника. (Шем. б-д. 1907.)

Пошто је Саборни храм посвећен Благовјештењу, обновљени храм на Посату посвећен је св. великомученику Георгију. Храм је у добром стању и у њему се служи четири пута годишње. Унутрашња дужина овог храма је до олтарa 10 м., ширина 4,80 м., олтар дужина 3,35 м., ширина 4,80 м.

Овај храм на Посату у почетку је био довољан, но касније се осјетила потреба да се подигне већи храм и на приступачнијем мјесту. 3. јула 1827. г. црквено тјторство обратило се је молбом Окружном начелству и тражило да му се дозволи подизање нове цркве. Своју молбу тјторство је поткријепило тиме да је црква на Посату ништа друго него кућа за невољу обраћена за цркву, и да се често догађа, нарочито у љетно доба, када дође више свијета и збије се у уску просторију, да понеко од присутних пане у несвијест, што помути ред и омета свештеника у вршењу службе. У ту цркву не може да стане ни трећина оних који долазе на службу, цивилних особа и војних, који сваког празничког дана присуствују у лијепом броју служби Божјој. Још се у молби наводи да је велико расположење народа да својим прилозима омогући ово богоугодно дјело. Тјторство ће извршити помоћу инжењера мјерења и прорачун трошкова и моли окружног начелника да се заузме код старије власти да ова оправдана молба тјторства буде услишена, те да би могао у огради црквеног имања на Посату сазидати нову цркву.

14. априла 1829. г. тјторство се поново обраћа молбом Окружном начелнику, наглашавајући опет да ће цио трошак градње пасти на саме парохијане, којима је сада лакше тај трошак поднијети него ли доцније, пошто се сваким даном све више смањују њихови приходи. Моле да им се како било изађе у сусрет, да би се према томе могли управљати. 17. јула 1829. г. Окружно начелство јавља тјторству да врховни војни уред није допустио градњу нове цркве на наведеној локацији ради велике близине зидовима утврбења, те им предлаже да се побрину да потраже друго мјесто за цркву. Сада црквено тјторство тражи да купи ново мјесто за подизање своје цркве и гробља. 15. јануара 1830. г. склопљен је нови уговор, с једне стране госпођа Елена контеса Поца Сорго, рођена Рањина, као заступница свога мужа Николе Луџијана пл. Поца Сорго, а с друге Буро Мичић, председник црквеног тјторства, којим речена госпођа продава на Бонинову цио врт опасан зидом с погорјелом кућом и другим здањем, изузев само капелу с улазом изван врта на путу за Груж, за цијену од ф. 1500, али да уговор вриједи само ако у року од деведест дана купци постигну одобрење од власти да на том мјесту могу

подићи гробље за православне у Дубровнику. Сутрадан се тјторство обраћа Начелству с молбом да се заузме и да одмах одреди комисију, која ће утврдити да ли има каквих сметња у погледу утврда са стране војске и да се саслушају околни становници ради потребног пристанка. 27. марта исте године позива Начелство да се што прије пошаље план купљеног мјеста. 7. априла тјторство то чини молећи поспјешење ријешења пошто кроз мало дана истиче рок уговора са власником. 15. априла Начелство позива да тјторство уђе у нове преговоре са власником пошто је минуо уговорени рок од 90 дана. На то тјторство одговара, да контеса Поца Сорго није склона продуживати одређено вријеме, а не пристаје на склапање новог уговора, него да ће се само држати већ склопљеног уговора, ако влада кроз кратко вријеме даде свој пристанак на учињени приједлог. Августа мјесеца 1830. г. начелник Бетера јавља тјторству да је по владином декрету допуштено на оном земљишту подићи православно гробље, те да нема више никакве запрјеке, пошто се тјторство већ обвезало дати »реверсал« да ће порушити погорјелу кућу, која се има преправити у цркву.

31. марта 1831. г. тјторство уз своје писмо управљено Окружном капетанату прилаже трошковник за цркву и гробље на Бонинову у износу од ф. 3450 и 7 карантана. По том рачуну види се да је рад започео 15. септембра 1830. г. и престао 5. јануара 1831. Радио је 31 радник у све 74 дана с надницама од 27 карантана, 40 дана радила су 4 зидара, надгледник-прото био је Никола Милошевић с платом од једног ф. и 15 карантана на дан.

Из црквених списа се види да је влада тражила да црква, мртвачница и стан за црквењака буде све под једним кровом. Тјторство се томе успротивило и зато је рад био прекинут. Тјторство је о свему обавијестило епископа Рајачића и он 12. децембра 1831. г. јавља да цркву какву предлаже влада неће освештати, јер »да под једним кровом и капела и камара за чувара не може бити, будући је противно правилима православне цркве«. Власт је и даље тражила да се гради све под једним кровом. 18. септембра 1834. г. пише тјторство окружном капетанату и набраја све сметње и запрјеке, те додаје да су све сметње управо смињене да православни не би имали пристојног гробља и да не могу и немају гдје вршити своје богослужење, а то се противи царској одлуци од 16. марта текуће године. 23. фебруара 1835. г. тјторство се обраћа владци Пантелејмону Живковићу и жали се да је већ настала пета година, како је од политичке власти била затражена градња капеле на Бонинову: »Грађа пропада, јашија труне, штета велика чини нам се. А узрок због кога су нам забранили никакав други није него само што смо ми хтјели речену капелу на једној великој изгорјелој кући воздигнути, а власт заповиједи да се под istim кровом обиталишце за чувара има учинити«. На концу упорношћу тјторства и посредовањем владике Живковића ствар се завршила на задовољство тјторства.

10. јануара 1836. г. владика Живковић јавља тјторству да је послати план прегледао и да план није противан црквеним прописима. Радује се што је све испало по жељи и препоручује да се рад што прије приведе крају. Из даље преписке са епископом Живковићем тјторство је сада забринuto ко ће цркву освештати пошто је епископ Живковић премјештен из Епархије далматинске, те моли и предлаже да би епископ дао благослов своје провицару Макарију Грушићу да би овај тај чин извршио с которским протопрезвитером и дубровачким парохом. Када су радови на цркви били потпуно завршени, црква је освећена 11. фебруара 1837. Благословом бившег епископа далматинског Живковића свечани чин освећења извршили су свештеници: Јаков Поповић, протопрезвитер ко-

торски, Борђе Николајевић, парох дубровачки (касније митрополит да-бро-босански) и Спиридон Лазаревић, парох ораовачки. Сутрадан освештано је и ново гробље уза сами храм. Над прочељем овога храма, који је посвећен св. архангелу Михаилу, подигнут је 1899. мали звоник на преслицу (са луком) за једно звоно.

Св. Арх. Михаилу на Бонинову

У овом св. храму 12. јануара 1876. г. извршено је опијело војводи бањанском Максиму Баћовићу, који је јуначки погинуо у Радовањ-Ждријелу код Требиња у борби против Турака. »Ковчег са мртвим војводиним тијелом пратило је православно и католичко свештенство, ученици и ученице свих школа и грађанство Дубровника и околине. Пјесник, гроф Медо Пуцић, ишао је у спроводу гологлав за ковчегом, водећи једно босоног женско дијете-бјегуницу из Херцеговине, што је значило да и херцеговачка нејач, за чију је слободу погинуо млади војвода, учествује при испраћају до вјечне куће свога заточника«. Војвода је сахрањен у свом родном мјесту на Граховцу. (Алманах — шематизам Зетске бановине 1931.)

Као што је већ речено, храм св. архангела Михаила подигнут је на погорјелој кући, тако да је олтар без апсиде; унутарња дужина храма до иконостаса је 14,50 м., ширина 8,65 м.; олтар дужина 3,65 м., ширина 8,65 м.

Парохијални храм на Посату као и новосаграђени храм на Бонинову својим скромним изгледом а и простором нису задовољавали православне Србе. Код њих се јавља жеља и тежња да подигну Саборни храм који

би својим изгледом и љепотом могао да се упореди са храмовима римокатоличким, који су већ од раније својом љепотом красили стари град Дубровник. Ради тога 1839. године под Бр. 8340 обраћа се православно тјторство молбом Покрајинској власти да им дозволи подизање парохисјалне цркве. Од стране власти дато је одобрење да се за храм могу скупљати прилози, те се са прикупљањем прилога одмах почело.

Године 1865. тјторство је одлучило да се почне са грађњом цркве. Сада им је била велика брига да нађу лијепо мјесто на коме би се подигла црква. У томе су имали среће. Браћа Бошковићи Божо и Нико у старом граду на врло лијепом мјесту били су купили кућу, стари театар под градским бројем 376. — На сједници тјторства 3. марта 1865. замоле тјтори браћу Бошковиће да продаду кућу, коју су купили од Гучетића, да би се на том мјесту подигла нова црква. Божо Бошковић у име своје и свог брата Ника рече: »Није овђе потребна којекаква молба; ја ту кућу уступам с највећом радошћу, на исту цијену на коју сам је купио, а радостан ћу бити вазда кад својој цркви од користи будем и кад ми се укаже прилика да својим силама послужим благочестивоме општеству којему припадам«. 31. марта 1865. г. склопљен је у Дубровнику уговор код биљежника Луја Сараке по коме браћа Бошковићи продадоше поменућу кућу, стари театар за фиорина 9404, дакле за цијену коју су они платили Гучетићу ф. 9010, а за преносну таксу ф. 394. Дана 26. новембра 1865. г. сакупљан су се чланови црквене општине и једногласно су изабрали одбор, који ће водити бригу око скупљања новчаних средстава и зидање нове цркве. Овом састанку присуствовали су: парох, тјтори и 23 домаћина. Послије отварања сједнице председник тјторства Божо Бошковић позива присутне да разгледају план нове цркве који је израдио архитекта др Векијети. Сви присутни су се сагласили да се по том плану изгради нова црква. Узима ријеч парох Теодор Јанковић: »Господо, ако ми допуштате, ја бих вам предложио 5 лица; увјерен сам да су за овај посао добро способна. Предлажем дакле за председника комитета г. Христифора Лучића, за благајника г. Божа Бошковића, за чланове г. г. Јосифа Калика, Петра Марића и Милоша Марића«. Приједлог је био једногласно примљен. Послије краћег времена дадоше оставке Јосиф Калик, Петар и Милош Марићи, а мјесто њих бише изабрани Буро Н. Ковачевић, Алекса Јефтановић, Шћепан Бабић, Ристо Мичић и Буро Ковачевић, који су са црквеним тјторством састављеним од Божа Бошковића, Петра Ј. Опуића, Борћа Гркавца, Тома Јефтановића и Тодора Мандића довршили ово богоугодно дјело. На овом састанку уписано је ф. 10.000 за цркву. Сједница је почела у 10 сати, а завршена у дванаест. Овај записник потписали су: Божидар Јанковић, парох и Божо Бошковић, председник, затим Јосиф Калик, Васо Алексић, Буро Ковачевић, Јово П. Опуић, Никола и Пера Ковачевић, Ристан Голић, Јово Вуковић, Лазар Поповић, Георгије Гркавац, Никола Унковић, Милош Марић, Георгије Ковачевић, Тодор Мандић, Алекса Јефтановић, Јово Милаковић, Јово П. Опуић, Михаил Комненовић.

Црвено тјторство обавијестило је своју вишу надлежну власт у Задру о избору одбора за грађњу цркве, па је епископ Стефан Кнежевић својим актом Бр. 1461 од 24. јула 1868. г. потврдио овај избор.

Кад је одбор научио да приступи изградњи цркве, наишао је на препреке. Оно мјесто гдје је била зграда, стари театар, није одговарало по плану за зидање цркве, простор је довољно широк, али је кратак и не би се могла на том мјесту подићи црква. Морало би се од градске улице узети двије ноге, а опћинско вијеће не би то дозволило. Касније се купе три куће Франа Гундулића са вртом, али и овај простор једва би одговарао без Путичине сусједне куће. Ради овога бише сазвани домаћини црквене општине, те одбор и тјторство на томе састанку предло-

жише: 1) да се прода преко јавне дражбе кућа, стари театар, али не мање од 10.000 ф.; 2) да се купе у барона Франа Гундулића његове три куће с вртом под градским бројем 358, 359, 392, лежећи у граду Дубровнику у улици међу Палача и св. Варваром за цијену од 29.261 ф. и 35 новчића; 3) да се замијени црквена кућа под градским бројем 372 бивша Пухјерова за двије куће г. Ника Путице под бројем 390 и 391 једнаке вриједности, које пошљедње двије куће леже према двјема Гундулићевима; 4) да се нова парохијална црква у граду Дубровнику сазида на та добра Гундулића и Путице. За Гундулића куће и врт плаћена је горе наведена сума, те је 22. јуна 1867. г. склопљен код биљежника Луја Сараке уговор о купопродаји са Гундулићем и замјена са Путицом. Колика је била љубав и приврженост својој цркви казују ријечи које је изговорио Нико Путица: »За љубав цркве моје, и за љубав општества којему припадљем, драге воље уступио бих кућу моју, а да ми се у замјену даде црквена кућа Пухјере. Једино за љубав цркве и општества, како рекох, лишио бих се куће, коју ми мили мој покојни отац остави, иначе не бих је дао ни за какву цијену. Ово је мој предлог«. Предлог Путице је примљен једногласно са захвалношћу.

Новчана средства за зидање цркве састојала су се: 1) из припомоћи капитала и прихода старе парохијале цркве; 2) из добровољних приватних прилога; 3) из државне помоћи; 4) из зајма.

Сав износ био је ф. 117.414,76.— а састојао се из: 1) од туторства старе цркве фиорина 18.493,81.— 2) државне помоћи 20.000.— 3) зајма без интереса 7.000.— 4) од продаје куће (ст. театар) 10.001.— 5) од свих прилога 61.919,95 свега 117.414,76.—

На одборској сједници од 10. априла 1869. г. прочитан је прорачун трошка за зидање цркве, који је био саставио инжењер Сладе. Прорачун је износио ф. 49.268 и 56 новчића и то само за зидарски рад. Прочитана је и понуда прота-зидара Андрије Перишића, који је био вољан да изврши радњу по одређеном прорачуну. Прихваћена је понуда Перишића, али да се смањи цијена на ф. 45.000.— за материјал и извршене радове. Предсједник туторства Божо Бошковић био је овлашћен да према овој одлуци склопи уговор са Перишићем. По чл. 11 тога уговора предузимач је био дужан копати темељ цркве пет нога под раван калдрме оближње градске улице. Када је почео рад и дошло се до дубине, наишло се на влажно и глибаво земљиште, гвозденим полугама забадало се у земљу и није се могло наћи тврдине на коју би се поставио темељ цркве. Стручњаци су прегледали и установили, да је свакако иужно коцима набити темељ и тако би се темељ учврстио. За ову непредвиђену радњу требало је исплатити ф. 22.927 и 24 новчића. Допремљено је са отока Мљета 1700 комада борових колаца, дебелих по 10 палаца у пречнику и пободено у темеље. Освећење темеља извршио је парох дубровачки Теодор Јанковић 21. маја 1871. г.

Црква је зидана од корчуланског мермера, лијепо обрађеног и сљубљеног тако као да је камен за камен прирастао. Над прочељем се уздижу два лијепа звоника у којима је смештено пет звона. Црква је саграђена у облику лађе у српско-византијском стилу. Са олтарском апсидом дуга је 28,40 м, а широка је 10,70 м. На храму имају троја врата: главна-западна, сјеверна и јужна. При улазу су постављена два лијепо обрађена мермерна ступа са умјетнички израђеним капителима.

Спољашњи и унутрашњи радови цркве били су завршени 1877. г., те се са великим нестрпљењем очекивало освећење. Дозволом епископа бококоторско-дубровачког Герасима Петрановића црквено туторство је одредило најдељу 9. октобра 1877. г., на дан св. Стефана деспота српског, да се изврши освећење храма. На свечаност су биле позване црквене оп-

штине: Котор, Топла, Рисан, Будва, Кастелластва, Пераст, Задар, Шибеник, Скрадин, Дрниш, Книн, Обровац, Трст, Мостар, Сарајево, Беч, Карлштадт, Загреб, Пакрац, Осијек, Винковци, Митровица, Карловци, Нови Сад, Бечкерек, В. Кикинда, Панчево, Вршац, Пешта, Будим, Темишвар, С. Тома, Србобран, Београд, Цетиње, Скадар, Требиње.

Дубровник: Саборна црква Св. Благовјести

Сви позвани нису били на свечаности »због даљине и политичких замршености«. У Дубровнику, како су тада рекли, нису били сретни за-
грлити при томе весељу госте из свих предјела гдје Срби живе. Како се наводи, било је гостију 140 особа, а 23 су послали писмене и брзојавне честитке.

Из описа освећења цркве што је написао прота А. Ерцеговић овдје цитирамо: »Већ неколико дана прије приспје Преосвештени наш Архијереј г. Герасим са двама протама, члановима консисторије. Уочи пак свечаности сакупи се са својим свештеницима многобројни пребјегли ерцеговачки народ, настањен по оближњим селима; а са паробродом, што га браћа Дубровчани нарочито у Котор послаше, добоше поред других многих гостију, најусрдније причекани, изасланици црквених община Котора, Пераста, Рисна, Топле, Будве, са которским пјевачким друштвом Јединства. Из Далмације пак заступљена бијаше кроз своје изасланике цркв. Обштина Задарска, М. Крка; дочим многе остале общине и особе изјавише своје саучешће и поздраве по брзојаву.«

Тај дан увече огласише први пут на новој цркви звона бденије; при којему чинодејствовао је Преосвештени са шест Свештеника и два Бакона. Црква и ограда око исте, бијаше препуна народа. У то освану жељени дан 9. Октобра, и то lijепим и благим временом. У осам сати дође Преосвештени праћен многобројним Свештеницима у цркву, унутра и споља најукусније окићену. Чим се по пропису сврши освећење у олтару, крену из цркве свечана и сјајна литија ван града до на Пиле. Ту Преосвештени под небом, што га носише четири Рипњанина у красноме народном одијелу, прими од Свештеника, уз пратњу многога побожнога народа донешене св. мошти из парох. цркве на Посату, те крене литија у најљепшем реду дуж главне градске улице, начичкане свуда гледаоцима, опет к новој цркви. Величанствени доиста бијаше призор, видјети толики побожни народ у највећој скрушености, видити 18 Свештеника, различнога чина и степена у најбогатијим одежама, пак под небом Архијереја, а за њим изасланике црквених община, пак и најотменије наше православ. Српкиње. Како у литији, тако и на црквеним службама појаше позна-

Божо Бошковић, вел. добротвор народне просвјете

Рафо Марић, добротвор библиотеке Ц. О.

том вјештином дично которско пјевачко друштво, скупа са дубровачким; те чином засвједочише шта и колико на славу цркве и рода допринети могу браћа, коју спајају племенита чувства »јединства« и »слоге«! (Шематизам Б—Д. Епархије 1878).

Од многих честитки упућених предсједнику Түторства црквене општине у Дубровнику доносимо честитку Митрополита Михаила:

»Пресједнику српске општине Бешковићу Дубровник

Участвујем у духовној радости побожне свечаности дичне општине, братском љубављу честитам јој освећење велељепне цркве њене, срдачном жељом и молитвом за срећу и напредак њен, да се Српство њоме дичи и у напред.

У Београду 21/10 1877.

Митрополит Михаил.»

На дан освећења храма браћа Бошковићи у своме гостољубивом дому приредили су вечеру за око 140 гостију. На вечери је подигао здарицу и госте поздравио предсједник Божо Бошковић.

У Дубровнику су између два рата уређене и отворене и двије капеле и то у тамници Окружног суда посвећена св. Стефану Дечанском, освећена 21/8 јуна 1925. и у болници посвећена св. Василију Острошском, освећена 12. маја 1940. г. Оба двије капеле освештао је парох дубровачки протојереј Божидар Митровић. Иза рата у овим капелама није се више служило. На захтјев управе болнице 13. јуна 1953. г. црквени одбор и парох су покупили ствари из болничке капеле и пренијели их у Саборни храм.

— . —

Као што је већ напријед речено црквена општина дубровачка основана је под крај 18. вијека и од тада тј. 1790. датира и Српска православна парохија у Дубровнику. У почетку је парохија била мала, али послје пада Дубровачке Републике под француском управом православни су имали много већу вјерску слободу. 1813. године признато им је и право грађанства; до тада су сматрани турским поданицима иако су живјели у Дубровнику (Шемат Б. Д. 1907), Сада под повољнијим вјерским и политичким условима православни Срби све се више насељавају у Дубровник и његову околину, тако да је дубровачка парохија 1877. године имала 96 православних домова са 395 душа. Послје десет година 1887. парохија има 115 домова и 544 душе, 1900. године 157 домова и 945 душа, 1908. 159 домова и 991 особу. Осим Дубровника и његове ближе околине у срезу дубровачком 1931. има православних 2324, 5% од укупног живља, а римокатолика има 47.132. Те године у граду Дубровнику православних има 2003 или 12%, а римокатолика 16.147.

Године 1940. православних домова у парохији Дубровачкој 287, душа 1179; 1945. г. домова 267, душа 1226; године 1959. домова 320, душа 1403; 1965. г. домова 300, душа 1453; 1970. г. домова 296, душа 1485.

Дубровачку парохију осим Дубровника сачињавају Дубровачка Ријека, Дубровачка Жупа и Цавтат. Раније је понека породица живјела у овим мјестима, а сада их има више, посљедњих година у овим мјестима постепено се насељавају нове православне породице. И сада је дубровачка парохија мала православна оаза на овом подручју. Са сјеверо-истока граничи са душком парохијом, са сјевера шумском, пољичком и завалском, а са запада стонском, која је 1948. г. придодата дубровачкој парохији.

Ова парохија је креирана 1933. г. и постављен је за њеног пароха јеромонах Иларион Мијатовић, касније произведен у игумана.

Из прошлости наше Стон је врло познат, ту је било сједиште хумских кнезова из династије Немањића, ту је било сједиште и хумске Епар-

хије, коју је основао Св. Сава 1219. године. До четрдесетих година XIV стољећа становништво Стона и читавог полуотока Пељешца било је православне вјере. О томе има доста историјских доказа, неке овдје наводимо: »Вјера становника стонске кнежије била је у почетку само православна, па зато први дубровачки кнез ту није нашао ни католичке цркве, ни католичког свећеника. Да не би он и подређено му особље остали без римокатоличког обреда, Мало вијеће је закључило 22. августа 1335 да један католички свећеник, с једним клериком, отпутује у Стон да врши све вјерске обреде у стонској бискупији, по чему се закључује да је то био једини римокатолички поп у стонској кнежији, и кнез је имао хранити и плаћати њега и клерика, а дубровачка опћина му је још годишње давала 10 перпера«. (Из прошлости града Стона XIV—XIX в. Београд 1961. Павао Глунчић). Из исте књиге на страни 91 стоји: »Цијело подручје Дубровачке Републике дошло је под њезину власт у разна доба и од разних владара. На том подручју живио је народ православне вјероисповиједи, те су се према томе ту налазиле православне цркве у којима су вршили службу православни попови... При запосједнућу Стона 1333. Република је нашла ове православне цркве: 1) на брежуљку повише старог града Стона цркву св. Михајла, а на подручју старог Стона цркве: 2) св. Петра, 3) св. Ивана, 4) св. Стјепана, 5) св. Бурђа, 6) св. Марије, 7) св. Богородице са манастиром у мјесту названом Лужине, 8) св. Кузме и Дамјана на једном брежуљку с источне стране старог Стона, 9) св. Мартина на Пакљеној, 10) св. Срба на главици Прапратно.

У овим црквама вршили су богослужење православни попови. За једног од тих попова знамо да се звао Братослав, коме је Велико вијеће, 26. марта 1339., на уживање уступило 2 златице земље у близини цркве св. Петра.

Осим православних попова имали смо у старом Стону православне калуђере, који су становали у свом манастиру близу цркве св. Богородице, у мјесту званом Лужине«. (Из прошлости града Стона XIV—XIX вијека, Павао Глунчић). О Стону је писао и Епископ Милаш, Црквено-историјска студија.

Оснивање стонске парохије између два рата изискивала је потреба, пошто је на једном доста великом подручју живило неколико десетина православних породица (жандара, финанса, лугара, на Корчули службеника и занатлија). У граду Корчули је 1934. године купљена од римокатолика једна стара капела, те је оспособљена за цркву, коју је 1934. г. освештао парох дубровачки протојереј-ставрофор Божидар Митровић. Храм је посвећен Успенију Пресвете Богородице. Иконе на иконостасу радио је академски сликар Атанасије Поповић из Дубровника. Сједиште пароха стонског било је у Стону. 1937. г. црквена општина дубровачка купила је кућу у Стону за парохијски дом и ту је била и капела. У току рата парох стонски игуман Иларион Мијатовић је погинуо (Споменица 101/2), православних је остало само нешто на Корчули, остали су се раселили, те је остатак стонске парохије придодат дубровачкој парохији.

ГРОБЉЕ

Православни Срби у Дубровнику за дуго времена нису имали своје гробље, сахрањивали су се на неком пустом мјесту више хана на Табору (Плоче), одређеном за безвјерце, и ту би била сахрана без молитве и то тајно, по ноћи, дању се то није смјело. Имунџији су пренешени у Херцеговину у манастир Дужи и тамо су сахрањивани у манастирско гробље. Посредовањем руског конзула Воронцова на Посату у врту код капеле било је уређено гробље и ту су се касније сахрањивали. Ту су

пренесене и кости оних покојника са гробља више Табора и то само из гробова који су били обиљежени неким натписом. У вријеме херцеговачке буне 1875—1878. г. оваје су сахрањиване избјеглице из Херцеговине, који су умрли у Дубровнику, као и устаници који су подлегли ранама у лазаретима на Плочама. Међу избјеглицама болести су немило харале, те се је морало копати више њих у једну раку.

Француске власти, а доцније и аустријске, због близине гробља на Посату рововима и градским зидинама, забраниле су сахрањивање у њега. Из списка се види да су се православни доцније сахрањивали и по башчама Јоза Ласића и Антуна Чингрије у Србу. За неке се наводи да су сахрањени у гробље кужника, а за неке укупани у Табору, биће управ више Табора, с горње стране пута који води Жарковици и Брату.

У турским списима од 12. септембра 1816. г. татори Михајло Вуковић и Васиљ Обрадовић моле Окружни уред да се опозове забрана сахрањивања у гробље на Посату, пошто то гробље није никоме штодливо, а мјеста нема за пренос истог, а треба укупати Јована Чајанија, који је умро увече уочи тога дана. Исти дан је одговорено, да се задњи пут дозвољава сахрана тога мртваца, а да се нађе мјесто за гробље удаљено од насеља, према полицијским прописима.

Парох Теодосије Трескавица и већ споменути татори и даље моле да им се дозволи сахрањивање у гробље на Посату. Сва настојања пароха и татора остала су узалудна. Татори стално настоје да нађу и купе неко мјесто за гробље. 26. априла 1825. начелник дубровачки Баро Проспер Бетера од стране општине склапа уговор са таторством о продаји земљишта на Грацу за гробље.

Рад је био почео, али општинско начелство 9. октобра 1826. г. наређује да се рад обустави, док управник војне комисије са Корчуле не дође и на лицу мјеста испита и одлучи, да ли је та градња противна војним утврдама. Војна комисија је прегледала и наредила да се поруши што је било направљено и да се више ту ништа не ради.

22. августа 1827. г. начелник Бетера обавјештава таторство, да им се дозвољава да православне мртваце могу копати испод Срба на земљишту Бада Сиврића. Таторство је ставило свој приговор да Сиврића земљиште не одговара за гробље, то земљиште је стрмо и киша би могла гробове разровати и лешине избацити. Осим тога скоро сваки други дан седмично туда пролазе турски каравани, па би било врло незгодно да се свештеник са спроводом сусреће са њима. За црквено таторство није било другог излаза, па је ово земљиште служило за гробље све до 1837. године када је на Бонинову освештана и црква и гробље.

Купопродајни уговор за земљиште на Грацу послије забране даљег рада раскинут је и земљиште је враћено.

5. октобра 1883. г. на сједници Таторства одлучено је да се старо гробље повише Табора, које је било уписано на име Сиврића, упише у власност Српске православне црквене општине.

Гробље на Бонинову и данас служи за сахрањивање. Г. 1863. била је на гробљу направљена мања костурница, а 1937. нова, у коју се након десет година преносе и сахрањују они који немају своје сталне гробнице.

На овом гробљу су сахрањена и четири свештеника, три пароха дубровачка и вјероучитељ прота Обрен Лазаревић, који има врло лијепу гробницу.

Јереј Теодор Јанковић постао парох дубровачки послије Борба Николајевића. Умро је у Дубровнику 1874. г. на његовом сасвим обичном гробу има камени крст на коме је написано његово име и година смрти.

Прота-ставрофор Сава Барбић умро је 1931. године и његова породица подигла је лијепу породичну гробницу у којој је он сахрањен као и остали из његове породице. Прота-ставрофор Божидар Митровић за живота је подигао лијепу породичну гробницу у коју је сахрањен 1967. г. У овоме гробљу нашао је мира и покоја и српски књижевник Милован Глишић, који је био на лијечењу у Дубровнику и оvdје умро 1908. године. Српска влада подигла му је лијепу гробницу. У овом гробљу има доста лијепих гробница у којима вјечни сан бораве многи угледни и заслужни татори црквени и њени општинари. То су гробнице браће Бошковића Божа и Ника, Јована Милаковића, Стефана Шкуљевића, Борба Алексића, Јакова Мијајловића, Миха Буковића, Стефана Бравачића и многих других, међу њима и др Јорја Тадића, професора универзитета и академика, коме је лијеп споменик подигла супруга.

Ово гробље било је конфесионално и до 1962. г. нико се у њега није могао сахранити без вјерског обреда. Те године је одузето од цркве и Општина дубровачка предала га је Погребној управи у Дубровнику и ова сада са њим управља, те се ту сада сахране врше и без свештеника, а и натписи на гробовима понеки пишу латиницом, што раније није било.

Непокретна имовина цркве:

Прву кућу с вртом општинари су купили 1790 г. на Посату. Касније таторство црквено купује погорјелу кућу са вртом на Бонинову, а 1867. купљене су три куће са вртом у Франа Гундулића за мјесто на коме се је имала подићи Саборна црква. Доцније број црквених зграда се је повећавао куповином и поклонима, тако да је црквена општина 1940. имала 21 своју кућу.

У старом граду црквена општина је имала 9 кућа и двије веће куће по 3/5; по 1/5 је од поклона цркви покојног Борба Грковца; изван старог града 8 кућа, у Требињу једну кућу поклон браће Иванишевић Риста и Бурба, и у Стону кућу за парохијски дом.

Још су цркви поклонили куће: Илија Бубало, Анђа уд. Лончар, Стефан Јелачић, Душан Башић, али с плодуживањима неке родбине. Перо Ковачевић оставио је кућу за одржавање зграде старог сиротињског дома, задужбине његовог брата пок. Ника Ковачевића на Посату.

Црквена општина је 1929. г. купила на Илијиној Главици један малињак површине 1.092 м квадратних. Цркви је оставио у Лападу земљиште пок. Томо Медар у површини од 600 м. квадратних. Осим наведеног црква је имала још неколико вртова поред својих кућа, али је данас све то национализовано, као и зграде. Остављен је само законски одређени минимум.

Милева Константиновић рођена Опцић удова генерала Александра Константиновића од Гверман Обреновић подигла је на Посату дом за немогле старце и старице српско-православне вјере у Дубровнику као задужбину своме блаженопочившем супругу.

Црквени одбор на сједници својој од 4. маја 1933. г. именовао је Госпођу Милеву Константиновић великом добротворком Српске православне црквене општине у Дубровнику.

Милка Субота из Дубровника овоме дому је оставила своју кућу у улици Домине у Дубровнику. И дом-задужбина добротворке Константиновић је национализован као и кућа пок. Милке Суботе. До национализације управљала је црквена општина задужбином Константиновић.

Иконостаси и иконе у храмовима:

Иконостас храма св. Бурђа на Посату је сасвим обичан. У олтару има једна лијепа икона на дрвету (74 цм. X 1 м.) са 7 Христових, 4 Богородичина празника и јављање Авраму. У олтару се још налази крст са три иконе: св. Владимира, св. Александра Невског и св. Николаја Чудотворца. Ван олтара се налазе двије иконе: Господ Исус Христос и Богородица. Све је ово из мале руске капеле, предато овом храму 1947. г. од стране Руса из Дубровника.

У храму св. Архангела Михаила на Бонинову иконостас је обичан, скроман и на њему се налази 16 икона руске школе, 12 икона рађено у Одеси, непознат је аутор и по оцјени др. Светозара Радојчића њихов аутор је био добар иконописац. Иконе су рађене на платну и из Одесе их је послао Филип Лућић преко Јова Милаковића у Трсту црквеном тужиторству у Дубровник. У иедјељу 31. јула 1837. г. иконе је освештао парох Борђе Николајевић. На иконостасу су и двије престолне иконе на којима је потписан животописац Андреј Жуков, дакле руске иконе и по оцјени др. Радојчића нешто слабије од горе поменутих. 1835. г. Владика Раде је поклатио храму св. Бурђа у Дубровнику иконе Исуса Христа и Богородице, па се мисли да су то те иконе. У овоме храму налази се икона «календар», лијепа икона свих годишњих празника, средњи дио иконе заузимају Христови празници.

У храму св. Благовјештења иконостас је умјетнички рађен; већи дио је рађен у резбарији, обложен је са златним листићима, те богато дјелује. Иконостас је средње величине и на њему у два реда поређане су иконе, горе седам а доље четири, ове доње су скоро у природној величини. Иконе су све на платну и рад су грчког сликара Николе Аспиоти са Крфа. У олтару и ван олтара налази се још око четрдесет икона од којих су неке велике умјетничке вриједности. На јужној страни, близу тужиторског стола на зиду, налази се икона Богородице са Исусом рађена на дрвету у почетку 15 вијека, итало-млетачка школа; десно од ове иконе је такођер икона Богородице са Исусом, 16 в. итало-византијска школа, дар је Дубровкиње Милеве Кастрепели р. Опџић. На сјеверној страни, лијево од улаза је икона Богородице са ап. Петром и Павлом са масивним оквиром на коме је у дуборезу изведена биљна орнаментика. Икона припада итало-византијској школи и рађена је у 16. в. на дрвету. »Ова икона у Византији названа је Никопа и по важности стоји одмах иза Одигитрије« (М. Худина). Потребно је још истакнути три иконе из нашег манастира Хиландара и то: Исус Христос, Богородица-Елеуса и Усековање, на свакој стоји овај запис: моленије раба Божија монаха Атанасија Хиландарца 1785. Елеуса стоји на постољу у олтару и на њој се налазе завјетни дарови-поклони: златни ланчић, прстенови, привјесци рука и нога од сребра, низови од корала и др.

У Владичином столу налази се мала икона Исуса Христа, круг иконе и ореол рађени су срном, около тога поље је израђено такође златом-срном. На полеђини иконе дародавац је својом руком написао: »Приложио православној новој цркви св. Благовјештења г. 1880 у Дубровнику Герасим Епископ.

Потребно је још споменути три иконе: Тајну вечеру, Благовјест и Крштење Христово, рад академског сликара Атанасија Поповића, родом из Требиња. Све три иконе рађене су на платну. Тајна вечера је постављена поврх олтарске апсиде. Икона је дуга 10,30 м., широка на крајевима 5,20 м., а у средини 2,90 м., покрива цио простор од једног црквеног зида до другог, тако затвара цијелу апсиду иза иконостаса. Натпис је на појасу апсиде урезан црквенословенским словима »Примите јадите сије јест тјело моје« и правим златом у листићима позлаћен. Платно

са златним оквиром тешко је око 500 килограма. Слика је била постављена на своје мјесто 28. фебруара 1929. године. Слика је коштала 50.000.— динара, туторство је сликара наградило још са 10.000.— динара. Нешто доцније Поповић је израдио и друге двије иконе; то су икона Благовјести смјештена испод прозора десне пјевнице, а Крштење испод прозора лијеве пјевнице. Иконе су коштале 24.000.— динара. Иконе су стављене у златне рамове и покривају читав празни простор испод прозора.

ЦРКВЕНИ МУЗЕЈ

Црквена општина током неколико деценија скупила је лијепо број икона, један дио икона су поклони, а остало је купљено. Поједине породице из Дубровника приложиле су својој цркви и по неколико икона и то икона од велике умјетничке вриједности. Тако породица пок. Пера Ковачевића 9, међу њима и поменућу икону Никонеу, удовца Јовице Перовића 5, међу њима и јављање Христово Магдалени, Башић Душан 5 и тако су други прилагали по једну, двије, али на жалост неки дароваоци нису код извјесног броја икона забиљежени, остали су анонимни. Априла мјесеца 1953. г. црквени одбор са парохом одлучио је да се уреди и отвори Музеј икона и портрета. Одмах се приступило послу, замољен је Коста Страјнић, академски сликар и умјетнички критичар, да одабере иконе за Музеј и да одреди школу и вријеме старости икона. Страјнић је то стручно уредио и дао податке за сваку икону. Исте године у току љета био је у Дубровнику и др. Светозар Радојчић, професор универзитета, те је и сам прегледао иконе и потпуно се сложио са датим мишљењем Страјнића.

Музеј је смјештен у црквеној згради, која је била власништво племићке породице Бонда, зграда је грађена у стилу зреле ренесансе и стара је око 350 година. Иконе су радови различитих сликарских школа и то: бококаторске, дубровачке, руске, грчке, итало-византијске и итало-критске. По мишљењу др. Радојчића иконе итало-критске школе (5) представљају велику умјетничку вриједност и по умјетничкој вриједности долазе одмах иза икона атинског Музеја Бенаки. Иконе потјечу из XV—XIX вијека. Икона има 78 комада и смјештене су на другом спрату зграде у једној мањој и једној великој, лијепој просторији. Под бројем 78 налази се икона »календар«, веома интересантна руска икона, свих празника године, ликови рађени у минијатури на дрвету. За двије иконе познат је аутор и то: Христово јављање Магдалени и св. Јован Милостиви, патријарх александријаки. Ове иконе су из XVI вијека, итало-критска школа, рад су чувеног грчког сликара Емануила Лампардоса. На овим иконама налази се потпис сликара. Аутори осталих икона су анонимни. Иконе бококаторске школе рађене су у Рису, ова школа је наставак наше моравске школе, иконе су из XVII—XIX в., рађене су од мајстора породице Димитријевић-Рафаиловић у пет генерација.

У великој соби Музеја налази се 18 портрета, 9 портрета су рад Влаха Буковца и то: Божо Бошковић два, један већи и један мањи, Марија Опуић р. Бошковић и њезин муж Александар Опуић такође по два, свако за себе, Теодора Бошковић р. Путица супруга Божова и Нико Бошковић брат Божов по један, и Петар Марић један. Портрети Бошковића и Опуића рађени су у Дубровнику и Трсту 1888. године. Пет портрета и то: Александра Опуића и његове супруге Марије по два, и Ника Бошковића чувени су у стану Душана Башића, председника црквене општине, те је ове портрете 1950. г. поклонила Српској православној цркви у Дубровнику Наталија Контесе Де Дисел рођ. Константиновић, као и свој портрет, рад непознатог талијанског мајстора. Портрет Наталијине мај-

ке Милеве Константиновић р. Опуић радио је мађарски сликар Кабат, који је живио у околици Братиславе у другој половини XIX в. Портрете пароха дубровачких Хрисантија Николајевића и Борба Николајевића, као и Димитрија и Јова Милаковића, Апендинија, историчара дубровачког и Рубера Бошковића, славног дубровачког филозофа, математичара, астронома и физичара радили су непознати сликари.

Претци Рубера Бошковића су Срби из околице Требиња из села Покрајчића, тако су се раније и звали преци Руберови; и данас живе у Покрајчићима рођаци Бошковића. Бошко Покрајчић дјед Руберов »отселио је из Требиња у Дубровник за време Морејског рата (1683—1699) и ступио ондаје у службу код Раде Глеђевића«. (Јован Дучић: Гроф Сава Владиславић страна 75, 76). Портрет Охмучевића-Бизара је рад његове кћерке. Охмучевић је био Србин-католик, био је предсједник Радничког друштва у Дубровнику, које је основано 1874. године.

У великој соби још се налазе слике: Меда Пучића, Валтазара Богишића, Константина Вучковића и Борба Грковца. У канцеларији парохије и Музеја налази се већа слика блаженопочившег патријарха Српског Варнаве, портрет епископа зворничко-тузланског Лонгина, рад пок. професора Никодима Бркића, а поклон црквеном музеју учинио је Г. Епископ Лонгин као владика захумско-херцеговачки 1954. г. Ту се налазе још двије мање слике: Владике Рада у народној ношњи и Вука Карацића, поклон Илије Маријанског, пензионера из Дубровника.

У великој соби Музеја на истакнутом мјесту налази се фотокопија Мирослављевог јеванђеља, (из 1197). Такође се налази и руско јеванђеље, штампано у Москви 1805. г. са корицама од метала, са јевангелистима у емаљу у угловима, у средини Христово Васкрсење, ручни рад (рељеф), у угловима почетне ријечи из јеванђеља, около »Воскресеније твоје Христe спасе«... цијело. У витринама се налази библиотека Матице српске, и двије бисте од гипса: Ива Гундулића и Вука Карацића, које су постављене на истакнуто мјесто на витрини. Као украс у великој соби налази се комплетна гарнитура (канapé, двије фотеле и шест столица, бидермајер стил, ово је од намјештаја породице Константиновић и преко Тома Медара из Дубровника поклоњено је цркви.

Прилози цркви у Дубровнику:

Многи побожни људи као приложници нису уписани у књигу која сада постоји у црквеној општини, па се овдје наводе само нека имена тих честитих људи, којих се Црква у светим молитвама често сјећа.

Осим оних који су споменути када је било говора о иконама овдје наводимо имена приложника:

1) Јефто и Јово Вуковић 1837. г. приложили од сребра позлаћен пунтир и сребрну чапичицу и здјелицу; 2) Лазар Павловић 1838. икону св. Тројице на иконостас (Бониново); 3) Стеван Ковач 1838. сребрно кандило за олтар; 4) Христифор Опуић 1838. два велика чирака од жуте мједи са по три свијеће; 4) Јово Милаковић и браћа Шкуљевић 1843. сребрно кандило; 5) Непозната особа из Трста 1845. сребрно кандило 73 унче дубровачке, 6) Христифор Опуић, трговац из Трста 1847. 4 кадионице сребрне, тешке 97 унча; 7) Василије Панов с Русима 1847. 12 мјесечних минеја, три комплетне одежде, једно јеванђеље са позлаћеним корицама, једну сребрну кадионицу, дискос, звјездицу и посуду за теплоту; 8) Георгије Николајевић 1850. барјак златоткани; 9) Фамилија Лазара Вуковића 1848. један велики сребрни крст филигрански на лијепо израђеном дрвеном штапу; 10) Шпиро Рајковић 1851. бијелу златоткану одежду; 11) Породица руског конзула Петра Стремоухова при поласку из Дубровника

постављену плаштаницу и три бијела златоткана покровца; 12) Гроф Блудов из Русије 1857. комплетну одежду од велура, један стихар од модре свиле; 13) Борбе Кунџи из Венеције 1858. плаштаницу од дрвета; 14) Непозната особа из Русије 1859. јеванђеље са позлаћеним жмалтима, један са стопом крст од сребра са позлаћеним жмалтима и четири мала лика јеванђелиста, једну икону Благовјештења сребром оковану; 15) Фрањо Јосиф већи позлаћени путир са сличицама (иконама), дискос без стопе, звјездицу и кашичицу; 16) Петар Марић петохљебницу од сребра; 17) Атанасије Вуковић: два чирака од мједи пред престолним иконама и два иешто мања чирака поред иконе целиваче; 18) Борбе Николајевић један литијски барјак с једне стране Благовјести, с друге св. Михаил; 19) Борбе Гркавац три олтарске завјесе од модрог свиленог дамаста са крстовима и ресама по дну; 20) Тодо Антић двије одежде, три епитрахиле, осам дјечјих стихара; 21) Јово Милаковић већи крст од сребра коме је дрво дивно урезано од прота Јова Сундечића; 22) Нико Бошковић комплет одјејаније за богослужење на жутом пољу; 23) Генерал Јован Мишковић из Србије икону Богородице са позлаћеном плочом у оквиру, постављена; 24) Госпођа Звигинцов из Петрограда преко руског конзулата потпуно свштенничко одјејаније; 25) Божо и Нико Бошковић једну златоткану одежду; 26) Герасим Петрановић, епископ 1873. г. од Фрања Јосифа предао: једно велико звоно и једно средње, једну одежду свилене жуте основе са златним свиленим шарама, свилом постављену, једну одежду са црвено-жутих цвјетовима са поставом првеном; 27) Марија Опухић 1886. једну чоку (велики полијелеј са 48 свијећа); 28) Ристо Шкуљевић 1899. г. трговац из Трста два велика чирака од бронзе, посребрена са дрвеним улошцима са по три свијеће; 29) Св. синод руски 1903. једно одјејаније, двије литије, сребрни позлаћени путир са прибором, једну плаштаницу, двије чашице за теплоту и 2 дискоса; 29) Породица Бравачић за Стијепа Бравачића кивот (макета храма св. Благовјештења од сребра, позлаћен мјестимично, рад сарајевског мајстора Јована Миричевића 1904. г.; 30) Марица Буквић и Гордана Вулетић по један лијепо, руком везени прекривач за налоњ; 31) Тодор Аничич, трговац из Трста 8.000.— круна и од тога за Саборни храм набављено пет звона са натписом »Тодор Аничич Српско православној општини дубровачкој 1909«. Звона су саливена у Венецији у ливници де Полис. Звона су дивно-музикално хармонична; 33) Пава Рачић п. Пашић икону мајке Божје, руска школа 18. вијек (1954. г.); 34) Бранка Страјин, Нови Сад 1968. г. велику икону св. Параскеве на платну, рад. М. Дејановића 1926. године.

Везови:

Плаштаница, вјероватно она коју је Св. синод руске цркве поклоно, на пољу од кадифе извезене срмом гране и цвијеће и слова: »Благообразни Јосиф« ... до краја, у угловима 4 светитеља са отвореном књигом, једнаки су ликови, биће да су јеванђелисти;

Дарци на бордо кадифи извезени срмом цвови и гране, такође би могли бити поклон Св. синода;

Набедреник, са срмом израђен лик Св. Саве на кадифи бордо боје, дар архимандрита душког Герасима проту Сави Барбићу. Около лика Св. Саве вез жуте боје са цвјетовима, на угловима златне ките;

Прекривач за налоњ сав извезен, народни вез;

Прекривач за налоњ на драп боји извезен крст и около цвјетови;

Небо на првеној кадифи извезено: »Свјат, свјат, свјат Господ Саваот исполн небо и земља слави Твојеја«.

Сребрни предмети:

Међу поклонима споменути су неки сребрни предмети као кандила, путири, дискоси, кадионице и др., па ћемо овдје споменути још оно највриједније.

Ручни крст са стопом са коралима и тиркизима, филигран, сребро са позлатом, доста велика вриједност. Наводно, то је дар руског цара, али у инвентару и нигаје на другом мјесту није то забиљежено. — Два чирака са по 5 свијећа, ручни рад, врло лијепо израђени; — двије петохљебнице посребрене; — два ручна крста посребрена; — ручни филигрански крст са модрим и зеленим каменчићима; — десет комада мањих посребрењених чирака; — 12 комада посребрењених кандила; — три посребрене кадионице.

Осим наведеног још има неких драгоцености које се чувају у ризници.

Предмети од дрвета:

1903. г. црквена општина је, преко Лазара Аничиха из Трста, набавила гроб Христов, који је веома лијепо израђен од липовине у стилу барока са изрезбареним ликовима анђела и обојен златном бојом. Тада је набављен и крст са распећем, распеће је са чавлима причвршћено за крст и скида се на Велики Петак. Распеће је израдио професор Еуђенио Скампарини правом умјетничком вјештином.

Сва троја врата на иконостасу Саборног храма су изрезбарена, а за иконостас је то већ речено;

На вратима царских двери у храму св. Михаила на Бонинову на врху је насликано Христово Васкрсење, испод тога два анђела, па Благовјести, а у угловима у медаљонима јеванђелисти.

У сва три храма из престола стоји дрвени крст са распећем Христа; св. Богородица и св. Јован у Саборном храму мало даље са стране крста су постављени, дакле на сва три крста све је лијепо, умјетнички израђено.

У Саборном храму пјевнице су лијепо рађене и помало изрезбарене, а такође и столови, који су постављени са јужне, сјеверне и западне стране, а посебно је мајсторски израђен сто за Архијереја.

Антиминси:

1) Стари, мало поцијепани антиминс, осветио га у Котору 3. јула 1876. епископ Герасим Петрановић;

2) Добро очуван антиминс, осветио га у цркви св. пр. Илије 10. марта 1891. г. Никодим Милаш; осим евангелиста на њему су мироносице и ангел на гробу, даље стоји — трошком јеромонаха Саве Грбовијка.

3) Обични антиминс осветио га у Задру исто 10. марта 1891. г. епископ Милаш. Сва три антиминса се чувају у Саборном храму;

4) На Посату у храму антиминс осветио га еп. Герасим 19. августа 1904. г.

5) Антиминс у храму на Бонинову бакрорез са орнаментисаним оквиrom четири јеванђелиста и 12 сцена од Тајне вечере до Васкрса. Освештао га епископ Доситеј Јовић 1909. г. у манастиру Савини.

6) У Саборном храму антиминс, освештао га у храму св. Василија Острошког у Никшићу 1. септембра 1919. г. епископ Кирил Митровић за капелу св. Стевана Дечанског у Дубровнику.

Јеванђеља:

1) У Саборном храму, стоји на Престолу, јеванђеље штампано у Кијевоперческој лаври 1834. г., на предњој страни корица обложених кадифом у средини је у сребру израбен Васкрс, јеванђелисти у угловима и четири ангела, све рабено у сребру; друга страна позади Христос на крсту, са стране мајка Божја и св. Јован, горе и доље по два лика светитеља, све у сребру.

2) Јеванђеље у храму на Бонинову штампано у Москви 1841. г. корице са плишом вишња боје, на средини Васкрсење Христово у угловима јеванђелисти ;позади крст у врху и дну корица плочице, све то израбено у сребру.

3) Још се два јеванђеља налазе у Саборном храму: обадва су штампана у Москви 1854. и 1872. г. Прво, предња страна све сребро на средини Васкрсење Христово, у угловима у емаљу апостоли; друго, корице обложене са црвеним плишом, на средини крст са распећем.

4) У храму на Посату јеванђеље у тврдом повезу, штампано у Сарајеву 1890. године.

На челу дубровачке црквене општине од њеног оснивања па кроз све вријеме стајало је тјторство, односно црквени одбор у коме су и пароси били увијек активни сарадници. Тјторство су већином сачињавали трговци. Знали су мудро и домаћински да раде и воде црквену општину. 1890. године почело се са малим, па је успјело и то за дуже времена са малим бројем домаћина да се направе три цркве, да се купи неколико кућа, да се цркве снабдију одежама, богослужбеним књигама, утварима и свим другим потребним стварима. Само велика љубав како код општинара-парохијана, тако и код црквених тјтора могла је да створи углед и богатство црквеној општини дубровачкој о којој се знало и зна у цијелом нашем српству. Велики број угледних, побожних и честитих парохијана кроз прошлих 180 година у црквеним одборима, и то неки годинама, служио је без икакве награде својој цркви. Њихова имена неће бити заборављена, налазе се у поменику мртвих и поменику живих. Њихова имена треба изнијети у СПОМЕНИЦУ, приликом стогодишњице Саборног храма, 1977. г.

Сматрам да је овдје потребно истаћи двојицу бивших председника црквене општине и то Божу Бошковића и Николу Бабића. Обојица су били трговци и њихова имена записана су златним словима у аналима црквене општине дубровачке. Дуго година и један и други били су на челу црквене општине, Божо Бошковић од 1865 до своје смрти 1879. г., а Бабић од 1897. такође до своје смрти 1932. године. Обојица су проглашени добротворима за материјално помагање своје цркве, а нарочито Бошковић, и за рад у црквеној општини.

Данас црквеном општином управља Привремено повјеренство, које је конституисано 10. марта 1966. године. Ово Повјеренство сачињавају: Бранко Бекић, Лука Бердовић, Саво Мијатовић, Угљеша Тешиновић, Тодор Радић, Спасоје Вртикапа и парох прота Радислав Вукомановић. И овај одбор, попут својих честитих предходника, ради са пуно љубави и жара на унапређењу црквеног живота, на чувању и унапређењу материјалног добра своје црквене општине.

Свештеници:

Још прије него је основана црквена општина и парохија дубровачка у Дубровник су долазили из околног манастира Дужи, а тако и из манастира Завале свештеномонаси, и у почетку су кришом, а доцније и јавно обављали вјерске обреде и вршили пастирску дужност. Године 1765. спомиње се аци Василије, касније Пајсије Јовановић, Нектарије Зотовић 1791, Теодосије Ногулић, спомиње се у септембру 1793. (Теодосије Требињац), Јанићије Правица, Леонтије Обрадовић, јеромонах из Завале, јан. 1798—окт. 1800. г., Никодим Јовановић 1803. и Партеније Јовановић 1803. г. Ови свештеници нису били пароси. Први парох дубровачки био је Симеон Јовановић, јеромонах манастира Бање код Рисна од 1803—1809. Следије аци Јоаникије Михаиловић Протопоповић (Пивац) 1810—1811.; Стеван Новоселац, јеромонах ман. Круле од 1811—1814.; Теодосије Трескавица, јеромонах ман. Крке 1814—1819.; Јоаникије Радиновић, јеромонах ман. Драговића 1819—1820.; Макарије Грушић из ман. Савине 1820—1825.; (био је касније игуман ман. Савине и постао је архимандрит). Симеон Илић, јером. манастира Драговића од 1825—1831.; Хрисантије Николајевић 1831—1833. Довде су све свештеномонаси, а онда су пароси свештеници мирског реда и то:

Борђе Николајевић 1833—1858.; Теодор Јанковић од априла 1858—1874. (умро 18/30 4. 1874.); Јован Новаковић 1874—1886.; Јоаникије Аврамовић, администратор 1886—1887.; Јован Бућин 1887—1898. (по молби премјештен за пароха у Котор); Сава Барбић 1898—1920, (тада је постављен за катихету на гимназији), а за пароха је 1920. постављен његов капелан Божидар Митровић, који је на тој дужности остао до свога пензионисања мјесеца октобра 1952. г. 26. октобра 1952. године управу парохије је примио Радислав Вукомановић и сада је на тој дужности.

Епископи:

Мостарски Митрополити били су виша духовна власт Српској православној парохији и црквеној општини у Дубровнику све до 1806. године. Касније је дубровачка парохија била у саставу Епархије далматинске и то до 1870. године, те године основана је бококоторско-дубровачка Епархија са сједиштем у Котору.

Први епископ те Епархије био је Герасим Петрановић (25. II 1871 до 18. IV 1906, тада је умро). Затим Доситеј Јовић (1906—1910.); Владимир Бобарић (1912—1918); Кирил Митровић, администрирао из Никшића, а за епископа ове Епархије премјештен 1921. и њом управљао до своје смрти 24. јула 1931. године.

Године 1932. Епархија је бококоторско-дубровачка укинута и Дубровник је припао Епархији захумско-херцеговачкој, а од тога времена Епископи те Епархије су: Симеон Станковић (15. II 1932. до 19. IV 1934.); Тихон Радовановић (17. X 1934—1940); Николај Јокановић (1940—1943); Нектарије Круљ (адм. Епархије од 1945. до септ. 1951.); Лонгин Томић (16. IX 1951. до 15. IX 1955); Владислав Митровић (16. IX 1955. до 2. VII 1967), када је устоличен за Митрополита дабро-босанског и од тада је администратор захумско-херцеговачке Епархије.

Српско пјевачко друштво »СЛОГА«

Ово друштво основано је 1874. године. Још раније постојало је друштво неорганизованих пјевача, то се види из друштвених списа гдје се помињу утемељачи, којих је било 22. Уплате утемељача убијежене су 13. јануара 1873. г. Уплате су биле по 50 или 30 фиорина.

Друштво је имало своју управу од 5—6 чланова, коју су 14. XII 1874. године сачињавали: Нико Бошковић, предсједник; Милош Доброта, тајник; Лазо Аничич, благајник; Борђе Алексић, Никола Бабић.

Први пјевачи »Слоге« били су: Борђе Комненовић, Драго Бабић, Гавро Тошовић, Шпиро Јанковић, Шпиро Калик, Јово Путица, Јово Бордан, (доцније у монаштву Јеротеј, игуман манастира Савине), Душан Новаковић, Симо Мариновић и Крсто Вукановић.

Све до 1925. године »Слога« је била мушки хор, а тада је одлучено да буде мјешовити хор.

Учитељи пјевања (диригенти):

1) Лујо Бизаро од 1873—1877; 2) Фрањо Шуберт нов. и дец. 1877; 3) Волфганг Кулахви од 1. фебр. 1878. до краја јула исте године; 4) Калик Шпиро до 1. септ. 1878; 5) Тома Гросман од 1. септ. 1878. до краја јануара 1882; 6) Маркојка Наполеон од 1. фебр. 1882—1892; 7) Мајер, учитељ градске музике од 1892—1896; 8) Иван витез Чижек од 1896. до рата 1914. г. и иза рата; 9) Михаил Петровић Черњикин од 1925—1930; 10) Владимир Куратин 1930; 11) Мо Пехар је хоровођа 1934.

»Слога« је имала добротворе и помагаче. Српска православна црквена општина издашно је новчано помагала »Слогу«. Учитељи су имали одређену плату, а и поједини пјевачи су били хонорисани.

1934. године »Слога« је прославила 60-годишњицу свога рада. »Југословенска пошта« Бр. 1630 од 8. октобра пише: »Једно од најстаријих дубровачких културних и националних установа је Српско пјевачко друштво Слога. Није обични јубилеј једног пјевачког друштва, јер наша Слога има за собом завидну прошлост истрајног пионера наших националних идеала, најидеалнију епоху сарадње дубровачких Срба и Хрвата без обзира на сталеж и вјеру...«

Прославу »Слоге« поздравила су многа хрватска пјевачка друштва. Хрватско друштво Лисински из Загреба послало је свога делегата и брзојавну честитку. Послали су вијенце пјевачко друштво Дубрава и Дубровачка филхармонија. По делегатима били су заступљени такођер хрватско католичко друштво »Бошковић«. На другарском вечеру у хотелу де ла Вилле нарочито је запажен говор преставника Лисинског, што је изазвало одушевљење и манифестације за Загреб, културно сједиште дијела нашег народа. — »Слога« је чешће пута приређивала концерте у Дубровнику и учествовала је и ван Дубровника на разним свечаностима. »Слога« је корпоративно учествовала са заставом у поворци градом 1912. г. када је слављена 30. годишњица смрти Меда кнеза Пуџића. — 1934. г. приликом откривања Његошевог споменика у Требињу на свечаности је узела учешћа и »Слога«. Том приликом у моменту откривања споменика »Слога« је отпјевала импозантну композицију »Завјет Срби испунише«, коју је компоновао њезин хоровођа Пехар. Покојни Јовица Перовић забиљежио је: »Утисак ове снажне композиције, у којој се испољава херојски дух и снага наше расе, и у којој је г. Пехар дао изванредну драмску ноту, био је управ величанствен«.

»Слога« је редовно пјевала на богослужењима у цркви.

Послије рата »Слога« није обнављана; имовина је секвестрирана у корист Српског културног друштва »Просвјета« (Бр. 5978/46 Одјел унутрашњих послова при Обласном извршном одбору Далмације у Сплиту).

Сада постоји мјешовити црквени хор у Дубровнику, који са успјехом води др. Владимир Бердовић без икакве награде.

Школе

Спомиње се да је 1821. године неки младић из Хрватске Јово Мрзичкић учио приватно дјецу православне вјере у Дубровнику. 1827. г. пра-

вославну дјецу је у Дубровнику учио и Јово Рајевић »који је осим вјеронаука вјежбао своје ученике јоште у читању и писању ћирилицом, дочим дјеца, која бијаху за науку, полазила су у ц. кр. главну основну школу«. (Вице Адамовић »Граба за историју дубровачке педагогије«, II дио, страна 46).

Доласком Борба Николајевића за пароха у Дубровник године 1833. отворена је школа за српску дјецу поред цркве на Посату, коју 15 година води Николајевић. У тој школи учила су дјеца мушка, а и женска, и то не само из Дубровника, већ из Сарајева, Мостара, Метковића и Требиња.

Аустрија је својим уставом 1848. године дала равноправност својим поданицима, па се то искористило и та српска школа добила је право јавности. Те године изабран је за учитеља свештеник Теодор Јанковић, а уједно је био и капелан Николајевићу. Године 1853. Јанковић је пошао из Дубровника па је на његово мјесто постављен јеромонах Лукијан Кундајица. Овај је био кратко вријеме на тој дужности, па је на његово мјесто дошао свештеник Јован Брчић. О именовању Брчића тјеторство је обавијестило епископа Стефана Кнежевића 5. дец. 1854. г. 29. априла 1862. г. тјеторство пише епископу Кнежевићу, да се школа издржава добровољним прилозима и да је одлучено »да се школа и у напредак држи и да учитељ свештеник буде, и да би свој штатут имати могла и по штатутима у добром реду цвјетала и напредовала, једнодушно је избрала из средине своје три лица, која ће по примјеру других добро уређених општества сачињавати управу. Поменута лица, изабрана за три године, јесу: Госп. Божо Бошковић, г. Јосиф Калик и г. Буро Ковачевић«. Епископ Стефан је одговорио тјеторству, да донесу устав или штатут школе са парохом и члановима општества, па ће онда избрани одбор потврдити. Епископ Стефан је одобрио школски правилник, а такође и намјесник за Далмацију Лазар Мамула. Употребљавале су се књиге које су биле само ћирилицом штампане и које су биле одобрене од више власти. Учитељу је била одређена плата 500 фиорина годишње и пристојан стан.

12. фебруара 1883. г. био је послат на Покрајинско школско вијеће нови правилник и одобрен је под бр. 241 од 10. јуна исте године. Правилник је имао 17 параграфа. Ранији правилник вјероисповиједне закладе мушке почетне школе у Дубровнику био је на темељу § 43 Закона од 25. маја 1868. измијењен. По § 3 који гласи: »Осим утемељитеља, који су главницу сакупили, може постати утемељитељем сваки православни Србин, који положи у закладу уједанпут најмање фјорина 25. По смрти сваког новог утемељитеља и сваког старог који је још у животу, улази у његово право његов најстарији син само за живота ако буде вјере православне и ужива грађанска права«. »Сврха ове школе остаје, да се дјеца усавршавају у српском језику и у црквеном појању уз захтјеве § 70 закона 14. маја 1869. Учитељ мора бити православни Србин успособљен за учитељство и аустријски држављанин. Натјецатељи свештеничког чина имају предност«.

Одбор се бира сваке три године између утемељача.

§ 14 »У случају да број утемељитеља спадне на шест, управа школска и руковођење закладе прелази на православно тјеторство парохијалне цркве у Дубровнику, које ће засебну администрацију закладе водити«.

Свештеник Јован Брчић био је учитељ 1854—1863. г. Од јуна 1863. до краја школске године 1873/74. био је Јован Новаковић, и као парох замјењивао учитеља до краја априла 1875. Стеван Мрђен 1875—1882. Никола Кирјак 1882—1890. Вељко Милић од октобра 1890. до краја школске године 1894/95.

До тада су сви учитељи били свештеници, а сада световњаци. Први такав био је Крсто Тушуп, апсолвирани богослов (од фебруара 1896. до краја школске године 1899/1900). Он је полагао испит код мјесне женске препарандије 1897. г.

Квалификовани учитељ, који је био редовно завршио учитељску школу, био је Илија Л. Бивановић од 1900/1901. до новембра 1904. Након њега је дошао као привремени учитељ мјесни капелан о. Теофил Даниловић 1904—1905. Никола Бркић 1905—1906. Стеван Бенин 1905. Никола Мандић, пензионисани учитељ државне школе, био је учитељ 1906—1912. Вук Врчевић био је учитељ 1912—1913. Вук Ђоровић 1913. до краја априла 1920, када је школа прешла у руке државе.

Српска женска школа »Божа Бошковића«

Почетак ове школе јесте 1879. година. Школа је издржавана из фондације Божа Бошковића. У почетку је црквено туторство управљало овом школом, а касније је управљао одбор изабран од стране туторства, који је потврђен од стране епископа Герасима 27. јуна 1880. г. бр. 37.

Установа (Статут) за Православно Србско Училиште Женско Божа Бошковића Дубровчанина. — Насљедници покојног Божа Бошковића Срба Дубровачког, по имену: брат му, Нико Бошковић, сестра Марија Опугић рођена Бошковић, и супруга Теодора удовица Бошковић рођена Путица; споминувши се колико је покојнику на срцу лежало и, како је умро са том жељом, да се кћери православних Дубровчана васпитавају религијозно у духу православном, а умно развијају и просвећивају својим мајчиним, србским језиком: одлучише основати задужбину под његовим именом и за његов вјечни спомен; дакле утемељити у Дубровнику једно женско православно србско училиште; те прилажу православној парохијалној Цркви Дубровачкој на ту свету сврху, актом фондационачним фиорина 10000. (десет хиљада) у В. А., као закладу (:фондација:) за издржавање тога научног завода. Хотећи пак, да им буде обезбјеђена ова задужбина на вјечита времена, а да постизава предпостављени циљ, ограђују њу овом Установом, која се подлаже одобрењу Преузвишене Ц. К. Владе. — Даље §§ 1—17 говоре о уређењу школе. Посебно је важан § 13 о настави:

§. 13.

Предавање, настава у овој учioni обвезно и по строгој дужности мора бити у језику србском, а писменима Ђирилским. Сагласно пак §. 6. државног школског закона од 14. Маја 1869. задржава се право, увести учење и других језика, сразмјерно времену наставе и снаги особља, али свагда без наносити уштрб науковном србском језику.

Учитељице Српске женске школе Божа Бошковића: 1) Софија Путић 1880—1885; 2) Ана Мирковић 1885—1892; 3) Мила Јелић 1892—1898; 4) Марица Мариновић 1898—1900; 5) Марица Бошковић 1900—1905; 6) Катица Суботић 1905—1908; 7) Олга Поповић 1908—1913; 8) Врчевић IV, V, VI и VII 1913. г.; 9) Марица Секулић 1913—1918; 10) Марица Ђоровић (Секулић) 1919—1920. г.

Даље се не налазе подаци о овој школи, вјероватно да је прешла у руке државе.

Матичне књиге парохије дубровачке:

Матичне књиге постоје од јануара мјесеца 1826. г. и то рођених и вјенчаних, а умрлих од 24. фебруара 1826. године. Све матичне књиге: Рођених, вјенчаних и умрлих (18 комада) до закључно 1948. године одузеле су и сада се налазе код матичара општине у Дубровнику.

У парохијској канцеларији има по једна нова матична књига (рођењих, вјенчаних и умрлих) које се воде од 1949. године. Четири књиге домовних протокола такође су у парохијској канцеларији.

Парохијски списи сложени су у 22 кутије и то од 1829—1940. године, засебно за сваку годину. Од 1941. године списи су такође сложени по годинама и налазе се у архиви и то све до 1970. године.

Списи црквене општине постоје од 1811. године и сложени су у 12 кутија све до 1931. године. Од 1932. па до 1970. године списи су сложени по годинама и чувају се у архиви.

Црквене књиге српске прав. ЦО Дубровник

Црквених књига има 110 комада. Књиге су доста добро очуване и налазе се у цркви и у црквеном магазину поред цркве. Књиге су из 18. и 19. в. и скоро су све руска издања.

Књига **НОВИ ЗАВЈЕТ** штампана у Кијеву 1703. године; ту се налазе и јеванђеља подијељена по зачалима. Књигу је издао архимандрит Јоасаф Хрековски, изгледа за царевих Алексеја. Књига је у посебно лијепом увезу, с орнаментираним пуним оковом и емаљем у пољима, с распећем и четири јеванђелиста, како се увезује Јеванђеље. — Посебну вриједност овој књизи дају рукописни записи који се нижу од почетка па до 1803. г. Књига је била најприје патријарха Арсенија Трећег, затим будимског епископа Викентија из Јањева постригом из Пећи 1711. г. Касније је књигу на лицитацији 1776. г. купио Евтимије игуман ман. Кувездина у Фрушкој гори. А од њега купи књигу Петар Паликућа трговац из Трста и приложи цркви славено-српској у Дубровнику 1803. г. додавши уједно прилог од 100 фор.

Још на четири црквене књиге налазе се записи које овдје доносимо:

ОПШТИ МИНЕЈ штампан у Кијеву 1757. г.

Овај општи минеј Дубровачке источне цркве светог Благовјештења Матере Богородице купих (овај минеј) Гаврил Балтић 1799. мјесеца новембра.

Дође 1802. мјесеца новембра 12 у Дубровник Јеремија Митрополит Ерцеговачки да прибере раштркане људе источне свете цркве да би узео одређену милостињу.

Овај општи минеј свете источне цркве Благовјештења у Дубровнику. 6. новембра 1799. године.

ПРОЛОГ III књига

Поштовани брате, ову (књигу) протумачи народу у току године читајући је на божанственој литургији, јер користи души Вашој, а и дужност налаже, по ријечи Господњој: ако ви посвећени умукнете камење ће мјесто вас проговорити; ви сте со земљи, ако се обљутави итд. 24. априла 1812.

У Дубровнику — написх многогрешни јеромонах Стефан Новоселац парох

ТРИОД ПОСНИ књига (штампан у Москви 1801.)

Овај триод числа књиг храма цркве Благовјешченија пресвјатија Богородице у Дубровнику подписах руком ја грешни Герасим Зелић архимандрит светог успенскога далмаческог манастира Крупи, викар генерални од Рагузе и Боке Которске.

Љета господњег 1811 при владању императора француског Наполеона I

ТРИОД (штампан у Кијеву 1894.)

Христос по среди нас — Глубокочтимому и многоуважајемому О. Меркурију за добрују памјат от многогрешнаго Јоанча Кузвича Грузова с Семејством.

Овај »Триодион« потјече из свете Горе носио сам га као војни свештеник Српске војске у рату за ослобођење Српства од г. 1914—1918 а потом га предајем Цркви Св. Благовјештења у Дубровнику за здравље моје и моје породице. 2 септембра 1928 г.

Ристо Ј Шуковић, срп. војни свештеник у пензији

Библиотека Ц. општине

Српска прав. црквена општина — Дубровник има богату библиотеку. Од око 12000 свезака велики дио посебно вриједних. Библиотека је расла у неколико махова. На почетни слој прикључује се 1910. библиотека Божа Бошковића.

Бошковић је приказан у 3. књизи издања Знаменити Срби 19. в. Згб 1904. — ту је и његова лијепа слика. — Рођен је у Дубровнику 1815. гдје је и умро 1879. Отац му Васиљ био је из Требиња, а у Дубровнику је радио као терзија. Мати Ана, рођена Петровић (најугледнија православна породица у Дубровнику под Републиком). Божо се је са братом Ником бавио трговином и стекао велики иметак. Учествоје у јавном и друштвеном животу града. Посебна му је заслуга што је помагао градњу и довршење нове цркве у граду. А помагао је и друге цркве и манастире, посебно Дужи. За вријеме херцеговачког устанка помаже избјеглице. Ослобађа и сужње. Тако је из сужањства из Африке ослободио браћу Перовиће Серафима и Јова и Леонтија Радловића (Леонтије и Серафим доцније митрополити мостарски).

Бошковићевом библиотеком порасла је библиотека црквене општине на преко 7000 свезака. — А на ово долази близу 5000 свезака библиотеке Рафа Марића. — Рафо је рођен у Дубровнику 1879. г., отац му се звао Марко. Рафо је завршио правне науке и био је предсједник Касационог суда. Био је врло образован и познавао је класичне и стране језике (талијански и њемачки). Био је Србин-католик и имао је велику љубав према своме народу, а према другима је био врло толерантан. Умро је у Дубровнику 1966. године и по опоручи у своме тестаменту сахрањен је по православном обреду у православно гробље на Бонинову.

Тако је ова библиотека постала слојевита, што значи да би је требало поново темељито преуредити, направити нови инвентар, каталоге листића по абеди и по струкама, а упоредно и преуредити смјештај. За ово би међутим требало да ЦО добије погодне просторије.

У библиотеци налазе се у првом реду књиге из старије српске, а до некле и хрватске књижевности 18. и 19. в. о чему треба упоредити библиографију Новаковића, односно Кукуљевића.

Од редовних издања 19. в. ту је Срп. даим. алманах Петрановића, Летопис Матице српске, затим шематизми далматинске и бокоаторске епархије, разни школски извјештаји, издања Српског ученог друштва (Академије) и упоредо Југославенске академије и Матице хрватске.

У низу часописа налази се Босанска Вила, Бранково Коло, Словинац, Стражилово, Срб, Виенац, Привредник, Врач погабач и др.

Посебно је низ издања о Далмацији и у Далмацији, ту и издања Матице српске у Дубровнику.

Нижу се затим календари ћирилицом и латиницом, много далматинских.

Од новијих издања ту су кола Српске књижевне задруге, мостарске Мале библиотеке и панчевачке Народне библиотеке.

У свим овим низовима има дупликата и трипликата.

Посебно је занимљив комплет Српског књижевног гласника, у лијепом оригиналном повезу.

Сасвим засебно иду богати називи талијанске књижевности и преводи стране књижевности на талијански. Из француске књижевности

има лијепо увезан комплет дјела Волтерова, Балзака, Дима. Има књига њемачких (Ранке и др.), а посебно руских (издања Њива и др.).

Иако је највећи дио издања од прије Првог рата, има их доста и између ратова.

Додаци:

Српске књиге по осталим библиотекама у Дубровнику

Научна библиотека у Дубровнику има под 6. рукописни Осмогла-
сник Драгомиров (рашке редакције текста) са 209 листова, биће из 13. и
14. в. — Корице су касније (16. в.) О овој књизи писао је Петар Колендић
(Срб, 6, 1907), а била је и у рукама других стручњака.

Увез Драгомирова рукописа има исту шару као и у сјеверној Дал-
мацији неки рукописни Минеји ман. Крке.

Иста библиотека има три примјерка (под 21539 и А, Б) штампаног
Псалтира Гинами Венеција 1638. Двије као да су из Језуитског колегија
у Дубровнику!? — Ови примјерци имају једнак увез (смеђа кожа и иста
шара), трећи је црна кожа.

Трећи примјерак (21539/Б) посебно је занимљив тиме што има овећу
биљешку попа Јове Радаковића из Могорића у Лици негдје из 1720. или
нешто касније. Спомиње поп Јово неку смутњу у Госпићу (једна је кра-
јишка буна била 1728), извињава се да није имао папира, да ли за увез
књиге) и моли попа Мијата Јагодића из Билишана у Далмацији да не
замјери што му књигу сад тек шаље!

Успут се овдје спомиње да Научна библиотека у Дубровнику од старе
ћирилице има босанчицом штампане Бесиде Дивковића, Венеција 1616.
(исто ман. Крупа у сјев. Далмацији).

Језуитски колегиј у Дубровнику има један стари српски рукописни
Служебник са 140 листова, почетно пергамена, а даље разни рукописи на
папиру. Тако књига није из истог времена, јер је старији дио надопи-
сиван.

Увезни украс је трolist; од њега је састављен оквирни дио и ком-
бинирани крст у средини.

До ове књиге може се доћи добротом о. Фрања Мрака, библиотекара
језуитског колегија у Дубровнику.

Књизи су приложени листићи с примједбама и запажањима разних
огледача књиге. — Прво је ту биљешка Нике Тривановића који спомиње
Ловру Кукуљицу и Стјепана Хрдала у вези с налазом књиге и почетним
мишљењем да је књига католичка и босанчица ћирилица. — Затим су
наводи чланка Петра Колендића (Срб, 13, 1914), мишљење унијатског све-
ћеника дра Јанка Калаја и језуите Михаела Лацка из Рима, да је књига
српска православна, јер има литургијске текстове православне и јер се
спомињу и Сава и Симеон.

Ћирилски рукописи Богишићева архива у Цавтату

Богишићева библиотека, односно архив има 31 ћирил. рукопис (не-
колико Зборника, велик дио фрагмената-одломака). Иду од 16—19. в., нај-
више 18. Тачан списак даће Споменица ЦО — Дубровник. Оваје се дају
само рбр.: 15/2А, 18, 19, 41, 52, 65, 82а, 90, 94, 100/95а, 101/95б, 102/95ц,
104/б, 105/79ц, 106/19а, 107/19б, 108/65а, 109/95а, 110/79а, 111/79б, 114—117,
120/19б, 123, 124, 130, 146, 150, 151.

Овим се даје велик дио историјата и грађе о српском православљу
у Дубровнику, чиме се полаже основ за Споменицу о 200-год. 1977. г.

У доминиканском самостану кажу да нема никакве старе ћирилске
књиге. Код њих се у ризници налази крст краља Милутина (Уроша II).
— За фрањевачки самостан није се могло дознати.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Архива црквене општине и парохије.

По забиљешкама пок. Јовице Перовића, које је прикупљао по архиви ЦО и парохије.

Извјешће одбора православног опшества дубровачког о зидању и освештењу православног храма Благовјештењског у граду Дубровнику 1865—1877. г., Дубровник 1879.

Православна црква у Дубровнику у XVIII и XIX вијеку, Еп. Милаш, Сарајево 1913.

Шематизам прав. Епархије бококот. дубровачке 1875., 1878. и 1907. Дубровник у прошлости и садашњости, Еп. Нишки Никанор, Београд 1907.

Из прошлости града Стона XIV—XIX в., Паво Глунчић, Београд 1961.

Дубровник, Др. Л. кн. Војновић, Београд 1907.

Животопис и добротинства Божа Бошковића, Борбе Николајевић 1880., Задар.

Повјест дубровачке републике књига VII, Енгел — Стојановић, Дубровник 1923.

Илустровани званични Алманах зетске бановине, Сарајево 1931.

Промет путника у старом Дубровнику, Јорјо Тадић, Дубровник 1939.

Католог икона православне цркве у Дубровнику, Милан Худина (дипломски рад 1954. године, у рукопису).

Српски далматински магазин, 1839.

Ивошевић Васо, Духовни лик владике Герасима (уз 60-годишњицу смрти), Весник 427/1967. с. 4. — Види и Гласник СПЦ 37/1956, бр. 9, с. 149—153 о то-год. смрти. — О заслужној кући Петрановића писао је и Сава Бјелановић »Српски глас«, а и Застава у Новом Саду.

Неке књиге о Дубровнику и у Дубровнику

Бошковић Божо... подаци о заклади српске дјевојачке школе, Дубровник 1880.

Глас из Дубровника браћи Хрватима, Панчево 1879. (лат.).

Забавник Дубровник за 1867, Сплит 1866.

Дубровник календар 1901—3 (лат.); исто 1900, (1899).

Правила српских земљорадничких задруга (образац), Дубровник.

Правила друштва за промицање народних економских интереса у Далмацији, Дубровник 1904.

Срб, 1901—8, Дубровник (према налазима у сјев. Далмацији).

Српска Зора, календар 1904, Дубровник.

Статути политичког друштва српског братства, Дубровник 1898.

Тадић Л, Косовско-книнска Лазарица, Дубровник 1906.

Учитељска школа женска, Дубровник, први програм 1884—1885.

Ове књиге се наводе по подацима из сјеверне Далмације.

У литератури о сјеверној Далмацији, у раду М. Радеке, може се наћи још књига о Дубровнику и о Бококоторском владичанству. А у вези с Дубровником има и штампе из Мостара и Котора, посебно из Београда код Академије и Српске књижевне задруге.

Неке књиге носе податак да су издања Матице српске у Дубровнику, а неке да су штампане у српској штампарији Пасарића у Дубровнику.

Метковић

Некад парохија епархије Далматинске (протопрезвитерат Имотски), сада припада црквено епархији Захумско-херцеговачкој, али државно СР Хрватској.

Неки подаци о броју душа по шематизмима:

Мјесто:	г.	1884.	1889.	1904.
Метковић, душа		129	144	201
Глушци		90	78	99
Добрање		16	22	32
Сливно		93	104	115
Опузен (Градина)		—	—	1
Дубравица		—	—	1
Свега		328	348	449

Цркве:

Метковић св. Георгије 1852, оправак 1880. г. Сливно св. Спиридон 1852. Опузен (Градина) Успеније 1733. (вриједна старина).

Према подацима шематизма из 1924. г. било је у парохији свега душа 421.

По државној статистици из 1931. г. било је у Метковићу православних 611 или близу 10%.

Занимљиви би били садашњи подаци о броју Срба и броју православних откад се изграђује лука Плоче.

Црква св. Георгија у гробљу на брду изнад вароши. Има три звона на преслицу, с чела прозорску ружу (стилизован крст). Двери изгледа да су старе оригиналне, вриједније. Антиминс старији, запис истрвен. Даро-хранилица руска (месинг). Један крстић у филиграну, стар. Књиге бечког издања; руска једна оштећена.

Крај цркве лијепа, мада запуштена зграда коју је држава још пред Први рат подигла за потребе парохије и свештенички стан; сад још није за ту сврху одступљена.

Свештеник Ратко Савић.

Клирикална школа у Шибенику и Задру (1834—1864.)

»Кад бих ја предлагао што би требало да се обради, то би била свака ствар која задире у народни живот, јер то је синтеза вјековног живота и рада Срба на овим странама...«

Љ. Врцељ, 2. IV 1971.

Почетком 19. столећа била је велика оскудица православног свештенства у Далмацији. Богословије у Далмацији није било да спреми кандидате за свештеничку службу, а ни владике да рукоположи младиће који су се извјежбали за душестаратељску службу, било у манастирима, било код старијих свештеника.¹

Да доскочи овој потреби православно је ординаријат² у августу 1826 замолио владу за дозволу, да, овако спремани младићи оду неком оближњем епископу да их рукоположи. Влада је далматинска одбила ову молбу изговарајући се да мора за ово добити овлаштење из Беча³, а мало касније јавља, да може бити рукоположен само онај ко је свршио потребне науке.⁴

Влада је знала кад у Далмацији нема школе за спремање свештеника, да не може бити ни потребне спреме, па је закључак здравог разума, да не може бити ни свештеника, а то је она и жељела кад су били у питању православни Срби у Далмацији.

Кад је епархијски ординаријат чуо што влада каже, апелирао је на народ. Својом окружницом од 2. априла 1827. обраћа се манастирским настојатељствима и градским црквеним општинама (туторствима), да предложе како би се могло помоћи у оскудици свештенства, кад влада не отвара богословију и не да да се за свештенике рукополажу младићи на поменути начин спремљени за душестаратељску службу.⁵

На овај су позив одговорила настојатељства трију горњодалматинских манастира и позвана туторства: задарско, шибеничко, скрадинско, дрнишко, дубровачко и которско.⁶ Сви једногласно предлажу, да се од цара тражи да помогне овој потреби. Которско је туторство тражило бо-

¹ Е. Н. М. Православна Далмација. Нови Сад, 1901. стр. 544.

² Ординаријат је било име за еп. консисторију, каснији црквени суд. Под овим се именом даље наводи.

³ Е. Н. М. оп. цит. стр. 545 и Ист. Архив Задар Губ. спис бр. 5371/177 од 1826. 3/IX (унапријед И. А. 3.)

⁴ И. А. 3. Губ. спис бр. 2568/60 од 12. XII 1826.

⁵ И. А. 3. Списи епарх. далматинске (с. е. д.) бр. 102 од 2. IV 1827.

⁶ Исто: Орд. бр. 120 од 12. V Дрниш, бр. 129 од 24. IV Крупа, бр. 132 од 26. IV Драговић, бр. 133 од 26. IV. Скрадин, бр. 143 од 4. V. Крка, бр. 168 од 30. V. Шибеник, бр. 150 Дубровник, бр. 158 Котор. Кад је основана бококорско-дубровачка епархија, сви су списи, који су се односили на њену територију, пренесени у Котор.

гословију у Котору, а издржавање питомца о државном или народном трошку, а дубровачко — да се оснује народни фонд и да се од нитереса плаћају професори. Шибеник предлаже да се прикупе средства за школу и напомиње да је пок. народни добротвор Јован Бован оставио кућу и магазин у Скрадину, као и закладу за школовање српске младежи, па да се ова средства употребе у ову сврху.⁷

На ово, ординаријат опет апелује на губернијум и опширно износи стање због оскудице свештенства и каже: »Досада није било завода за спремање за свештенички чин. Они, који су жељели да приме свештенички чин или су се спремали у неком манастиру или ван њих код неког свештеника по више година док би се упутили у црквену службу, и тако би се спремили за свештенички чин. Много је младића у Далмацији који су се на овај начин спремили за свештенички чин и чекају желећи да буду рукоположени.

Ако се сад од кандидата тражи да имају редовну спрему, нико неће моћи бити рукоположен јер су сви без спреме. Од 1823, од одласка епископа В. Краљевића нико није рукоположен.

Кроз ово је вријеме умрло 19 свештеника. Много их је у служби који су престарјели и њихова је служба слаба. Калуђери су по манастирима пали на минимум, и ниједан се од њих не може послати на парохију јер требају у манастиру.

Док је оваково стање код православних у Далмацији, кроз кратко ће вријеме нестати свештеника, како је то наглашено губернијуму у више пригода. Већ је сад ординаријат у неприлици, како да попуни неке парохије свештеником мирског или монашког реда. Многе би свештенике ради њихових пријеступа требало суспендовати »а дивинис«, а они остају, на јавну саблазан, некажњени, јер нема ко да их замени у дужности.

Да се у овим пригодама споји више парохија у једну, настаће нова неприлика, јер ради пространства новонастале парохије, свештеник неће стизати да удовољи у потпуности својим дужностима, а парохијани ће остајати без духовне утјехе.

У овако биједном стању ординаријат моли дозволу, да спремљени кандидати полажу испит, на којем ће показати да су спремљени за свештенички чин. По том нека губернијум одреди неког епископа, коме ће бити упућени испитани кандидати ради рукополагања.

Ако губернијум и ово не прихваћа, онда нема друге помоћи, но да се затражи од епископа у Угарској, да уступе неколико квалификованих свештеника, који би се поставили по градовима, а они, који су данас у градовима, да се пошаљу на села.«⁸

Одговарајући губернијум ординаријату истиче, да је прије овог ординаријатова поднеска препоручио на двору да се предузму нужни кораци да се стане на крај оскудици православног свештенства у Далмацији. Јавља да је царском одлуком од 30. новембра 1827. одобрено отварање Клирикалне школе за образовање свештеничких кандидата. Док то не буде, нико се не може рукоположити без потребне спреме и досадање наредбе о том. Манастири нека шаљу свој подмладак на школовање у коју од три богословије у држави.⁹

Царску одлуку о оснивању богословије саопштила је Ц. К. Дворска комисија за школство и тражи од губернијума да поднесе приједлог о оснивању Клирикалне школе у Далмацији, уз: а) гдје би се имала отворити; свакако у епископовом сједишту, да би овај могао да је надзире; б) устројство школе: који предмети да се предају, колики број профе-

⁷ Јован Бован, родом Херцеговац, богати трговац у Скрадину, основао је фонд за отварање српске школе, из кога је била основана позната »Бованова школа« у Шибенику.

⁸ И. А. З. С. Е. А. Св. 18 бр. 1 од 1. I 1828.

⁹ Исто: Св. 19. бр. 113 од 23. IV 1828.

сора и осталог особља да се постави; в) колика ће се предспрема тражити од младића који ће се примати у ову школу, и г) колико годишњи трошак треба за успостављање и издржавање семинара уз ову школу.

Напомиње да треба водити рачуна о том да се задовоље најнужније потребе за образовање православног клира, а при одређивању плата професорима итд. не мора да буде мјеродавно како је код католичких семинара.¹⁰

На ово је губернијум опширно одговорио.

1) Ма колико пожељно било да се Клирикална школа отвори у Задру, губернијум је мишљења, да се отвори у Шибенику, не само због тога што је тамо епископ, него је тамо и зграда у своје вријеме спремна, док је у Задру нема и не би се дала наћи.

2) Како се ради о провизорном институту, који ма да се ограничи на најнужнију спрем, да би кроз што краће вријеме добила црква нужне јој душестаратеље, курс би се морао ограничити на 4 године.

У I. години: а) Вјеронаук, као најважнији предмет за сваког оног, ко жели да ступи у свештенички чин, б) Српски језик, неопходно потребан оном ко хоће да тумачи Св. писмо. Као уџбеник: Граматика Мразовићева, в) Аритметика, као наука која оштри разум и треба у домазлуку, г) Реторика, која је незамјенљива за проповједнике, и оваје Мразовићева реторика, која је пријевод са латинског, и прописана је у угарским јавним школама.

У II. години:

I. семестар: Логика и психологија, II. семестар: а) Метафизика, б) Физика, практични дио, потребан сваком, а нарочито душестаратељу глупог празновјерног народа. Физика Стојковићева.

У III. години: а) Историја Цркве, б) Догматика, в) Херменеутика (Тумачење Св. писма)

У IV. години: а) Моралка, б) Пастирско богословље, в) Канони, који се односе на црквено право.

За сваки течај, т. ј. годину биће постављен један професор, дакле, укупно четири професора. Један од њих уз мали додатак, могао би вршити дужност директора школе и семинара. Биће придодани: економ, кувар и један послужитељ који би могао обављати дужност школског послужитеља.

3) Ко хоће да буде примљен у семинар, мораће да има завршена макар 3 разреда основне школе.

4) Плате професорима, оном I. разреда 300.— фор. годишње; II. разреда 350.— фор. годишње, III. и IV. разреда 400.— фор. годишње. Оном, који буде вршио дужност директора још 100.— фор. годишње. Професори ће уживати стан и храну у заводу, једино ће се старати за своје лично одијело.¹¹

У прилогу су 2 проспекта с предрачуном о издржавању завода:

Прспект А за уређење зграде 1.229.— фор. и 13 2/3 кар.

Прспект Б за издржавање завода 5.576.— фор.

Овај ће посљедњи износ бити у цјелини потребан тек у IV. години, док ће у I. години бити отворен завод с 10 бака и једним професором, што ће се постепено повисивати, док не достигне износ од 5.916.— фор.

Пошто су потребе за свештенством велике, било би нужно прве године примити у завод макар 10 бака, а затим сваке године по 5 бака, тако да их 25 заврши први турнус, да би покрили најважнија мјеста. Касније да се прима сваке школске године по 5 бака и на том да остане.

¹⁰ И. А. З. Губ. спис бр. 6521/1535 од 6. XII. 1827. Списи Е. А. Св. 17.

¹¹ Директору Краљевићева унијатског сјеменишта била је предвиђена плата од 1.500.— фор., а професорима по 1.000.— фор. годишње, уз бесплатан стан и храну у заводу. — Е. Н. М. оп. цит. стр. 523.

На ова ће се мјеста примати најталентованији и најсиромашнији. Биће и оних, који ће се о свом трошку школовати, у колико буде у заводу мјеста.¹¹

Губернијум позива ординаријат да, док се не отвори и уреди обешанана Клирикална школа, своје младиће шаље на школовање у Сремске Карловце, или у Сомбор или у Арад. Дозвољава да се позове извјестан број свештеника из Угарске, који су прописно школовани, да покрију празне парохије у Далмацији, али све о народном трошку. Они који немају потребне спреме не могу бити рукоположени, како је то већ речено губер. одлуком од 12. XII. 1826. бр. 2568/60.¹²

Ординаријат објављује свештенству садржај губернијалног списка: »ни један младић не може вступити ко чину свјашченическому, доклен не заверши садашње взыскуеме науке«, и позива настојатеље манастира, који манастир може, нека шаље што више младића у православне богословије у Угарској на школовање.¹³

Ординаријат не мирује, но се опет обраћа губернијуму и каже: »У оваквом стању је веома хитно да буде рукоположено неколико кандидата за свештенички чин, иако нијесу завршили потребне студије, — на основу испита, који ће полагати у ординаријату, иза кога ће бити проглашени квалификованим«.

Моли, да кад је с највишег мјеста одобрено отварање семинара, да се царске одлуке чим прије оживотворе, а дотле нека се у Задру постави професор, који ће свештеничке кандидате поучавати у најпотребнијем богословском знању и свештеничкој пракси, и од ових да се изаберу најспремнији и упуте на душестаратељску службу.

Ова привремена мјера удовољила би хитној потреби, да се попуни оскудница у свештенству, у користила би државним интересима, јер би се дошло до спремних свештеника. Пошто овај течај не би дуго трајао, многи би га кандидати могли завршити о свом трошку, или уз минималну помоћ од губернијума, која се даје клирицима латинско-илирског семинара у Задру. Овај би се професор, квалификован, добио од Карловачког митрополита, уз обећање са стране губернијума извјесне награде која би одговарала тешкој и одговорној дужности. Нада се да ће губернијум уважити овај приједлог, да би се с 1. новембра могао отворити течај, у супротном случају викар отклања од себе сваку одговорност.¹⁴

Губернијум одбија и ову комбинацију и каже да не може одступити од одлуке, која тражи потребну спрему за сваког оног ко хоће да ступи у свештенички чин.¹⁵

Царском одлуком од 28. децембра именован је за далматинског епископа архимандрит манастира Гомирја Јосиф Рајачић, који је посвећен у Карловцима 24. јуна 1829., а 6. октобра интронизиран у Шибенику као епископ далматински.¹⁶ Његовим доласком црквени се живот буди и креће својим током, иако нови епископ наилази на многе и свакојаке сметње.

Дворска школска комисија — проф. Митровски — јављајући о постављењу Јосифа Рајачића за епископа далматинског, саопштава: »Губернијум ће се споразумјети с епископом, да се одмах установи провизорно училиште, толико потребно, да би кандидати за свештенички чин, научили оно најнужније. У ову сврху треба потражити неколико православних свештеника, који би по могућности морали бити Далматинци, који би били способни да кандидате за свештенички чин поуче у вјери и моралу,

¹¹ И. А. З., С. Е. А. св. 20.

¹² Исто: Губ. спис бр. 142/1 од 15. IV. и С. Е. А. св. 19 бр. 113 од 24. IV.

¹³ Исто: С. Е. А. св. 19 бр. 113, 117 од 26. V. 1828.

¹⁴ И. А. З., С. Е. А. св. 19 бр. 264 од 5. IX 1828.

¹⁵ Исто: Губ. спис бр. 17235 од 16. IX 1828. С. Е. А. св. 19 бр. 305 од 5. X. 1828.

¹⁶ Е. Н. М. оп. цит. стр. 551, И. А. З. Губ. спис бр. 20307/567 од 27. X 1829. којим спроводи пријеписе више разних одлука С. Е. А. св. 20 бр. 297.

као и у пјевању и литургисању, затим у вођењу матица и вршењу светих тајни. При овој настави настојати да се избегавају полемичка питања, првенствено пазити на хришћанску моралку, да би се свештенички кандидати спремили да паству достојно поучавају у хришћанским дужностима. Курс од 3—4 године био би довољан да пружи најнужнију спрему. Ипак би се сваки прије рукоположења морао подврћи испиту пред епископом, да би од њега добио увјерење о спремности, без кога не смије ниједан Далматинац да буде рукоположен.

Да би била стечена виша наобразба, треба подузети потребно, наиме установити неколике стипендије за младе Далматинце, који су склони школовању у класичној гимназији, да би потом студирали филозофију и теологију. О броју ових стипендија треба Мени поднијети нарочити приједлог.

Досљедно овој превишњој одлуци, треба одмах ступити у везу с новим епископом Рајачићем, да би се пронашао најзгоднији начин да се превишња одлука чим прије и најцјелисходније приведе у живот.

Истовремено се гувернеру скреће пажња на извјештај од 30. децембра о. г. бр. 42140/676 о приједлозима, као и на превишњу одлуку од 30. новембра 1827. бр. 6528/1535, — да се осигура Клирикална школа и Семинар овог обреда, — да би ове приједлоге у вези с најновијом превишњом одлуком од 29. децембра прошле године и у споразуму с епископом требало претрести и резултате ових споразумних најновијих разматрања и што скорије доставити.¹⁷

Уз царску одлуку о постављењу Јосифа Рајачића за епископа далматинског достављена му је и ова одлука Ц. К. дворске сједињене канцеларије. Не односи се строго на питање богословске школе, али је згодна с обзиром на гледање на црквене односе у православној цркви и Аустрији са стране аустријских власти.

»Пошто се Краљевић одрекао грчке несједињене епископије далматинске, одлучио сам ради успостављања доброг реда подредити карловачком митрополиту Грке несједињене у Далмацији, онако исто као што су они у Буковини, у питањима вјере и само ради удјељења односном епископу црквене јурисдикције и ради његове канонске институције, и то уз ова ограничења:

1) Митрополит се нема мјешати ни непосредно ни посредно у управу далматинске дијецезе, него ће оставити бригу о том искључиво епископу или генералном викару, чије именовање резервишем за себе.

2) Митрополит ће бити дужан по прописима источног обреда посветити и канонски институисати епископа, кога ћу ја именовати, а епископ ће морати још прије посвећења да положи заклетву вјерности мени и мојим наследицима, и неће он бити присиљен, ни од митрополита, ни од синода, да полаже било какву другу заклетву која се не би слагала потпуно са заклетвом вјерности, која не би била прописана канонима источног обреда и коју ја не бих одобрио.

3) Ово има да вриједи и за генералног викара кога би нашао за потребно да поставим кад не би било епископа. Митрополит ће и оване уступити потпуну јурисдикцију и оставиће му апсолутну управу дијецезе.

4) Биће слободно генералном викару да шаље далматинске кандидате ради рукополагања неком грчком несједињеном епископу у монархији, који ће му се учинити најзгоднији с обзиром на пространство епархије.

5) За се резервирам оснивање једног института за образовање грчког клира у Далмацији, као и постављање префеката и учитеља према приједлогу који ће упутити преко губернијума епископ или генерални викар.

¹⁷ И. А. З. Губ. стис. бр. 1705/388 од 9. V. 1929. С. Е. Д. Св. 20.

6) Неће бити дозвољено ни митрополиту ни синоду да издаје било какву наредбу или обавијест без потврде губернијума.

Пошто се Краљевић одрекао епархијске управе, именујем Јосифа Рајачића, архимандрита у окружју огулинског регимента, за епископа далматинског с годишњом платом од 6.000.— фор. Треба редовним путем објавити клиру грчког несједињеног обреда, да се Краљевић захвалио на епархијској управи и да је поведена брига о њиховим духовним потребама. Губернијум ће објавити свештенству грчког несједињеног обреда, да је донесена одлука о одвисности епископата од митрополије карловачке, као и одлуке о именовању архимандрита Рајачића за епископа.

Епископ, који ће ресидирати у Шибенику, чим прије буде могао извршити посјету своје дијецезе, да би гдје буде потребно умирио духове и упознао потребе својих дијецезана.

Нарочито ће морати губернијум да припази, да не буду примани у Далмацију клирици грчког обреда који потјечу из Ср. Карловаца, којима би се могао послужити митрополит да распространи свој уплив над Грцима из Далмације.¹⁸

Примивши управу над епархијом далматинском, епископ Рајачић је извјестио губернијум да ће подузети Канонску визитацију своје епархије.

Губернијум му изражава своје задовољство што ће одмах подузети канонску визитацију и спроводи му разне одлуке надлежних високих надлештава.¹⁹

Обилазећи епархију Рајачић је упознао њено биједно стање. Позивајући се на царску одлуку од 30. новембра 1827. о оснивању Клирикалне школе и Семинара за спремање подмлатка за свештенички чин у Далмацији, подноси Рајачић опширан приједлог као допуњу напријед истакнутом напрту Губернијума од 28. децембра 1828. губ. бр. 24140/676.

Истиче да мора да примијети:

ад 1) Пошто је већ једном ријешено да сијело епархије буде у Шибенику, то из много важних разлога, — не може семинар бити одвојен од овога. Истина је да ће обоје у своје вријеме бити пресељено у Задар, што је врло пожељно. Ово ће се моћи извршити кад се буде хтјело подићи овај васпитни завод на виши степен савршенства, према потребама цркве.

Што се тиче покућства морам да примијетим, да није у најбољем стању, јер су се њиме служили ранији наставници у заводу, као и наставници основне школе, и доста је тога прилично неупотребљиво.

Требало би основну школу преселити из зграде за семинар, да би се могли подузети потребни оправци. Вунене и ланене ствари, као и бурад, услед дуљег неупотребљавања, много су страдале.

ад 2) Како ће први питомци бити без икакве почетне школске спреме, и само ће слабо бити упућени у читању и писању, то четворогодишњи течај, предвиђен овом тачком поменутог проспекта, неће бити довољан, а још мање да допринесе, што ја сматрам нарочито важним, да будући далматински свештеници стекну темељито и према терену потребно теоријско и практично земљорадничко знање. Стога је потребан, науковни течај за још једну годину дуљи, као и у близини града комад земљишта за повртњак, воћњак и виноград, као и комад ливаде и оранице. Мишљења сам, да питомци у часовима одмора могу да обављају све потребне ручне радове под надзором и руководством једног наставника, и да праве покусе с бољом обрадом тла. Приход би могао економ унијети на корист семинара. Из овог би се прихода много могло очекивати за оживљавање радности и подузимању обраде земљишта, под повољним климатским условима, што је данас на ниском ступњу, јер би примјер душоста-

¹⁸ И. А. З., С. Е. А. Св. 20 бр. 297 од 3. IV 1829.

¹⁹ И. А. З. Губ. спис бр. 20309/567 од 17. X 1829. С. Е. А. Св. 20.

ратељев привлачно народ, који је везан уз оно што је осјетљиво и земаљско да се на њега угледа.

Наставни предмети у I. години: читање и писање цркв. славенског језика; славенска граматика; вјеронаук; аритметика; пољопривреда; реторика; црквено појање; практични задатци о употреби граматике и реторике, — у II. години: I. семестар — основи логики; антропологија, наука о човјечјем тијелу и организму, што је могуће језгровитије; пољопривреда; реторика с употребом; вјеронаук; италијанска граматика. II. семестар: логика; психологија; физика; пољопривреда; реторика с употребом; хришћанска наука; италијанска граматика. У III. години — I. семестар: метафизика; црквена историја; догматика; херменеутика; пољопривреда. — II. семестар: метафизика; физика; црквена историја; догматика; херменеутика; грчка граматика. У IV. години — I. семестар: метафизика; физика; црквена историја; догматика; херменеутика; грчка граматика. II. семестар: црквена историја; догматика; херменеутика; грчка граматика. У V. години: морално богословље; канонско право; методика; катихетика; грчка граматика.

Из наведеног види се, да сам ја поред пољопривреде додао: антропологију или науку о људском организму, италијанску и грчку граматiku, затим методiku и катихетiku. Антропологију из ових разлога: психологија или наука о души, то је знаност додуше о племенитијем, али само једном дијелу човјека, која је без знања о тијелу увијек непотпуна. Затим, ту је и чињеница, коју познам из искуства, да прости свијет, а с њим о том и неупућени свештеник при некој занемареној унутарњој болести, као: затвор, несвјестича, лупање срца, болови у прсима, улози (гикт) и падавица, сматра увијек да је то игра злог духа, која се једино молитвом или чаробним средствима може отјерати и излјечити, мјесто да свештеник узрок злу тражи у организму, болеснике да соколи и удијева им наду на поновно оздрављење, пружа му љекарије које је сам прокушао, или их макар упутио добром љекару у околини. Могу да докажем да сам потпуно помогао болеснику на основу свог врло малог антрополошког знања помоћу пуштања крви и јаког чистила, које је љекар прописао, а држало се да је болесника сотона обузео. Да је италијански језик потребан далматинском свештенику, то је сувишно доказивати. Да без грчког језика не може бити, потврђује чињеница, што се овај може наћи и у сваком осредњем римокатоличком заводу. Катихетика је једна од пријекних потреба, ако хоће душестаратељ да својим парохијанима тумачи Христову науку. Методiku сам придодао да би се ови младићи могли послати свршеног трогодишњег течаја одати позиву наставника основних школа у мјестима, која сам запазио при својој канонској визитацији.

Но основу реченог у вези с другом тачком излази:

1) Да би првобитни течај требало продужити на 5 година, јер: а) мора се узети у обзир, да ће први питомци бити неспремљени и да ће се морати с њима почети од: а, б, в; — б) нијесу навикли да уче нешто напамет, па не смију да буду преоптерећени; — в) неки су предмети додани.

2) Из горњих разлога, као и због тога што ће један професор преузети управљање семинаром, то у првој години неће бити довољна 2 професора, него да би завод успјешно дјеловао, морају одмах прве године да буду постављена 3 професора.

3) Треба одмах одредити и објавити да послјеге 10 година неће бити примљен ниједан младић, који није свршио 3 разреда основне школе и 6 гимназијских разреда.

4) Говори о плаћањима професора како је то и губернијум предвидио.

Предлажем, да се прве године прими 20 ђака мјесто 10 како губернијум предлаже. Ових 20 ђака била би залиха, из које би се за прве 3 го

дине бирало по пет најдаровитијих глава и промицало у вишу класу. Ова би се залиха исцрпила онда кад заврше школовање Далматинци у Карловачкој богословији, који би као учитељи школа могли спремити кандидате за Клирикалну школу. Тако би се постигло да сваке настајне године нова генерација буде спремнија од оне испред ње.

Трошак издржавања израчунат је на 5.446 фор. годишње.

Професори би морали бити свештена лица, и по могућности Далматинци, само нијесам срео ниједног који је дорастао овом позиву. То сам знао и раније, прије него сам дошао у Далмацију као епископ. Како сам чуо из царевих уста да ће за спремање православних свештеника бити основан посебан завод, главна ми је брига била да тражим и нађем вриједне и способне наставнике за њ, и био сам срећан да их нађем, и то само у Ср. Карловцима, иако и тамо избор није нарочито богат.

У Пешти сам нашао Јована Мостарског, који је завршио филозофске, правне и богословске науке, који жели да се посвети васпитавању омладине и да ступи у свештенички чин у Далмацији. Њега предлажем за директора.

За другога професора предлажем свог протодјакона Стефана Крагујевића, који је завршио филозофију у Н. С. и теологију у Ср. Карловцима, а жели да у Далмацији изгради своју каријеру и нађе срећу. Разборит је, радишан, неутрудив, благ, скроман и строго моралан.

За трећег професора предлажем Аврама Чурића, који је завршио гимназију и богословију у Ср. Карловцима. Служио је као учитељ у окружју петроварадинског пограничног пука. Због пјевања је неопходно потребит.

Потребит је годишњи паушал за набавку физикалних и економских апарата, као и за оснивање библиотеке, која би се састојала из: библија, дјела св. отаца, историје цркве, проповједи, граматика и ријечника на разним језицима, првенствено на славенском, на послугу професорима и бацама, те за капелу за свакодневно богослужење.²⁰

Губернијум јавља да ће овај приједлог спровести дворској школској комисији. Даје потребна упутства дирекцији за јавне радове, да чим прије предузме потребне радове на згради предодређеној за завод, као и окружном начелству да исели школу.

Што се тиче капеле, позива Рајачића да назначи све оно што је потребно за богослужење по источном обреду, да би се могао донијети потребан прорачун трошкова.

Односно покућства, нека наведе врст и количину по свом нахођењу, па оно што се не да поправити да се набави ново.²¹

Све ово није помогло и Рајачић се обраћа грофу Митровском²², па цару.²³

Како ни на ово није стизао одговор, Рајачић се опет обраћа губернијуму, наводећи да нема ниједног расположивог свештеника, кога би по потреби парохијске службе могао поставити на парохију кад би умро неки свештеник, и ако би се радило о више њих, настала би права несрећа.

Ово су жалосне чињенице, које нијесу ни у државном инетересу.

Пошто се отварање семинара отегло, а велика је потреба свештеника, једини би излаз био да изабере 10 младића вољних да се посвете свештеничком чину и да на државне трошкове оду у Ср. Карловце на школовање. Ако се кроз вријеме њихова школовања отвори семинар, могу они бити одмах повучени да у њему наставе школовање.²⁴

²⁰ И. А. З., С. Е. Д. Св. 20 бр. 297.

²¹ Исто: С. Е. Д. Св. 20 бр. 321 губ. спис бр. 21675/589.

²² Исто: бр. 188. Е. Н. М. оп. цит. стр. 555.

²³ С. Е. Д. Св. 20 бр. 281. Е. Н. М.

²⁴ И. А. З., С. Е. Д. Св. 27 бр. 277 од 17. IV 1832.

На ово је губернијум одговорио, пошто је велика оскудица свештенства, а отварање ће се семинара можда отегнути, по цареву мишљењу нека се отвори провизорни завод, у коме ће стећи кандидати најнужнију спрему.

Цар је наредио, да се нађе неколико свештеника, по могућности Далматинаца, који ће бити у стању да поуче свештеничке кандидате у науци вјере, моралу, као и појању, литургисању, вођењу матица и вршењу светих тајна.

По царској жељи, при овом спремању нека се избјегавају полемичка питања, и нека буде главни предмет хришћански морал, да се питомци спреме, да буду способни васпитавати своју паству у хришћанским дужностима. Овај би течај трајао 3—4 године за оне који имају неког знања. Нека се зна, да ће се сваки кандидат прије рукополагања подврћи испиту пред епископом, који ће му издати увјерење о спремности, без кога ни један Далматинац неће моћи бити рукоположен.

Позива Рајачића да тражи међу Далматинцима наставнике за овај курс и да донесе своје приједлоге на удовољење царској жељи.²⁵

Као прву помоћ у нужди прихваћа Рајачић, у начелу, ову сугестију. Увјеривши се да у Далмацији нема спремних људи за ову сврху, предлаже за наставнике овог течаја протођакон Стефана Крагујевића и Аврама Чурлића, сад замонашеног под именом Атанасија, — оба дорасла овом послу, а њих је у своје вријеме бр. 297 од 2. новембра 1929. предложио за наставнике Клирикалне школе, чије се отварање отегло, а њих су оба пала њему на терет. Оба су ступила у везу далматинског клира, један као ђакон, а други као монах. Презвитерски чин нијесу примили, али ипак су оба вјешти свему што би требало да подучавају на течају, па и самом вођењу матица, јер раде у епархијској канцеларији. Научили су и италијански језик, толико важан за Далматинце. — Нуди 20 питомаца за овај течај.²⁶

Послије овога тражи губернијум од Рајачића кратак план предмета, који ће се на течају предавати, њихову подјелу и распоред, као и предспрему 20 курсиста. Нека одреди у заводској згради неку просторију која би служила као учионица. Нека каже своје мишљење о тромјесечној награди Стефану Крагујевићу и Атанасију Чурлићу. За издржавање ђака нека се старају породице или туторства, или манастири, како се практиковало с онима, који су ишли на школовање ван Далмације.

Не ради се сада о отварању семинара о ком говори царска одлука, него да се нађе начин, да се провизорним путем помогне у оскудици свештенства.²⁷

Рајачић не прихваћа овај владин приједлог већ упућује поновну молбу 10. IV. 1832. Позива се на бројне владине одлуке од 1820. до данас о отварању богословске школе, али без користи, и душа га боли кад све ово види. Остаје при свом првобитном плану изнесеном актом бр. 297 од 2. XI. 1829. и не прихваћа провизорни завод.

Даље износи да је стање црква и манастира биједно, као и породица, и да нико то боље не зна од губернијума. Нема код црква претичка, и да нема добровољних прилога од стране вјерника, не би цркве могле да набаве ни потребно за богослужење. Није боље ни с манастирима, и сама је влада морала да устроји комисију која ће потражити начина да се њихово стање поправи.

Не може се ништа очекивати ни од породица, јер имућније породице не даду да им дјеца иду у школу и троше новац за школовање, а кад

²⁵ И. А. З., С. Е. А. Св. 26 бр. 326 од 23. IV 1832, Губ. спис бр. 6768/1786.

²⁶ Исто: Св. 26 бр. 354 од 10. V 1832.

²⁷ И. А. З., С. Е. А. Св. 26 бр. 423 Губ. спис бр. 8274/2213.

заврше школу да као душестаратељи служе за награду од 200.— фор. годишње.

И они младићи, што се школују ван провинције, не издржавају се о трошку својих породица, ни о трошку цркава и манастира. Тројица уживају стипендију из Фонда, који је у ову сврху основао архимандрит Герасим Зелић; једног издржава Спиридон Алексијевић душестаратељ задарски, другог Јаков Миовић из Дрниша, а трећег црквена општина у Рисну, али како се нијесу могли издржавати с годишњих 70.— фор., то им је митрополит Стратимировић одобрио бесплатну исхрану у свом конвикту, иначе би морали прекинути школовање.²⁸

Говорећи о награди наставницима, Рајачић је мишљења да не може пристати на тромјесечну награду, јер би стално морали понављати молбе да је добију. Њихово издржавање мора бити осигурано, јер им је посао тежак и одговоран, и не могу се старати да зараде на другој страни; морају се посветити самом овом послу. Ако ипак губернијум остане при тромјесечној награди, онда за првог 125.— фор., а за другог 100.— фор. тромјесечно, јер се прихватају тешког посла.

Питомци морају бити у интернату, јер ако би били слободни у ваншколским часовима, било би ништа или врло мало вајде, јер већина их је са села и треба да мијењају навике и привикавају се градском животу. Зато ће се наставници морати старати да питомци буду стално запослени, јер вријеме је скупо и за кратко се вријеме мора много тога научити. — Говори о покућству и потребним просторијама.²⁹

Губернијум не прихвата, но остаје при свом, примјећујући: »Велик је раскорак између царске одлуке и приједлога ординаријата, јер је издатак за стални завод велик, према провизорном текућу, кад ни цркве, ни манастири, као ни породице не доприносе за провизорну школу, и све би морало пасти на државну касу. Ако Рајачић хоће да пожужи спремање свештеника, мора ускладити своје приједлоге с царском одлуком, саопћеном губернијалним дописом од 2. маја 1832. бр. 6768/1786.

Слаже се с тим да Атанасије Чурлић и Стефан Крагујевић буду наставници, иако нијесу Далматинци, кад међу далматинским клиром нема способних.

Бази би се за кратко вријеме школовања морали издржавати о свом трошку. Одобрава се да се у заводу одреде неке нужне просторије.³⁰

Ову дугу и непријатну преписку прекида царска одлука од 30. септембра 1832, која прима Рајевићев приједлог.

Оснива се у Шибенику школа за спремање православног свештенства. Губернијум ће се постарати да се зграда доведе у стање да може послужити сврси. За уређење заводске капеле подмијеће се требовници, тако и за оправку покућства и потребних ствари. Мјесто дотрајалог има се набавити ново.

Влада и епископ постараће се, да се ради по донесеном плану и програму, да се што бољи успјех постигне с обзиром на потребе православне цркве, да би се кроз 8—10 година могло прећи на редован студиј раван оном, који је организован у Черновицама. — Епископ ће управљати школом.

За прво се вријеме потврђују три предложена наставника, који ће послјег 2 године службе полагати испит, послјег кога ће, као и с обзиром на њихово владање и успјех, бити предложени да буду потврђени за сталне. Ако дотле пређу на другу службу, или не би удовољавали, или

²⁸ Први Далматинци богослови у Ср. Карловцима 1830. год.: Тривун Кончаревић, Григорије Радуловић, Василије Војводић, Алексије Зелић, Никола Плавша.

Никола Вујиновић и Дамјан Доброта похаћали су 4. разред граматичке школе у Ср. Карловцима. — И. А. З., С. Е. А. Св. 22 бр. 133.

²⁹ И. А. З., С. Е. А. Св. 26 бр. 551.

³⁰ Исто: „ „ „ бр. 644, губ. спис бр. 1373Г/3760.

би се показали неспособнима, биће замијењени онима, који су потпуно квалификовани.

Професорска ће плата бити по 300.— фор. годишње. Прве ће се године примити 20 питомаца. У свако се доба може отпустити онај који се покаже немарљив, неморалан и без талента; иначе, сваке ће се године унапријед примати по 5 нових ђака. Прелазиће се из разреда у разред и неће бити дозвољено понављање разреда. По свршетку течаја моћи ће бити постављени за наставнике школа, само нека се упуте у методу, јер је сврха школе да спрема свештеничке кандидате.

Број ће се ђака за пријем у школу умањивати само онда, кад приђе вријеме да се Клирикална школа преобрази у Богословски завод, кад се попуне празни свештенички редови.

Што се тиче набавке оранице и ливаде за агрономске вјежбе, као и паушала за набавку физикалних и агрономских апарата, као и оснивање библиотеке, губернијум ће поднијети приједлог последије договора с епископом.

Трошак ће се за ову школу покривати из државне благајне и уносиће се у годишњи предрачун за православну вјеру у Далмацији. Ако постоји каква заклада или фонд у ову сврху, нека се употреби за ову потребу.³¹

Својим отписом од 30. јануара 1833. јавља губернијум, да је издао потребна наређења у вези поправке зграде и покућства, те тражи приједлоге ординаријата за дворску школску комисију.³²

Ординаријат се тужи да, и поред наређења, радови на оправци нијесу ни почели, и моли губернијум да се постара да се почне с оправком.

Пошто је Рајачић примио царску одлуку од 30. октобра при канонској визитацији у Боки Которској, он је скупио 20 ђака и подвргао их испиту да провјери њихову способност. Од ових је изабрао 12, а 7 их има из Далмације, док је осми млади калуђер Јосиф Милковић из манастира Драговића, који поред талента има и врхуњу жељу за учењем.

Предлаже документа, која би ђаци морали при испиту да донесу. Прилаже попис првих 20 ђака. Износи програм свечаног отварања школе.³³

Губернијум јавља да ће се пожурити с радовима и да Јован Мостарски неће доћи, него да се уместо њега предложи друго лице.³⁴

На Рајачићев приједлог од 30. марта бр. 117 губернијум одговара: пожурени су поново радови на оправци зграде и доношење предрачуна за успостављање школске капеле. — Нема ништа против епископова избора ђака, само нека поднесу потребна документа. Баке ће позвати ординаријат кад се утврди дан отварања завода, и губернијуму је доста да прими извјештај о отварању, да би извјестио дворску канцеларију.

Што се тиче свечаног отварања, нека се све остави за дан кад се буде Клирикална школа преображавала у Богословски завод. Довољно је судјеловање епископа као директора и професора, који ће дати упутства за рад. Остали ће се професори постављати од потребе до потребе како се унапријед буде отварао разред по разред. Нема говора о економи. — Тражи таблицу података о професору прве године.³⁵

19. септембра 1833. жали се Рајачић, кад је изгледало да је све готово и да Клирикална школа може да почне с радом, да нема још никаква знака о том; сувишно је свако одуговлачење и одлагање последије оволике преписке и разговора.³⁶

³¹ Исто: „ „ бр. 792 од 29 /17. XI 1832. губ. спис бр. 19866/5449 од 14. XI 1832. и Е. бр. 96 из 1832.

³² Исто: Св. 27 бр. 35 од 6. II 1833.

³³ „ „ бр. 117 од 30. III 1833.

³⁴ „ „ бр. 126 од 10. IV губ. спис бр. 5085/1540.

³⁵ „ „ бр. 150 губ. спис бр. 5628/1761.

³⁶ „ „ бр. 376.

На ово губернијум наводи оправдање — фали:

а) Специфика Ђака с потребним документима,

б) Таблица о квалификацијама професора предложених за прву годину.³⁷

Натезање око поправка и удешавања зграде. Губернијуму се учинио великим трошак око поправка, и предлаже узимање приватне зграде под кирију.³⁸

Ординаријат примјећује да и у приватној згради треба на рачун губернијума извршити извјесне преинаке и поправке, па кад се дода и кирија, испада скупле.³⁹

Ординаријат доставља тражени попис питомаца и таблицу података о изабраном професору Атанасију Чурлићу. 26 му је година, из Славонске је Митровице, влада латинским, италијанским, њемачким, славенским и српским језиком. Свршио је гимназијске, филозофске и теолошке науке. Морално владање: тихе је природе, морално исправан и његово је понашање како доликује свештеничком чину, — достојно сваке похвале.

Примједбе: Већ су 4 године да је дошао у Далмацију и ради у ординаријату. У Далмацији је рукоположен и положио је монашке објете. Прије доласка у Далмацију служио је у свом родном мјесту као наставник основне школе.

Достављајући ово извјешће, примјећује, да је позвао кандидате да се крајем новембра нађу у Шибенику, јер настава почиње 1. децембра.⁴⁰

Окружницом од 30. X. по ст. кал. позива ординаријат парохијске свештенике да упуте кандидате у Шибеник.⁴¹

Губернијум спомиње двије зграде с чијим је власницима водио разговоре, да би једну унајмио за школу. Мисли да је рано да се говори о отварању школе 1. децембра. Истина је, да је остављено епископу да изабере Ђаке, али коначан се пријем може извршити кад донесе списак са документима, извод о рођењу, свједоцба доброг владања и здравља, тјелесне развијености и цјепљења против богиња.

За примљена се документа тражи да буду преведена на италијански језик.

Сазив Ђака се може одредити кад врховно надлештво одобри уговорену кирију за изнајмљене зграде, набавку потребног намјештаја и кад изнајмљена зграда буде удешена за потребе семинара.

Уз таблицу за Атанасија Чурлића тражи оригинална документа у прилогу, и све рубрике у њој писане ћирилицом у италијанском преводу.⁴²

Ординаријат одговара: што се тиче куће, погођена је кућа Јерони-ма Томазеа и према томе могло би се одмах уселити. За покућство, ако није одобрен кредит, има клупа, столова и сједилица. Ако нема свију докумената, то не би морало сметати отварању школе, јер кад дођу Ђаци који желе да се школују, лако ће се набавити потребна документа, накнадно. Што се тиче пријевода на италијански језик, примјећује да је епископ сам и у мноштву послова, да једва стиже свуда.

Сасвим је немогуће ординаријату отказати позив Ђака, јер су једни већ стигли, а други су на путу.

Нека се одреди плата професору и служитељу, и нека се изда налог за пренос покућства.⁴³

До 26. децембра није ординаријат добио одговора на горњи свој поднесак и понавља своје разлоге.⁴⁴

³⁷ " " " бр. 395 од 5. X 1833. губ. бр. 16407/5373.

³⁸ " " " бр. 463 од 30. X 1833. губ. бр. 18349/5996.

³⁹ " " " бр. 474 од 4. XI 1833.

⁴⁰ " " " бр. 499 од 9. XI 1833.

⁴¹ " " " бр. 506.

⁴² " " " бр. 546 од 27. XI 1833, губ. бр. 19638/6423.

⁴³ " " " бр. 559 од 30. XI 1833.

⁴⁴ " " " бр. 614 од 26. XII 1833.

9. јануара 1834. јавља ординаријат да је добио кључе од зграде најмање за школу. Затим се у школу преселише епископ, професор и баџи. Послије службе Божје би свечано отворена одавна жељена школа уз неописиво славље православаца, који су у маси присуствовали свечаном отварању, а било је и иновјераца који су учествовали и поздравили отварање с топлим жељама.

Ординаријат ће постепено слати баџка документа како дође до њих. Наскоро ће предложити послужитеља, кад га нађе. — Моли да се с 8. јануара 1834. дозначи професору плата, јер је тога дана наступио дужност.⁴⁵

Од Наполеонове одлуке до 8. јануара 1834. прошло је пуних 25 година док су православни Срби у Далмацији добили своју школу за спремање приуба школованог свештенства. Било је доста мољакања на све стране, али никакво чудо, кад се зна да је гувернер био од 12. X. 1831. до 6. II. 1841. Венцеслав Лилијенберг, закleti непријатељ Православља у Далмацији, који је инсценирао покушај уније у дрнишкој и врличкој Крајини. Својом је бахатошћу отјерао епископе далматинске: Рајачића послаје 5 година, а Пантелејмона Живковића послаје 1 годину епископовања у Далмацији.

Мада је школа била скромна по свом опсегу, за православне Србе је била велики добитак, нарочито у држави гдје православна вјера није била равноправна с осталим вјероисповјестима.

Школом су управљали епископи (а у вријеме упражњеног владичанства њихови замјеници, викари): Јосиф Рајачић до 1834.; Пантелејмон Живковић, до 1836.; — викари: Симеон Тркуља, до 1841.; Силвестар Вучковић, до 1842.; Стефан Крагујевић, до 1843.; Атанасије Чурлић, до 1844.; — епископи: Јеротеј Мутибарић, до 1853. и Стефан Кнежевић, до 1864. године.

Наставници су били: Атанасије Чурлић (умро у Задру), Амфилохије Давидовић (умро у Крушедолу), Дамјан Доброта, мирски свештеник, умро у Братишковцима, Стефан Кнежевић, касније епископ, Методије Миланковић (умро у ман. Месићу), Теофило Стефановић (умро у Херцеговини), Јован Чокрљан, мирски свештеник, Никола Вујиновић, мирски свештеник, умро у Задру, Јован Брчић, мирски свештеник, умро у Задру, Корнелије Живковић, Петар Лунулов, Григорије Вуиновић, Владимир Вујић, Герасим Петрановић, касније епископ бококоторски, Серафим Матавуљ (умро у ман. Крупа), Гедеон Младеновић (умро у ман. Ораховици), Кипријан Стануловић (умро у ман. Ковину), Јован Шишић, мирски свештеник, умро у Шибенику, Исаја Олујић, умро у ман. Крупи, Јустин Трескавица, (умро у Шибенику), Јован Сундечић, мирски свештеник, Теодор Јанковић (мирски свештеник, умро у Дубровнику), Борђе Николајевић, касније митрополит у Сарајеву, Теофан Поповић, учитељ Бованове школе у Шибенику, Севастијан Лукачевић (умро у ман. Крупи), Никифор Дерета (умро у Дрнишу).

Школском уредбом било је предвиђено 25 бака, у сваком разреду по 5 бака, касније се према потреби повећавао број. Тако је 1846/47. школске године било 32 бака, 1847/48. — 44, а 1848/49. — 46 бака, Од 15. априла 1855. шк. године примани су о државном трошку и младићи из Босне, Херцеговине и Црне Горе.

Школа је била у Шибенику до краја 1840/41. шк. године. Школске године 1841/42. пренесена је епископска столица из Шибеника у Задар, па је с њом прешла и Клирикална школа у Задар. Од 1860/61. шк. године почео је да се гаси разред по разред. Школске године 1863/64. престала је да постоји, а 5 година касније мјесто ње је основан Православни Богословски Завод.

⁴⁵ „ „ „ бр. 651.

Школу је завршило 186 ђака и то: 120 Далматинаца, а остали су били из других српских крајева. У њој су се школовали црногорски митрополита Никанор Иванович-Његуш и Висарион Љубиша, те велик број вриједних свештеника и народних учитеља.

У први разред су примани младићи, који су с успјехом завршили основну школу, а било их је и без основне школе. Главни је било да су знали читати и писати српски или црквено-славенски. — Наставника је било 5, за сваки разред по један. — Учило се већином из скрипата, којих се извјестан број чува у Историјском архиву у Задру међу списима православне епархије далматинско-истријске.

Од 1849/50. шк. године извршена је мала измјена у наставном програму при изучавању неких предмета, али углавном су остали они предмети, које је био предвидио епископ Рајачић у својој преписци с губернијумом. Шк. године 1858/59. било је заведено учење њемачког језика у свим разредима.

С временом се увидјело да је спрема била оскудна. У исто су се вријеме изучавали богословски и свјетски предмети, а дешавало се да једне и друге предмете предаје једно исто лице, и јасно је било, — не увијек с истим маром. Хтјело се дати кандидатима богатију предспрему из свјетских предмета, па затим да пређу на изучавање богословских предмета. То се хтјело постићи с 4 гимназијска разреда, а кад се и то показало да је мало, прешло се на гимназијску предспрему. То је био разлог за њено укидање.⁴⁶

Године 1858. светкована је 25-годишњица дјеловања Клирикалне школе. Ову је свечаност попраatio Српско-далматински Магазин ријечима:

»Да је ова Клирикална школа на корист православним хришћанима у Далмацији (била), не треба се много мучити и доказивати. Сви готово данашњи млади свештеници далматински и једнога и другогачина, питомци су ове Клирикалне школе. Многи учитељи по Босни, по Херцеговини и у Црној Гори, неки чиновници у Србији, професори, архимандрити и сами данашњи митрополити црногорски ... у овој су школи своје васпитање имали ... Желимо, да из те школе у даље вријеме много више знатних и важних људи изиђе, који ће свом народу на дику, а својој цркви на корист и на славу служити. Да Бог да.«⁴⁷

Клирикална је школа часно извршила своју мисију, у корист православних Срба у Далмацији, па је се радо и с пијететом сјећамо.

СПИСИ О КЛИРИКАЛНОЈ ШКОЛИ У ДАЛМАЦИЈИ

Историјски архив, Задар, 3 — ИАЗ.

(Православна епархија далматинска) — пед.

Свез.	Бр.	Бр.	
17	297	1827.	XII. 6 Школска комисија, Беч (њем.)
18	1	1828.	I. 1. Задар, Царској влади (талијански)
19	113		IV. 15. Задар, Намјесник Епархији (талијански)
	117		V. 26. Окружница Епархије (слав. српски)
	264		IX. 5. Задар, Царској влади (талијански)
	305		X. 5. Задар, Намјесник Епархији (талијански)
20	676		XII. 30. Школ. комисија Беч (њемачки)
	736	1829.	IV. 3. Јосифу Рајачићу, архим. (талијански)

⁴⁶ Извјештај о Православном Богословском Заводу у Задру за шк. годину 1878/79. Задар 1879. стр. 21—23.

⁴⁷ Српско-далматински Магазин за 1858. год., стр. 29/30.

20	297	Беч, Дворска канцеларија (тал.)
		V. 9. Школ. комисија Беч (њем.)
		X. 27. Намјесник Епископу (њем., тал.)
20	297	XI. 2. Беч Намјесништву Задар (њем.)
	321	XI. 10. Намјесништво Епископу (тал.)
26	326	1832. IV. 17. Намјесништво Задар (тал.)
		V. 2. Намјесништво Епархији (тал.)
	354	10. Намјесништво Задар (тал.)
	423	23. Намјесништво Епархији (тал.)
	551	VII. 18. Беч Намјесништву (њем.)
		31. Задар Епархији (тал.)
	644	VIII. 14. Задар Епархији (тал.)
	792	XI. 14. Задар Епархији (тал.)
27	35	1833. I. 30. Намјесник Епархији (тал.)
		III. 30. Епархија Намјесништву (тал.)
	126	IV. 3. Намјесник Епархији (тал.)
	150	17. Намјесник Епархији (тал.)
	546	XI. 20. Намјесник Епархији (тал.)
	559	30. Епархија Намјесништву (тал.)
	614	XII. 26. Епархија Намјесништву (тал.)
	651	1834. I. 9. Епархија Намјесништву (тал.)

Примједба: Предмет и садржај овдје пописаних докумената **види** уз рад (види биљешке).

Грађа о српским школама у СД

Кад се говори о школама, обично се мисли на организовано, редовно и опће школовање дјеце и омладине. А школовао се свијет и раније, и подобро се школовао. Откуд иначе и свјетски умови књиге и науке, откуд наши Доментијани и томе подобни, и наше старе књиге Србуље!

Зна се да су некад постојале манастирске и дворске школе. Протопоп Недјељко је лик наставника с двора Душанова.

Зна се и да се претходно школовање стицало код парохијских свештеника, па је касније радо истицано чији је ко ђак био. — О тим и таквим школама каже др Јордан Илић да су осниване и постојале у зависности од воље и способности њихових руководица. А могло би се додати: и од потребе за подмлатком. Тако су и те школе биле за онда редован појав.

О школовању у нашем Средњем вијеку нешто мало спомиње др Рад. М. Грујић у својој повијести Српске цркве; Бгд 1920, а писао је и засебно; при том наводи и рад о томе М. Вукићевића.

За српске школе у СД важи углавном исто што и за остале наше крајеве; биле су то парохијске, манастирске и градске школе, већ према томе какви су услови постојали за њихово оснивање и држање. Неких је школа тих типова било у СД све до Првога свјетског рата.

Манастирске школе у СД имале су гдје и бити у три стародревна манастира. Манастирски живот сам у себи носи учење и школовање, па је први степен у манастиру »ајак«.

С. Матавуљ, кад даје слику школе у самостану католичком (Бакоња, СКЗ 4/1893, с. 62...), даје тиме у ствари и своја сјећања на боравак у ман. Крупи (в. Зелић).

Код нас је у наше дане више говорено и писано о ман. Крки поводом 350-годишњице спомена прве богословије (Гласник СПЦ 1966, бр. 7, 227—244), посебно у предавању др Душана Кашића на тој прослави. Др Кашић је приказао најприје обнову живота СПЦ после обнове патријаршије 1557. г. Упоредо се јављају отпори и буне, — крваво гушени. — Зато се јавља обнова просвјетом. Тада 1597. пада и појава првога српског буквара јрмха Саве Дечанца. Ускоро се јавља и богословија у Крки као већ дотад угледном центру српске писмености. Богословија је основана 1615. г. То наводи Симеон Кончаревић у свом Летопису, а по њему Милаш и Кашић. Богословија је основана за митр. добро-босан. Тодора и крчког настојатеља Јоакима. Колико је дуго радила, не може се знати, али се може рачунати да је повлачењем крчке братије пред турским насиљем у Задар на венецијанско подручје богословија или престала с дјеловањем или и тамо некако радила (1647). — Овдје треба споменути и навод Герасима Петрановића у Пов. ман. Драговића, 1859, с. 16, да је

од г. 1857. била у ман. Крки клирикална школа за монахе. О том као да има нешто и Олујић.

Петрановић у својој књизи не спомиње школу у ман. Драговићу, да ли зато што је није било или зато што је било нормално да постоји. — Он иначе лијепо говори са циљем да би се побудили саотечественици наши да подобну овој грађу о другим нашим манастирима, црквама и ревнитељима вјере скупљају, како би се с временом на основу тачних података историја православне цркве у отечеству нашем написати могла...» На ово се може само рећи: — Још увијек није касно!

Ако је спомен на Крку освјежен поводом 350-годишњице богословије, може се казати да има доста грађе да се каже нешто и о школовању у ман. Крупи; готово и више!

О том је један извор довољно познато Зелићево Житије, а други извор још недовољно упознати остаци Љетописа ман. Крупе архимандрита Исанје Олујића.

Да је уз манастирски живот редовно ишло и школовање подмлатка (дјака и искушеника), свједочи Герасим Зелић у свом Житију (СКЗ 36/1897, с. 17...).

Кад је мали Кирил, потоњи Герасим навалио да и он иде (из свог села Богатника код Жегара, 9 км од Крупе) у ман. на науке, стриц поп Стеван не да, јер су из куће већ Илија, Пантелија и Сава у манастиру на науци, па не могу сви бити попови и калуђери, јер ко би онда код куће остао и радио! — Кирилу срце толико кипјеше за науком да пође у манастир учити се, па побјеже од куће. Мати осјети, натисне се за њим и ухвати га уз помоћ неке хитре Паве. »Стане ме помагања и плач да ме Паве пусти, јер нејак од 8 година не могах се из руку истргнути, но забадава! Мати ме живо искара и ишиба, и врати кући.« — Али о Аранђеловдану људи код цркве наговоре попа Стевана и он пусти Кирила у манастир. Ту је код манастира била баба Ана, калуђерица, без ноге, па је ишла на штули, и тако је и звали. Штула, у ногу саката, била је на језику здравија него иједан адвокат. Тако Кирил поче учити буквицу писану на липову дашчицу, послужујући успут бабу Ану, патећи се »повседневним воздержанијем од јела«. — За 6 мјесеци изучи по липовој дашчици буквар, јер књиге нигдје купити. — Других књига било је у манастиру обилато. — У то неки јрмх Василије отвори школу у Жегару, те сва 4 Зелића пођу сада из свог Богатника сваки дан у школу у Жегар. У тој се школи било скупило 40 ђака. Послије 10 мјесеци учитељ омркне а не осване. Отишао у Скрадин и Добропоље, гдје је прије учио дјецу, да купи дугове. — Мало затим јрмх из Крупе Јосиф Дошен (поријеклом из Почитеља у Лици) затражи од матере Кирила за свог ђака. — »Пошао сам му и служио га у класари (Дошен био еклесијарх) три годину, а у путу косовском 7 година. Јосиф бијаше што се тиче живљења и препитанија још црњи, заборавнији или скупљи него монахиња Ана, те Герасим пређе калуђеру крчком Мојсеју Будимиру који је био на парохији у Косову. — Но Крупањани га премаме к себи; мати га је, рекоше, завјетовала крупској Богородици, а не другом манастиру. Ту је г. 1774. закалуђерен и забакоњен са 22 године (рођен 1752).

Ето, тако је Зелићево школовање текло.

Оваје треба додати и понешто од оног што он каже у Предислову свог Житија о науци... — У стародревна времена мучно је било стећи знање и мудрост јер су се науке морале пером писати или се усмено предавале. — (Рукописни убеници по далам. манастирима казују да је тако бивало и дуго послје Зелића). — Зато су се, — наставља Зелић, — учитељи онда достојно цијенили као живе књиге из којих су се учења прелијевала у душе и срца ученика. — Говорећи даље о важности штам-

паних књига, Зелић се жали да је у његову отечеству Далмацији књи-
жество нашега стања тако жалосно да окајаније не може бити. Зато он
и даје своје Житије.

Крупски архимандрит, раније професор 2. класе задарске богосло-
вије, Исаија Олујић дао је у концепту Љетопис ман. Крупе, сачуван само
дјеломично (в. остатке архива).

Ту Олујић (с. 17) наводи да су од постанка манастира до данас одга-
јани младићи у читању, писању, појању, типик у и другим црквеним нау-
кама. — Младићи по обичном овађе одгоју или враћаше се својим ку-
ћама, или даваше у занат или службу, или у свјетске науке да постигну
какву службу, или без даље припреме калуђерише се и попише. А за
трајања клирикалног завода у Шибенику или Задру послѣ основног
школовања прелазили су с државним потпорама у исти клир. завод. До
отварања клир. школе калуђерише се и попише без опсежније спреме.
А откад је клирикална школа, манастирски питомци су прије свршавали
најмање три разреда основне школе, а онда прелазили у сјемениште.
— Уза све ово Олујић наводи као примјере личне случајеве крупске бра-
тије. —

У монашку школу основану 27. септ. 1856. (бр. 1186) у ман. Крки овај
манастир (тј. Крпу) није шиљао својих кандидата; в. о тој школи и
код Петрановића!

О малим школама додаје још Олујић: — Из извјештаја управитеља
среског надзиратеља мањих основних школа, помоћних српских школа,
Венедикта Корде из 1846. г., поднесеног Ординаријату у Задар, бива овађе
(у Крпу) отворена мања основна помоћна српска школа са 12 дјеце,
каква се по смислу наредбе по свој епархији држати имала и овађе неко
вријеме трајала.

О улози ман. Крупе каже Лазар Матић у књизи посјетилаца 1956. г.:
»Ова је задужбина и у новим временима главни ослонац народног про-
свјетљивања у овом крају, које је велико, споро али достижно, као и све
што је — као и сами Бог!«

Крупски монаси су заиста служили и као школска зграда између
ратова.

Изван манастира како су школе радиле, о том казује прво Доситеј.
— О његовом кретању по СД и боравку с прекидима кроз 10 година, о
њему као учитељу и проповједнику, казује његов Живот и прикљученија
(СКЗ, 8/1893), и то с. 17 (силазак у ман. Крпу), с. 18—20 и 24 (долазак у
Книнско Поље и боравак тамо 3 г. 1761—1763), с. 21—22 (повратак у Го-
лубић и прелаз на Косово Авраму Симићу), с. 22—2 (прелазак у ман.
Драговић), све ово г. 1764, затим с. 60 (долазак у Задар), с. 61—2 (Плавно,
с проповиједањем по Далмацији), ово г. 1769, с. 62—2 (позив у Скрадин
1770), с. 63 (прелаз у Задар прије коначног одласка из Далмације 1771. г.).

Трагови Доситејева боравака су неки његови записи на књигама, већ
наведени (Драговић, Крка), посебни документ је његов Првенац у кра-
сном издању Сев. Илијћа у Карловцу код Претнера 1830. г. (в. слике).
Још је ту и споменик крај куће Симића у винограду у Орлићу на Ко-
сову (слика СКЗ 134/1911), као и спомен-плоча на Доситејевој школи код
цркве у Книнском пољу. — Ако је Доситејев боравак у Далмацији понос
њезин, још је више дуг културни њезиних Срба. — Како то народ осјећа,
казује нам у забаченом сеоцу Нос-Калик обична Доситејева слика — у
црквици, у олтару, — на самој часној трпези!

Послије Доситеја, или у та иста времена, било је и других учитеља
по Далмацији.

Онај Василије у Жегару могао је према Зелићу тамо бити негдаје
1760. г. А још прије тога био је у Скрадину и Добропољцима, што би зна-
чило да је у Далмацију дошао прије Доситеја.

Разне биљешке и записи дају и друге грађе о учитељима у Далмацији. Оваје се дају ти подаци с књига, запажени у послу регистровања споменика културе код Срба у СД.

Готово посебно поглавље дају подаци о Стефану Марковићу из Шиклуша у Барањи, или у Венгрији.

Овај је учитељ био преписивач књига (обичним курзивом) како свједоче: — Едитом, Крка 40; — Чудеса Богородице (преписа Стефан Марковић, магистер у Врлици 1771), књ. сад у Драговићу; — Слова... (преписа СМ у Врлици 1773), књ. сад у Драговићу; — Слова проповједатели (Врлика 1772, сад књ. у Крупи 127).

Прије Врлике СМ као да је 1770. био учитељ у Бискупји, а послје (1777) у Мокром Пољу.

С друге стране, подаци из Лике казују да је Марковић био учитељ знамените Вилићке школе код ц. св. Петра у Гацкој долини, дошао на позив владике Јакшића. Веза записи код Љ. Ст. 8322, 3371...

Да ли је његов и онај запис на књизи у Подгорици; Љ. Ст. 3600!? Љ. Ст. 3371 спомиње запис из Врлике 1772. на књизи Нар. Библиотеке у Бгду 592 (пропала у рату). То је могао бити или дупликат неке књиге или дио (крупска има сада с. 44—54)!

Да је СМ био учитељ у Мокром Пољу свједочи запис Игњатија Омчикуса на НЗ М 1832 у Радучићу »при учитељу« СМ у Мокром Пољу 15. апр. 1777. г.

А је ли СМ, учитељ краљевачки у Срему, — превео с њем. К. Г. Крамера дјело Возарска дјевица, — издано у Карловцу 1830. Н 776, — исти, то остаје да се објасни.

Ако је ово све исти Стефан Марковић, од Барање и Срема до Лике, Далмације и Црне Горе, онда је овај марљиви преписивач заиста и велики магистер дуталица попут многих онога времена.

На Мокропољском пергамент. Јеванђељу из 14. в. потписан је српски и латиницом Пантелејмон Михаиловић као магистер у Мокром Пољу, 15. апр. 1800. г. Његове књиге биљежи Н 535 Енциклопедија, Будим 1818, 536 Повјест 1812. године, Будим 1818. (има их Драговић).

Да је у Мокром Пољу заиста била школа, свједочи и Описаније свештенства Горњокарловачког владичанства из 1819. г., по ком су 4 свештеника учила у МП, један чак 4 године. Школа мора да је радила дуго јер су ови свештеници разних година, а мора да је била ваљана кад је опстала између ближих школа у Плавну, Книнском Пољу и Крупи.

Све су те школе биле у ствари једногодишњи течајеви, јер се тада с учитељима, већином путујућим, уговор правио на годину дана, — опреза ради, — па се онда обнављао ако је све било у реду. Примјера таквих уговора има у мојим радовима о школама у Горњој крајини (код САН у Бгду).

Кад је споменуто Описаније 1819. г., гдје су уза све остале и подаци о школовању, да се наведе овај колико је личких свештеника школовано у Далмацији и гдје су све школовани. Од 80 свештеника личких њих је 20 школовано и у Далмацији или само у Далмацији. — Од тога их 9 школовало у Крупи између 1783—1806. г., већина по три године, али Јован Драгаш 8 и Тома Мандић 9 година до 1788. г. — Мандић је можда у Крупи изучио књиговезачку вјештину, а и израду црквених предмета, чиме се онда његов дом у Горњем Грачацу бавио све до пол. 19. в. А Мандићев унук Никола Тесла може бити да је техничке склоности наслиједио из, — по мајци, — дједовске куће!?

У Плавну, Жегару и Голубићу учио је по један лички свештеник. У Мокром Пољу је већ споменуто. У Книнском Пољу 4 свештеника. А један и у ман. Крки.

Кад се зна да су у Лици постојале школе, јаче у Метку и Госпићу, а неко вријеме и у Грачацу, онда је значајно ово школовање у Далмацији.

О школи у Плавну свједочи и запис дјака Глигорија Торбице из Плавна на Полуставу у Плавну.

А на Прологу М 1735 у Книнском Пољу има запис »при учитељу Лазару Синобаду 1791«; то је значи био домаћи учитељ.

Лички свештеници наводе да су се учили језиције србском илиричском.

Пострижник Крупе Јосиф Дошен, ког спомиње и Зелић, потписан је 1776. г. у Венецији на књизи Молеб. пјен. коју дарује Атанасију Дошеновићу у село Почитељ у Лици (Љ. Ст. 8469).

Поједини подаци о дјацима или учитељима далматинских школа могу се наћи и на записима с књига. Оваје се наводе неки по књизи Мошин-Радека, Бирилски рукописи СД (в. Лит.).

По тим подацима већ су споменути Стефан Марковић и Пантелејмон Михаиловић.

Спиридон Симић, уроженец косовски, дјак Саватија Васиљевића као пароха у Дрнишу, преписује Литургију Златоуста 1808. и 1809. (Крка 32, 33) као и Вечерње и Јутрење (Крка 36). А Давид Симић 1815. преписује Службу сабору св. Арханђела (Крка 52).

Зборник (Крка 47) преписа у Скрадину Димитрије Медић, ученик Кирила Живковића. Берић није био сигуран (с. 11) да ли тај монах Хиландарац био заиста Живковић и да ли је имао одобрење за школу у Скрадину. По овом запису о Медићу изгледа да јест, јер јрмх Никодим Кнежевић биљежи 1762. г. да је књигу купио од Медића, а то би било Живковићево доба!

Више грађе прикупио је и објавио (в. Лит.) неуморни Душан Берић.

Прије тога да се само спомене да су на гробљу у Скрадину (код ст. доње цркве) и у Шибенику (код гор. цркве) биле посебне школске гробнице. У Шибенику је под бр. 24 с талијанским натписом гробница грчке школе 1695. г.

Берићева грађа односи се у првом реду на српске градске школе, нешто мало има спомена о селима, а нешто и о богословијама.

Скрадин је био важан трговачки српски центар, а још прије и грчки, дакле одавна православни. Ту се 1755. спомиње српска школа с учитељем Хиландарцем Јефремом Кореским, али он убрзо умре. — Г. 1757. Скрадињани моле да им се потврди за учитеља Хиландарац Живковић. О том је мало напријед споменуто. — Г. 1761. Скрадињани, заједно са Шибеником и Задром шаљу Шпиру Руђери из Шибеника као заједничког пуномоћника да у Венецији изрази дозволу за школе на народном језику. Тим поводом млетачки провидур из Далмације Алвизе Контарини предлаже да поданици нижих сталежа »остану у рођеној својој простоти« те да им се одобри само мало школа за читање и писање.

Неколико година касније долази у Скрадин Доситеј, али уза сва настојања трговца Јоакима Жарковића, није могао тамо да опстане.

Послије Доситеја нема учитеља 1770—1792. г.

Тада долази Спиридон Алексијевић, из Житомислића, а сад монах Драговића. Берић наводи из његове биографије, објављене у Гласнику правосл. далм. цркве, 1904.

Алексијевић због здравља прелази 1795. у Дрниш.

Послије пада млетачке републике, кад је Далмација потпала под Аустрију, почело се с оснивањем опћих тривијалних школа, али власт и даље стоји на гледишту да је за »влахе« (сељаке копна) доста да знаду кршћанске и поданичке дужности.

У тој ситуацији враћа се 1801. г. Алексијевић из Дрниша и отвара се српска школа која ће радити до 1808, кад нова француска власт отвара талијанске школе. — Ускоро је ипак власт допустила да Срби (ркаћи), имају учioniцу грчку на свом језику.

У талијанским школама била су далматинска дјеца изложена одрабању. О том Маг. 1863. каже Јован Јавор у Скрадину како на жалост, многи српски син отуђује се од своје народности не имајући прилике да се српској књизи научи, па туђу књигу пригри, те не зна више српски ни читати и свој материњи језик заборави...

Послије овога била је трошком имућнијих Срба опет отворена српска школа у Скрадину.

Шибеник је ипак тада најјачи српски центар градски.

Иако су и Шибеничани, заједно са Скрадињанима и Задранима, учествовали у слању Шпире Руђера у Млетке ради одобрења за српске школе, не зна се у то доба (1761) још за школу. Не може се претпоставити да није вођена баш никаква брига о дјечи, али података неких нема, бар досад.

Као први учитељ учioniце словинске грчке спомиње се так 1807. г. протопрезвитер Матеј Веја, али он оде већ 1808. г.

Власт је већ г. 1806. канила отворити школу за Србе у Шибенику, како је јавио лист Краљевски Далматин.

Материјалну основицу за српску школу у Шибенику положио је својом закладом чувени добротвор народне просвјете Бован.

Јован Бован родом је из Љубиња у Херцеговини (1736). Био је трговац у Скрадину. Опоруком од 1801. оставио је средства за школу: да се отвори одмах по његовој смрти, да се у њој бесплатно поучава у грчко-руско-илирској књизи и да школа никад не остане без учитеља. — Сличан легат оставља и Бованова жена Ана р. Љубибратић (в надгробну плочу у Шибенику), како јавља Краљски Далматин 1807. г. — Бован је умро 1806. г. — Школа је отворена 1807. г. — Први је учитељ био спомнути Мате Веја, а ово прва славенска школа на Јадрану.

Бованову су закладу Французи заплијенили у ратне сврхе. Требало је сад чекати пола стољећа да Француска исплати ову закладу, — као што је и друге штете морала плаћати, — да би Бованова школа могла оживјети.

Задар ће као српски школски центар доћи на глас тек с богословијом.

О нар. школама нема ни Берић неких посебних података.

Магазин 1935. има биљешку да је српску дјевојачку школу у Задру основао др Јово Медовић!

Мања мјеста и села имала су већ одавно својих школа, како показују већ наведени примјери.

Дрниш је добио једног учитеља у Спиридону Алексијевићу 1795. г. који се 1801. враћа у Скрадин.

О школама по селима постоје неке статистике. Једна из 1861—67. г. показује занимљиву слику: у надзорништву Шибеника постоје школе 2—1 с 45—13 ученика (дакле у опадању), а у надзорништву Скрадина школе 2—5 а ученика 34—128 (дакле у порасту)! — Г. 1858. спомиње се школа у селу Братишковцима, гдје је 1869—71. управитељ Дамјан Доброта, а учитељ Јован Грчић. — У Беврскама спомиње се 1871. г. учитељ Саверије Матавуљ; то је наш познати Симо, који ће ускоро прећи у Ислам код Јанковића.

Података о школама по селима из 19. в. сигурно има много у државним списковима службеника, разним именицима, али овдје се дају уг-

лавном подаци према грађи са српских културних споменика и литератури о њима.

Препородни покрет у Далмацији, као и посвуда, доноси и појачање занимања и настојања за народно школство.

Срби у Далмацији су у том испредњачили. Још 1838. г. др Божидар Петрановић покреће Српско далматински Алманах или Магазин, а 1862. основаће он у Задру Матицу далматинску.

Из 1848. најважнији су захтјеви српске православне црквене опшине у Дубровнику на потицај Борба Николајевића. — Тражи се потпуна слобода српских школа; тражи се да се постави један врховни инспектор и два директора школа које ће — у договору с народом — предложити епископ »јер су код нас црква и школа неразлучни«; тражи се да учитељи добивају плаћу одакле и талијански; школске књиге да сачине инспектор и директори у споразуму с епископом, а часловац и псалтир да остану у школи. — Предлаже се да у делегацију за Беч уђу Божидар Петрановић и архимандрит Стефан Кнежевић с епископом Јеротејем Мутибарићем. — Ови су захтјеви упућени и патријарху Јосифу Рајачићу у Сремске Карловце. Истиче се да се траже народне школе на народном језику и ћирилским словима. — Тим поводом др Божидар Петрановић у свом говору у Книну међу осталим каже: — Настојаћу да се наш мали језик што прије уведе у школе и у судове. Ваља нам народност и језик чувати као зјеницу ока. Сви смо ми, браћа ришћани и кршћани, синови једног Оца, права једнокрвна браћа, не прогонимо се поради закона!... — (Берић 34—5).

О овом истом је и чланак Шпире Поповића (Зора далматинска).

На ово је декретом аустр. мин. просвјете потврђено право на народни језик у настави, али школе да издржавају општине, — не држава! — Све ово пада 1851. укидањем устава.

Тек ће пад апсолутизма десетак година касније опет покренути ствар народних школа.

Кад је Француска коначно повратила Бованову закладу, прорадила је школа 1858. г. у згради уз доњу цркву у Шибенику; те је године имала 15 бака. То је била мушка школа.

С друге стране, трговац Ковачевић оставио је закладу за женску школу. Тако је Шибеник имао двије школе за дјецу. Женска је била отворена 1875. г. са 11 ученица.

Берић (37) доноси према шематизму и број бака м. и ж. 1858—1909. г. А и имена учитеља; међу њима Стеван Јавор, Данило Петрановић, Венедикт Кукољ. А међу учитељицама и Јованка Павасовић, удата за Данила Петрановића.

Ковачевићева заклада износила је 1861. г. 10000 фор, а Бованова 1890. г. 60000 фор.

Заклада се разних у Далмацији накупило угледно.

Било је заклада којима је руковало далматинско намјесништво као државна власт, заклада под управом конзисторије, заклада црквено-општинских, и манастирских свега 22 (4, 9, 6, 3).

Шематизам епархије далматинске за г. 1904. доноси (с. 50—3) списак од 31 закладе (ту и Бованова, Зелићева, Ковачевићева, Милетићева, Кнежевићева и др.), свега у вриједности од преко 574000 круна.

У Првом рату Аустрија је, као што је скидала звона с цркава, узимала и новац заклада за ратне сврхе. Заједно с Аустријом пропало је и то све. Тако су Срби Далмације својом крвавом муком платили и на овај начин, и тиме већ тада били културно осакаћени. — Народ би казао: — Куд све наше није пропало! ... —

Како је изгледало стање српских школа и ђака у Далмацији пред Први рат, тј. пред пропаст заклада, казује донекле Шематизам за 1912. г.

У народним школама било је православне дјеце у котару Задар 352, Бенковац 1480, Книн 1702, Шибеник 419, Сињ 411, Сплит 21, Имотски 139, или свега преко 4500.

У приватним вјерским школама 171.

Српска дјевојачка школа у Задру имала је 27 ученица; учитељица Даница Бичанска.

Дјечачко забавиште у Задру 36 дјеце; учитељица Марта Чоловић.

У Шибенику Бованова мушка школа 41 ђак; учитељ Венедикт Кукољ, а женска Ковачевићева школа има 26 дјеце; учитељица Марија Шуковић.

Богословије, односно богословско образовање или спремање за свештенички чин, како је стајало из давнина, то показују за Далмацију бар донекле већ наведени случајеви Крке 1615. г. по Милашу, и Крупе по Зелићу и Олујићу.

Богословија као систематска и организована школа јавља се тек у 19. в.

Наполеон 1808. г. у декрету о прав. цркви у Далмацији заједно с оснивањем самосталне епископије предвиђа и оснивање сјеменишта за образовање православног клира.

Исте године одржан је и онај знаменити Синод црквено-народни у цркви св. Илије у Задру (записник на тал. језику добила је епархија из оставштине дра Нике Суботића). Синод је упутио делегацију у Париз, те Наполеон одређује да се православно сјемениште отвори у Шибенику, али је ствар остала неизвршена због пада Наполеонова и потпадања Далмације под Аустрију. — Аустрија је питање отварања сјеменишта настојала повезати с покушајем унијаћења. Три су професора унијата из Галиције била именована 1819, почели с неким радом са 7 ђака 1820, али су, послјег убијства једног од њих 1821. и престанка рада, остали опозвани 1823. те се тиме и идеја о семинару угасила. (О том в. литературу код Бериха, а посебно спис Јакова Холовацког, прев. Ј. П. Јовановић за »Глас истине«, Н. Сад 1888). А главни извор: Аутобиографија Кирила Цвјетковића, посебно је познат).

Послије неколико година мировања у тој ствари нови епископ Јосиф Рајачић упути 1829. молбу за отварање прав. клирикалне школе у Шибенику, што се коначно остварује тек 1833. г. — У тој је школи било до 1841/2. свега уписаних 52 ученика. Учитељи се спомињу: Атанасије Чурлић, Амфилохије Давидовић, Методије Миланковић, Дамјан Доброта, Стефан Кнежевић, Теофил Стефановић, Јован Чокрљан и Никола Вуиновић.

Домаћи су ту заступљени најмање по пола.

Чурлић је познат и као сабрат Крке, и са записа на књигама, по заклади, а и по књиж. дјелима: Н 2190 Совершеное учение свјашченанаго писаниа, Задар 1858 (има Крка, Крупа, Драговић), Н 2849 О монашеству епископа, 1866? Доброта Дамјан, један од низа девет свештеника те лозе, познат из шибенске школе и школе у Братишковцима. — Кнежевић Стефан чувени владика далматински, сељачки син с Обестова. — Теофил Стефановић посебно познат по својој књижици: Зашто? Зато..., објашњења из природе, с галијанског, Задар 1842, очигледно намијењеној богословима (Крупа, Сплит). Никола Вуиновић, плодан писац Н 228, 242, 274 (праунука живи у Шибенику и има још неких његових књига). — Јован Чокрљан, већ цитирани и писац (Н 155, 161, 191, 211, 303, 424, 426) и чудан неки сват и по амбицијама и по држању неједнаком, и по коначној (унијатској) судбини његовој. — Свакако овај низ наставника говори у прилог вриједности те шибенске богословије. А говоре о томе и преостали рукописни уџбеници (в. касније).

Г. 1841. преноси се ова школа у Задар, заједно са сједиштем епископије, а 1864. претвара се школа у богословски завод са 4 године (в. Извјештај за 1878/9. г. с. 17—30).

(Потпуно и тачније о шибен. задар. клир. школи в. рад прот. Љ. Врцеља.)

Овдје је мјесто да се наведе гдје све има, колико се досад зна, сачуваних рукописних уџбеника богословских.

Крка има: 64 Догматика 1, 2, 3 из 1859/60, 65 Догматика, 66 Моралне и пастирско богословље, 67 Полемика (талијански), 68 Полемика с. 1—104, Реторика од Бардиниа 2, Спиридона Кнежевића 1820.

Драговић има свежањ уџбеника клирикалне школе. Припадао Луки Милковићу, у то доба клирику 4. године, а 1855. пароху у Дрнишу. Већина свезака потјече из г. 1839—50, али их има и из 1835, 1855. и једна 1867. Поједине свеске носе имена ученика Исаије Торбице, Илије Грубора, Луке Милковића, Петра Павасовића, а једна грчка граматика из 1855. Јована Ковачевића. Свеске по насловима: — Прологомена о богословији уопће, — Наука хришћанска 1, 2, 3. течај (5 свезака), — Кратки катихизис (2 св.), — Догматика 1, 2, 3 (4 свеске у једном увезу) јрмх Лукијан Милковић, Моралка 1, 2 (3 св.), — Метафизика (2 св.), — Логика 1, 2 (3 св.), — Психологија (2 св.), — Антропологија (1 св.), — Историја 1, 2 (3 св. и једна посебна о црквеном расколу), — Икономија (2 св.), — Ерменевтика, — Толкование евангелија (2 св.), — Тропи, — Риторика 1, 2 (5 св.), — Аритметика, Физика, Грчка граматика Јована Ковачевића, и свеска о глаголима, — Славенска граматика (3 св.), — Катихетика, методика и црквено право у 1 св., — Логика 1, 2, физика, астрономија, метафизика, антропологија и психологија (све заједно увезано), — Моралка и пастирско богословље (заједно увезано), Полемика, исагогика и егзегетика (литограф. арци), — Српски разговори (срп.-итал.) 1867. Ђакона Стефана Панића, учитеља (тврди повез). — И још 20 фрагмената разних уџбеника! — Било би интересно ове уџбенике по садржини, јасноћи, прегледности и краткоћи упоредити с каснијима из велеучених пера и глава.

Крупна не заостаје у сачуваним уџбеницима:

— Осмотрение предметов клир. школе 1842/3 (246), — 247 Антропологија (2 св.) и Психологија 1844/5, — 248 Физика 2. и 3. класе 1844/5. И. Олујић, — 249 Логика 2. класе 1844/5, — 250 Метафизика 1, 2 И. Олујић 1845/6, — 251 Догматика (4 свеске) 1845/6, — 252 О св. Духу, — 253 Моралка, — 254 Литургија, — 255 Ерменевтика, — 256 Краткое изјаснение Ст. и НЗ, — 257 Библијски рјечник, — 258 Методика 2, — 259 Омилитика (увод), — 260 Риторика (2 св.) 1843/4 и 1844/5, — 261 Вступленије в церковное право (непотпуно) И. Олујић, — 262 Славенска граматика (2 св.), — 263 Црквена историја 1, 1845/6. И. Олујић; историја цркве (фрагменти), — 246 Икономија (с додацима) 1843/4, — 265 свешчица текстова за појање, — 266 Разне биљешке и фрагменти из лекција, — 267 Вступленије в науку хришћанску, — 268 Наука хришћанска, с додацима, 1855, — 269 Догматика 1, Јакова Илијашевића, па Догматика 1856, — 270 Моралка 2 Јакова Илијашевића 1858, а Моралка за 5. кл., — 271 Методика 1 Јакова Илијашевића 1857/8, — 272 Риторика 1856, — 273 Особита различита примечания о дужностима свештеника Јакова Илијашевића, — 274 Талијански стихови...

Сплит, како се показало ове године, има исто неколико сачуваних старих рукописних уџбеника; по неколико предмета заједно увезано: — Вступленије в науку хришћанску, Риторика (Красноречие) о периодима и фигурама, Славенска граматика, Вступленије в земледелие, Аритметика; — Предмети друге класе течения 1 и 2: Вступленије в науку хришћанску, О речи ораторској и разних еа видех, Вступленије в поуку (Логика и Ме-

тодическа), Вступление в Физику, О маслинама, О содержаниу скотоѡ и вообще; — Предмети 4. класе течениа, част. 3. О Бозе... (8. член вери), Обрјади церковни, обичан християнски и благочиние церковно; — Предмети 5. класе течениа 1: Вступление в Моралну богословиу, ... в богословиу Пастирску, ... в Омилитику, ... в Литургику, ... в Методику...

Ови сви примјери показују да се и некад учило, и то тврдо учило, што нам указује да се не може с данашњих наших прилика баш гледати одозго на некадашње учење и уџбенике.

Примјер Крупе нам показује и како је један ученик богословије, касније и професор богословије, Исаија Олуић, архимандрит, пажљиво чувао своје школске књиге још из бачких времена!

Још овдје треба додати да у библиотеци ЦО у Шибенику, под насловом Манускрипти, на с. 142—153 инвентара, има и нешто уџбеника и школских свезака: — 43 Земљопис, ркп. уџбеник за гимназију Шушићев (веза 55 и 60), — 44 Катихизис (свештена историја у дијалогу, 6 табака неувезено), — 48 2 листа Толокованиа Декалога, — 51 Вступление в Славјанску граматику (19 табака), — 52 Слова (о Промислу) 13 листа, — 54 Катихизис 1865. г. за 3. и 4. п. гимназије шибенске, — 55 Наука християнска, Милутина Шушића, уч. 2. п. гимн. у Задру 1868, — 59 Устави школски (зелена свеска), — 60 Свештена историја, горњег Шушића, — Катихетика употребителна (40 л.), — 62 Катихизис 1, 2 (о Богу Сину), — 79 pjesме о Божићу,...

Са Шибеником су у уској вези и уџбеници Бованове школе сачувани у Крупи: 277 Граматика за 4. р. 1860 (21 лист), — Численица на 10 страна, — Талијански језик на неколико страна.

Засебан случај представља Кнежевића Саватије Кратки катихизис за православну дјецу у Трсту (српски и талијански) Задар 1884. — Да ли ово није допринос одраћању те дјеце!? — Кад је крајишка власт у Хрватској тражила да се православни катихизис штампа латиницом и говорним језиком, горњокарловачки су се владике одлучно томе противили. — А кад је Петроније Трбојевић у Карловачкој митрополији покушао да православни катихизис преведе на маџарски, да би га српска дјеца лакше разумјела, заувјек је тиме угасио све своје шансе да, мада др теологије, постане владика!

Скрипта Клир. школе има нешто и у Архиву у Задру (в. Врцељ).

Задарска богословија, како је живјела и дјеловала, о том има довољно података и у епархијским шематизмима и у годишњим извјештајима богословије, и у споменици о 25-годишњици њена постојања и дјеловања. А има још у Далмацији свештеника који су били питомци у сјеменишту и студенти у богословији. Њихов би дуг култури Срба у Далмацији био да своја сјећања, барем најфрагментарније побиљеже; то би био драгоцјен материјал и за ту богословију и за стање епархије и свештенства, и за прилике у народу и у интелигенцији далматинских Срба пред Први свјетски рат. — Данас, у времену магнетофона, ничија старачка дрхтава рука не би требала да се замаара писањем, кад се може сачувати живи глас, увјерљиви тон, а тиме и непосредна присност, као одјек за нас прадавних времена прелаза у ово столеће.

По огромној количини, а и прворазредној квалитети својих културних блага СД би заслужила и требала да има неки Институт за прикупљање и обраду грабе о својој култури. Школованих синова својих ~~и~~ довољно, нешто и најстаријих, више средњих, а понајвише младих, па на том не би смјело записати.

Задарска богословија извршила је извјесни преглед свог рада о 25-годишњици, о прослави 1894.

Професор Серафим Калик одржао је тада опширан говор (Извјештај стр. 5—25) и дао историјат тих 25 година, али уз претходни историјат шибенске богословије и рада задарске до њезине реформе 1869. г. — На с. 21—29 дата су имена Бака и наставника 1878/9. г. Затим је показан план реформе 1869. г. А дат је и списак управитеља, наставника и слушаца 1869/70—1893/4.

Извјештаја задарске богословије има доста сачуваних по манастирима. Могао би се можда успоставити читав комплет. Крупа на пр. има под 488 извјештаје од 1878—1908. г. Уз то има под 426 Правила сјеменишта задарског

Посебно је био заслужан за тај завод еп. Стефан Кнежевић.

О том овдје само оно што је рекао др Никодим Милаш о 25-годишњици еп. Стефана: Диван је споменик твоје љубави к просвјети српска дјевојачка школа задарска, којом дарујеш српским породицама мајке. Таквом се школом мало других опћина може похвалити (в. Магазин 1936, 175)... Најдивнији споменик, алем камен је наше сјемениште и богословски завод, што нема ниједна српска епархија као што има Далмација. Унутрашње устројство, васпитање строго православно и чисто српско ставља наше сјемениште на највише и најугледније мјесто. А богословски завод је међу најугледнијима и може у пуној строгости одговарати највишим захтјевима знаности.

Календар Орао 1892. додаје томе да је Стефан Кнежевић створио сјемениште и богословски завод, спремио му образоване и ваљане професоре, дјеловао и сам као врховни надзорник, и оставио му своју библиотеку (о том и на другом мјесту).

»Орао« још додаје: — »Није се повукао себично од свијета да се окори и следи у празном светиничењу, него је живио просто, нелицемјерно«...

За његово вријеме ман. Крупа и Драговић отеше се од извјесне пропасти и синусе новим сјајем.

Помагао је учитеље и ученике да се у корист свога народа изобразе, радио је да се подижу нове српске народне школе, основао је двије просвјетне закладе, стипендије, и закладу за часопис »Истина« за три године.

Кад се спомиње опасност пропасти манастира, то није неки посебан случај. Зна се да је и Крка, и то у времену између ратова, била доспјела у тешку материјалну ситуацију, а послје овог рата се сама од и по благочестију народа помогла. — А како се манастир доводи до пропасти, о том је дао Матавуљ приказ из Фрушке горе (Сабрана дјела 6, Бгд 1934, г. 392—421)!

Допуну стања задарске богословије даје и једна црта из живота Митрофана Шевића. Спахијско дијете из Новог Сада, свршени гимназиста, правник и богослов, неочекивано одлази у калуђере у Далмацију, гдје је 1880—1892. професор и ректор задарске богословије. Предаје догматику, моралку и омилитику. Од свог претходника, познатог црквеног писца Јована Бороте, дознаје да се догматика у Задру предаје уз помоћ учбеника руских Макарија, Филарета и Антонија, католичких неких и протестантских неких, а слично и моралка и катихетика в. Гласник СПЦ 1870. г.). Сам он преводи Православно исповиједање Петра Могила и Макаријеву чувену Догматику.

У задарској богословији раде тада Милаш, Јован Вучковић, Шевић и, за појање, Тома Алагић, све познати црквени дјелатељи до Првог рата. Завод је тада био на завидној висини, школа добро организирана, ђелов за пријем 8 разреда гимназије. — Изненада као што је дошао, Шевић напушта Задар кад је Георгије Бранковић изабран за патријарха!

О културном степену задарских богослова свједочи и то што су они у доба народног препорода у Далмацији били покренули свој часопис »Првенац«, 1865. г.

О том листу и посебно о његовом уреднику Илији Беари топло говори Матавуљ у својим Биљешкама (СКЗ 290). Беара је лик, доста чест код Срба још из 18. в., као да није овога свијета, депласиран, стран стварности, сав у критици према околини, дакле као неки боем, каквих је код нас било читавих низова, међу њима и Јоаким Вујић, па и Мушички, Зелић, бројни калуђери скиталице, путујући магистри, или пасионирани путници, као неки тражиоци...

О баџима задарске богословије у вријеме народног препорода у Далмацији дао је приказ Стеван Роца (Весник 338/1963). Роца наводи како је уочи препорода (др Алекс. Митровић) народном језику било мјеста само у православним црквама, код православног свештенства и у православним породицама. — »Народ« Сплит 1888. каже слично: — Срби су нам свуда били изгледом што се тиче употребе народног језика, — по ријечима Динка Политеа. — Додаје: — Још нам је нешто припознати: српска православна црква чува, гоји и топла у народу српско чувство; знала се стопити некако са српским животом, са српским тежњама...

У препороду, кад је све било прожето слогом, братством, љубављу и јединством, — учествују и задарски богослови. — Сарадник Првенца Теодор Новаковић (умро као прота у Книнском Пољу 1919) пјева у Првенцу пјесме патриотске, али и социјалне; на пр. о далматинском тежаку. Други сарадник Јован Накићеновић, с девет предака свештеника, даје пјесму »На дан Св. Саве« 1867, штампану и у Првенцу и у Народном листу у Задру. Од њега, наводи С. Роца, постоји у Академији рукопис о Книнској крајини!?

У вези с богословијама у Далмацији даје се сада још неколико података из епархијских шематизама.

Шематизам 1840. г. наводи ове професоре: Атанасије Чурлић, Никола Вуиновић, Методије Миланковић, Теофан Стефановић, Јован Чокрљан. — Бака је било у 1. р. 5, 2. р. 5, 3. р. 3, 4. р. 5, 5. р. 7 свршених 2. — А у манастирима Бака: Крупа 2, Крка 6, Драговић 3. — Свега 27 клирика и 11 манастирских.

Шематизам 1850. даје податке о клир. заводу у Задру.

Управитељ Јеротеј Мугибарић; 5 учитеља: Никола Вуиновић, Герасим Петрановић, Киријан Стануловић, Атанасије Чурлић, Јован Шушић. — Питомца (клирика) свега 48, и то припремни разред 9, 1. р. 4, 2. р. 7, 3. р. 15, 4. р. 8, 5. р. 5. — Рукоположених 1849. г. 3.

Шематизам 1912. г. наводи међу питомцима у сјеменишту у 7. р. Мандића Јакова, Пространа Стевана, Рашковића Душана, Стојанца Мирка. — У богословији међу осталима: 4. р. Матић Лазар, 3. р. Врцељ Љубомир, Доброта Урош, Магуд Божидар, 2. г. Булован Илија, Вујатовић Мирко, 1. г. Арамбасић Душан, Јелача Миливој. — Професори задарске богословије: Никанор Ракетић за НЗ, цсл, грчки; Серафим Калик за ц. ист., право; Јеротеј Цветић за паст., лит., омил., педаг., метод.; Милош Парента за осн. бог., догм., мор., катих., пој., типик; др Иринеј Калик за археол., јевр., СтЗ, хермен., библиј. пов.

Богословију има Далмација и сада, последије прекида од преко 40 година, јер се задарска угасила последије Првог рата доласком Талијана.

Заључком Архиепископског сабора од 1964. г. основана је у ман. Крки двогодишња богословија и расписан конкурс за упис, а 13. и 14. септ. и свечано отворена. Да се, последије некадашње задарске богословије и старе сремско-карловачке, са гимназијом (најмање шест разреда или матура) и четири године високог богословског студија, или последије међу-

ратних богословија са четири гимназије и 4—6 година студија, — сада, у временима све већих и големих захтјева за школовањем, — отвори двогодишња богословија с претходним 8-годишњим школовањем, — то се могло учинити само као пролазна мјера у времену тешке кризе цркве у свештеничком подмлатку. То се видјело и из одредбе 1966. да свршени баци двогод. богословије могу наставити 3. разред, а и из одлуке 1967. г. да се у Крки отвори 5-год. богословија, која тамо све плодније ради.

Да би се одала достојна успомена давним просвјетним настојањима, одржана је 1966. г. прослава 350-годишњице прве богословије у ман. Крки. Крку тада походи и Њ. Св. наш патријарх Герман. — А овим је постигнуто и друго, да се садашњој богословији подијели угледно мјесто у нашем црквеном школству, а тиме и обавеза да то мјесто чува и оправдава.

Овим су, могло би се рећи, уклоњени поводи сумња код свештенства у оправданост отварања двогодишње богословије. А да би свештенство као непосредно заинтересовано имало и права и дужности да судјелује у просвјетно-школској политици своје цркве, без повреде права наше јерархије, о том, надамо се, нико не сумња. Јер свештенство је најнепосреднија богата ризница духовничких и пастирских искустава, свагда на расположењу надлежнима с подацима, предлозима, мишљењима и савјетима — како када потреба укаже.

Неки подаци о Богословији ман. Крке

Управа и наставници (редом по годинама дјеловања):

	1965.	1966.	1967.	1968.	1969.	1970.
Мрба Николај	+	+	+	+	+	+
Радосављевић Артемије	+	+	+			
Видаковић Љубинко		+	+	+	+	+
Малетић Стефан	+	+	+	+	+	+
Трифунковић Лаврентије	+	+				
Павловић Јован			+	+	+	+
Јанковић Милан			+			
Андровић Марко			+	+	+	+
Чутурилов Велимир			+	+		
Стојановић Слободан				+	+	
Марић Живорад				+		
Богдановић Милан					+	+
Стефановић Душан					+	+
Пантић Марко					+	+
Самуилов Обрад					+	+
Дубравац Крстан						+
Економ:						
Малетић Стефан	+	+	+	+	+	
Шкрбић Никола						+
Број бака		74	110	151	144	143

Статистика богословије у ман. Крки

Школска година	Број ученика (свега)	Број ученика који су завршили школу	
1964/65	24	—	
1965/66	41	21	
1966/67	72	16	
1967/68	108	13	
1968/69	141	20	
1969/70	140	15	
1970/71	130	28	

Богословија ман. Крке, прво двогодишња, прорадила је 1966. г. као пуна, петоразредна. Тако је ове године завршило, сазрело, прво коло богослова. О свечаности, одржаној овим поводом, написао је наставник игуман Стефан Малетић исцрпан чланак под лијепим насловом: »Првенци нам одоше« (Православље 104—7, 29. јула 1871, с. 14). — Слика уз тај чланак даје уз лик Њ. Пр. Еп. Г. Стефана 10 ликова наставника, а засебно се нижу у медаљонима 29 свршених богослова. Све је вјештачки украшено орнаментима, текстовима и сликом ман. Крке. Добронамјерни пожелатељ може овом напретку православља код Срба само да се од срца прикључи са, завршно: »Сретан вам пут, првенци! »...

Милан Радека

ДЈЕЛО

ДУШАНА БЕРИЋА

Душан Берић није први, а на жалост ни посљедњи наш човјек коме живот мине у вегетирању на рубу стварности: крајње трудољубив живот с низом плодова, зрно до зрна, али без погаче, без довољно осигурања од стране друштва да би могао пуним својим замахом плодове пружати. Ово доказује већ ток његова живота.

Рођен је у Задру 1920. г. од оца Петра Берића, далматинског тежака из Варивода (код Беврсака у Буковици). Петар је за крухом прешао у Задар и тамо се, као радник, оженио Матијом Вањак, родом из Сукошана. Од њихових десетеро дјеце остаде једино Душан и сестра му Драгиња. Кад је Задар потпао под Италију, породица ускоро прелази у Сплит 1925. г. Ту дјечак свршава 1930. г. основну школу. Затим однекуд доспијева за годину дана у Сарајево у гимназију, али друге године наставља у Сплиту. Тада се већ у листу подмлатка Јадранске страже јавља са двије пјесме. — Богословију (Цетиње, Сарајево) свршава 1940. г. Уписује се на факултет, али долази рат. — Већ године 1938. јавио се у сплитском листу »Ново доба« чланком о књизи Флацијуса; то му је почетак радног пута. Како је, у ратним опасностима и оскудици проводио године уз родитеље у Сплиту, сувишно је спомињати. — У јесен 1944. г. налази се у 26. дивизији.

Послије рата, г. 1945. ради прво у гимназији у Сплиту, али убрзо доспијева у Вргорац! Затим је, за неко вријеме, добио дужност управника библиотеке Паравиа у Задру, одакле је премјештен у градску библиоте-

ку у Сплит. — Неко вријеме води антикваријат у Сплиту. — Успут дипломира на Високој педагошкој школи (1953. г.). Смирује се, пребациван »по потреби службе« амо тамо, коначно као библиотекар ВПШ у Сплиту.

Што је могао Берић као интелектуални пролетер нашег времена урадити у тако неповољним и шареним приликама, без икаквих дотација, а уз редован службенички посао, и то у самих 46 година живота (умро 19. апр. 1966. у Сплиту) или двадесетак година рада, протканог тешком болешћу! Душан Берић показује својим дјелом да се, уз вољу, мар и рад, може и тако много постићи.

Библиографија радова што је Берић врло пажљиво израдио, показује на 46 страна 8 штампаних радова, књига и брошура, 272 расправе, чланка и критике, 10 пријевода, а уз то сарадњу на 10 изложба и поврх свега још 29 разних друштвених функција. Дакле, преко 300 »поена«, све то уз редовно вршење службеничких дужности и уз дуготрајну тешку болест!

Распон рада Душана Берића иде од Српске академије до Матице хрватске, од издања Музеја града Сплита и Конзерваторског завода у Сплиту до Института Југославенске академије у Задру и у Дубровнику, до издања Школског вјесника и до Прилога за књижевност у Београду, до Српске ријечи у Загребу и до листа »Република« у Београду.

Из Берићеве врло обимне библиографије оваје природно улази оно што се односи на Србе и православље у сјеверној Далмацији, а наводи се ниже:

- »Братство Илирическо« у Трсту, Република, Бгд 1948, бр. 143.
  - Нов допринос о Доситеју Обрадовићу у Далмацији, Вјесник ... 52, Сплит, 1949, Крка 312,
  - Српска дјевојачка школа у Задру, Српска ријеч, Згб, 1950, бр. 313,
  - Неколико икона бокељских сликара Димитријевића-Рафајловића, Прил. пов. умјет. у Далмацији, Сплит, 1955, 282—299,
  - Два рада из Берићеве књиге: Из књижевне прошлости Далмације (13 радова), изд. Матица хрватска, Сплит 1956 (с биљешком о писцу):
  - Илија Беара и »Првенац«, г. 111—121 (о Илији Беари в. Матавуљ, Биљешке једног писца, СКЗ 290),
  - Похара висовачког самостана, с. 137—145.
  - Православни самостан св. Венеранде у Хвару, Билтен хистор. архива Комуне хрватске, 1, 1959, 6,
  - Црква св. Илије у Задру, у књизи Прилози повијести умјетности у Далмацији, Конзерваторски завод у Сплиту, 11, 1959, с. 136—163 (с литературом о предмету),
  - Записи попа Силвестра из Ислама средином 18. в., Прилози за књижевност, Бгд 1962, 158—166,
  - Школство Шибеника и његове околице у прошлости (1412—1921), Школски вјесник 1963/4, Сплит 1964, 21; ту о школству код Срба г. 11—14, 17, 21, 27—29, 33—38, 44.
  - Једна српска библиотека на Приморју (ЦО Шибеник), Српска ријеч, Згб бр. 300/1959.
  - Три верзије о постанку манастира Крке, Српска ријеч, Згб бр. 351; с одговором на овај чланак игумана Никодима Опачића у броју 358.
- Посебно треба споменути да је Берић почео неке ствари обрађивати. Из његових објављених списа види се на пр. да је канио још опширније обрадити школство код Срба у СД. А радио је и на прикупљању података о старим антиминсима.

Сигурно, какав је он уређан и састематичан био, да о свему што је радио у његовој оставштини мора бити потпуно сређених биљешака и концепата.

Тако је Душан Берић још увијек обећање за културу код Срба у СД.

Свакако најприкладнији, можда једини некролог Берићу дат је у едицији »Питање историје Славена«, 2, 1966, г. 294—5 у издању државног универзитета у Вороњежу у Русији:

»Берић, жртва дуготрајне болести, познати је далматински историк, књижевник и књигознанац, одушевљени истраживач и врло марни радбеник библиотека и архива с разноврсним и широким кругом занимања. Вороњежу је слао десетак година своје радове и тиме његовао руско-југославенске културне везе. Ми ћемо га трајно спомињати као сусретљивог човјека и неуморног истраживача«, — завршавају ову комеморацију Н. П. Мананчикова и А. Е. Москаленко.

Два етничка процеса у Далмацији

Као што постоје знатне разлике између Јадранског приморја и његова залеђа, у погледу климе, вегетације и начина живота, тако је између њих, од почетка историјских времена, постојао етнографски и културни антагонизам: народи високе цивилизације (Грци, Римљани, Млечки) насељавали су обале, а у залеђу су становала патријархална племена (Илири и Србо-Хрвати). Тај се антагонизам одржао кроз сва историјска времена све до динарско-балканских миграција турског и млетачког доба. Тек су ове јаке миграције и многобројно и снажно динарско становништво били у стању да промене етнографски карактер Далматинског приморја, нарочито градова. То је можда најзначајнији етнички процес у нашем народу — словенизирање Јадранског приморја и његових градова.

Динарски су се досељеници, за време млетачке владавине, у масама насељавали по градовима, нарочито пред навалом Турака, а и из економских узрока. Услед тога је наступио у једно доба моменат етнографске засићености, кад романско или италијанско становништво није више могло асимиловати досељене Словене: нови досељеници су се одржавали као Словени; а стари, унеколико већ поталијањени, почели су се враћати Словенству. Смисао етничког процеса се мења; место ранијег италијанизирања Словена, наступило је конзервирање Словена, па чак овде-онде и словенизирање Италијана. Тај критички тренутак засићености наступио је, изгледа, првих десетина 19. века. Од тога доба могло је почети културно и национално буђење Словенства у Далмацији. Као што је познато, оно је настало после шездесетих година 19. века. Културно буђење је, дакле, као и словенизирање далматинских градова, последица етничког и етно-биолошког процеса, који се развио услед оних снажних динарских миграција; а затим су оба процеса учинила да настане данашње стање. — Далмација је етнографски најчистија јужнословенска земља, поред Босне и Херцеговине, и Србије.

Али су миграције донеле још један резултат: смену средњовековног словенског становништва, које се у Далмацији населило за време сеобе народа, новим, динарско-балканским становништвом, које се ту доселило у млетачко и турско доба; уз то је ишло и преобраћање православних у католике, и на тај начин етничко изједначавање становништва ових двеју конфесија уколико је међу њима било етничких разлика. Јер, иако је средњовековно и новодосељено становништво било, у основи, један народ, међу њима су ипак постојале разлике. Можда је било чак и антрополошких разлика; оне би се могле прецизно утврдити детаљним антрополошким студијама досељенога становништва на далматинском копну

и старог становништва на јадранским отоцима. Досељено је становништво било знатним делом сточарско, и оно је, живећи по динарским планинама, асимиловало највише романизованих Илира. Вековима је оно становало под дружчијим приликама него становништво приморја; далеко од мора, на већим висинама, под оштријом климом, дружчијим начином живота и исхране. Између досељеног динарско-балканског и старог приморског становништва морале су постојати знатно веће разлике него између данашњег далматинског становништва с једне стране и Босанаца и Херцеговаца с друге стране; досељеници су били несумњиво примитивнији, сировији, и јамачно снажнији но старо далматинско становништво. Даље, они су довели у Далмацију босанске, захумске, и рашке историјске традиције и обичаје.

СКЗ 201/1927. с. 42—4 или СКЗ 394/1965. с. 239—340. Види и Цвијићев чланак »Далмација, СКЗ 201/1927. с. 94—99. СКЗ 201/1927, ц. 94—99: Д а л м а ц и ј а

(Изостављено о приморју гдје Срба има врло мало).

... Изнад приморске медитеранске зоне виде се голи и кршни грени који с мора очајно изгледају. Али у ствари нису само такви. Кад се у њих уђе, наиђе се и на питоме красне увале и поља махом и добро обрађена и густо насељена. ... И док у приморју и у кршком карсту станују махом потпуно исти људи, ипак су међу њима знатне разлике: више питомине, духовне и моралне гипкости и благих нарави у приморју, а више оштрине, снаге и смелости у карсном залеђу.

Даље се овде врло јасно види утицај оскудице земљишта за обрађивање на људе. Нема поља и природних њива Свако и најмање земљиште за обрађивање људи су створили крчењем. Они крче кречњак као код нас шуме. Крчењем направе мале равни. Наносе у њих црвеницу, плодну карсну земљу и терасирају их сувомеђинама и подзидима. Ипак их бујице сваке године разоравају. Морају их зато непрекидно дограђивати и изнова градити. Услед овога људи се навикну на пажљив и врло тежак рад, а и нато да буду с малим задовољни. — Али таква средина натерује људе и на исељивање.

Загора је дуже време стајала под Турцима.

То је област ускока и хајдука. У њој често није било села већ расту- рених кућа од сухозидина, сламом покривених. Народ се некад бавио искључиво о сточарству. Сав народ би је уједначен, све сами сељаци. Доцније је створен нарочити ред људи од оних који су се одликовали у рату с Турцима. То су у народним песмама помињани сердари, одликовани од Млетака.

(Овим Цвијићевим текстом о Далмацији нису обухваћене области Котара, Буковице, Петрова поља, Косова, Книнске и Врличке крајине, гдје има више питомине, плодних поља и обрађене земље, мада је тип човјека подједнак. А управо у тим подручјима је већина далматинских Срба.)

Давнине гласи

У првом вијеку послѣ Христа римски земљописац Плиније помиње Србе код Кавказа и Азовскога мора. Затим се ово име јавља између Дњепра, Висле и Карпата, а потом још више у данашњој Саксонској и око ње. Тако се Срби помичу постепено из Азије ка европском Западу.

Карло Велики, владар западне Европе готово педесет година (768—814), покорио Саксонце, завладао је и неким српским земљама које су Саксонци раније задобили, али је већи дио Срба око ријека Сале и Лабе остао ван граница Карлове државе у својим кнежевинама.

Ове Србе у Европи први пут биљежи Вибѣје у шестом вијеку послѣ Христа, и то у данашњој њемачкој области Анхалту, гдје је град Цербст, тада Сербиште, био средиште једне српске државице. И град Мишно, данашњи Мајсен чувен због порцелана, био је тада српски. Изгледа да су се Срби тада ширили на дугом простору између јужних токова Лабе и Висле.

У седмом вијеку франачки летописац Фредегар помиње Дрвана, једног између српских кнежева, који је око године 623. ослободио своју земљу од Франака и придружио се Саму, оснивачу велике словенске државе.

Прокопије у шестом вијеку биљежи каква је вјера тих старих Словена: »Вјерују да постоји само један Бог, творац грома; да је једини господар свега и приноси му говеда и остале жртве. Кад им је смрт близу од болести или у рату, завјетују се ако се спасу да ће одмах жртвовати за душу Богу и спасавши се жртвују како су обећали и вјерују да су откупили спасење своје том жртвом. Штују уз то и ријеке и нимфе (виле) и жртвују им свима и пророкују по тим жртвама«.

У то вријеме један дио Срба сели се на југ; биће да се тада мијешају са словенским племенима која су тамо раније стигла као суборци Авара, те у савезу са њима побјеђују Аваре. Цар (913—959) и писац Константин Порфирогенит казује да су Срби допрли овамо у доба цара Ираклија кад су Цариград опседали Авари са Словенима из Европе, а Персијанци из Азије (626), али примјећује да још и тада, у његово вријеме, кнежеви захумски, а то је данас Херцеговина, знају за своје рођаке владоце на сјеверу.

Овај исти цар, Константин Порфирогенит, каже да »Хрватка« земља почиње од ријеке »Центине« (то јест данашње Цетине, нешто источније од Сплита код Омиша) и да се простире све до Истре. Код ријеке Цетине и Лијевна граничи се са »земљом Серблијом«. У оно вријеме

Срби нису били јединствена држава, него су се дијелили на племена и кнежевине (жупаније). За данашње Херцеговце и Пељешац цар каже: »Захумци што сад тамо станују Срби су, потомци оног владара што је помагао цару Ираклију... Род Михаила Вишевића, владара захумског, дошао је од некрштених становника око ријеке Висле«. »Тербунјати« и »Каналити« (Требињани и Конављани), такође по овоме цару, потичу »од некрштених Срба«. То исто каже и о Неретљанима: »И ови пагани потичу од некрштених Срба, од оног владара што побјеже Ираклију«.

Потпавши под Нијемце, Срби на сјеверу се претопише у њих, али је отпор дуго трајао. Срби су се жестоко и вјековима опирали Сасима, француској власти и другим народима, чак и кад их се знатан дио, можда већина, иселио на југ. Данас их има још стотињак хиљада који говоре српски, а многе ријеке, планине и насеља у Њемачкој имају исте називе као у нас, јер су Срби дошавши на југ донијели имена из раније постојбине. (И сад, на примјер, постоје тамо мјесташца Добри Луг, Каменц, Рибниц...)

Јесу ли ови Срби, данас Лужички, сродни или у давнини исти са Србима на Балкану, то се не зна сигурно. По језику би изгледало да нису.

II

Не зна се поријекло и значење нашему имену. Има много претпоставки. Неки доказују да значи сродник, други »суработник«, друг у работи, себар; трећи тврде да је настало из лезгијске ријечи сер — човјек; четврти је доводе са рјечју себар у којој понеко мисли да је у ствари испречетан облик (метатеза) ријечи Серб.

Први српско име доводе из најдревније старине; други тврдећи да је настало из ријечи сер — човјек и серби — људи, закључују да нам име уствари значи »множину људи или народ«, као што би и Хорвати, Хрвати дошло од источњачке, ваљда аварске ријечи хората, хорута, која се ријеч сачувала и данас у бугарском (хората — људи). Данашњи кавкаски Анти који говоре лезгијски, остатак су, ваљда, оних Анта који су били у дугој вези и симбиози са источним Словенима, па доиста може бити да је једно антско племе именом српско нека словенска племена организовало у државице, а затим утопивши се у њих оставило им име. Као германски Французима, а нормански Руси и монголски Бугари Словенима. Кад већ размишљамо, овдје треба поменути да су се можда српска племена већ на сјеверу раздвојила, па их је било и на Лаби и на Висли, те су она на Лаби остала на сјеверу, а она са Висле отишла на југ? Разумије се, да су сва ова нагађања о имену Срба и Хрвата засад само занимљиве хипотезе. — У старо вријеме у нашем језику није било ријечи Србија. Само су нас странци тако звали: Servia, Surbia, Serbia, па нам је од њих дошао тај облик са латинским и грчким наставком — ија. Ми смо своју отаџбину називали најприје »Србје«, па нешто доцније »Србље«. То је дуго била збирна именица, попут ријечи лисје, лишће, и значила је Српство, Срби укупно, а кад се развило ратарство и дотадањи ловци и сточари привезали се за земљу, почели су се употребљавати и називи Српска земља, као Бугарска, Лешка (Пољска), Чешка (земља) и томе подобно.

Наши стари владари називали су се Краљ Србљем, Господин Србљем и слично, тј. владар Србљу, српству, а тек се касније од појма збирне именице пренио на појам плурала, па је »Краљ Србљем« значио »Краљ Србима«, а »Србље« множина — Србљи или Срби.

Наводећи Порфирогенита, човјека веома учена који је као цар могао имати поуздане податке, ми нисмо тиме хтјели рећи да је **распоред** Срба и Хрвата и данас као у његово доба. Прошло је више од хиљаду година од његових ријечи; за то вријеме су се сви народи **измијенили**, па и наш.

У старој хрватској држави зна се да су латински бискупи из приморских градова потискивали славенску службу и азбуку (и глаголицу и ћирилицу). Али се глаголица заједно са славенским богослужењем одржала у сјевернијим приморским странама све до недавна. А ћирилицом су се исто тако дуго служили и босански фрањевци у својим књигама босанчицом. — А како се развијала хрватска књижевност, чакавска, кајкавска и штокавска, вриједи прочитати Кратку граматику хрватско-српског књижевног језика за странце, коју је књигу написао најбољи живи хрватски лингвист, сада професор у Бечу, др Јосип Хам, а издала Школска књига у Загребу 1967. г.

То је једна страна оних процеса који су измијенили мапу Константина Порфирогенита.

С друге стране сеобама под притиском Турака православни елеменат распростире се према сјеверозападу на области у којима данас има Срба (Славонија, Хрватска, посебно Банија, Кордун, Лика, а онда и Далмација; да се не узима у обзир и Угарска (Војводина). — Тада, кад више нема трага српске државе, обновљена патријаршија Соколовића (1557) обухвата сва српска православна насеља све до сјевера и запада Угарске, а посебно и области хрватске, као што свједоче на пр. манастир Ораховица у Славонији, Лепавина у Хрватској (ужој), Рмањ на Унцу, а посебно три далматинска манастира.

— 0 —

ПОД ВЕЛЕБИТОМ

Ту, под Велебитом, снага буја жива,
Код Новог Косова и Котара Равни',
Гдје су Крупа, Крка, Драговић — све славни
Манастири српски. Ко три силна дива

Сваки од њих вјечност у камену снови,
Ал' и увјек будни од времена давни'
Сваки чува благо што се овдје скрива:
Вјеру, глас гусала, наук православни.

Кад мјесец изрони из Јадранског Мора
Бљесну им крстови преко свију гора
Па сјај њихов брже и од муње стиже

Тамо гдје се тамјан древна Хиландара
И пјесма мрамора, Студеница стара,
И бол Грачанице у небеса диже.

Божидар Ковачевић

Биљешке о називу „Влах“

1

Хрватски историчар Радослав Лопашећ каже да је у Хрватској одувек било народа који носи назив „влах“.

Овдје се о том најприје наводе неки подаци из 14. и 15. в.

Бан Младен Шубић води борбе уз помоћ Влаха (1320. и 1322). Кнезови Курјаковићи и Нелипићи, иначе робаци, отимљу се о влашке катуне у Лици и Крбави (1344). Задар се (1352) служи Власима за транспорт робе. Шибеник, Трогир и Сењ туже се (1357, 1361, 1388) на насиља Влаха кад са стадима силазе с планина да презиме крај мора.

Концем 14. в. има Влаха по планинама све до Капеле и по Истри. — Власи се тада спомињу у Хрватској и као посебно издвојена заједница „читава краљевина Хрватска и Власи који у њој постоје“.

Краљ Сигисмунд 1398. г. користи се њима у ратне сврхе, као стријелцима. — А кад је бан Никола Франкопан дао краљу у зајам 25000 златних форинти, добио је у залог више градова и Влахе у Хрватској. — Г. 1412. исти краљ дозвољава Нелипићима да располажу свим Хрватима и Власима од Омиша до Звониграда; то се спомиње и 1434. г. — Г. 1431. и 1435. он дарује Франкопанима имања око Уне, гдје је било Влаха чобана, али пољодјелаца, који живе по својим посебним законима.

Власи у Лици дају познато јамство (1433) да неће дирати имања цркве св. Ивана у Гори (Велебиту) изнад Метка.

Г. 1436. Ханж Франкопан, зет посљедњег Нелипића, признаје у документу ћирилицом Власима катунарима њихове „лочтене и добре и праве навадне законе“.

А краљ Матија 1463. г. поклања Ивану Чубретићу Влахе из Босне од рода Тулића, насељене око Врлике.

Код Кегал-града на Зрмањи имају Кеглевићи 1486/7. г. спорове око земље с неким Власима.

У Истри спомињу се Власи Ђићи око 1463. г. као поданици Франкопана.

Кад се чита да је краљ Матија Влахе у Лици 1481. г. ослободио од плаћања црквене десетине, питање је да то није било зато што су они били од друге вјере!

Но кад се 1504. г. спомињу Власи сторачи код Книна, Обровца, Врлике и Цетине, а мало касније и око Гламоча, Унца и Срба, то је већ нов појав, јер се сад надовезују сеобе као што је била она кад су Срби или Рашани, — према документу из 1538. г., — дошли баш из тих крајева у Жумберак.

Према досадашњем види се да су хрватски феудалци према Власима поступали као према својим поданицима, али и да су им признавали унутрашњу самоуправу према њиховим властитим старим уредбама. Власи су живјели организовани по својим заједницама, катунима (кантон) и под предвођењем и управом својих старјешина.

Послије ових података о Власима у Хрватској у току 14. и 15. в. да се види што је то било с Власима и откуд назив за Србе — Власи!

2

Познато је да далматински грађани с мора, на пр. Сплићани, све оно становништво копна, — као оне иза Козјака у Загори или на планинској површи према Сињу, — а ти су католици и Хрвати, — називају „влаји“. Како је до тога дошло?

Ту се мора посегнути уназад до времена досељења Славена на Балкан.

Славени досељавају на подручја бившега римског царства, односно Византа. На тим подручјима било је римског, односно романског становништва, већином војних колониста, и становника градова. Али било је и преостатака још старијега илирског и келтског становништва, које је о доласку Славена већ било поромањено, асимилирано.

За то све становништво Славени су усвојили стари германски назив „влах“, што је значило странац, туђинац. — Књижевник Фран Курелац Огулинац називао је и талијански језик влашким! — А хрватски историчар Шишић наводи да су Славени називали Власима и романско становништво приморских градова, дакле и Сплићане!

Преостало романско становништво образовало је у доњем Подунављу посебан народ румуњски са својом државом (Романија) у којој је главна покрајина Влашка. — Но тога романског становништва заостало је и по Балкану, негдје гушће као у источној Србији, — а негдје рјеђе, али посвуда као нека мрежица на простору између Румуњске и Италије. Они се јављају под разним називима: Куцовласи и Аромуни у Македонији, Црни или Моровласи (Морлаци) у Далмацији, Ђићи у Истри, Лахи у Словенији... — Но највећи дио је пословењен, посрбљен или похрваћен.

3

Доласком Славена стари романски елеменат био је изложен сталном славизирању. Тако се Власи у хрватским листинама 14. и 15. већ воде с презименима на -ић. Како су они примали постепено и језик и вјеру и народно име славенске већине, постали су или (дјелом) Хрвати, или (већином) Срби. — Тако се становници села Ердеља код купалишта Лешћа близу Генералског Стола код Карловца називају у документима „Власи католици“. А сењски бискуп Брајковић 1700. г. у попису становништва Лике готово све Буњијевце назива „власи католици“. — С друге стране Ђићи католици из Истре имају своје саплеменике у племену Цицо у Остројину на Кордуну.

Израз „Влахи“ дуго је времена употребљаван као погрдан назив за Србе у Хрватској, као и израз Морлаци за Србе у Далмацији! — А зна се и да су Турци хришћанску бесправну рају називали Власима („Влашад љута“).

Међутим, треба ту уважити још један моменат који ће бити одлучан код употребе назива „Влах“ за славенско становништво. Код доласка Славена старо романско становништво, дакле за Славене туђинци „Власи“, повукло се у великој мјери у планине и тиме од земљорадника постало

номади сточари. Тиме је назив Влах, досад етнички, за Романе, постао социјално-економски; „влах“ је отсад све више номадски сточар.

Као номад тај Влах је лако покретљив. Он живи по планинским пашњацима од Македоније до Истре, организиран у затворене заједнице са својом самоуправом.

У својим стадима ти власи имају сталне резерве хране (месо, млијеко), одјеће (вуна, кожа), обуће (опанци и опута, чарапе), алата, посуђа (мјешине), па чак и музичке инструменте.

Као покретљив елеменат и добри познаваоци планина, стаза и богаза, они су погодни за обнављање транспорта робе. Њихове караване (турме) и они сами као тумари служе трговцима за саобраћај између приморских градова и залеђа. А служиће и Турцима као извиђачи, водичи (калаузи), као пратеће чете које имају да пљачкају нападнута подручја, а и као војни коморције.

4

Нова, велеважна мијена у смислу назива »влах«¹ наступа доласком Турака. Долазак Турака изазвао је узнемирења у становништву, сеобе, миграције, — како каже Цвијић, — од Демир-Капије у Македонији па до Жумберка на граници Словеније.

А највише се то догађа са Србима. Кад су Срби са прадједовских огњишта кренули, самим тим они нису више сељаци-земљорадници; они постају номади-сточари. Тиме и они попримају начин живота романских Влаха, па и они постају „власи“.

У току досељавања у подручја Хрватске јављају се за Србе разни називи: Срби, Рашани, ускоци, пребјези, Турци (јер су наилазили из Турске), хришћани, пизматичи, а и „власи“ иако они нису етнички Власи, него соц. економски номади-сточари, као и романски Власи.

Своје односе у новој средини рјешавали су доселени Срби на разне начине: једним дијелом слично као и Власи романски, тј. уговором са хрватским феудалцима о поштовању њихових домаћих уредаба; или стицањем владарских привилегија, — чега није било код романских Влаха, — и то војно политичке природе (Аустрија и Венеција); или захтјевом да им се опћенито призна њихов посебни статус (као на пр. Влашки статути 1630. г. у Вараждинском генералату). — Ова разноликост је и знак разних прилика у којима су се нашли, али и знак њихове снажљивости и прилагодљивости

Старо је романско, влашко, асимилирано етнички у славенском, али су трагови номадско-сточарског остали до данас. Треба само љети отићи на Велебит, Пљешевцу или Динару, па да се виде сточари са стадима на планинским пашњацима. Треба сићи у Буковицу, па да се види колико је сточарство срасло с бићем човјека, села, привреде све до данас. — А упорност сточарску у тражењу хране, паше, можемо и сад пратити и кроз питому Хрватску у оним стадима оваца која се пробијају све до Словеније, као што су се некад наши преци пробијали до Истре или као што се с Бистре планине у Македонији некад силазило до Солуна и обала мора и продирало пасући све до Мале Азије...

Та је покретљивост и продорност била и важна карактеристика нашег ратовања у Другом рату дуж Динарских планина од Петрове горе и Козаре до Дурмитора.

Према свему излази да је највећи дио народа, званог „власи“ славенски елеменат, хрватски или, понајвише, српски. У том елементу има претопљених, асимилираних од правих Влаха романских, као што је и у њима било старијих елемената келтско-илирске смјесе. — Ту још остаје

много тога да се испита. Доста је изучавао свеуч. проф. др Петар Скок и сам „влах“ из Жумберка; — као, усталом, и знаменити хрватски историчар Тадија Смичиклас! — Доста би материјала могла пружити и презимена, као на пр. Пелеш (чисто романско), или Бакиш, Лабус, Мамула (као да су коријени арапски), итд. А има индиција и по типу људи (маст лица — црнопута, коса тамна, брк вијугав, па — још више — ћуд и нарав).

На крају, укратко, Србин у Хрватској не треба да се намршти кад чује ријеч Влах или Морлак. То њега не треба да смета као неко понижење. То му само казује да је дуго био без дома и огњишта, номадски луталица по планинама. А овај назив као порука за Србе у Хрватској уопће, ствар је васпитања, обзирности, укуса и одгоја...

(О истом в. Милан Радека, Срби и православље у Горњој крајини, Згб 1963, с. 14—15. као и рад истог: Кордун кроз прошлост, Карловац 1964, с. 90—67).

Томазео у одбрану православља

Стара је заблуда ако је неко писао на страном језику да припада и том народу. Марулић, Бошковић, Луцић и други наши славни писци и учењаци писали су на латинском језику и на другим језицима — они припадају оном народу из којег су потекли. Они се ни су никада одрекли своје земље и народа.

Проф. и Др. Радован Самарџић

На најљепшем положају у Шибенику, погледом на шибенски залив, импонирао је величином и умјетношћу споменик Николи Томазеу, који је подигнут 1896. г. иницијативом Шибенчана и прилозима читаве Далмације. Нема га више!

Нестао је споменик Николи Томазеу, чије је „Искрице“ штампала Матица Хрватска 1888. г. и посветила: „Крешмировом граду Шибенику, бисерје његовог великога сина“.

У опширној студији у Матичном издању „Искрице“ о животу и књижевном раду Н. Томазеа, који је написао Иван Милчетић, завршио је: „Томазео остаде код нас заборављен а заслужио је да му се име спомиње у хрватском народу из којег је потицао...“

Да не спомињемо и друге познате књижевнике што су казали о Томазеу, цитираћемо још само двојицу из Далмације: Марка Цара, Србина и Владимира Берињу, Хрвата. Први је у свом напису: „За наше приморје“ (1920). казао: „Томазео је велик научник и pjesник којем се Шибеник, његова отаџбина и цијела Далмација поноси као једним од највећих својих синова“. — Владимир Бериња у „Забавнику“ додатку „Српских новина“ на Крфу (1918). под насловом „Заборављени pjesник“, пише: „Томазео је био наш човек по крви, темпераменту, по бујним својим страстима и човек свих људи, по великим својим слутњама. Ми га зато не требамо заборавити и ако није умро међу нама. Он нам припада као свако наше поштење и страдање, као сјена светаца и јунака наше прошлости.“

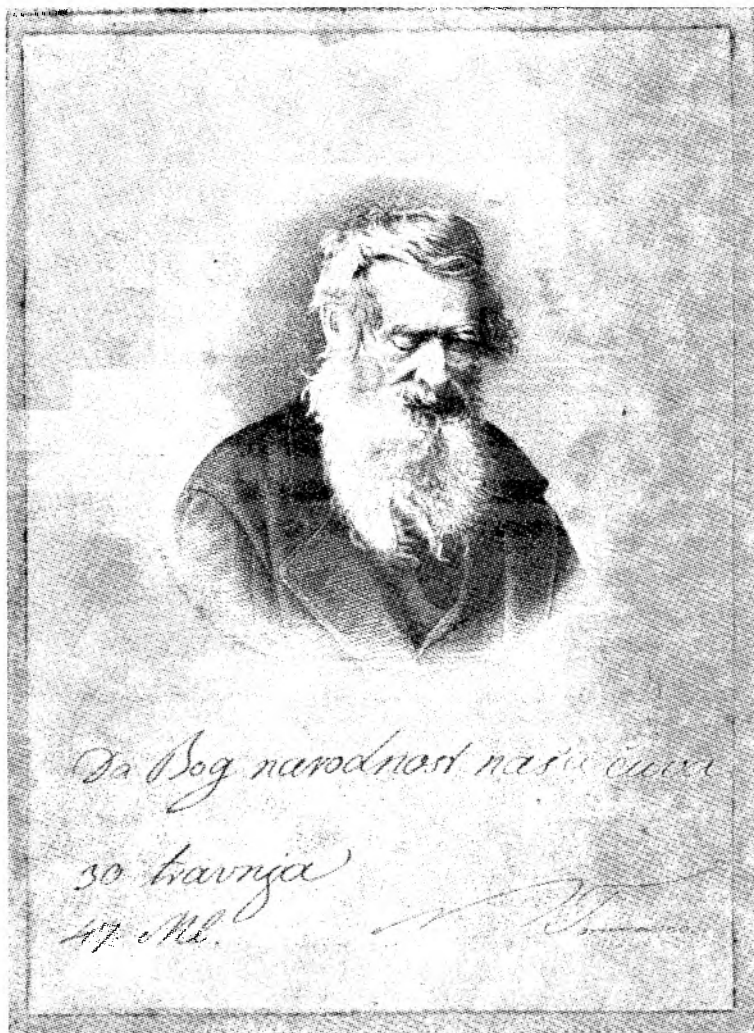
Томазео је био свјестан свог словенског поријекла (дјед досељеник из Италије, мајка породице Кевешки са отока Брача). Напредан по својем убјеђењу, он је 1850. г. писао: „И у мом срцу бије словинска крв; и ја желим славу словинских народа, а оплакујем њихове поразе. Где су страдалици, онде је моја отаџбина; и Бог угњетених, мој је Бог.“

У приказу Кунбертијевог Историјског есеја о револуцијама и независности Србије од 1804. до 1850. (»Essai historique sur revolution et l'indépendance de la Serbie depuis 1804. jusqu'à 1850«) написао је Томазео:

„Али постоји један народ православног обреда који има велике историјске и уједно и пјесничке традиције (историја живи увијек више у народима него у књигама научника), један народ чији говор стоји према словенским дијалектима као тоскански говор према дијалектима италијанским; један народ који нађе самога себе и извојева своја права на народност, прије но што је Грчка напунила Европу својим подвизима... То је Србија. Србија би могла да постане неимар Југословена...“

— оОо —

Вукова слава потакла је Томазеа да сакупља народне пјесме. О Вуку је рекао да је „то човек који је за српски језик и књижевност заслужнији него једна читава академија“.

Никола Томазео

Томазеу је казивао пјесме шибенски тежак Влаче, док их другим не хтједе казивати. Помогли су му у сакупљању Шпиро Поповић, Марко Видовић и Видовићева жена Ана, Буљан из Сиња и други (Шпиро Поповић из Шибеника, сарађивао је у „Даници Илирској“ — помагао Томазеу у дотјеривању и исправљању српско-хрватског језика. М. Видовић, Шибенчанин, превео „Османа“ Гундулићевог на талијански језик, а Ана Видовић, његова супруга, писала је пјесме у народном десетерцу).

Томазео не само што је сакупљао народне пјесме, већ их је преватовао на италијански, особито оне из Вукове збирке о Косову и Краљевићу Марку. Сакупио је преко 300 јуначких и лирских пјесама. Опремљено је било за штампу 1844. године. Кукуљевић и Бабукић су сабирали претплатнике, али без успјеха. Године 1846. понудио је збирку Станку Вразу да је штампа. Доцније је понудио преко једног свог пријатеља да се штампа у Београду. Најпослије је уступио своју збирку народних пјесама Кукуљевићу, а Кукуљевић је предао Матици Хрватској.

У есеју: »*Dei canti del popolo Serbo e Dalmata*« исказао је Томазео оданост и љубав своју према Србији и српском народу:

„Србија, која је била окружена много већим опасностима и потешкоћама, иако може бити мање навикнута ударцима турскога палаша по њена посестрима Грчка — Србија је задивила свијет устајући прва на Балкану, да се бори у свето име отаџбине за крст часни и слободу златну, а у славу Бога и имена свог! Али једна Србија не имадаше никога на својој страни да по свијету телали њене патње и мuku витешку. Немаваше Србија ни трговачког бродовља по сињему мору ни синова трговаца и књижевника да је растурени по цијелој Европи, пред свијетом бране и величају... Србине тужни, имао си за собом само нејасну успомену давно минулих времена а пред собом још нејаснију слику једне далеке будућности. Имао си само своје горе и своје гудауре, своју доброту и своју храброст, имао си Бога и Марка. Е, па нека сте благословени, о ви незнани јунаци, нека си благословена ти безимена сиротињо, која си се у мукaма борила за свима свету отаџбину! Нека је благословена крв коју пролисте за далеку унуџад и браћу своју!... Ваша имена сачуваће се, ако јаки Бог да, у вашим синовима предање о вашем јунаштву, оно ће се сачувати попут ваздуха којим је човјек са свих страна окружен, па ако му и не види облика, он опет зато у њему дише. А ако не на развалинама овог свијета који ће бестрага разлијети вихор столећа, оно ће се ваша имена, ваша дјела и најситније мисли ваше вјечно блистати у царству небеском“ (По преводу Марка Цара из књиге: „Моје симпатије“).

— оОо —

Томазео је пратио будним оком и вјерске прилике у Далмацији, особито у своме родном Шибенику. И ако реван католик, у писму, које је из Венеције управио Папи Пију IX. (11. октобра 1847.) пише о држању аустријских католичких бискупа у Далмацији против тамошњих православних Срба. Упозорује Папу на несретне покусе аустријске владе да поунијати православне у Далмацији, који су покуси 1820. свршили уротом неких Срба против православног шибенског епископа Краљевића (заправо македонског Цинцарина Пачувару, који је касније узео словенско име Краљевић) склона Унији, и убиством пољског унијатског попа, који је зато био послан у Далмацију. Подсјетивши Папу на прогањање православног свештенства са стране владе, Томазео каже: „Ако католици овако поступају, немају права да се туже на зулуме, којима су у Русији подложени.“

Томазео куди католичке бискупе у Далмацији, који, нешто да утоде влади, нешто због неопрезног мара, сматрају „шизматике“ за неизлијечиве душе, те не показују прама њима оне праве милости коју би могли показати. Приговара шибенском бискупу Ивану Брчићу, Задранину, који ниједном од православних Срба, који су га посјетили, није се удостојио да посјету узврати, док је узвратио свима другима, и онима који по положају бијаху мање угледни; а то је Србе увриједило горе од било које директне уврједице. „Ја мислим — наставља Томазео — да би једна ријеч Ваше Светости ту много користила, једна ријеч од оних Ваших срдачних речи, како Ви знате, којом би препоручили бискупима братску сношљивост“. (Петар Касандрић: „Народност Н. Томазеа из његове преписке од 1839—1849.“).

У Томазеовој преписци налази се много трагова о његовој великој љубави према Далмацији и особито о његовој бризи за сеоски народ, за сиротињу. Године 1846. Далмацију је притиснула глад. Он намјењује сиромасима шибенске дијецезе хонорар што је имао примити за књигу тосканских народних пјесама. Пише издавачу: „Штампajte, али уз увјет да ми дате 500 франака, који неће бити награда мојој, него милостиња сиромасима у околици мога роднога града Шибеника у овој гладној години. Ово мало новаца пораздијељено између католичких и православних сељака користило би им више духу него ли тијелу“...

У „Искрицама“ апелује на свештенике: „Ви свећеници, ви имате царство душа, нема на земљи могућности над вашом, само пазите, да ко од вас не изађе из неизмјерног духовног краљевства, и да не баци у прах круну своју. Ви сте посредници између неба и земље, између добрих и злих, између великих и малих... Глас ваш кад се уздигне с олтара к небесима, ваља да заједно уздигне наша срца, и да нам даде право оно племство, које изједначаје све врсте, краља и сиромаша, судије и осуђеног. Сви смо браћа Христова. Неће хаљина на небо него душа.“ За Томазеа је вјера социјална потреба хришћанства.

Никола Томазео родио се у Шибенику 1802. године. Основну школу је завршио у Шибенику, средњу у Сплиту, а универзитет у Падови. Живио је у Италији, гдје је учествовао у њезиним културним, књижевним, политичким и револуционарним покретима за слободу и уједињење Италије. Прогонство, тамница и тешке економске прилике нису могли сломити његов челични карактер. Написао је 250 што већих и што мањих дјела. Био је пјесник, романијер, педагог, филолог, критичар, естетичар, јурналиста, историчар, педагог, филозоф, теолог, коментатор и преводилац — био је енциклопедиста. Најпознатија су му дјела: Општи ријечник италијанског језика; Естетски ријечник и Коментар Дантеове Божанствене Комедије. Његове „Искрице“ — пјесме у прози — на српско-хрватском језику, пуне су јаким мислима и благородних осјећања. У њима рече да „не знаду златна пера онако писати како јаворове гусле гуде“.

Томазео је са Талијанима стварао нову Италију, о Словенима је сањао, мислио и чезнуо. Када је један Талијан 1833. г. у своме писму назвао Славене „ропском и мекушком расом“, Томазео револтиран устао је на одбрану Славена и казао: „Пољска је спасила Европу од Турске поплаве. Вјерско социјални покрет започео је прије у Чешкој него у Њемачкој. Дубровник је имао двије књижевности — словенску и италијанску. Далмација је дала кршћанству св. Јеронима, а човјечанству Марка Поло, који је Коломбу расвјетлио морске путеве. Словенин је Коперник који је Галилеју обиљежио небеске просторије. Италија ће добро поступити у случају рата ако поприми нешто од мекуштва и ропске ћуди словенске. Словене чека велика будућност — наставио је Томазео — ако их мати Европа не заведе и не поквари, они ће јамачно њу обновити.“

Томазео се дописивао са својим суграђанима Др. Божидаром Петровићем и Спиrom Поповићем, те с Људевитом Гајом, Кукуљевићем, Вразом, Бабукићем, дописивао се с Доситејем, Његошем и другима. Обузет елементарном мржњом против Нијемаца, пише Гају 1849. г.: „Ви знате да ја словенско име љубим, ја знам да вам је драга свију народа слобода и част. Можемо се у томе сјединити: Славјани, Талијани и Мађари. Сви-ма је Нијемац непријатељ, оруђе смо његови сви.“

Године 1850. пише једној Рускињи: »Slavo sangue anche a me bate nel cuore« (Славенска крв куца и у мојем срцу). Три године прије ове изјаве, изашла је у Трсту његова књига: »Intorno a cose Dalmatiche e Triestine«, коју је посветио граду Трсту са потписом »Un Slavo«.

У вријеме препорода у Италији (Risorgimento) Томазео се противио да би Далмација постала дијелом уједињене Италије. Већ 1842, издајући у Венецији дјело »Santi proclami«, каже у предговору четврте књиге да Срби, Хрвати, Славонци и Далматинци, који уче три вјере (католичку, православну и ислам) уједине своја растргана уда и да слушају једну вољу. Како је Томазео то себи представљао, показује његова пјесма »Alla Dalmazia«, сјевана око 1845. а штампана први пут тек 1897. у задарском Календару »Dalmatino« — превод из рукописа донио је „Српски глас“ у Задру (бр. 13, год. 1896). У пјесми се Томазео жали на црни удес своје родне земље, која бјеше и српска и турска, млетачка и француска, али још никад ни посве своја, ни посве туђа. Пјесник се нада љепшим данима за ову груду земље, којој он исказује сву болну љубав свога синовљег срца и пророчанским надахнућем, каже: „А љепши дани освануће Далмацији онда кад се чврсто спојио са Србијом, а преко Србије са осталим земљама што још дријемају у турској баруштини, и с којима ће Далмација сачињавати једну вољу...“

Др. Фердо Шишић у књизи „Предратна политика Италије и наста-нак Лондонског пакта“ — издање Поморске библиотеке Јадранске стра-же у Сплиту (Свезак I, год. 1933.) — каже: „Доцније (1860—1861) кад је опет ускрело питање сједињења Далмације с Хрватском, Томазео се до-душе противио томе, но казао је изрично и то, да ако већ Далмација не-треба савеза с Хрватском „још мање јој треба савез с Италијом“, јер „она данас не може да буде прикрпина Италије. А дође ли ипак до сје-дињења с Хрватском, онда има Далмацији у кругу југославенских зема-ља остати нешто од њена засебнога живота“. Томазео је чак желио, да Далмација буде најугледнија у колу словенских сестара и да Аустрија сједини све земље „илирскога приморја“ с Далмацијом као средиштем, а његов Шибеник да тој области буде главним градом! — Томазео је дакле ишао за тим, да оно спорадично талијанство на далматинској оба-ли спасе од потпуне пропасти у нашем народном мору“ — писао је Др. Шишић.

Томазео је умро од срчаног удара 1874. године, сахрањен је у Се-њану близу Фиренце „сјајније него Кавур“.

Задарски „Народни лист“, који је у почетку своје појаве под уре-диштвом Натка Нодила — па и послје — водио полемику са Томазео-м о питању сједињења Далмације са Хрватском, приликом његове смрти исказао му је достојно поштовање. На цијелој првој страни у црном оквиру, писано је: „... Ко из ведрa неба гром, затекла нас поразна ви-јест, да се у вјечност преселио најпрви хрватски велеум, најјукунскији, ваљада, а за цијело најзначајнији писац којим се Италија дичи, жарки списатељ „Искрица“, бесмртни суграђанин наш...“ Даље описује Тома-зеов научни и литерарни рад, па свршава: „Смрт Николе Томазеоа је не-срећа на знаности и умља, а напосе за нашу Далмацију, коју је он од срца љубио и прославио ко милу своју домовину. „Искрице“ Томазео-ве

испириват ће на дуго далматинска срца, охрабрит ће многе на љубав ове наше отаџбине, сретне мајке неумрлих велеума...”

Уз остале написе, налазе се и пјесме Јована Сундечића и Стипана Бузолића. Пјесма Бузолића има 12 строфа, а почиње:

„Ако си икад од срца
Жалила, гусло моја,
Ако је икад икога
Ганула струна твоја,
Сад ти је збиља жалити
Е да се јављ твој
Муњевитом струјом разбјегне
По нашој земљи свој...”

Првог дана мјесеца јуна 1896. изашао је проглас одбора за откриће споменика на италијанском и српско-хрватском језику, потписан од нај-углавнијих грађана Шибеника. У прогласу се позивљу грађани да својим учешћем и вањским знаковима уресе своје куће и тиме искажу почит „свом Великану који је прославио свој град и домовину бесмртним дјелима...” Овом слављу учествовала је и цијела Далмација: преко својих изасланика, брзојавима опћина, друштава и појединаца. Из Сплита су корпоративно дошла сва хрватска друштва: Соко, пјевачко друштво „Звонимир“, народна гласба, Ватрогасци и Напредак. На многобројним плакатима са епиграмима, пјесмама, опажена је и пјесма Силвија Стр. Крањчевића: „Хрватском народу пригодном откривења споменика великом Николи Томазеу, у рођеном му Шибенику”.

Пјесма је сачувана — а споменика нема!

Милан РАДЕКА, Карловац

ПРИЛОЗИ

о споменицима културе код Срба у сјеверној Далмацији

Садржај:

Увод. — Подручје испитивања. — Цркве (грађевине, украси и плоче, метал, дрво, разно). — Иконостаси, иконе и иконописци; слике и сликари; дародавци. — Књиге: србуље, босанчице, папири и увези, српска штампа 1741—, књиге грчке, латинске и латиница, хрватске, руске и црквенославенске, стране разне. — Грађа: личности, мјеста, догађаји, везе, разно. — Извори и литература (уже и шире). — Из литературе. — Цртежи и слике. — Закључно. — Резиме.

Увод

На мисао да се изврши попис споменика културе код Срба у сјеверној Далмацији (СД) дошао је 1949. г. проф. унив. др Радослав М. Грујић као дописни члан Српске академије. — Академија је то прихватила, и тако је десетак година тај посао вршен.

Задатак није била стручна обрада, него само попис (регистровање) и то у првом реду старих књига, Србуља. У току посла показало се да је СД пребогата најразноврснијим споменицима културе код Срба.

Досад се у Далмацији, кад је ријеч о културном благу, мислило о староримском, старокршћанском, старохрватском, па и о млетачком, и то се и испитивало, што старије то више. Сад се показује да постоји на подручјима српским широко и врло плодно поље у ствари готово још нетакнуто или недовољно обрађено. То значи нов, голем задатак за Србе у СД да своју домовину Хрватску и читаву нашу Југославију, — па и свијет, — упознају с културним благом које или стекоше или сами створеше, а у сваком случају очуваше.

Ко ће то сад стручно обрадити и о том водити бригу, то остаје да се види. Академија у Београду водила је бригу о попису. Зато задатак да се стручњацима пружи прилика да регистровано проуче и обраде лежи и на Академији. Али највећи дио тог задатка лежи на самим Србима СД. — А, коначно, ето и нашој Просвјети у Загребу блиставе прилике да, — последице санка од двадесетак година, — коначно начне остваривање свог главног задатка, истакнутог још 1944. г., да одржи и настави континуитет српске културе у Хрватској, да би се та култура уздигла и развила.

У овом раду пружа се слика, на изглед шаролика и разноврсна, а у основи цјеловита и јединствена, о богатству културне грађе коју СД пружа стручњацима. — Испитивања су већ досад показала како у отприлике стотинак локалитета (манастири, цркве, гробља, већа мјеста, библиотеке, музеји, а и приватни домови) готово да нема мјеста гдје се не би могло наћи нешто вриједно пажње. А кад се досад побиљежена грађа још провјери, исправи, допуни, и нова грађа изнађе и прикупи, тек тада ће се у пуноћи моћи видјети чиме све Срби у СД располажу. Тај посао настављања на овај рад задужбински је аманет у првом реду срп. прав. свештеника далматинских, — од најстаријих до најмлађих, — зато што су им ти споменици најближи, на дохват руке.

Поред свих страдања у рату СД је имала срећу да је највећи дио њенога култ. блага остао сачуван. У поређењу са СД сусједно је подручје (Лика, Кордун и Банија) у ствари културна пуштош.

Што је све у СД испитано и побиљежено показује садржај овог рада, ових прилога; али ово су само примјери и неке појединости. Опширније садрже о овом извјештаји који су редовно достављани Акаде-

мији. А постоје и још шире биљешке о свему. — Има нешто грађе и у папирима проф. Грујића из времена док је још и он долазио у СД.

Ако се коме учини да су ови прилози сувопарно набрајање, треба да зна да ово није ни предвиђено да буде забавна лектира. Ово је грађа за полагањане прелиставање и пробирање. Ово је у том погледу као неки приручник за свакога ко жели да приђе упознавању прошлости свог краја, свог села. А ово тиме треба да буде и потицај за даљње прикупљање података.

У сваком случају ови су прилози, иако у распршеним дјелићима, живе ћелијице прошлости народног духа Срба у Далмацији. То се осјети на сваком кораку ако се пође кроз српска села СД. А поготово у три манастира ових крајева.

Подручје испитивања

Регистровање споменика културе код Срба сјеверне Далмације (СД) вршено је на подручју од босанско-личко-далматинске тромеће па низ три ријеке, Зрмању, Крку, и Цетину, према мору.

Према подацима пописа од 1931. г. на том је подручју било близу 90 000 Срба или око 1/5 становништва СД.

По појединим природно заокруженим крајевима стање је било следеће:

— Книнска крајина — Срба 24 250, Хрвата 2 972; прикључно на Петрову пољу однос 6941:20220, те издвојена оаза у Промини 823:5148.

— Цетинска крајина — 7561:7999.

— Буковица — 10320:1171; прикључно долина Зрмање 613:4686.

— Котари Равни — Бенковац 8499:7075, Котари 3686:1390; прикључно Станковац 522:5245, Земуник 259:6423, Нин (Пољница) 380:12830, Новиград (Трибањ) 314:7261.

Према овим подацима српска насеља у СД готово су компактна у Книнској крајини с надовезаним подручјима на Косову и источној страни Петрова поља, те према Динари (Врлика, Драговић) на једну страну, а на другу страну преко Буковице, од Велебита до Крке и Скрадина до Зрмање код Обровца и до Каринског мора, коначно у продужењу на запад до у Котаре Равне око Бенковца. — У овом компактном дијелу Срби се налазе у односу 77834:50653 или са 60%.

Издвојена су мања насеља: Велушић с ону страну Промине, Нос-Калик изнад састава Крке и Чиколе, те у далматинској Загори: Радошић-Убли, Брођанац, Зелово и Шушци у Дициму.

Сасвим су засебно градови: Задар (1931. био под Италијом), Скрадин 7964:5136, Шибеник 2024:35017 и Сплит 1793:41269.

Статистика 1961. г. показује на овом подручју 58% Срба.

Ови се подаци дају овдје једино у том циљу да се бар донекле статистички освијетли подручје испитивања.

Срби СД за које су некад постојали називи „ришћани“, „ркаћи“ (гр-каћи), а и Морлаци (црни Власи), у највећој су мјери исконски примитивни сточари. Гаје највише ситну стоку по Буковици и планинским пашњацима на граници Лике (Велебит) и Босне (Динара). — По рјечним долинама Зрмање и Цетине (Крка тече уским кањоном), по пољима и плодним равницама Котара, по благим брежуљцима на прелазу из Буковице у Котаре, по оно мало кршу отетих њива по Буковици, баве се пољопривредом (кукуруз, жито), виноградарством, воћарством (смокве, бадеми, маслине, трешње, вишње).

Варошког становништва српског нема много. Из реда трговаца потекле су у већим мјестима, а и понеком селу, некад моћне и угледне газдинске куће.

Карактеристично је да су школовани Срби одиграли у СД у свом народу, — ако се упореди с Ликом. — врло велику и позитивну политичку и културну улогу, при чему су видно судјеловала и три манастира.

Радништва је донедавна било сасвим мало, јер су и рударски центри (Сиверић-Промина) и фабрике (Лозовац, Ражине) подале од српских крајева.

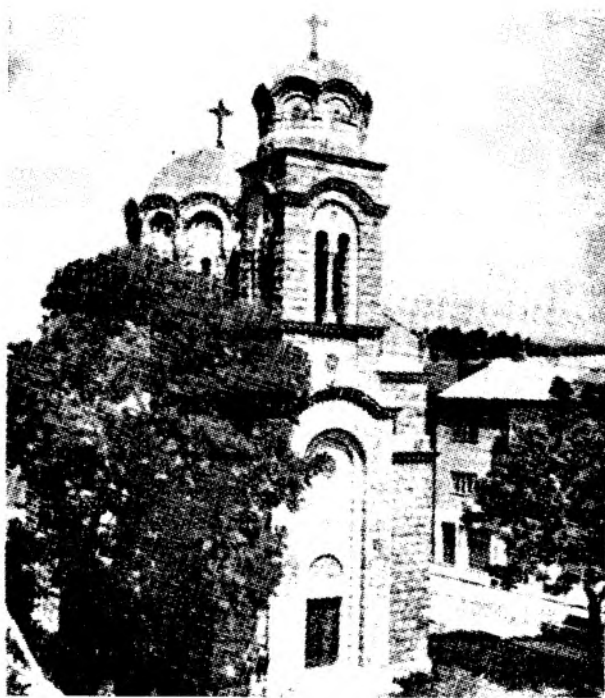
Уопће читаво је српско подручје доста забачено и, према томе, заостало, а и запуштано. Једино се Книн развија у саобраћајни чвор, а до бива и нешто индустрије.

Како су српски културни споменици СД редовно посредно или непосредно везани уз цркву, испитивања су углавном вршена на том подручју. СД припада Далматинској епархији са сједиштем у Шибенику. Поред већ споменутих три манастира улазе ту још 54 парохије. — Тако су испитивања вршена у овим мјестима:

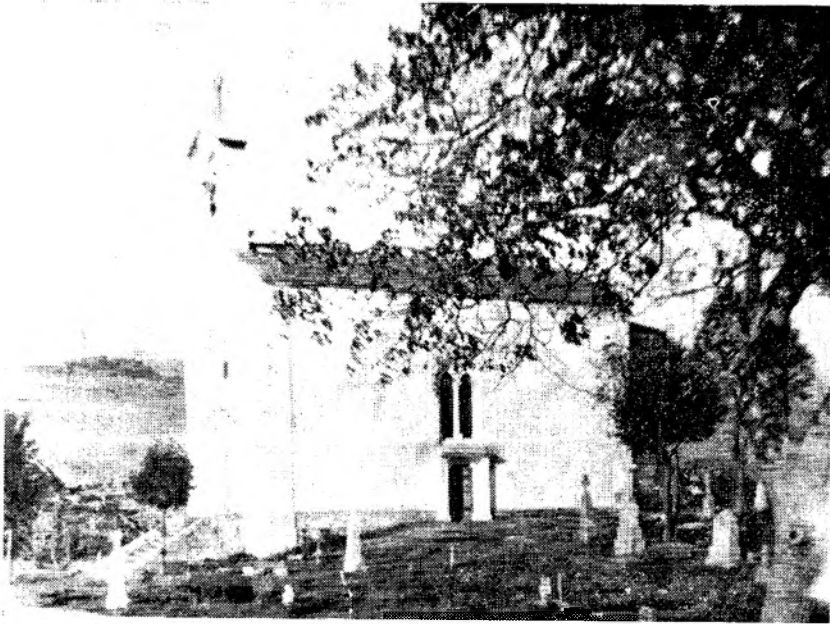
— Баљци, стара црква Рождества св. Јована Крститеља надограђена 1730. г.; — Бенковац, бивша ц. 1590. сад. ц. Рожд. св. Јована Крститеља 1885, недавно обновљена; — Билишани Горњи, Мала Госпојина 1860—65; — Билишани Доњи, ст. ц. Рождества св. Јована Крститеља надограђена 1739, обн. 1874; — Биљане, св. Георгије око 1537; — Биовичино Село, ц. св. Апла Петра и Павла 1524, обн. 1710, сад ц. новија; — Биоград, била кућна капела Успенија Богородице, пред рат били ударени темељи цркве; — Биочић, ц. св. Апла Петра и Павла 1780, обн. 1886—7; — Бискупија, св. Тројица обн. 1577. и 1689; — Бителић, Покров Бце, 1814, обн. 1838; — Бјелина, св. Петка, обн. 1815; — Братишковици, св. Никола 1592, звоник 1893; — Бргуд, св. праведни Лазар, око 1682, обн. 1869; — Брибир, св. Јоаким и Ана, обн. 1574; — Бробанац, св. Апл. Петар и Павао из 18. в., обн. 1805; — Велушић, св. Георгије 1895; — Врбник, св. Никола, око 1675, обн. 1798. и 1945; — Врлика, св. Никола око 1618, звон. 1801; — Голубић, Пренос мошти св. архиђакон Стефана, 1462, надограђ. у 20. в.; — Добропољци, св. Георгије 1724; — Драговић, Мала Госпојина, осн. 1395, ст. ц. обн. 1749. и 1774, новија ц. 1846—67, најновија 1958 (обе старије потопљене језером Перућа), в. Петковић 106; — Дрниш, Успеније Бце 1618, нова ц. 1905; — на гробљу у дрнишком св. Арх. Михаило 1852; — Беврске, св. пророк Илија око 1537; — Ервеник, св. Никола око 1669; — Жагровић, св. Никола око 1537, нова ц. 1891; обн. 1945; — и мала капела у пољу Прљај; — Жегар, св. Георгије, око 1618, сад ц. 1897; — Задар, капела 1433, ц. св. Илије (в. Берић) 1548, 1563, 1573, обн. 1773, 1879, 1945. и недавно (Православље 78/1970); — капеле: Св. Спиридон крај ц. св. Илије 1807, била обн. 1904 (пропала у овом рату), св. Кузман и Дамјан, у болници од 1887, св. Георгије, у тамници од 1859, св. Арх. Михаило, на гробљу 1886, обн. иза 1945; била и капела у еписк. двору до краја Првог рата; — Засиок, Ивањдан 1906, сад потопљена језером Перућа (народ био приправан да је пренесе); — Звјерицац, в. Косово; — Зеленград, св. Апл. Петар и Павао, 1856; — Зелово, св. пророк Илија 1863, 1884, звон. 1935, — Земуник, ц. св. Саве, грађена пред овај рат, недовршена остала; — Ивошевици, Рожд. св. Јована Крст., ст. ц. у рушевинама, нова ратом затечена недовршена, па оштећена, сад у довршењу; — Имотски, Успеније Бце 1722, обн. 1884; — Ислам, св. Георгије 1675; в. и Кашић; — Јагодања, св. Симеон Столпник, из 18. в. обн. 1869 (Шематизам 1925. каже: св. Симеон, краљ српски); — Калик, св. Никола 1896; — Кањани, св. Петка 1782, нова ц. 1888; — Карин, св. Кирик и Јулија (Ђиртовдан) око 1537, звон. 1836; — Кашић, св. пророк Илија 1872; — Кистање, ст. ц. св. Никола око 1536, звон. обновљен послје овог рата; нова ц. св. Кирила и Методија 1890—1; — Книн, Покров Бце (о грађњи 1866. в. Маг. 1867, 144); у рату срушена, сад обнова у довршењу; — Книнско Поље, св. Георгије од 1468; — Кожловац, пред рат започета, сада до-

Доситеј, Првенац

Книн — обновљена црква осв. 19. IX 1971.

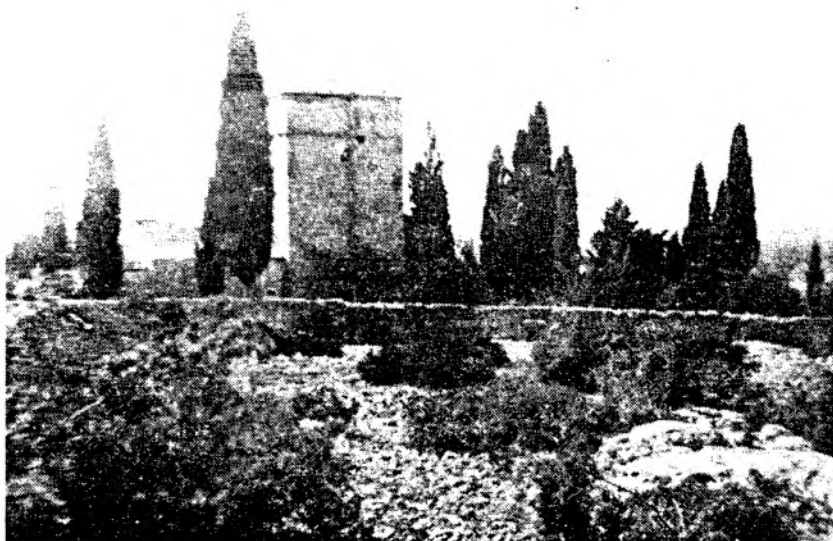

Жегар

Кистање: ст. црква св. Николе

Мирање

Јагодња

вршена св. Недјеља (Мисионар 6/1966); — Коларине, св. Петка 1682; — Коњеврате, св. Димитрије 1864; — Косово, св. цар Лазар 1889; — Кричке, св. Георгије 1744, обн. 1931; — Крка, Сабор св. Архистратига Михаила 1350 (в. Петковић 155—6); у крипти капела св. Саве (гробница Стефана Кнежевића), в. и разне плоче о манастиру; — Крупа, Успеније Бце 1317 (в. Петковић 156—7, Шемат. 1907. и разне плоче); — Кула Атлагић, Пренос мошти св. Николе, ст. ц. 1440, обн. 1795, н. ц. 1893; — Лишане, Духови 1854; — Марковац, св. Илија 1589, обн. 179?; — Медвиће, Мала Госпојина 1856; — Мирање, св. Арх. Михаил 1497; — Мокро Поље, св. Јев. Лука 1537, звон. 1834. и 1935; — Обровац, била кућна капела од 1682, ц. Духови 1906; — Островица, св. Лука 1524; — Отишић, св. Арх. Михаил, ст. ц. 1784, н. ц. 1889, гробљан. капела недовршена; — Отон, св. Илија 1702; још близу капела Рађевац; — Оћестово, св. Недјеља, довршена послје овог рата, — Паћене, св. Георгије 1456, обн. 1937; — Петрова црква, в. Биовичино Село; — Плавно, св. Георгије 1618, обн. 1794; — Подача, св. Аплн Петар и Павла 1458; — Пољница, Мала Госп. 1868, обн. 1875; — Радошић, в. Убли; — Радучић, св. Георгије 1537; — Сињ, капела од 1932; — Скрадин, св. Спиридон, ст. ц. 1687, обн. 1754, сад запуштена; садашња црква 1863—76, звоник 1893; капела на горњем гробљу св. Петка 1895; — Смиљчић, новоградња, недовршена; — Смоковић, св. Георгије 1567; — Сплит, пред овај рат у градњи; — Стрмица, Рожд. св. Јована Крст. 1618, нова ц. поткрај 19. в.; — Тепљух, в. Биочић; — Трибањ, св. Арх. Михаил 1865, гробљанска капела св. Тројице 1830. обн. 1925; — Убли, св. Георгије око 1770, обн. 1868. и 1892; — Церање, св. Пророк Илија 1712, обнова новија; — Цетина, ст. ц. 1389. ?, нова 1937; — Црно, капела подигнута између ратова; — Чиста Мала, Пренос мошти св. Николе 1895; — Шибеник, ст. ц. Вазнесења у гробљу 1778, н. ц. у граду Успеније Бце 1810, још и зграда старије богомоље св. Јулијана 1569; — Штиково, св. Лука 1916, обн. 1902; — Шušци, Успеније Бце 1784, обн. 1839. г.

Свега око 80 мјеста са близу 100 објеката.

Код давних обнова може се радити и о преузимању култних мјеста ранијег становништва од стране досељеника, какви се случајеви често и посвуда јављају, на пр. Бискупија, Брибир, Цетина, и сл. у СД.

Стање објеката није подједнако. Рат је затекао неке градње недовршене, као што је означено. — Тешких оштећења било је у Брибиру, Врбнику, Жагровићу, Задру, Ивошевцима, Кистањама, Мирањама, Шибенику. Унутрашња пустошења претрпјели су Бителић, Брођанац, Драговић, Крупа, Лишани, Отон (Рађевац), Пољница, Сињ, Скрадин (св. Петка). — Од раније било запуштено: Драговић ст. ц., Ислам Грчки, Скрадин ст. ц.

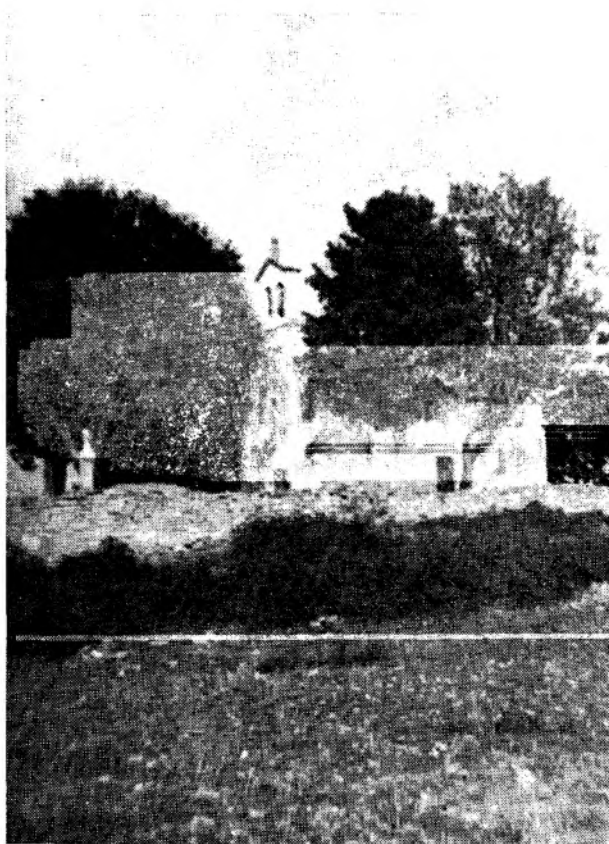
Убрзо послје рата оправљено: Врбник, Жагровић, Задар, Шибеник.

Сада је, међутим, стање видно боље и креће напрјед. О том се може читати у црквеним листовима: Гласнику СПЦ, Православљу, Веснику, и др.

Ван испитивања остали су: Биоград, Брибир, Кожловац, Сињ, Смиљчић, Сплит нг. — Подаци су прикупљени посредно за Брибир, Брођанац, Велушић, Заснок, Зелово, Земуник, Лишане, Пољница, Убли, Цетину и Црно. — Посебно и за Имотски (изван СД).

Што је налажено изван наведених објеката (библиотеке, музеји, други објекти, приватни домови и сл.) наведено је свуда на свом мјесту.

Коначно, на жалост се стање код неких објеката измијенило у великој мјери на горе разорним дјеловањем недавног потреса. Треба само видјети оне опасне пукотине у храму ман. Крке, а сличних случајева има Епархија, а стручна процјена штета је посао комисија власти.

Црква у Церањама

Цркве

Далматинске цркве обично су једноставне: с лица западна врата, изнад њих украсна ружа и плоча о градњи или обнови. Завршно изнад кровишта „преслица“, надоградња с једним, два или три звона, према томе једноспратна или двоспратна; двоспратне, на пр. у Врбнику, Книну, Шибенику.

Цркве овог типа могу бити врло старе. Подаци (из Шематизама, из Милаша, или с плоча) говоре посебно о старини неких: — Бенковац (бивша ц. била из 1590), — Биљане, око 1537, — Петрова ц. у Биовичину селу 1524, — Бискупија, обн. 1577, — Братишковци 1592, — Брибир 1574, — Голубић 1462, — Беврске, око 1537, — Жагровић 1537, — Задар, св. Илија

1563, — Карин, око 1537, — Кистање, ст. ц. око 1537, — Книнско Поље 1468, — Кула Атлагић 1440, — Марковац 1589, — Мирање 1497, — Мокро Поље 1537, — Островица 1524, — Пабене 1456, — Полача 1458, — Радучић 1537, — Смоковић 1567, — Цетина, ст. ц. 1389?

Стручна испитивања показала би поближе колико је која црква стара. Ту би се видјело и које су надograђиване, на пр.: Баљци, Билишани Доњи (посебно интересантно), Биљане, Бискупџија, Врбник, Голубић (посебно кровште), Ервеник, Ислам, Карин, Кричке, Кула Атлагић, ст. ц., Марковац, Мирање, Мокро Поље, Пабене, Плавно ст. ц., Смоковић, Стрмица ст. ц., Сүшци.

Мањи број цркава има звоник као кулу (кампанил). Често је зидан накнадно. Грађен је на спратове: у приземљу сводови носачи између уганих ступова, а по спратовима, што навише то више прозора, затим само ступови на спрату око звона, па завршно камена пирамида и крст. Примјери таквих звоника: Биочић, Братишковци, Брибир, Врлика, Голубић, Драговић, Дрниш, Задар, Зелово, Ивошевици, Карин, Косово, Кистање ст. г., Книнско Поље, Крка, Петрова црква, Плавно, Полача. — Звоник је редовно призидаан са западне стране. У Драговићу, Билишанима Горњим и Обровцу је у саставу грађевине. У Кистањама ст. ц. и м. Крка по страни. (Крчки кампанил радио је за вријеме архимандрита Никанора Богучовића неки Савић из ман. Житомислића; оправљен је 1898. и 1955. г.) — У Бенковцу је звоник иза апсиде, на исток! — И у Задру је на исток. — У Мокром Пољу и Полачи је упола на преслицу. — А у Мирањама служи као звоник стара кула, несразмјерно велика према малој цркви. — У Голубићу су три прозора тек на висини трећег спрата, па ужи дио са два прозора, још ужи с једним, и онда завршно камена пирамида. — Код ст. ц. Драговића познали су се само темељи некадашњег звоника.

Неке цркве имају као посебни знак старине каменом пресвођену (у овалу) главну лаћу. — У Голубићу је црква изнутра ниска, па касније надograђивана. Тако је поткровље готово толико високо као и унутрашњост. Апсида према висини храма споља сасвим мала. Грађевина споља монументална (види се с обе пруге за Книн), а изнутра је старинска, скромна.

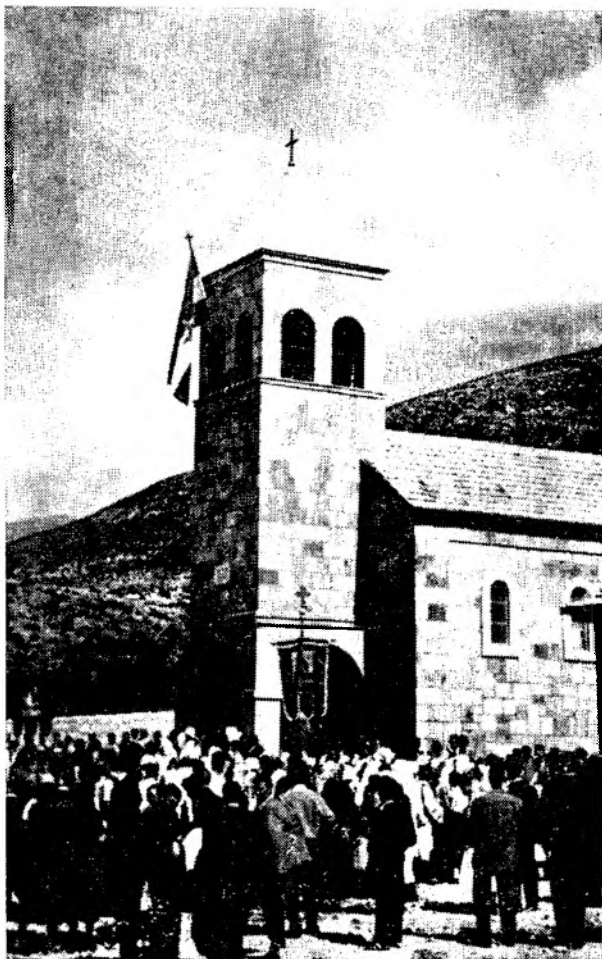
Надoградња позна се и у Баљцима, гдје је апсида готово утонула у земљу (слично у Бителићу и Крупи), а темељи појачавани. — Ц. св. Јована у Билишанима Доњим грађена је у два дијела, старији пресвођен, новији, на запад, са шест витких ступова. — Док је у Голубићу сприједа надозидани дио виши, овдје је нижи. — Касније надoградње са сприједа вишим дијелом види се и у Биљанима. — Надoградња се позна и на старој цркви кистањској. — А на свод су још Бителић, Кула Атлагић, Мокро Поље, Отон, Стрмица ст. ц. (свод дрвен), Трибањ — капела.

Народ посвуда вјерује да су цркве тог типа старе, ускочке. Тако се у Бргуду прича да је цркву св. Лазара прије 380 година 12 дима (домо-ва) градило 12 година. — У Добропољцима кажу да је црква стара 300 година. — У Отону веле да је ту најприје била пећина у коју је долазило 7 жена, па касније пећину заградили за храм и дозиђивали до данашњег изгледа.

По димензијама су ове цркве већином мале. Веће су у Братишковцима, Кањанима, Полачи и Биовичину селу (Петрова црква). Мале су у Бителићу, Коларини, Кричкама, Кула Атлагића ст. ц., Калик-Нос, Островици, Отишићу (капела), Радучићу, Стрмици ст. ц., капела у Трибњу и неке др. — Сасвим мале су у Засноку, Прљају испод Жагровића, затим капелица иза Отона, Велушић.

Засебно треба споменути капелу св. Спиридона у Задру која је овог рата уништена, а била је прислоњена уз ц. св. Илије, лијепа на 4 ступа, с кубетом; служила је за ризницу, а подигли је некад Грци.

Сасвим засебног типа су храмови, подизани махом у другој пол. 19. в., за вријеме процвата грађанске класе, српске чаршије по већим мјестима: Бенковац, Дрниш, Кистање, Обровац, Сплит, Книн, а нешто и у мањима: Косово, Кула Атлагић, па и у разбијеним насељима: Билишани Горњи, Оћестово, и у забаченим крајевима: Цетина.

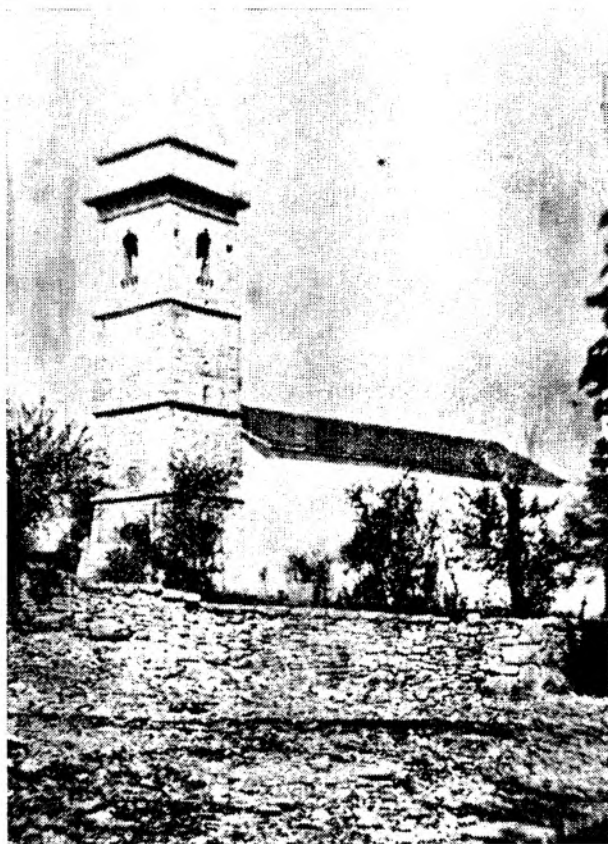

Манастир Драговић — нови

То су редовно грађевине централне конструкције с кубетом, понекад и са звоником, а негдје на преслицу, са пространим апсидама, негдје само ружно маркиранима (Косово, Кистање), монументалне и репрезентативне, превелике за стварне потребе, а тешки проблеми за одржавање.

— Има и стилски необична, она аустријска полуготика у Скрадину, црква са два звоника, убачена у фронт високих приморских кућа монотоне уске чаршијске улице. — Негадје је таква црква својом локацијом депласирана, као она велика катедрала у Билишанима Горњим, гдје је село наоколо распршено, а уз цесту стављена црква, наводно по нацртима за Дубровник; на крову насађен премален, шиљаст звоничић.

У поређењу с овим црквама много су прикладније свом мјесту и средини оне мале ускочке црквице. Већина их је у гробљу, које је огра-

Петрова црква у Биовичином Селу

ђено зидом и украшено зеленилом. — Редовно су срасле с распршеним селима: Баљци, Билишани Доњи, Бискупија, Врбник, Беврске, Врлика, Зеленград, Карин, Кистање, Коњеврате, Марковац, Мирање, Мокро Поље, Калик-Нос, Плавно, Полача, Радучић, Смоковић, Чиста Мала. — Негадје видно, али ненаметљиво доминирају или над морем (Трибањ), над селом или пољем: Биљане, Бјелина, Бргуд, Жагровић, Жегар, Кашић, Кањани, Јагодња, Книнско Поље, Медвиће, Островица, Отон, Стрмица. —

А негадје су се одбиле ван села у поље, па издалека изгледају са својим кошћелима, чемпресима и храстићима као зелена острвца у кршу: Добропољци, Ервеник, Коларине, Кричке (као мали Давид близу велике

унијатске мртве цркве с два торња), Церање, Сушци (некад гробишта сплитских Срба), или Штиково.

Засебан изглед и мјесто има Петрова црква; некад љетовалиште далматинских владика. Бијели се усред Буковице, видљива са свих страна, па и с далеке пруге личке железнице.

А довољно је познато на каквим су, — посвуда, — бираним мјестима манастири. — Крка у кањону ријеке, храм окружен здањима са дворишним колонадама и тријемовима, с кубетом и кампанилом, испод крша, а изнад питома поља, уз шумни извор. — Крупа, са црквом на преслицу и кубетом, уз конаке с фасадом у венецијанској готици; све на мјесту гдје се бујна рјечица Крупа разлијева између клисура у плодно и питомо поље, све с Велебитом у позадини. — Драговић стари, у заклоњеној ували на самим изворима рјечице Драговића; новији на сунчаном брежуљку испод Динаре, с питомим ливадама до Цетине, а најновији сада навише изнад језера Перуће.

Такви су локалитети у којима је сачуван највећи дио културног блага Срба у сјеверној Далмацији.

Неимари тих здања углавном нису познати.

Поред оног Савића који је градио крчки кампанил, спомињу се само још неки:

На плочи о обновљеној ст. ц. Куле Атлагић 1795. г. пише: — прото-мајстор бист Антоније Шкоти из Скрадина.

На једном листу у Лишанима записано је да је прекривање миранске цркве вршио 2—26. јуна 1785. г. мештар Стефан от Крупе.

А на цркви Медвиће записан је 1856. латиницом: — мест. Фране Вербан.

Ово не значи да испитивање архивских података не би открило и друге неимаре...

На крају, код ман. Крке ваља споменути да се испод храма налази катакомба, резана у тврдој земљи. Смјер јој је по осовини храма, а изгледа да је њезин западни дио попречним зидом одвојен и преграђен у капелу-гробницу владике Стефана Кнежевића. А посебно је и крипта братских гробова. — У катакомби има кости. А позна се и зибе темеља храма или звоника. — Није још испитана, али ће се морати радити стручно и опрезно.

Недавни потрес у Далмацији оштетио је и много храмова. Оне пукотине у зидовима и сводовима Крке слуте на тешко оштећење. А испуцала је и црква ман. Крупе. Да се о здањима и не говори посебно!

Камени споменици

У камене споменике иду украсне плоче, натписи, крстионице, стећци, гробљански споменици, римски споменици, плоче с плетером...

Украсних плоча има на фасадама цркава. Као примјери могу да служе оне на црквама: Бјелина, Зеленград, Ивошевци, Кричке, Кула Атлагића, Медвиће, Отон, Церање, Крка. То су махом као цвијет орнаментирани прозори, највише округли, тзв. прозорске руже.

Натписних плоча има на црквама, редовно изнад западних врата, по манастирима (по више различитих), а и на братским домовима крај цркава.

Најприје се овдје наводе плоче на црквама:

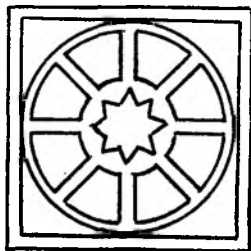
— Билишани Доњи; плочу спомиње Магазин, 1865, 157.

— Биљане, гробна плоча: сердар Завиша Јанковић Митровић 1701.

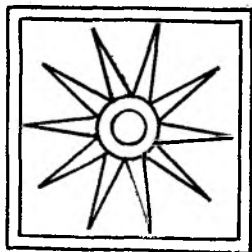
— Биочић, градња цркве 1886/7.

— Бјелина (нејасно) 6. април 1815. еп. Венедикт Краљевић.

I

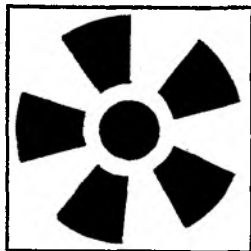

1

2

3

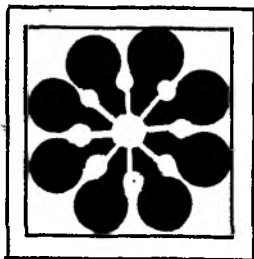
Камене плоче:

I

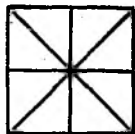
- 1 Биталић — амвон
- 2 Бијелина
- 3 Зелена
- 4—5 Клиско Поље
- 6 Коневрате
- 7—11 Кричке

II

II

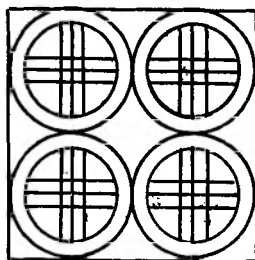
4

5

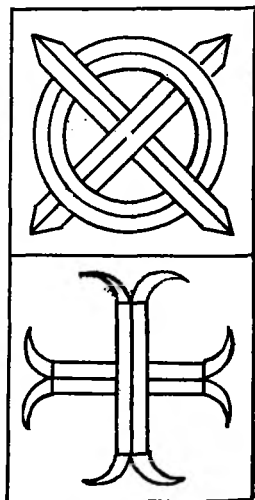

6

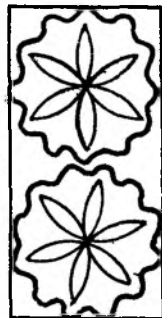

7

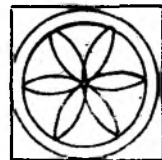
8

8

9

10

11

— Братишковци, звоник 1893, парох Дамјан и капелан Богдан Доброта; на братинском дому запис о оставштини Нлије Павасовића, 17. в.; обновљено 1937.

— Врбник, три плоче на фасади: горња на првом спрату преслице звоника (?), средња испод преслице (1787. г.), доња изнад западних врата 1911. г. — На апсиди споља сасвим горе плочица о обнови 1798. г.

— Врлика, звоник 12. јула 1801, проигуман Викентије Стоисављевић.

— Беврске, плоча нечитљива, замалтерисана, слова курзивна.

— Задар, на сјеверном зиду споља, испод фреске-медаљона св. Илије, грчка плоча задарских РOMEЈА из 1773. г.; испод ње један редак на талијанском језику о истом као и грчки текст; изнутра једна на југу о обнови 1805. г., друга над сјеверним вратима о обнови 1879. г.; трећа уз хор на десном зиду о 100-годишњици Задарског синода из 1808. г.

(О Задру в. радове Душана Берића и Дра Лазе Мирковића!)

— Зеленград, саграђена ц. 1856, ктитор Михаило Гагић; још једна плоча у олтару потпуно закречена.

— Калик-Нос, текст нејасан „поп Синобад“.

— Карин, звоник 1836. јереј Петар Мацура.

— Кистање ст. ц., плоча на брат. дому нејасна!

— Книнско Поље, новија плоча о подизању храма за зетског митрополита Јосифа 1468; — на брат. дому исто новија о Доситејевој школи.

— Коњеврате, гробље основано 1853, храм 1865.

— Кричке, ћирилица на плочи обијена 1914. г.

— Кула Атаагић ст. ц., обнова 1795. за прот. Јована Санковића; на ј. зиду латинска плоча о цркв. таторима 1444. г.

— Марковац, плоча 1790 ? г. и друга (ј.) новија.

— Медвиће, плоча латиницом о градњи 1856. г.

— Мирање, над ј. вратима година 1497. и текст.

— Отишић, три фрагмента плоче са старе срушене капеле, закречено.

— Петрова црква, звоник 1886/7, свештеник Б. Цвјетковић.

— Плавно, на звонику двије плоче, сприједна и на југ. замалтерисане; једна 1794. Партеније Бурић.

— Скрадин ст. ц. плоча о обнови 3. нов. 1754, одобрењем млетачким, иждивенијем Јоакима Жарковића и Филипа Кнежевића; — на олтарском зиду велики натпис и више редака, сада потпуно изложен пропадању, мада би се стручном интервенцијом можда могао још и прочитати и спасити.

— Скрадин н. ц. плоча на фасади између звоника, о градњи; у олтару на лиму подаци: сазидана 1863—76, освећена 1878, звоници 1893.

— Смоковић, крај проскомидије плоча о градњи 1767, поп Андр. Поповић.

— Шушци, обнова 1839, парох Спиридон Маргетић уз помоћ Нике Димитровића.

— Трибањ, обнова капеле на гробљу 1925. г.

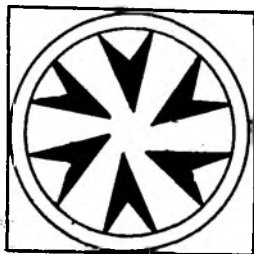
— Шибеник горња ц., или касније стављена или одлично сачувана плоча о градњи 1778. г.

(Из наведених података види се да би на више мјеста још требало утврдити текстове сада замалтерисаних или запуштених натписа; а можда понешто и исправити и допунити.)

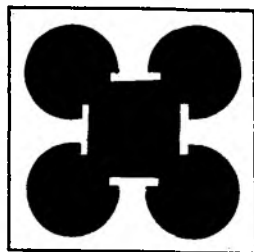
Плоче ман. Драговића

— на рушевинама најстарије цркве манастирске на часној трапези уклесана 1770. г. и 10 слова тајном азбуком, — с прочеља плоча о обнови 1749. при игуману Викентију, — изнад сјеверних врата спомен-плоча

III

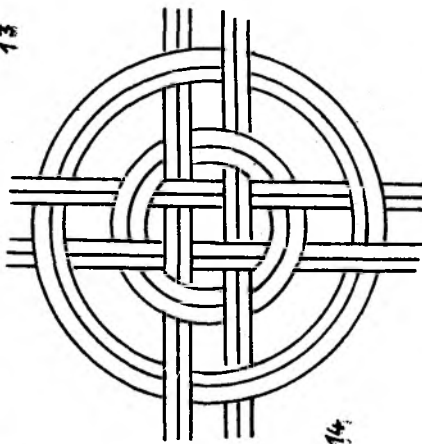
12

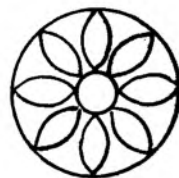
13

III

IV

14

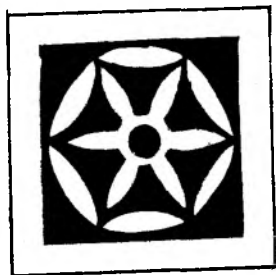

15

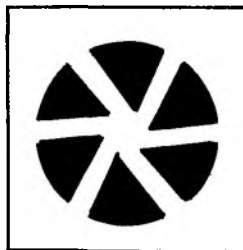

16

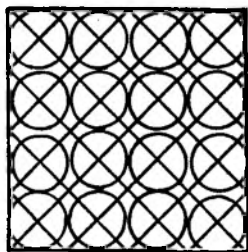
IV

17

19

18

- 12 Кржа, звоник
13-14 Кула, Атаагин
15 Мелавибе
16 Огон
17-18 Петрова црква
19 Церанье

Цртао: Ратко Батинић

1934. г., — на сјеверном зиду апсиде плоча о обнови 1771. при игуману Леонтију (изнад плоче заштитна греда; два лава и посуда грчког облика, а испод тога прозор с каменим оквиром, све то лијепа цјелина на каменом зиду).

Управи манастира посавјетовано да прије потапања ову лијепу цјелину пренесе и касније узиде у најновији храм?!

Нова црква (сада и она потопљена језером Перућом) имала изнад врата плочу освећењу 1867. г.

Ман. Крка

1 Над главним улазом у манастир на западу плоча о обнови за протопопа Лазара Лазаревића при игуману Мојсеју 1402. г. — На плочи се јасно позна да година није исконска. А кад се из података зна и за проту Лазара и за игумана Мојсеја у почетку 18. в., значи да би та бројка требала бити 1702 ?! — Уз то, у давнини су се датуми и године писали словима, а не арапским бројкама!

2 Споља на сјевер, изнад прозора спаваће собе игумана, а под прозором другог спрата, плоча са 16 : 20 цм на украсу у облику грба: — Сагради келију иеромонах и игумен Висарион Покрајац; веза 9.

3 Над вратима трпезарије у дворишном тријему првог спрата плоча о грађњи трпезарије за архимандрита Никанора Богунуовића 1782. г.

4 У истом тријему крај врата библиотеке једнака плоча из 1789. г.

5 У олтару позади плоча о грађњи 1577. и обнови 1787. г.

6 а лијево наставак текста те плоче: о приложницима те исте године.

7 На зап. страни звоника приземно слична плоча 1790. г.

8 У звонику плоча, сада праг у поткровље тријема — нејасни трагови текста у плитком удубљењу 20 : 20 цм.

9 Приземно на улазу у сирарницу плоча, употребљена као потпраг, с нејасним текстом у 6 редака о грађњи келије: ... Покрајац... при игум. Ник(анору) зспи или 1780.

10 На 2. спрату лијево од степеништа плоча о обнови ћелија за Атанасија Чурлића 1884. г.

11 Исти спрат десно од степ. обнова ћелије за Неофита Његуша 1891. г.

12 Исти спрат, западно крило, плоча о подизању ћелије: Митрофан Шехвић 1888. г.

На ступовима у тријему, сјеверно од цркве, на прстенастом обрбубу испод 4-угаоне плоче капитела, — главнице ступа, — има урезаних у камен записа:

13 на 3. ступу рачунајући од звоника: — престаи се иеромонах (Герасим) Мандић ... (у регистру усопших на 7. мјесту).

14 На 4. ступу испод југозападног угла избојка капитела: — Кирил Цвјетковић, монах савински 1811. г.

15 На прстену испод тога нејасан запис: — приде в мнтр 1804, постави-сја в диакона љета 1811 в Крци јануара 18..?, даље имена Кирил ... Николај...

16 На 5. ступу Амвросије Колунцић записује како се радило кад су мијењали стопе испод два ступа (нејасно)

17 Одмах испод капитела 6. ступа у пољу између лукова запис о постављању тријема трудом и подвигом иеромонаха игумана Мојсеја 1721 јула 19 (веза плоча 1!), запис врло лијеп и јасан.

18 На улазу у капелу (крипту) плоча о уређењу ове капеле св. Саве за епископа Стефана Кнежевића 14. јан. 1876. г.

19 На саркофагу еп. Кнежевића у крипти већи текст, — познати, — о смрти и сахрани његовој.

20 На улазу у доње просторије ћелије млинице изнад извора има плоча о градњи 5. маја 1776. г. за о. Георгија Миљевића при игуману Никанору Травици.

21 Над улазом у горњу просторију исте ћелије: — сабрат обновио 1951. г. (то је био архимандрит Никодим Опачић).

Засебно:

На горњем прагу пред. цар. дверима урезана 1515. г.!?

У храму у првој столици уз архијеријски сто урезано горе у наслон латиницом А и Д 1830, а уврх тога као да је латиницом У и С или ћирилицом стилизовано испреплетено ИХС?!

Над сјеверним улазом у припрати храма изнад иконице Арх. Михаила на зиду крупан натпис: — Види чистим сердцем! — (Види приповијетке Динка Шимуновића, издање Српске књижевне задруге, Београд, свез. 221, с. 78). — Сада допуњена ковним радом дра Воје Билбије. — В. и Книн н. ц.

Осам плоча је из друге пол. 18. в., старије су само двије, из прве пол. 19. в. су 3, а из друге пол. их је 6, новије 2.

Ман. К р у п а

1 Плоча на сјеверној страни кубета споља између два прозора: в. Магазин 1861, 236, и Љуба Стојановић књ. 2. с. 321—2, ред. бр. 3782—4.

2 Над западним вратима храма мала плоча (20:25 цм) у зидном удебљењу, сада нејасна, о обнови 1828. г. при игум. Димитр. Перазићу; Љ. Ст. 2, 375, 4060.

3 У олтару над горњим мјестом плоча 28:28 о обнови 1803. г. за игумана жакова Радеке при архимандриту Герасиму Зелићу; Маг. 1849, 157 и Љ. Ст. 2, 325, 3798.

4 Слична и над проскомидијом 11,5:20 цм.

5 Сличан и чеони камен луга над ђакоником: спомен Михаила Радеке, 11,5:20 цм.

6 Лијево од проскомидије плоча; спомен 3 имена 1803. г.

7 Испод л. прозора пред иконостасом, на сјев. страни, плочица из 1777. г.: спомен Спиридона Жарковића и још 3 имена (веза Скрадин).

8 Плоча над улазом у манастирску зграду (120:35 цм) о обнови 1865. г. за архимандрита Атанасија и управитеља Серафима (Матавуља ?).

9 На pročелу зграде лијево у висини 2. спрата плоча (отприлике 20:50 цм) о градњи ћелија за јеромонаха Саве и Спиридона 1766. г. (Љ. Ст. 2, 224, 3283).

10 Плоча о градњи трапезе и мађупнице за игумана Саве Бједова 1779, над улазом у мађупницу (Љ. Ст. 2, 262, 3492).

11 Плоча добротвору Сими Зелићу (обнова ман. 1958).

Све исписе за збирку записа и натписа Љубе Стојановића вршио је архимандрит Исаија Олујић (Љ. Ст. стоји криво: Опујић). — Међутим код Љ. Ст. су још неки натписи којих данас као да више нема: књ. 2, г. 287—8 рбр. 3631 из 1791. и 2, 332, 3835 из 1806. г.

Засебно: — Уз проскомидију вис „на дасци од мједи“ 38:27 цм поменик породице Николаја Јаковљева из Русије, главног Зелићева дародавца (в. Житије Зелићево у изд. СКЗ, Бгд, књ. 36, с. 209). — В. и у Баховом раду!

Крстионице

Како Далмација има обиље камена, није тешко наћи лијепо клесаних крстионица. Таквих има већ у околини Книна: Бискупија, Врбник, Голубић, Марковац, а нађе се и у другим мјестима. — На ступу четве-

ространом (Марковац) или 8-бридо канелираном (Врбник, Голубић), негдје крушколико заобљеном (Бискупџија), стоји камена плитка посуда до метра ширине, споља израђена или 8-угаоно (Бискупџија), или округлао (Марковац). Од обруба ка ступу посуда је ребрана или право (Бискупџија, Голубић), или завојито (Врбник), или једноставно заобљена лежи у чашици листића (Марковац), — и тако по разним црквама разне варијанте.

Задар међутим има лимену бокасту посуду, бојадисану орнаментима и сликом Распећа!

Стећци

Близина Босне и досељавања отуда донесоше и стећке.

У Голубићу одмах крај цркве уз пут има масивних надгробних плоча (180:80:25 цм). Неке су крај просјечена пута нагнуте, а виде се испод њих и кости.

У Радучићу у зид око гробља наслагани блокови; на једном крст са четири крушколика крака, све заобљено. — У Бискупџији на католичкој спомен-цркви о 1000-годишњици хрватског краљевства 1925. (Мештровић, Кљаковић) узидан споља на апсиди стећак-плоча с крстом, цвијетом и мачем у рељефу. Кад је ова црква подизана, у претежно српском крају, помагали су код градње и православни. — У том крају и иначе има доста стећака, понајвећи крај куће Шпире Русића према Орлићу. — Мало даље, у Марковцу на Косову узидан је у темеље (с.) цркве стећак с уклесаним мачем.

Гробља

Сеоска гробља сва су око цркава. На гробовима камене плоче и крстови. То у највећој мјери раде сада домаћи клесари, нарочито они из села Кијева, посебно Шарци из Цивљана, на цести од Книна ка Врлици. Крстови богато орнаментирани и бојени цвијетовима, листовима и лозом. Један од најстаријих датираних крстова је на гробу неког Тривуна у Врбнику 1701. г.

Нарочито је обилно крстовима гробље у Стрмици, али их има и даље све до у Котаре, као на пр. онај у Мирањима са два лика и лијепо орнаментираним украсним крстићима.

Кад је ријеч о далматинским гробљима, треба одмах навести и примјере гдје су сахрањиване угледније личности.

У Врбнику почива Андрија Вујатовић-Шаров, нотар, (1841—1934), јавни радник и добротвор из Книна.

На гробљу код ман. Драговића, на путу ка Кољанима, које сад прекрива језеро перућке централе, има лијепа плоча Крсте Кулишића (умро 1874), начелника Врлике и народног заступника (посланика).

У Беврскама је гроб Саве Бјелановића, политичара и публицисте (умро 1897). Овај је гроб о дану св. Илије бивао стециште народног хаџилука далматинских Срба.

Ивошевци — гробница Вујасиновића

На гробљу у Книнском Пољу, непосредно уз Книн, има споменика угледних кућа, на пр. Синобада и Новаковића.

Сушци у Дишму, на путу Сплит—Синь, били су некад гробље сплитских Срба. Ту је гробница породице Димитровић, ту је сахрањен и народни добротвор Константин Вучковић (1828—1893), опојан стиховима.

У Исламу Грчком у капели куле Јанковића су два гроба, из 1768. и 1780. г.

У Плавну су гробови калуђера-свештеника Бурсаћа, Опачића, Торбица и Петрановића.

Сасвим је необичан гроб у Кули Атлагић, али не у гробљу него на раскрсници путова између старе и нове цркве. То је гроб разбојника Јована (Јоваша) Маниславића, који је ту сахрањен по својој жељи, због својих тешких гријеха!

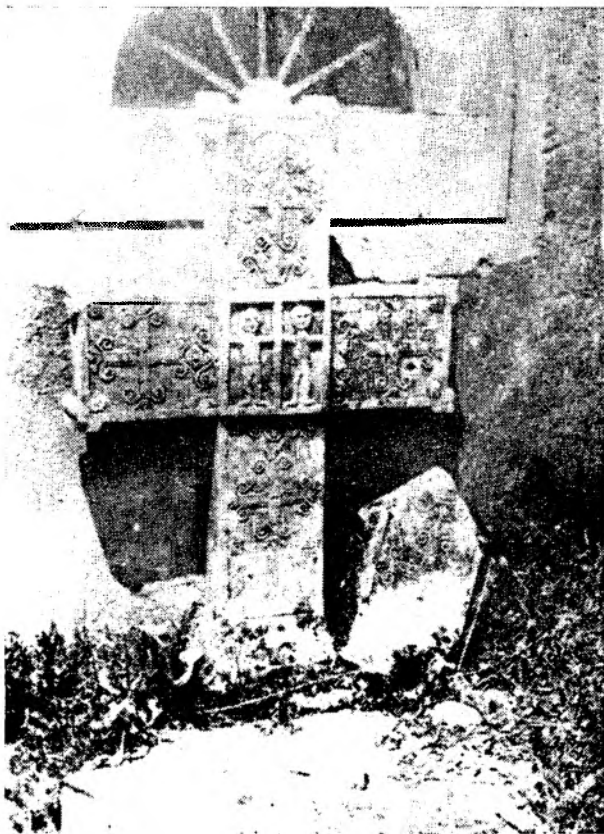
Знаменитијих гробова или љепших споменика нашло би се и по другим гробљима, што би требало да свештеници попишу и опишу.

Манастирска гробља пружају исто података.

Десно од улаза у стару цркву Драговића има плоча и постамент крста кога сад нема; то је гроб архимандрита Стефана Дубајића 13. маја 1816. г. — Ово спомиње и запис на Псалтиру Драговића, Москва 1704, инв. бр. књига: 58.

Близу новије цркве било је ограђено монашко гробље с неколико гробница у облику стећка, али без натписа.

Кр ка има одмах иза храма у „шиматорији“ споменике на гробовима Силвестра Вучковића, Јеротеја Ковачевића, Атанасија Чурлића, Макарија Вукадиновића и Никодима Опачића. — Изван ограда неиспитани трагови старог гробља?

Мирање: надгробни крст

Саркофаг епископа Стефана Кнежевића је у крипти под храмом, односно у капели св. Саве.

У Крупи је ман. гробље одмах јужно од храма.

Ту су споменици архимандрита Исаије Олујића, Герасима Зелића и Хрисанта Гркинића. — Олујићев је украшен круговима са 4 и 6 листова (снимак код Стрике, 124).

Градска гробља разликују се од сеоских тиме што су стијешњена око цркава.

Тако је простор испред старе, запуштене цркве у Скрадину пун плочаних гробница (биле нумерисане), али су натписи већином истрвени. У једном реду уз црквени зид иде 14 гробница, други ред има 9, а трећи ред 7, колико (се сада позна. У та три реда могло је бити око 40 гробница. Натписи на гробовима били су црквенославенски или латински, грчки, талијански. Може се познати гроб скрадинског капелана (?), гроб Филипа Кнежевића 1754, Стефана Мирковића 1750, Јоакима Жарковића, ктитора и создатеља храма сего... 1754 (цсл. и лат.); латински текст свједочи о његову дјелу око градње храма; гроб Филипа Кнежевића 1770. (грч.), Симеона Беркановића 1756, — у другом реду: гроб цркве св. Спиридона 1758; затим Филипа Карановића 1758; — у 3. реду: (талијански) гроб Михајла Зван? и његових 1756, а слично и гроб Лазара Павловића 177? — Оваје је још сасвим засебно изнад гроба 28 у десном зиду удубљење, лијепо уоквирено резаним каменом на 7 ребара, а у удубљењу крст с натписом Марка Бована из Мостара у Ерцеговини, који је умро 1784. г.; наоколо удубљења оквирно натпис да је ову капелу (т. ј. зидно удубљење са плочом) саградио Јово Бован свом брату Марку 3. мај 1785. г., па моли све оце духовне и браћу да усопшем Марку назову вјечни покој и душевно спасење. Димензије удубљења су око 120:50 цм. Натпис доста очуван, а бразде у камену заливане оловом.

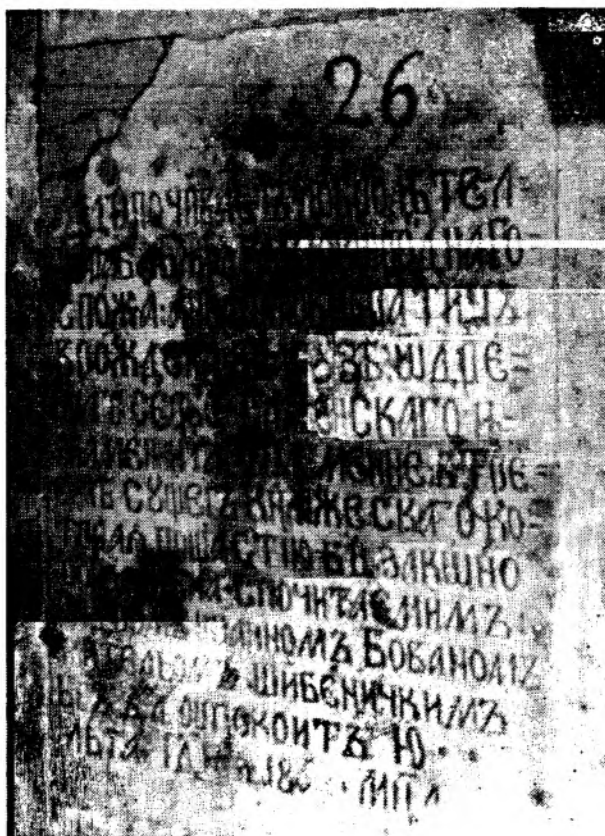
Скрадин има и гробље изнад вароши код капеле св. Петке. Капелица је у овом рату опустошена, једино иконе остале; чувају се у цркви у вароши. У гробљу су гробнице из 19. в. (код старе цркве су из 18. в.). Међу осталим гробницама: — браће Суботић, Шкундрић 1828, Кнежевић 1870, Покрајац 1876, Лукачевић, Синобад (с грбом), подиже 1889. г. Филип оцу Јови и стрицу Тоди Синобаду; — Крнета и Маџура 1835, Сливар, Павасовић, Драгишић. — Коначно, ту је и надгробна плоча гроба Јована Бована, биће од исте руке као и плоча на гробу Бованове жене Ане у Шибенику. Вриједи да се посебно истакне натпис с плоче Јована Бована, великог добротвора и оснивача српске школе у Шибенику: „Добродјетелни раб Божји Јован Бован из Мостара у Херцеговини, купец и житељ даалматински... проси умиљно оце духовне и братију жеже би јего со усердијем опомјанути благоизволили (датум нејасан).

У Шибенику покрај горње цркве слично је гробље као и код старе скрадинске цркве. Плоче нумерисане, натписи углавном црквенославенски, али има и грчких и талијанских. Нејасних и излизаних више од трећине. Најстарији означени гроб (24) с талијанским натписом: — Гробница грчке школе 1695. — Велик дио гробница је из 18. в.: 1789. Кричка-Бусовић, Петровић (7), 1780. Сундечић (21), 1789. Поповић (23), 1789. Ристовић (?), грчки из Македоније (40), — Из почетка 19. в. су Марко Петрановић 1809. (3), 1811. Тодор Кулишић (14), 1824. Јаков Кукољ (19), 1811. Илија Брацановић от Србије (25), 1824. Михаило Миртић из Рисна (39), 1819. Димитровић (92). — Има и гробница без године: Тодоровић Македонитис, грчки (44). — Најопширнији натпис има гроб добротворке Ане Љубибратић „из древног сербославенскога и знаменитаго племене в Требиње сүшчег књажескаго“; та је Ана жена Јована Бована (26). — У том дијелу

гробља је и породица Матавуљ. — На запад је продужење гробља, нови дио с обичним споменицима. Ту је и Јован Бован, оснивач српске школе и народни добротвор 1806, затим Спиридон Поповић, љубитељ славенског и немцког књижевства и заштитник овог общества, па Марко Петрановић, отац Герасима и Божидара, доктор Божидар Петрановић, српски научењак и жарки родољуб 1884; ту је и Никола Милетић из Боројева села у Србији 1778, народни добротвор (умро 1873), посебно је ренесансна капела породице Петра Ковачевића Мостаранина 1864. — И Милетићев споменик и два споменика Ковачевића израђени су у страниј право-слављу готици! — Уза цркву и гробница еп. Милаша и Пантелића.

Задарско гробље одваја се већ тиме што није крај цркве. Под талијанском окупацијом Задар је као српски центар изумро. То се позна и на гробљу. Највећи дио површине без икаквих је гробних знакова, обрастао травом. Сачувано је нешто гробница у главној алеји. То су неке породице свештеника, затим Срба аустријских официра, истакнутих привредника, Милашеве мајке. Сачувана је и гробљанска капела.

О задарским гробљима в. и Берић 144—6.

Шибеник: гробница Ане Бован

Римски споменици

Довољно је познато да је Далмација посебно богата старим римским споменицима и остацима.

Међутим има старог римског што је употребљавано и за надгробне споменике, код градња и за украсе.

У Бискупји има на гробу Поповића поклопац саркофага (220:75 цм) као кров на двије воде с вијугавим орнаментима. На овом је гробу и дио ступа од метра висине.

На гробу Глише Драче у Кашићу је прави римски споменик из Карина (200:70 цм) с ликовима у високом рељефу, украсима и текстом. — На једној другој плочи су само знакови без текста.

Поред надгробних плоча има и других римских остатака.

Часна трпеза у Паћенима је римска плоча (80:80 цм) с нејасним натписом, а са стране су маркирана два ступа. Има ту и један римски орнаменат у зиду подрума крај цркве и један посебни комад у подруму (коноби).

Часна трпеза у Медвиђој постављена је на римски кућ, израђен с оквирима на све 4 стране; као да је био и текст па обијен. Ово ће бити с оближње Миланкове главице, гдје се нађе римских остатака и новца.

У ман. Крки уза сам улаз у храм узидана је врло лијепа плоча из Бурнума (Шупље Цркве) код Кистања: лоза с листовима и гроздовима у рељефу (окер с преливом на цинобер боју). — А за крстионицу Крке служу мали дјечји саркофаг (100:75:70 цм), биће то из Бурнума. — О том в. и у талијанском опису Крке: Будица 34.

У Кистањама има римских фрагмената у дворишту бивше опћине.

У ман. Драговићу је у зиду ст. цркве узидана римска плоча. А у кухињи старог манастира има још једна плоча.

(Ове је плоче, прије потапања манастира, наводно однио доктор Гуњача у Сплит.)

Плетери

Орнамената изведених у плетеру има Кула Атагића ст. ц., гдје је тзв. крст Маниславића иза апсиде изрезан из једне такве плоче.

Једна цијела плоча с плетером (16 кругова изукрштаних дијагоналама) узидана је у братски дом код Петрове цркве. — Двије мале плоче с плетером: један крст (трострука трака) на крајевима расцвјетан десно лијево; друга: коси крст за заштићеним крајевима, провучен кроз круг, — налазе се на Доситејевој школи у Книнском Пољу.

Зид црквице у Кричкама украшен је са шест орнаменталних плочица, узиданих код обнове.

У патосу старе цркве Драговића нађене су преокренуте плоче с плетером; др Гуњача однио у Сплит.

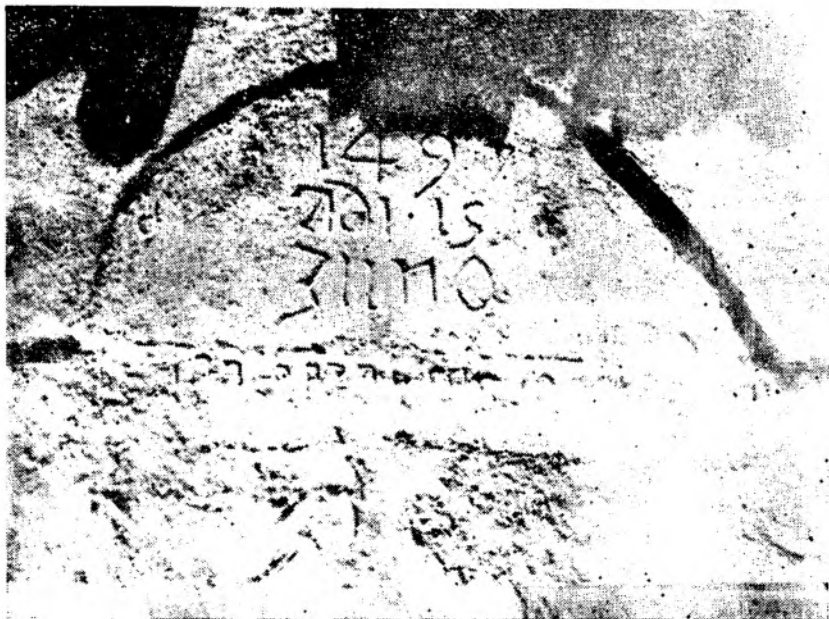
Из приказаних материјала види се да су се култни локалитети одржавали на истом мјесту и у разним временима и култовима, а са истим грађевним елементима и дијеловима. То је обичан појав у историји, па и код нас.

Посебно:

У камене предмете иде и већа дарохранилица ман. Драговића са 4 ступчића наоколо и полулоптастим кровићем (в. на слици код Стрике 136).

У спомен Доситеју

Срби у СД посебно су поносни што је Доситеј код њих боравио, био учитељ у неколико мјеста и написао своју Буквицу (Н 780). То се позна и по том што је у Книнском Пољу на црквени дом стављена плоча да је ту била Доситејева школа, а посебно и по споменику близу рушевина

Мирање: плоча над вратима храма

куће Симића у Орлићу између Бискупије и Марковца. Тај је споменик откривен поводом 100-год. смрти Доситејевог, и то је снимљено (в. Споменицу Доситеју, изд. СКЗ 134/1911. г.). Свечано откриће било је 15. јула 1911. г. — Споменик је подигао Симо Симић-Чипчија. Пуни текст споменика:

„1811—1911. на дан прославе стогодишњице смрти знаменитог српског народног учитеља књижевника и филозофа Доситеја Обрадовића на успомену његове прве Буквице коју је овђе у селу Орлићу на Косову на молбу Јелене кћери попа Аврама Симића написао год. 1764. (потоња допуњена и названа Ижица у селу Плавну год. 1770) подиже ову спомен плочу Симо Ј. Симић“.

Сасвим одвојено од низања примјера споменика културе код Срба СД да се наведе најкраће један ћирилки споменик с Брача, описан у књизи др Ивана Остојића: Повља, повијесни приказ из историје Брача, Сплит 1968. — Доноси се овдје зато јер представља унеколико, преко ћирилице, везу између Срба и Хрвата, католика и православних, у ова наша прилично безвезна времена! — Та камена греда „Поваљски праг“ је горњи праг над вратима с натписом ћирилицом у осам редака; свједочи да је то извео мајстор Радоња за опата Ратка, а спомиње и кнеза Бречка. — Овај се праг сматра једним од најљепших и, вјеројатно, најстаријих натписа на нашем језику урезан ћирилицом.

РАЗНИ ПРЕДМЕТИ

Дрво

Међу дрвеним предметима на првом су мјесту дарохранилице. Има их руске израде, али се на неким позна да су домаће израде. Обичан изглед: коцка, куб на вишим или нижим ножицама, на угловима 4 ко-

ринтска ступа, горе кровић с крстом, сприједа враташца с Хр. у путиру, наоколо светитељи литургичари, или други, обојено с доста позлате. Примјери: Бискупија, дом. рад; — Крка, — Стрмица грч.; — Трибањ — Јована Синобада 1837; — Шибеник 40:40:50, барок, позлата.

Од осталих важнији је крст уврх часне трпезе у олтару Крке: 60:40:6 цм; с једне стране Васкрс и 4 шестокрила анђела, с друге Распеће и симболи јеванђелиста, обрubi крста јачи, позлаћени, на крајевима још лиснати украси. — Сличних има више.

У Шибенику у старој богомољи (Стрика 82), дрвен стари крст, почабао, с траговима иконица.

Крка има и дрвену кутију за прилоге 12:18:10 цм с минијатуром св. Ђирила и Методија 7:8 цм руске израде.

Сличних предмета има и по другим црквама; требало би их регистровати, стручно оцијенити, и обрадити.

С т а к л о

Кристалних лустера има Кистање н. ц. два, један у Зеленграду, у Скрадину два.

Дрниш има три муранска (венецијанска) лустера.

Сплит, како је већ речено, три комбинирана.

Т е к с т и л

По природи ствари свака црква мора имати одежде и текстилне богослужбене предмете, редовно и по више пари. Зато је ту исцрпан преглед врло тешко дати.

Овдје се због тога наводе само неки запажени примјерци:

— Билишани Горњи: надбедреник с натписом архимандрита Исаије Олујића (1879), који је заслужан и за градњу те цркве;

— Билишани Доњи: покривач за налоњ, прекрасно везен (гранчице и цвјетићи), свилен сребр. зеленкаст.

— Биочић: литија с ликом цара Лазара,

— Бјелина: тамно зелени, златом везени фелон,

— Голубић: покривач за налоњ у народним мотивима, ткала Сава Богојевић пок. Луке,

— Драговић: покривач на столићу у крстионици с крсним словесима на полебини; — засебно биљешка да је Јеротеј Ковачевић 1868. г. донио из Русије стихар среброткани,

— Дрниш: читава богата изложба неколико десетина народних прегача, више но игдје у Далмацији, — Кањани слично; — (Крка има обиље прегача, али нису изложене),

— Кашић: тамно зелен, златом везен фелон (в. Бјелина!),

— Крка: од обиља одежда и других текстилних предмета у ризници треба посебно истакнути т. зв. епитрахил св. Саве, који је Викентије Кнежевић купио у Студеници 1824. г. (у Нар. музеју у Београду сасвим сличан из Призрена 1526. г.),

— Крпуна има Зелићеву митру, — један врло лијепо везен воздух (свила боје вишње, у средини круг од 25 цм са Хр. на крсту у рељефном везиву, анђео хвата крв у путир, а изнад тога у три ретка из Јов. јев. 3, 14),

— у Крпуни има и више комада врло лијепог текстила ван употребе, затим 4 старе заставе (2 штоф, 2 свила) осликане орнаментима у позлати, — иконице у малим круговима, повлаке уске и дугачке; — засебно литија с иконама Богородице с Христом и Христа самог, а при дну с обе

стране исти текст, да је ово поклон Димитрија Перазића, руског пензионера, 1826. г. (код Љ. Ст. 2, 372, 4047 има грјешака у препису и кратике су разријешене),

— Обровац има стихар среброткани и пар наруквица, поклон Јеротеја Ковачевића 1868. г. (запис на Јев. М. 1861),

— Полача: једна одежа по изгледу вриједнија.

Поред овога посебно су вриједни појасеви, оковани или иеокковани, којих има доста (Драговић 6, Крка 9, Крупа 10).

Вриједнијих предмета има више и по градовима: Задар, Скрадин, Шибеник; у Скрадину на једној литији лик св. Спиридона на трону владичанском, — Шиб. везен св. Спиридон (Тонка Вујинић).

У извјесној мјери иду у текстил и антиминси, али о том се мора засебно.

Антиминси

Антиминс је најважнији дио храмовне опреме, јер без њега се не може свршавати литургија. На тканини је изображен Христос у гробу с текстом наоколо и са ушивеним честицама мошти. Текст говори о времену и мјесту постанка антиминса, а засебно је још приписан податак који је епископ, када и гдје, посветио антиминс и ком га је храму намијенио.

Старији антиминси познају се и по том што имају као поставу посебни слој тканине на полећини, модрозелено грубо ткано платно.

С лица је или свила или платно ланено, на ком се штампа текст; епископска биљешка се накнадно приписује, па је зато често пута разливена и нејасна.

Драговић има ове антиминсе: — патријарха Арсенија 3. из 1692. г. — јерусалимског патријарха Доситеја, односно угровлашког војводе Басарабе, грчки, Венеција 1701. г. — Павла Ненадовића, запис разливен, — Саве, митрополита црногорског 1767, текст грчки и црквенославенски, — два антиминса епископа Венедикта Краљевића, грчки (један блиједо роза, други плава).

У вези с овим треба одмах споменути да Басарабин антиминс има: Карин и Медвиће, а антиминс Павла Ненадовића, односно патријарха Арсенија 4. постоји у Бискупљу, Врбнику, Голубићу, Карину, Кистањама, док је у Кањанима антиминс Ненадовића као митрополита; коначно, антиминс црногорског митр. Саве има и Дрниш.

Већ ово досад свједочи о богатству Далмације у антиминсима.

Крка има исто више антиминса: — у моћнику је непосвећен и неизрабен, а може бити и распремљен, антиминс митрополита Мојсија Петровића 1727. г. — на часној трпези је антиминс Павла Ненадовића као митрополита, односно горњокарловачког владике Данила Јакшића, Плашки 1767, — засебно је велики антиминс митрополита Јована (Борбевића?), односно епископа пакрачког Кирила Живковића из 1770. г. (овакав и у Сплиту), — у ризници Крке: „алтголд“ свила, антиминс из времена Јелисавете Петровне, руске царице 1741—62, односно Данила Јакшића 1762, — на „драп“ платну с љубичастим обрубом антиминс јерусал. патр. Аврамија, грчки; али без године, — коначно је антиминс патр. Арсенија 4., односно епископа Павла Ненадовића 1744 Карлшчадт!

Уз ово напомена да има антиминс из времена царице Јелисавете Петровне и у Ивошевцима код Кистања, али је текст под обрубом.

Крупа нема више спомињани антиминс митр. Мојсеја Петровића 1727 (ако то није онај, сада Крка?), — нема Крупа ни антиминса Данила

Љуботине, горњокарловачког епископа тридесетих година 18. в. из 1730. г. (Стрика 129, Љ. Ст. 2, 125, 2788),

Крупа има антиминос грчки Георгиоу Трапезунтиоу, патр. Мелетиоу иерусалим., Пајсија проигум. 1733, — затим ант. Арсенија 4. одн. Павла Ненадовића као еп. горњокарловачког, Плашки 1744 (Љ. Ст. 2, 143, 2880), — грчки ант. далм. еп. Стефана Кнежевића 12 јула 1865. сад без поставе; — коначно има Крупа и ант. горњокарловачког епископа Никанора, администратора епархије далматинске из 1952. г.

Остали антиминоси:

— Билишани Доњи, Исаије Баковића 14. јула 1708?

— архиепископа Панкратија, Теодоси, Венеција, 1811.

— Бенковац, Венедикта Краљевића, 1815, грчки.

Стефана Кнежевића, епископа далматинскога антиминоси: Дрниш 1858, Билишани Горњи 1865. и Задар.

Никодима Милаша: 10 авг. 1891. (трошком јрмха Саве Крбовик ?), Кистање н. ц., Книнско Поље, Обровац и Шибеник.

Данила Пантелића — Кистање ст. ц.

Иринеја Борђевића — Жегар.

Кирила, еп. захумско-рашког 1919, — Шушци.

(Далматинске антиминосе изучавао је и Душан Берић; о Задру в. с. 156—7.)

Уз антиминоске иду и мошти, мада би, јер су редовно у окову, могле ићи и у ковне предмете.

Мошти

Драговић:

— Овалан медаљон (стијенке стаклене) с моштима.

— Кутија 27:14:14 цм црвено пресвучена, поклопац као полуцилиндар; изнутра у поклопцу обојени цртежи: св. Козма и св. Никола, папир: у кутији један кичмени пршљен; документ на 1/4 листа (334:243 мм) је потврда Антонија Симоновића из Бијелог Поља (без године) да су ово мошти Григорија, српског просвјетитеља и архиепископа од свете и богоизбране лозе Немањића, нађене у разрушеном манастиру Куманици на Лиму. Изнад текста један печат 36 мм ман. Куманице, други 22 Никодима јрмха, а испод текста пола печата 34:18 са три светитеља, а без текста.

Водени знак папира ове потврде има три полумјесеца и слова латин. АРЕЛУНЕ, биће да је из 18. в. — На папиру је и година, али биће од друге руке, 172?

(Стрика 134—5; Љ. Ст. 2, 478, 4700, те Леонтије Павловић, Култови..., с. 203; и снимак МНР.)

У Ивићевим Родословним таблицама Григорија нема!

У истој кутији с овим моштима два су дјелића ризе св. Спиридона с Крфа; на листовима папира потврде, једна талијанска 1779. г., друга грчка 1795. г.

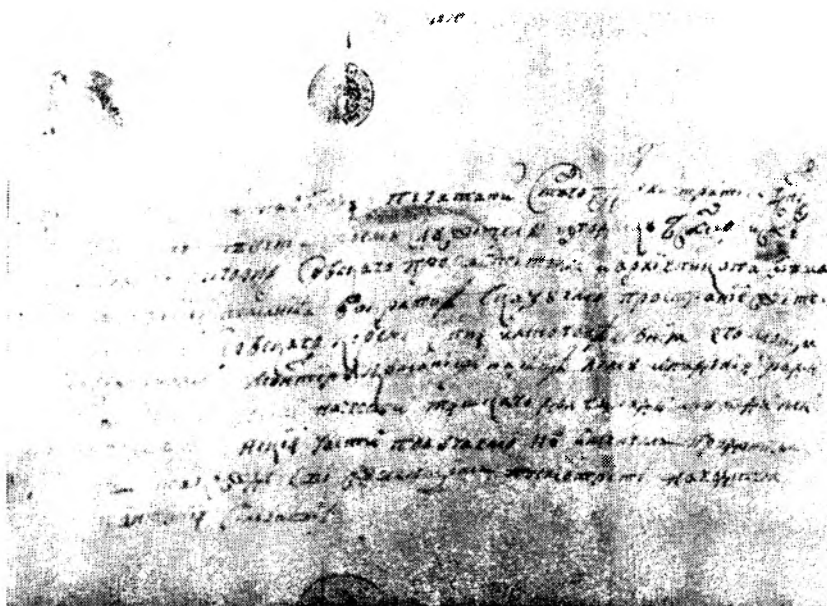
Ова је кутија била за вријеме рата склоњена у Отишић, а последије рата враћена у манастир.

Кр ка

Уврх лука изнад царских двери, а испод велике иконе Богородице, виси мали моћник у филиграну 4:8 цм, са стаклом са стране и моштима унутра.

У зидном удубљењу лијево од проскомидије има најприје већи моћник: дрвена кутија 10:35, на угловима засјечена, у поклопу маркиран тријем са 6 ступова и пет лукова у којима су ликови св. Софије, Григорија, Андр. Критског, Климента и Илариона, позадина златна; кутија споља израђена инкрустацијама (дрво, седеф); — у овој су кутији троје мошти.

У другој кутији 20:25 сличне израде умотане су мошти у антиминс Мојс. Петровића 1727. г.: — оков 3:11:1, на полећини загребено курзивно „о агиос Власиос“, а исто гравирано и по страни (исто тако и даље), — као горе, али текст „о агиос Трифунос“, — овал 10:8 слично „о агиос Антипас“, — оков 1:2, 5:6 „и агиа Анастасија“, — овал 4:2,5 „о агиос Грегориос“ — оков 10:2,5:2,5 „о агиос Харалампхиос“.

м. Драговић: Запис мошти Григорија Немањића

К р у п а

У месинг. руској великој дарохранилици, (а та се чува још у м. Крка), на горњем спрату кост у окову 8 цм, на дну „тоу агиоу Иеротеоу“. — Засебно неке кости, које су неком калуђеру скитници одузели попови с Голубића и Плавна, а у Крпу их донио Ђак Радиновић; тим поводом пише Г. Зелић о том свему и сумња у аутентичност тих мошти из Босне (приложено Зелићево писмо у оригиналу и препис од руке архим. Исаје Олујића).

Код обилажења црква није примјећено, а ни испитано, има ли још гдје мошти. У Скрадину, Задру и Шибенику би их могло бити.

Метални предмети

(ков, оков, лив, вез)

Крстови на црквама

Крстови на црквама често су умјетничка дјела мајстора ковача. Има их хоризонтално четвоространих, с украсним вијугама у облику С између кракова. Врло лијеви су у Крупи и у Бителићу, Книн Пољу, Марковцу итд.

Изузетна је лимена застава с малим крстићем; у Калицима, на њој 4 С, а у Бргуду и Кули Атаагић ст. ц. је на катол. начин латински ИХС. Ових неколико примјера показују разноврсност израде тих крстова. Посебно су прозорски окови (украшене решетке), — нпр. Шиб. г. ц.

Звона

Неколико примјера показује какве су старине СД у звонима. — Новија су редовно ливница Игњата Цукрова у Сплиту. — Од старих запажено је неколико.

Голубић има једно мало звоно 1774. с латинским натписом: „Дјело насљедника де Полиса“.

Драговић има веће звоно из 1768. г. А на ст. ц. је засебно једно мало звоно.

Книнска звона била су венецијанска из 1866. г., однесе их Аустро-Угарска 1917. г.

Посебно су звона Крке:

— На тријему првог спрата куће су два мала звона од по 5 кг, једно из 1800. г.

— У звонику су три велика звона: — једно је 1737. г. „опус Кастели“ и име „абатиса Франциска“ (латински); накнадно је приписано да је 1796. г. купљено од добротвора Задрана за вријеме архимандрита Саватија Васиљевића, — веће је из 1796. г. с натписима латински и талијански „Дјело млетачког ливца Канцијана“ и „дао сачинити отац Макарије Крнета“, — још је једно веће из 1785. г. „Дјело насљедника де Полисових“; — на преслици пред криптом су два звона: једно од око 40 кг из 1703. г., ливено као клепка, ликови светитеља по римокатоличком; ово је донио архимандрит Никодим Опачић из Петрове цркве у Бивичину Селу, — друго је око 50 кг, ливено на клобук, лијепо израђено, 1714. г. „Дјело Мартина Пичинини“.

Ман. Крупа има једно звоно веће старине, из 1767. г. (запис Љ. Ст. 2, 227, 3300), што није провјерено.

Петрова црква има једно веће из 1755. г.;

— велико је из Словеније 1929. г., преливено 1939. г.

Шибеник доња ц. има једно мало од Цукрова, и два већа; једно из 1711. г., а друго из Венеције 1618. г. браће де Тонис.

Задар има звоно из 1791. г. Канцијани (в. Берић 143/4).

По причањима црквењака стара су звона и у Кашићу и Смоковићу, али је приступ до њих врло тежак.

Уосталом, сигурно би се пажљивим испитивањем утврдило и више занимљивих случајева старих звона.

Окови

Окови на иконама иду засебно. Поријекло им је редовно венецијанско, мање руско, али нешто и новије (Задар, Книнско Поље, Косово). — Најстарији датирани су из 1731. г. Шибеник доња ц., 1765. Крка и Скрадин, 1767. Драговић и Крупа.

Јеванђеља су најукрашеније, — споља, — књиге. Већ по својој намјени она стоје на часној трпези, износе се на малом входу, стављају се на налоње ради цјеливања, чита се из њих на царским дверима, дакле су пред очима народа у најсвечанијим дијеловима богослужења, па је природно да су посебно украшена.

Окова на јеванђељима има много, нешто сребрених, нешто никлених дакле, су пред очима народа у најсвечанијим дијеловима богослужења, или месинганих; негдје је оков пун, негдје само угаони, а негдје има још и емаљ медаљоне. Увезана су јеванђеља понајвише у плиш или самт, ријетко у кожу.

Ово ће показати неколико примјера: — Биочић, јев. Москва 1844, са 5 емаљ медаљона, — Братишковици слично, — Драговић, М. старо сребро, — Беврске, сребро, — Жегар, Кијев 1773 (дар мајора Скорића по Герасиму Зелићу), — Задар, сребро, — Кистање, из почетка 18. в., обн. 1817, лим, — Книн, пун посребрени оков, — Книнско Поље, оков сарајевски као и на престолним иконама, рађен у почаст 40-годишњице проте Божицара Новаковића (1876—1916), — Косово, масиван рељеф угаоно, — Крка, М. 1841, пун оков с емаљем, слаб рад, и М. 1789. велико, обилато украшено, плиш, угаони оков позлаћен, обрubi са зеленим и плавим инкрустацијама у емаљу, од једнаке обрубне траке и крст, у пољима брушено црвено стакло на конусе, два конуса црвена а два зелена, на полећини 5 месинг конуса, позлаћене копче на три стране, лећа на шест ребара, — Крупа има слично јеванђеље, — Отишић, непун оков, — Петрова црква исто као Жегар, — Скрадин, непун никлени оков, — Шибеник, једно грчко јеванђеље, Венеција 1728, врло богат сребрени оков, пун, и друго јев. с оковом Герасима Петрановића.

Тасови

Најразноврснијих по облику и поријеклу има тасова по цијелој СД, што ће показати неколико примјера:

— Бенковац има месинг тас пречника 60 цм; изнутра у кругу текст као да је стилизована готика, иста фраза 4 пута се понавља (сличан био у Госпићу у Лици),

— Билишани Горњи, тас као већи дискос пречника 25 цм; у средини гравирано Богородица с Христом, а наоколо текст „Достојно јест...“; на полећини написано да је рађен у Русији у казанском дјевичјем манастиру у 19. в.,

— Билишани Доњи, сличан рад горњем; у средини Голгота, а наоколо „Крсту Твојему“ ...

— Драговић има један масиван, бакрен, велики тас, дубок, као да је наоколо био текст, и други тас 60 цм промјера, мједен, плићи.

— Јагодња, велики тас месинг, као Бенковац, с текстом готиком — Калик, бакар 60 цм, у средини Адам и Ева у рељефу, наоколо као да је латински текст, истрвен,

— Крка, бакар 80 цм, резани орнаменти, домаћи рад, плитак тас, — бакар 25 цм, плитак, орнаменти, — сребро 57 цм, дубљи, богато украшен, рељефно израђени листови, унутра наоколо плетен вијенац, у средини грб са два анђела, на пољу грба резан запис у 9 редака, да је приложио Саватије 1789, бивши парох задарски (Васиљевић),

— Марковац, два таса јеромонаха Амвросија (Колунџића) 1871. г.,

— Скрадин, сребро 65 цм, ознака латиницом С. А. М. и као жезло с пет пера (слично Крка),

— Трибањ, бакар са св. Георгијем у средини.

— Шибеник, месинг 60 цм, у средини украс: изнутра 5 заобљених листића око круга, између њих провирују шиљасте листићи, такав исти вијенац, само већи, и наоколо, дакле двоструки цвијет. — Тас, 60 цм, бакар, арапски натпис.

Ковни лустери

Нема их много.

Крка, Крупа и Задар имају ковне лустере исте израде: месинг кугле са спојним завојницама, изгледа да је масивна израда, али не дјелује тешко.

Билишани Горњи, ковни двоспратан лустер, 19. в.

Сплит, 6 лустера истог стила: комбинација стакла и кова.

Ковне дарохранилице

Дарохранилица има у СД ковних, дрвених и камених. Ковне имају:

— Жегар, месинг 60 цм висине, руска израда, али изгледа на готику, раскошно рађено у стаклу.

— Крупа, месинг, руска израда, двоспратна, на 4 ноге пострано истурене, на ћошковима испусти са 4 светитеља доле и 4 анђела горе, на пољима емаљ, горе јабуча с Христом у зракама, висина 60 цм,

— Косово, месинг и емаљ,

— Задар, масивна, никл или сребро, сприједа Христос у путиру у емаљу.

Друго разно ковно

Претходна напомена уз разне ковне предмете по мјестима: — опис и набрајање ићи ће овим редом: крстови, путири, дискоси, звјездице, кашичице, чираци, свијећњаци, кандила, петохљебнице, кивоти, панагијари и сл., те разно (завјетни накити, новац, и др.).

— Бискупџија, два стара окована крста, један са шест фигура на стопи,

— Драговић има осам крстова (4 оштећена, један позлаћен), редовно је филигран вез око дрвеног резбареног крста, — један у три дијела у кутији, 21,2 цм; у стопи изнутра запис да је 1790. приложио јрмх Теофил Милкович за вријеме настојатеља Тодора, — сличан мали, 17,2 цм „рукоделац Панто“, напрсни позлаћен, на ланцу, пок. Силвестра Богавца,

Путири Драговића:

— барок, венецијански рад (13, 5; 10; 26, 5), на стопи наоколо 4 света на католички начин, један брадат с трирегнумом, иначе вијугави биљни орнаменти с анђелима; натпис „трудом Леонтија Милковића 1783.“

— путир (12, 7, 3), на стопи симболи јеванђелиста, чаша усађена до 2/3 у филигран; рубом стопе натпис „приложи Петар Коро у спомен“ (и 4 имена).

Дискос 15 цм, позлаћен „учини се трудом Леонтија Милковића, Драговић“. Уз то и кашичица.

Свијећњаци:

— 6 барокних, тростране стопе са по три медаљона; два су свијећњака 22,5 и 21 цм, а два 45 и 47 (на овом од 45 цм „јрмх Јоаник Кришка“, а на 47 талијански „манастир Драговић“), још су два по 53 цм с нејасним талиј. натписом.

Кандила су два велика и два мања; од мањих једно лив, а друго кујунџијски рад.

Панагијар један сасвим посебнога типа: облик срца, унутра дрворез, споља наоколо зелени емаљ у филиграну и 3 свјетлоплава ока.

Кутијица мједена орнаментирана, са 8 зелених ока.

Кивот Драговића је нешто посебно: кутија на 4 куглице, сребро, поклопац као кровић на три реда, плавкастозелени цвјетни орнаменти и листићи у емаљу, у врху је филигранска куглица, на њој расцвјетан крстић с коралним бобицама на крајевима, сприједо Распеће с Богородицом и св. Јованом јеванђ., по странама литургичари: Јован Златоуст и Василије Вел., а позади Григорије; при дну кутије „сеи кивот манастира Драговића“... — (Снимак Берић!).

Још једна посебна знаменитост Драговића је предмет, заведен у инвентуру као „једна сребрена панагија за крштење и причест“. То је сребрени барокни медаљон 10 цм ширине, на ланцу. На медаљону горе круна, а с једне и друге стране украшен је листићима; с једне стране је још кадионица, 7-краки свијећњак и лахан (врч и рука у средини), а с друге стране плоче Декалога, птица и јеврејска ријеч ШАДАЈ. У средини се један заклопчић даде извадити, па се тиме указује унутрашњи простор. По страни су монтиране двије ваљкасте посуднице са заклопцима. Крста нијде! — Очигледно је ово јеврејски молитвени предмет, амулет. — Није јасно како је доспио у Драговић.

Још има у Драговићу неколико разних предмета, највише заветних поклона: ту је упадљив један златан прстен са смеђецрвенкастим прозорним блиставим каменом на ком је у удубљеном рељефу урезана ренесансна мушка глава.

Д р н и ш

има један крст: дрворез у филигранском окову, на крсту пунца М Р у лигатури, висина 35 цм.

Према Голубићу на цести за Стрмицу у једном ступу-капелици мало кандило у облику срца са два крила; ков, никл. — Слично по СД више.

Задар је углавном обрадио стручњак др Бах из Загреба. Он се нарочито бавио Зелићевим предметима из поклона Јаковљевих из Петрограда: путир, дискос и звјездица из 1786, а уједно је обрадио и кашичицу и копље из 1806, и крст из 1877. г. — ово поклон Марије, кћери цара Александра 3. — У Задру има још и један крст, 40 цм, у сребрном окову, прилог Божицара Петрановића 1844. — О Задру в. и Берић 157—160.

Книн што је имао, углавном је пропало у бомбардованој цркви. — У црквеној кући сачувана је стара ковна каса са скривеном бравом, добротвора Вујновића; у њој је и његово ордење (аустријско и црногорско) и 7 пари разних појасних копча (павти).

(Слична каса, само већа, има и на горњем хору у Задру!)

У Книну има још једна вриједна ствар:

Код свештеничке удове Мирка Синобада има руски ковни триптих, масиван месинг с емаљем, 10 : 15 цм; унутра у средини св. Арханђел, а по странама св. Герасим и св. Теодор; ово је поклон Крсте Петрановића из Тифлиса Марку, синовцу еп. Герасима и дра Божицара (Теодора); иконице су у емаљу. Ствар врло лијепо израђена и по намјени везана уз двије знамените личности далматинских Срба.

Книнско Поље

— два велика (близу 2 м), трбушаста свијећњака; на пољима код стопе св. Бураћ и натпис „настојањем свештеника Новаковића и туторства 1904. израдио Богдан Калуђеровић, дворски златар“.

Ман. Крка показује обиље вриједних предмета. Ту су најприје крстови:

— врло раскошно златно и филигрански опремљен са много камено-ва украшен крст вис. 45 цм; у средини дуборез 7 : 13 цм; крст горе широк 21 цм, стопа 17 цм; обрубом стопе споља натпис јрмха Јеротеја Пазарца из пећке патријаршије с описом како је крст „оградио“; у стопи натпис да је крст 1869. г. купио архимандрит крчки Јеротеј Ковачевић (в. Стрика 104 и 108).

— сличне израде у дуборезу и окови су и крстови 24 : 13 : 6, 5; — 27, 5 : 10, 5 : 9, 5; — 16 : 6, 5 : 5; — 14, 5 : 5, 5; овај има и стопу „крст јрмха Михаила Гомионичанина, задужбина Митра Илића 1753“.

— слично и ручни крстови (без стопе): 23 : 8; — 9,5 : 24 : 5; — 6 : 12, ручка одломљена; — 18 : 7 старо; — и крстићи 7 : 4 и 5 : 3 у филиграну с ланчићима.

Засебно је интересантан велики настолни крст, дрво 12 : 20, ширина 4 цм, оков месинг лим 60 : 33 : 21, дао израдити Неофит Његуш 1876. г. — Међутим, по неким остацима у засебној кутији види се да је некад био други оков овога крста, а то су плочице оксидираног сребра; а на њима натпис: „Миљ. Вуичић од Храниловић из Чипитлак оковао...“, а оков радио властитом руком „Микловуш златар стојећи у Вараждину“; слова су налик босанчици ћирилице! По страни су још слова АПТ и КИТ. На ручки која би могла ићи уз ово латински „дана 16. октобра 1738 (римским бројкама). —

У кутији тих отпадака још има једна дршка с трагом натписа „јермон... и умен... 1725“, као и стопица мањег крста са „скова Спасоје Кујунџић“, те дршка са „јермонах Мелентие... ниловић...“.

Путир Крке 12,5 : 31 руски рад, по чаши и стопи по 4 емаљ-медаљона, под рубом текст „Тјело Христово...“

Други путир 10 : 23, позлата, нешто филиграна.

Дискос 15,5 поврх кољута са 6 каменова, и — 14 цм, изнутра позлаћен, сличан горњем.

Звјездица, непарна с дискосом, траке ширине 2 цм; 4 црвена и 4 зелена бистра камена, на луковима „учини кнез Андрија и кнегиња Милиа?“

Кашичица 12 цм, овал позлата, уврх ручке лијепо израђен крстић, овал према дршци под кутом од 120°.

Чираци: — два мања приложи Спиридон Новаковић за брата Радивоја, 1788, — два средња 28. јуна 1756. приложи јрмх Исаија Јанковић, — два већа 28. јуна 1756. Никанор Раиович, архимандрит; — висине ова три пара 30, 35, 40 цм.

Кандила: 6 великих сребрених испред иконостаса.

У ризници Крке велик број разних медаљона и кутијица (панагија, енкалпија и сл.)

— месинг 9 : 5, 5 : 2 са 9 црвених камена,

— месинг 4,5 : 7 : 8,7 као диптих на ланчићу с уметнутим емаљем плаво и зелено,

— 7,5 : 5,5 : 2 унутра дрворез Богородица с Христом и 27 ликова у малим кружићима; на другој поли сам Христос, па опет наоколо ликови (врло ситан рад),

— двоструки диптих 7,5 : 6,2 с дрворезима са два лица, ланчић,

— округли, с каменима, 6,5 : 1,7, на ланчићу,

— кружни прстен 7 : 1 с украсима (камени, емаљ, филигран) све зеленкасто, унутра дрворез са два лица,

— круг 5,5 : 1—1,5 слично ранијем, затворена кутијица с дрворезом изнутра, Богородица и 12 ликова у кружићима наоколо, ланчић; спољашњим обрубом натпис „панахиар владике Михаила... 1678. (Љ Ст. 1, 422, 1756 из Маг. 1863, 171),

— круг 6 : 2 на црвеној врпци, резбарен месинг, изнутра дрворез,
— кутија 7 : 2 филигран, унутра дрворез Богородица са 14 кружића наоколо,

— триптих (руско) три пута 1 : 15,5 : 10 са светитељима, текстови ис-
кучани по страни, Богородица па опет 5 светитеља,

— кутијица 3,5 : 3 : 1 за ношење честица, с ланчићем, сребро окси-
дирано, споља с обе стране гравирани цвјетни орнаменти,

— ваљкаста посудица 4 : 4 за честице, поклопац 4,5, горе украс пето-
лист и куглица, наоколо руски „Тјело и крв Ис Хр, и још латиницом
О. Цхр.

Међу крчким ковним предметима има велик број распареног прибо-
ра за јело с иницијалима братије (Никанора Богүновића, Макарија Кр-
нете, Герасима Петрановића, Силвестра Вучковића, Нестора Плавше и
др.) углавном вриједно, због старинског облика и израде, сребро! — Ту
долазе и разни сребр. тањирићи, чашице, здјелице и др. за тамјан, со и
сл.

Засебно је велик број појасева (тканина, кожа), али и окови и пав-
те (копче). Нарочито се запажају: један руски златом везен, зелен, ши-
рине 6 цм, а с именима Иван, Марија, Матеј, — други у црвеном плишу,
оков у плочицама као љускама шир. 3,5 цм, на копчи с куком натпис,
да је ово приложио јрмх Саватије (Васиљевић), бивши парох у Задру,
од милостиње добротвора Константина Мторовијка?

Ман. К р у п а (велик дио ризнице чувао се послје овог рата у ман.
Крки).

Ту су најприје 4 крста на стопу, све дуборез у филигран окову с
позлатом и каменима,

— на 9 : 7,5 : 21 цм чита се у стопи година 1781. и слова скраћења,

— на дршци ручног крста 9 : 21 запис: „окова игүман за дүшу ? аго-
се ? данила лета 1716“,

— а на литијском крсту 26 : 43, руски месинг лим, емаљ. Распеће, Бо-
городица и Св. Јован Јеванђ., док је по страни Зелићев текст од 15. маја
1788. г. да је то поклон Јаковљевих из Петербурга,

— засебно један неокрован дрвени, а седефом украшени крст са 20
сцена у дуборезу са словима ТКПГФХ и АПМЧФП. — Крста руског, спо-
менутог код Љ. Ст. 2, 269, 3530 као да више нема!?

Од три путира Крупе на једном 9,5 : 26,5 : 15 позлаћеном има рубом
стопе доље натпис јрмха Мелентија из ман. Хрмња 1784 (Љ. Ст. 2, 271,
3545).

Дискос 16 цм, сребро, с гравираним на дну Благовијестима, а по об-
рүбу „Радујсја благодатнаја...“ и 4 пунце,

— слично дискос 23 цм, на дну гавирано Христос као дијете у пе-
ленама, па жртвеник с Ис. Хр., па облаци и зраке сунца (Бог), а по стра-
ни два анђела; текст „се агнец...“, све на сталку висине 4 цм.

— дискос 16,5 цм на сребреном прстенастом подлошку, украшеном
са 6 жутих и зелених камена (слична два у м. Крка);

— дискос 18,5 месинг с „Радујсја благодатнаја...“. — Уз то путир
8 : 16,5 сребро, изнутра позлата.

Звјездица 14 : 9,5 у двије сребрене траке од 2 цм ширине.

Двије сребр. кашичице старинске израде 18 и 23 цм с крстићима на
врху.

Свијећњака 4 на часној трпези; два мања 42 цм, на доњим пољима
са стране урезано да су грабени у Венецији 1777. г. (Љ. Ст. 2, 257, 3463),

— два већа 49 цм без текста;

— посебно један трокраки сребр. свијећњак обичне израде 21,5 : 16
цм.

Крст 31 цм са 6 камена „Жегарско тугорство“... 1903. г.

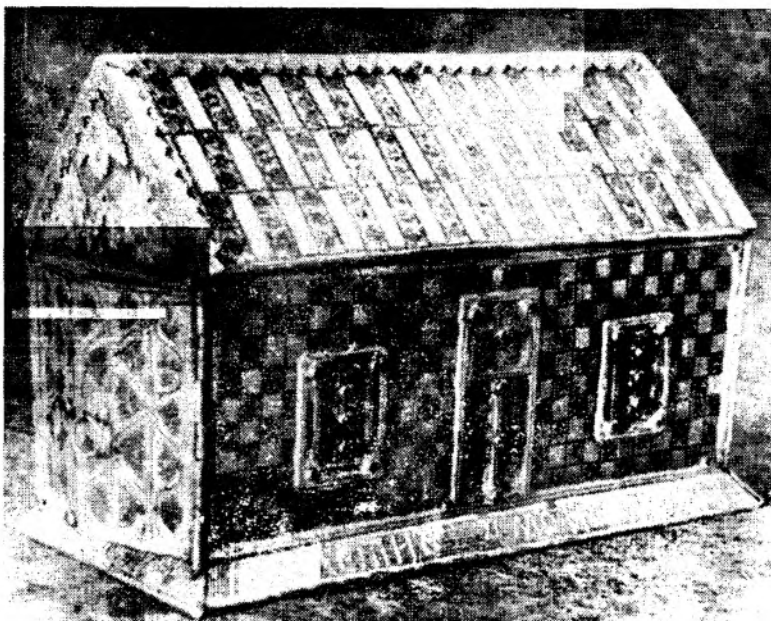
Пред иконостасом два масивна месинг подножја за чираке, а горе на врх мотке као тањир са три шиљака, и свијећа.

Кандида сребр. има 6: два по 25 : 40, а два по 20 : 30 цм, једно од 15 : 20 и једно од 10 : 15 цм.

Посебно кандило у никлу виси у луку између храма и паперте, 20 : 30 цм, с натписом да је прилог Константина Петровић, рођ. у Земуну 8. септ. 1830. г.

Петохљобница сребр. масивна на два спрата, ширине 23 и 38 цм.

За честице за болне као два сребр. путира 18 и 23 цм, али с поклопцима.

м. Крупа: Дарохранилица ман. Рмња

Засебна драгоценост Крупе је кивот као кућица, позлата, ишарано као поља шаха, димензије 18 : 10 : 8 цм и још кровић до висине од 5 цм; позади мала апсида; врата и два прозорчића украшени каменима; по доњем обрбу натпис јрмха Мелетие из ман. Хрмња 1784. г. (Љ. Ст. 2, 270, 3544); изнутра двије дрвене кутијице с позлаћеним овалним spremницама. —

Округла лимена никл кутија „Тимотеј Иванов“, сприједа медаља царице Катарине 2. с израђеном позадином, издата поводом крунисања у Москви 22. септ. 1762. г., страга медаља за спас вјере и отечества, псеудо-класика са жртвеником, ступовима, круном и три лика, те латиницом: Вехтер Ф. —

У овој су кутији још неке завјетне минђуше, прстење и брошеви, аустријски дукат 1841. г., једна позлаћена аустријска медаља „Сигнум лаудис“ о 30-годишњици владања Фрање Јосипа Првог, те један оквирно окловани танки византиски златник.

И у великој дарохранилици има разних предметића: филигран и емаљ кутијица дигтих с дрворезом, два мала филигранска крстића, те филигран срце (слично Драговић), коначно и два пара павти (једне лим, друге емаљ).

Још је у храму Крупе један турски бакарни ибрик 27 цм и бакарни котлић 13 : 15 ширине и 11,5 дубине.

Из Зелићеве преписке пред смрт види се да је био и један његов тас, те послужавник с ковним шољицама за црну каву (в. писма бр. 96 и 97 под инв. бр. библиотеке ман. Крупе 276).

Скрадин има, међу осталим, 6 свијећњака у никлу по 53 цм, подарили Крсто и Јованка Лукачевић, супрузи, 1900. г. — Посебно и један филигран крст 19 : 9 цм.

Трибањ има појас с павтама и натписом „св. Богородици књаз Иван 1867“, — руско.

Шибеник од вриједнијих ствари има 6 свијећњака од 30, 35, 40 цм; два мања „Симон Ковачевић учини од свога“; један средњи „Димитри Јани даде учинити год. 1723.“; — исто и један велики; други средњи Д. Римо Јогга“; сви натписи талијански и римским бројкама. —

У горњој цркви велики масивни месинг свијећњак 160 цм; — на часној трпези 4 месинг свијећњака од двије величине и два сребр. 35 цм „начињено од Лоренца Рубер“ (талијански).

Међу разним завјетним предметима, прилаганима у СД, а то су већином женски украси, има и Ђердана, објешених испред престолних икона, углавном пред Богородицом; у Ђерданима новци сребрени (највише аустријски талири, али и други, све до шпанских). — Тога има прво по манастирима, али и по неким селима, као на пр. у Отишићу и Мокром Пољу...

У Скрадину икона Богородице украшена с много завјетних плочица.

Старога сребреног новца има и одвојено појединачно.

И овдје, као и код камених споменика, без директне везе с темом даје се податак да у Задру мошти св. Шимуна, (св. Симеона Богопримца) имају покривач с везеним ситним бисером натписом ћирилицом, податком да је то поклон деспота Бурђа Бранковића (в. С. Роца Весник 201 и Шеровић 267, као и потоњег Гласник истор. друштва Н Сад 12/1939).

Иконостаси

У православном храму иконе се најприје налазе на иконостасу. Далматински старији иконостаси сви су по истом типу: 4 велике престолне иконе, а изнад њих у неколико редова иконе много мање (по 11—27 у реду), и то апостоли, пророци или светитељи, а рјеђе сцене из библијске историје или житија светих.

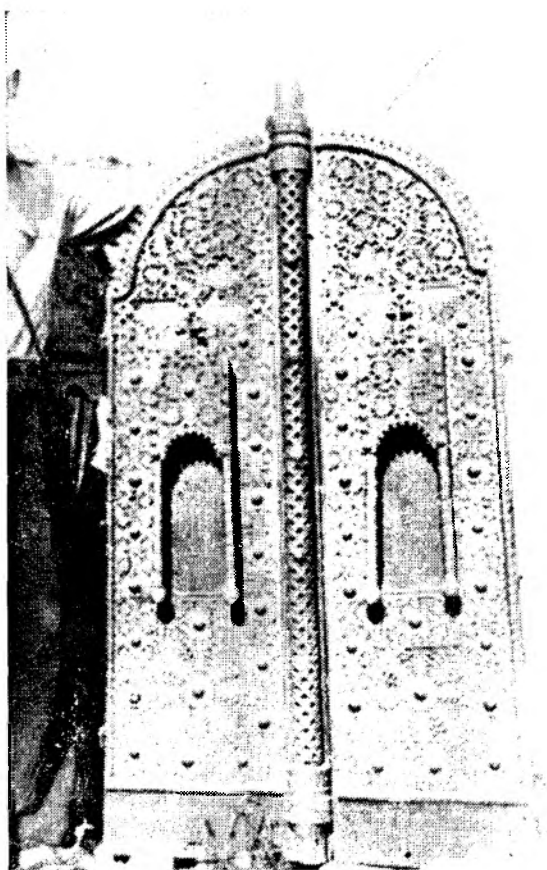
Само негдје су по двије престолне: Кистање ст. ц. (биле намијењене задарској владичанској капели). — Мирање лијево двије иконе Богородице једна над другом, десно св. Јован и Архангел. — У Биљанима изузетно 6 престолних, св. Георгије, св. Архангел, Богородица, па ИсХр, св. Јован и св. Никола. Биљански иконостас стручно обрадила Аника Сковран у књизи о Симеону Кончаревићу, Бгд 1970, с. 57—78.

Престолне су често у сребр. окову (венедијанском): Братишковци, Драговић, Жегар, Задар, Карин, Книнско Поље (оков сарајевски), Косово (новије), Крка, Крупа, Скрадин, Шибеник.

По три реда икона изнад престолних: Баљци (као да је руско), Биљани, (3 пут по 17), Бискупија, Врбник, Братишковци, Голубић, Книнско Поље, Марковац, Медвиђе, Огон, Петрова црква, Скрадин, Стрмица, Шибеник д. ц.

По два реда изнад престолних: Бјелина, Биочић, Ервеник, Задар, Кањане, Кистање ст. ц., Коњеврате, Мирање, Полача (2 пут по 15), Шушци, Шибеник г. ц.

По један ред: Билишани доња ц., Карин (овдје изузетно испод престолних 4 јеванђелиста), Трибањ капела, Зеленград.

Петрова црква у Б. Селу: Бусовићеве двери

Само престолне: Засиок, Ивошевици, Калик, Островица, Пољца. — Иконе у горњим редовима често су у квадрат.

Иконостас редовно дрвен, али негдје и зид: Билишани Доњи, Бјелина, Ислам, Крка, а изгледа да је био и у Бргуду.

Новији иконостаси у каснијим црквама по варошима као да изостају иза ових. Једина им је предност у том што су једноставнији, преглед-

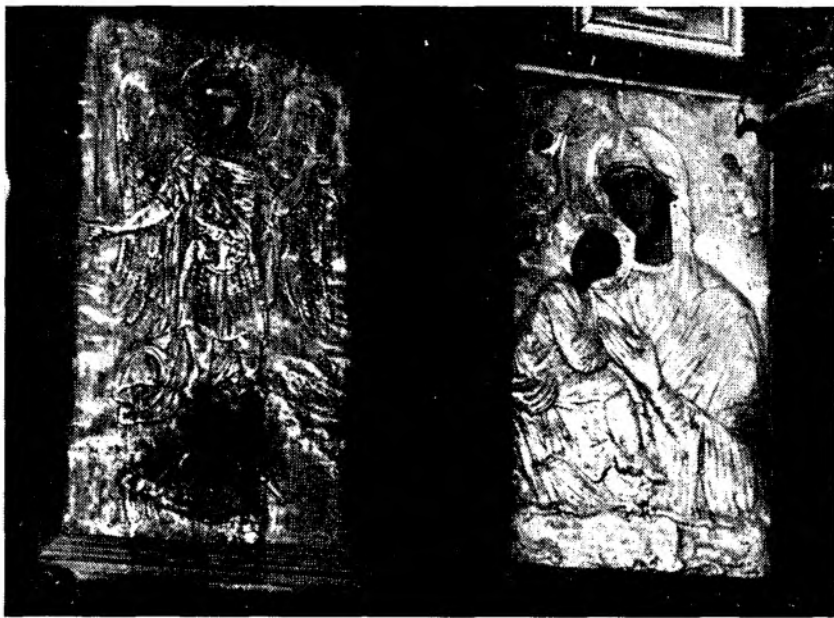
нији. Иначе су то иконостаси општег, војвођанског типа: Дрниш н. ц. (рад Руса Ахметова 1929. г.), — Добропољци и Бргуд сарајевски, рађени између ратова; — Беврске, рад Руса Цибулског, — Земуник рад македонски пред овај рат; — Кричке и Велушић поклон патр. Варнаве; — Оћестово, рад Муфтинског последије овог рата; — Плавно, наводно радио неки Талијан. — У новије иду и Бенковац, Билишани Горњи (1864. код Цукара у Задру), Врлика, Жегар, Задар, Кашић, Кистање н. ц., Косово, Кула Атлагић н. ц., Обровац, Стрмица н. ц., Трибањ, Церање, Цетина, Штиково.

Има случајева и шароликих иконостаса, или привремено постављених иконама из разних времена и стилова: Мокро Поље (12 апла старије), Драговић, Јагодња, Отишић, Чиста Мала, па и сама Крка!

Кнински иконостас из 1910. г., пропао у овом рату, имао је, како се види из записа Крсте Синобада на Јев. М. 1786, престолне и 3 пут по 7 икона.

Царске двери нарочито лијепе и драгоцене има Крупа (Зелићеве, Стрика 123) и Петрова црква (Бусовићеве), а вриједне су посебне пажње и двери: Билишани Доњи, Бјелина, Биочић, Врбник, Ивошевици, Јагодња (коване), Крка, Трибањ, Шибеник.

Опширнији опис Бусовићевих двери дао је Герасим Петрановић у Маг. 1863, 169, гдје спомиње да је двери „српска рука изрезала и описала“; запис је, вели, због већ скоро сасвим излизаних слова тешким трудом снимити могао. У запису се спомињу: игуман Мојсеј из племена Зубац Даниловић од ман. Крке 1704 (в. улазну плочу Крке), затим сеоба Арсенија 3., епископ Бусовић, те Саватија од Херцеговине и архијак. Стефан (Љубибратић) дакле велик дио историје у једном запису! — Текст записа даје и Љ. Ст. 2, 9, 2131. — Године 1956. двери су нађене у добром стању; једино крста с врха нема, неко га је у рату уклонио. Иконе Архангела и Богородице очуване, али „запис чело главе оних светих ликова“, како каже Петрановић, сада се не позна (прекривен је накнадном позла-

м. Драговић: прест. иконе — десно

м. Драговић: прест. иконе — лијево

том (Блашковић!). То је онај дио о игуману Мојсеју. Остало се позна јасно; то је покрај архангела 5 редака, а испод ногу још 3 ретка; по страни Богородице 11 редака у ступцу.

На иконостасима најчешћи су у горњим редовима апостоли (узорке, попут крупских, в. код Мирковића г. 368—70, слика 21—4). Иконе су у квадрату, ликови на престолима, негдје сребреним, горња пола иконе позлата: Бањици, Бискупија, Бјелина, Братишковци, Бргуд (дијелови старог иконостаса), Врбник, Голубић, Дрниш (гробље), Кањани, Крупа, Мокро Поље, Петрова ц., Скрадини, Шушци.

Неки иконостаси

Драговић је имао до потапања дрвену преграду до половине пространог олтарског отвора. Гер. Петрановић у опису ман. Драговића спомиње 4 престолне и три мање сребр. иконе. Те су се и до потапања налазиле на иконостасу: Христос, Богородица с Христом, св. Јован и Архангел. На икони Арх. „Вуко Сударевић начерта 1767. г.“ и још од друге руке „ман. Драговић 1783“. Исто на икони св. Јована. На икони Бце Венеција 1775, а на стражњој страни грчка крсна словеса! — Сваки лик рађен друкчије, а окови два и два једнаки. — Царске двери дрвене са шест поља: Давид, Соломон и Данил и Исаија, у сред. Благовијести. На с. и ј. дверима два архангела (гломазно рађено). — Изнад престолних три мање оковане: Тајна вечера, Гециманија и Рожд. Бце (Стрика 135). — Остало без реда и неуједначено, даровне иконе: апл. на златном престолу (из неке серије), Бца с Хр. и круном, Арханг. касније искварен.

Крка има необичан иконостас, вриједан стручне обраде. — Док иконостас Крпе даје утисак лијепе и свијетле, складне цјелине без претрпа-

ности, можда највише у Далмацији, крчки иконостас, иако је основно стилизован као цјелина, ипак не може да прикрије разнородност саставних дијелова.

Престолне су венецијанске 1765; види се јасно да су касније стављене, тијесно им је и прелазе руб улазног отвора царских двери. Са њима чини цјелину сребрни лучни оков изнад цар. двери; на њему два анђела у полету према средини, гдје је уврх лука уметнут позлаћени крстић, а у њему минијатурна иконица Распећа. — Испод престолних нема икона, него украси стилизовани, ваза и кондир. — Царске двери коване: шипке и цвјетови, позлата; у 6 медаљона јеванђелисти и Благовијести. По изради ове иконице истоврсне неким другим с иконостаса. — Изнад ц. двери 4 реда 38 руских икона, — као да су трговачка роба. Таквих још 3 изван иконостаса. Те су иконе претрпане с врло много светитеља у групама, не дјелују индивидуално, него као једна маслинастозелена решеткаста плаха. — У средини те површине је велика преко три реда икона Бже у позлаћеном оквиру. — Изнад свега велики крст са двије фигуре исте израде по странама. По страни од ових су двије парне иконе необична облика, јер се позна да су потсијецане и прилагођиване оквирима. Оне су крила ранијег триптиха, од кога се средњи дио налази у цркви! Доњи дијелови тих крила су д. и л. од ових икона. — Тако овај иконостас, мада се не може рећи да би дјеловао нескладно, није цјелина, јер има најмање 4 врсте саставних дијелова. —

С друге стране у манастиру има икона које су очигледно некад биле дијелови иконостаса. Најкарактеристичније су плоче с по четири медаљона, уоквирена орнаментима, с ликовима пророка, који сви гледају према горе, једни лијево други десно, као да су некад стајали испод престолних икона!

У вези с овим још у попису икона Крке.

Иконостас потресом оштећен.

Крупа има иконостас свијетао и блистав, иако не раскошан, цјеловито усклађен, а ипак не припрост. — Четири престолне су по окову из 1767. г. — Зелићеве двери имају доље 4 јев. горе Благовијести; наоколо златна лоза и листови те црни гроздови које птице кљују; уврх круна с крстом на ком је минијатурна иконица Распећа. На дверима Зелићев запис из 1789. г. као код Љ. Ст. 2, 282, 3611.

У другом реду су у средини три оковане иконе (слично Драговић) и то: цар Костантин и царица Јелена, Успеније и св. Никола. — У истом реду по страни по три апла. — У трећем реду икона Хр. као апостолска, а по страни опет по три апла. На крају празна мјеста. — Тако други ред има 9, а трећи 7 икона. Апли су на зеленом престолу са златном позадином, на глави сребр. круна. — Уврх: Распеће са два лика по страни.

Задарске иконе обрадио је др Лаза Мирковић (в. литературу!). — Овдје неки опћи наводи.

Задар има иконостас нови из 19. в., а оков из 1903. г. из оставштине Петра Лукића. Христос и Богородица 1896. г. трошком Сим. Богдановића. Испод престолних икона овдје има Стари Завјет.

Троје двокрилне ковне двери с позлатом. На сј. и ј. дверима литургичари: Златоуст и Григорије Двојеслов, те Василије и Јаков. У горња два реда по 9 икона, али без система и реда; апла нема! — Трећи ред има 3 иконе ;крст и два лика.

(О Задру писао и Берић).

Скрадин је једна од најодличнијих и најстаријих црквених опћина у СД.

Иконостас је радио Рапсоманићи (Берић 162).

М. Крупа: Иконостас

Овај икон. дјелује лијепо и хармонично. 4 престолне иконе у сребру, оков дао израдити Јоаким Жарковић 1765. г. На траци празника „истини образ чудотворца Спиридона 1765“. На Хр. „его еими о артос“... — На икони св. Јована талијанско објашњење да је Жарковић дао оковати иконе као повјереник Ангелине Цвијануша. — Испод прест. икона у 4 медаљона пророци: Наум, Малахија, Јелисије и Исаија. Све троје двери по један лик без текста; царске Христос, а с. и ј. архијереј. Изнад престолних низ неједнаких празничних. — Затим ред апла на троновима, а у средини велика окована икона св. Спиридона, која се на дан храмовне славе носи у литији! На позадини те иконе Бца. — Затим горе опет ред неједнаких светитељских икона. Уврх, изнад Тајне вечере, Крст с богатим украсним листовима и много позлате. — Све су иконе у посебним оквирима, тако да иконост. не изгледа претрпан.

Шибеник доња ц. има сасвим посебно стилизован иконостас; затвара олтарски отвор и прекрива и плохе зидова по страни. У олтарском отвору Богородица Амолинтос са записом јрмха Пајсија 1731. г. Слична икона Христа без записа. Троје двокрилане двери, коване, с позлатом, орнаментима и иконицама. Изнад цар. двери Благовијести (красан оквир, ванредан рад), над ј. дверима слично Ваведење. Изнад престолних икона у округлим оквирима св. Максим и св. Јован Милостиви. — Изнад царских двери редом у висину: Хр, Успен., св. Трој., Тајна вечера. Десно и

л. у три реда по три иконе, а исто и десно и л. на зиду, по 2 иконе. Тако сваки ред има по 11 икона, све осим средњих су округли медаљони у позапаћеним квадрат. пољима.

Иконостас, као и распоред осталих икона у храму, уређиван поводом оправке после овог рата.

Шибеник г. ц. икон. новији са дијеловима старијим. — Престолне неоковане. На икони Бже и Хр. „деисис тоу доулоу тоу теоу Георгиоу Коватсевич“. — На икони св. Јована талијански „сликана... трошком... Зване Церница 1779.“ — На с. довртку ц. двери репродукција талијан. „наша Госпа од вјечне помоћи“ из ц. Св. Алфонза у Риму! — На ј. довртку као да је средњи дио малог триптиха: Хр. с Бцом и Јованом. Оквир као славолук с украсима. — На дрвеним цар. дверима 4 јеванђ., арх. Стефан и св. Сава! — Изнад престолних 12 апла.

И к о н а

Српски светитељи

Српских светитеља има и на иконостасима и изван њих.

На иконостасима: — Земуник (ц. посвећена св. Сави), — Јагодња, ц. Симеона Столпника, али има икону Сим. Мироточивог, — Кистање н. ц. посвећена светом Бирилу и Методију, иконе има њихове, па Сим. Мир. и св. Саве у истом реду са 4 јеванђелиста; — Книн (били св. Ђ. и М., Сим. Мир. и св. Сава), — Книнско Поље: Сим. Мир. и св. Сава; — Косово, посвећено кнезу Лазару; — Марковац (св. Сава изнад Хр.); — Скрадин, св. Сава на литограф. с готичком (!) ц. у позадини, и св. Сава на литији: — Шибеник г. ц. св. Сава на цар. дверима.

Ван иконостаса: — Бискупџија, код Герхарта у Бечу литографисан св. Сава с гот. ц. у позадини (као и у Скрадину), — Кистање н. ц. св. Сава с дјецом, груба, засебна израда, дар 1901. г., св. Ђ. и М. (А. Алборгети 1892), и св. Ђ. М. руска минијатура на лиму; — Косово, неколико икона кнеза Лазара; једна икона са 9 ликова: Бца, Хр, св. Јован — св. Сава св. Ник. и Сим. Мир. — св. Георг. св. Арсен. св. Дим.; — Крка: 3 иконе св. Саве (једна велика, друга ружна лика; једна мала 32:45 са Сим. Мир. (в. Народни музеј, Бгд исто); св. Никодим, археп, и св. Ђ. М. на кутији за прилоге; — Крупа: 2 иконе св. Саве, краљ Милутин, кнез Лазар (све обична израда), св. Борђе Кратовац са 4 светитељске српске (као руска израда), — Шибеник д. ц. св. Сава, велика, новија, и св. Сава, мања стара. — На литији има Биочић кнеза Лазара, — Скрадин св. Саву.

Иконе ван иконостаса

Има ван иконостаса бивших иконостасних икона, посебно Дрниш и Бенковац, а и Бргуд, затим Доњи Билишани, Братишковци, Врлика, Добропољци (у поткровљу), Кашић, Книн (из рушевина цркве), Кистање ст. ц., Крка, Мирање, Обровац, Отишић, Плавно...

Негдје, као у Јагодњи, Калик, Кистање н. ц., Чиста Мала, — затекла се шароликост у иконама од поклона с разних страна.

Бенковац има 16 икона, доста раскошно рађених, с архитектуром, појединостима, оковом круна, хаљинама и појединостима. Од тих се истиче Бца са 6 поља наоколо и текстом „Предстателство...“ ...

Дрниш има тридесетак икона; међу њима Св. Тројица „Вуко Сударевић 1764.“, — Васкрс „Спиридон јрмх иконописа 1750?“, — св. Јован са

М. Крка: Св. Сава и Симеон

9 поља наоколо; — Успеније са 16 поља, — Полагање Хр. у гроб „Јеремиа 1754“, — 2 иконе Ливанон Спиридон, — коначно врло вриједна грчка икона са три светитеља „димиа Спиридонос Рома“ (исте руке двије Крка, Стрика 111).

Икона одвојено од иконостасних има редовно већ за потребе обредне, као на пр. иконе целиваће, које овдје не улазе (в. Жегар, Крупа...).

Иконе су рађене редовно на дрвеним плочама с укладама позади, — али се ипак савијају; — плоче често превучене слојем гипса, некад с налијељеним платном. Оквири су редовно врло лијеви; њих би се могла приказати читава галерија! Каткада је оквир на истој дасци само маркиран мало повишеним или мало ужим или ширим обрубом, зарезаним орнаментима, или бојењем и позлатом.

Главни лик је понекад уоквирен илустративним пољима: Братишковици св. Никола с 18 поља, — Јагодња св. Георгије, — Марковац Бца са 8 светитеља, — Книнско Поље: Хр. а уз Хр. и ниже три низа и још 14 поља, све ово примитивно рађено, — Скрадин св. Димитрије с 18 поља, Бца са 24, св. Наум с 18 поља, табла са 24 поља, — посебно у Билишанима Доњим Хр. са два св. на доњој поли иконе, или Трибањ св. Георгије с 4 угаона поља. — О овом још примјера из градова и манастира.

Далматинске иконе су великим дијелом у грчко-византијском стилу, описане мање грчки, више цсл.; томе стилу подражавају и иконе домаће израде.

О грчким иконама тзв. итало-критске школе в. Мирковић и Берић.

Од изразито грчких икона ван манастира истичу се: Биљане (о агиос Антониос и о агиос Стилианос), — Дрниш, споменућа икона Сп. Рома, — Ислам, стара велика композиција, пропала (в. Задар и Шибеник, и Петриња у Карловачком владичанству), — Кашић, 6 икона, — Книн Распеће (тамносмеће тијело), Кистање н. ц. има 1. о агиос Иоаникиос о Мегас, 2. нарочито рабен пророк Илија, 3. патр. Мелетиос на трону, 4. на горњем мјесту у олтару Успеније, а при дну као ријеткост запис дијелом у лигатурама „Деисис тоу доулоу тоу теоу Андреоу Ронтаки“, а уз то насликан у малом лик старца с брадом и црном капом, склопљене руке, ланац око врата, мач о боку и поглед према Бци узвишен (икона је ова јединствен примјер из сјев. Далмације; в. о том и Берић 143—145 и 152!). — Косово више грчких: Стилианос, три светитеља, Бца с Хр. код Јелисавете; — Скрадин: Страшни суд, пророк Наум; — Смоковић: Полагање Христа у гроб, горе полукружна: ликови у три величине: Хр. па Бца и Јов, па 3 лика још мања! — Распеће: необично изразито приказана множина ликова, догађај с много покрета и радња, потрес, помрчина, контуре и набори јасни: при дну г. 1566 (в. упоређење са Страшним судом у Скрадину), — Трибањ, неколико грчких, на пр. св. Димитрије на црвеном коњу, па св. Онуфрије у лишће одјеვენ с брадом до земље.

Међу грчким иконама највидније мјесто заузима и најчешће долази св. Спиридон. Готово да нема далмат. цркве без његове иконе, а често их има и по више. Овом врло познатом све до Трста и до Петриње у Хрватској патрону Крфа и заштитнику маслина, посвећена је у Скрадину и црква и десетак икона; била је и капела св. Сп. у Задру. Све његове иконе препуне су позлате. Обично је у средини на врло уском простору сам светитељ у саркофагу, а наоколо или сцене из његова живота или оквирни орнаменти у неколико појасева. Посебан примјер богате позлате даје Чиста Мала. — Нма, али мање, и светитељев пун лик на трону (Крка, Скрадин, Шибеник).

Редовне иконе у храмовима су престолне: Благовијести, Хр, Бца, св. Јован и празник храма, а затим оне изнад царских двери: Тајна вечера, св. Тројица и Распеће.

Св. Јован има у Далмацији крилат: Бенковац, Ивошеви, Јагодња, Кистање н. ц., Косово, Крупа, Мирање. — С још једном главом (у руци): Билишани Доњи, Кашић, Шибеник. — Грчки Продромос: Крка, Стрмица, и Дрниш и Чиста Мала једнаке. — Икона у Голубићу има чудно, збркасто лице! — Крка — с лат. текстом.

Богородица са, — у наручју, — Христом на крсту потсјећа на Запад: Книнско Поље, Крка, Крупа, Трибањ. — Рјебе долази сасвим сама (Крка бакрорез). — Редовно с Христом дјететом на л. или д. руци или у крилу. На крилу: Дрниш, Јагодња, Жегар. — Има и Бца с Хр. у посуди и два анђела. Јагодња. — У Братишковцима има велика икона: Бца на маслини, а око ње по три апла. — Рјебе је Бца изнад царских двери: Јагодња, Крка. — Разне Бце: Амолинтос (Трибањ), Иелеуса (Трибањ). На трону (Билишани Доњи). — Бца у триптиху (Крка, Калик). — Осим редовне иконе Благовијести има и Ваведење, али више Успеније (Крка. — В. и Мирковић: Задар!

Уз редовне иконе Христа, посебне су: Пандократор у Кашићу, рад Христифора Рафаиловића 1840; — Хр. у путиру у Бенковцу, али има и на дарохранилицима. — Посебно су плаштанице, али тих има и у рељефном дуборезу: Мирање, Бенковац, Крка; или икона: Јагодња, Смоковић. За Кањане израдио Ахметов 1929. г.

Св. Тројица посебна у Кистањама н. ц. са Петром и Павлом на доњој поли, како држе цркву.

Необичнијих икона, било по изради, било мотивом, поред неких већ споменутих, има: Билишани Доњи (пророк Данило), — Голубић 4 престолне (рад Сударевића ?), затим три (Матеј, Тома и св. Никола) као да су на писаној подлози!?, — Ивошеви 2 иконе засебних мотива, пажљиво рађене, али запуштене: једна св. Јефимије, св. Антоније Велики и Теодосије обшчих житиј; друга вмч. Марина-Огњена Марија, крај које клечи Ђаво, ту и Сава Освећени; — Карин (Кирик и Јулита), — Калик мали триптих и дио триптиха, а 2 као да су из серије катол. Крижног пута!?, — Кањани вел. икона св. Петке, — Островица скидање с крста (грч.), — Чиста Мала пророци у медаљонима (дио из Крке).

Најбогатији су иконама манастири и градови.

Спискови тих икона дали би пуну слику тог богатства, али ће се овдје дати само подаци о броју уз понеку посебно приказану.

Драговић има ван иконостаса само 9 икона: — на св. Спиридону потпис Партеније Ђурић, — још неке као да су иконостасне, горе заобљене на лук, — Цар Конс. и царица Јелена, дрво, 18. в.

Крупна има тридесетак вриједнијих икона; главне сврстане у притвору: попрсје св. Николе (италокрит.), — Бца Одигитрија, — Св. Тројица, — св. Димитр., — Ваведење, — Преображење, — Васкрс, — св. Георг. — Благов., — св. Никола крстат, без митре, — Арханђел (Стрика 127), — Прослав. Бце (Константин Димитрију, Венеција 1720), — св. Јован крилат, — Пандократор, — Бца с Хр. (трагови текста на горњем обрубу), — на л. зиду притвора 8 икона венец, рад, барок, наративне; међу њима се истиче Ђсековање (Стрика 110), слично Крка, — на с. ступу Борђе Кратовац „који пострада од Селима“ с по двије светитељке по страни (израда као руска), — у олтару 6 икона.

Крка има ван иконостаса 119 икона: у храму и капели 54, у библиотеци 37, остале по манастиру 28. Међутим, број икона се поклонима и прикупљањем стално повећава.

На хору су 4 иконе, међу њима Бца Иелеуса (текст говори о винчанској: Бци винскија; слична у ц. Алекс. Невског у Бгду).

На огради хора споља према храму Тајна вечера, грч., 1751 (слична у Задру, Мирковић 371, 27).

У притвору 4 иконе; ту и средњи дио триптиха (Бца с Хр) ког се крила налазе горе на иконостасу, уз Бцу и 12 апла и два анђела.

У средњем храму 2 иконе. Једна св. Арханђео, рад као војвођански, велика икона, постављена као кат. олтар; подигао Еп. Стефан Кнежевић да узврати манастиру за оних 100 волова што је отишло око његове инсталације!

У средњем храму још 2 иконе: — грчка са 5 светитеља, и једна стара без текста с групом ликова.

На солеји 12 икона: — Хр. као о мегас архиепископ, св. Сава у итало-крит. изради; неке, види се, биле су иконостасне, престолне.

На пандантифима 4 јеванђелиста, истим редом као и на царским аверима.

У олтару 18 икона: св. Сава и Симеон (знаменита), — св. Тројица „Сударевић Вуко маљар 1765“, — св. Сава с ружним меснатим лицем (в. слично Ивошеви), — Мелентије, грчка, запис Макарија Крнете 1790. каже да икона била Марка Руђери, — стара грчка икона са 9 сцена у три низа са записом „хеир Георгиу Михаки Керкирианоу Енетей 172?“, дакле Михаки с Крфа радио у Венецији.

На малој иконици Арханђела споља над улазом у храм запис Макарија Крнете, Скрадин 1787. г.

У крипти-капели старе запуштене иконе, као да су и изгребене од сујевјерних жена ради лијека!

М. Крка: Три светитеља — Спиридонос Рома

М. Крка: Завјетна икона (Макарије Крнета)

Из Крке су иконе одлазиле и у манастирске ћелије (Косово, Дрниш), на имања (Кожловац, Вађани), а и као поклон (Чиста Мала).

У библиотеци Крке посебно су вриједне и запаженије: — св. Јероним, рад Франћеско Кан. де Вани 1562, поправио Перуци (Стрика 108), изгледа да је подрезивана, — св. Спиридон, из куће Малешевића поклон, — Хр. везаних очију међу мучитељима, — Бца с Хр. и 8 ликова, — про-роци у медаљонима по четири (иконостасна), — двострука икона: горе Бца, Хр, Јован, доле 4 свет., — оплакивање Христа, већа, можда веза Мирковић 371, 35 и Берић 162; — св. Тројица и Пет. и Пав. држе цркву (в. и Кистање н. ц.), — св. Јаков Аделфотеос, — Бца у посуди с ликовима: два прнца, жена с дјететом и грјешник из кога излази црн баво, горе два анђела; — трострука икона: св. Спир., св. Макар. Римски и Макар. египат, те запис Макарија Крнете 1797, — Бца с Хр. и ликовима „Пахоми за си образ подобает молитисја“, — виђење из Апокалипсе 1, 12—16, опис цсл., — три светитеља, потпис „пиима Спиридонос Рома“ (в. Дрниш и канцеларија Крке), — св. Јован Претеча, из куће Малешевића, — Прослављање Бце (донио Симо Скочић из Шибеника 1954., — стабло с лозама и ликовима „хеир Антониоу Макр.“, — Бца и још 7 ликова; — литограф. Успеније, резао Јов. Зудиани у Млет. 1814, штамп. Виталиани у Задру; — на двије бакарне плоче ликови Хр. и Бце (Стрика 112—3).

У канцеларији 4 иконе; — три грч. свет. рад Сп. Рома (в. Дрниш и Библ. Крке), — Усјековање (Стрика 110 и Крупа).

У зборници 7 икона: — св. Марко, стара, западна с лат. текстом „мир ти, Марко, мој јеванђелиста!“, — Св. Јован Крститељ, задарска школа 15. в. „Ево, јагње Божије“ (в. у литер. Петрићоли), донесена из Вађани;

Велика трпезарија: Тајна вечера (в. Драговић и Стрика 137), — таваницу радио Јосип Блашковић 1901. г.

Зимска трпезарија, 2 иконе: једна Бца у корпи с Хр. у крилу, а Хр. као цар, али с класом у руци.

У соби до трпезарије 3 иконе, једна Хр. го до појаса „свјет човеком“.

По ћелијама иконе 3.

У манастиру има још радова (икона и дрвореза) пок. о. Венијамина Кукоља, а има их и по другим мјестима понегдје.

Задарске иконе обрадио је др Лаза Мирковић, али не све, — има их преко 70, — него само највриједније. Умовение ног (Мирк. 18) „деисис тоу доулоу тоу теоу Атанасиоу Поулиоу“, једнак запис на Мирк. 17. Тајна вечера, — Бца страсна с Хр. који гледа орућа мучења и привија се мајци, — На хору композиција око Хр. гроба 7 пута по 11 сцена (в. Ислам, Шибеник, Петрића), — О Задар. иконама в. и Берић.

Уз Крку и Шибеник најбогатији је иконама Скрадин: у олтару 35, у храму 67, на хору 9, свега преко 100, већина вриједних или врло драгоцен, махом грч. итал. — Велик број икона долази из поклона приватника, из кућних капелица, или набављено од калуђера пароха, на пр. Макарија Крнете. — Једна таква породична Богородица (са сценама из акатиста и грч. текстовима), из куће скрадинског трговца Филипа Синобада, доспјела је у Карловац. — Посебно је драгоцен икона Бце у кући трговца католика Мате Бедрице. Овдје се наводи због њена поријекла и ради тога што је, по писм. изјави власника, била намијењена цркви скрадинској. Икона је тзв. полиптикон: у средини Бца као МР Тоу (Мајка Божија), а наоколо још 16 ликова или сцена, резбарије оквирне и богата позлата; опис латинска готица 15. в. Икону је Бедрица добио по жени православној, а и мати му била православна. А жена је наслиједила од своје мајке, којој је икону даровао ујак Герасим Петрановић. Бедрица је изјавио да је опоручком икону са два сребр. свијећњака на-

мијенио цркви св. Спиридона. — Међутим, икона је сада у галерији у Сплиту!

И у Скрадину је композиција попут оне у Задру и др.

Шибеник има 97 икона (доња ц. 77, канцеларија 10, горња ц. 10) од тога више Лазовићевих (Стрика 84).

Лазовићева је и икона Прослављања Бже (1826),

Икона Арх. Михаила има талијан. запис: „дар С. Занета Сундечић 1811“, — посебно је композиција попут задарске и др. — У олтару д. ц. међу осталима Тајна вечера (в. Мирковић 22). — У собицама крај олтара 30-ак икона, неке доста оронуте: — св. Онуфрије с брадом до земље, као у Трибњу! — Икона св. Онуфрија и у канцеларији.

С п л и т има нешто икона у капели св. Саве.

Пажњу привлаче: — св. Георгије с 4 јеванђелиста у медаљонима и позлати; — лик цара без натписа, с позлаћеним украсом наоколо, на столу царски знаци, а по страни симбол орао, позадина архитектура; — лик архијереја с књигом, нејасно; — Васкрсење Лазара; — Васкрс са 12 сцена наоколо, минијатурно; — св. Андрија на Х крсту, овал; — Распеће, прилог породице Урукало; — ормарић са шест иконица руске израде, прилог породице Новаковића; — три иконе грчке (св. Тројица, Тајна вечера, св. Георгије), прилог породице Кулишића (Анке удате Новаковић, рођене Кулишић), — литографија св. Спиридона из Трста, на трону с јеванђељем.

Као што се види, већина икона су породични поклони.

Неколико сплитских икона има и у Музеју Срба у Загребу.

Иконе у сплитској Галерији, — што је посебно занимљиво, — према инвентару махом потјечу с далматинских отока, из католичких крајева!

Опћа примједба: — Спискови свих икона редом, с описима и мјерама, по мјестима, постоје, али им због опширности овдје није било мјеста. Истакнуте су појединачно само оне које посебно указују на богатство културног блага код Срба сјеверне Далмације. — У сваком случају би стручњаци, као што показује и рад дра Лазе Мирковића о Задру, — или радови Анике Сковран, — могли у СД наћи опширно и богато поље рада и дати плодних резултата.

ПОРТРЕТИ И СЛИКЕ

Сасвим је природно да су манастири имали портрете својих игумана, архимандрита и неке братије, као што су већа мјеста имала ликове својих угледних људи, а епархија ликове епископа. Међутим није то по свуда једнако сачувано. Најтеже су пострадали Драговић и Крупа, као и епископска резиденција Шибеник.

У Драговићу пропало све, па и оно што спомиње Стрика 137.

Крка има све сачувано и наставља традицију.

Главни крчки портрети налазе се у великој трпезарији, идући десно од улаза овим редом: — Јоаникије Болгарин 1771, — архим. Саватије Васиљевић 1755—1806, — архим. Неофит Његуш, рад Влаха Буковца (Стрика 106), — архим. Атанасије Чурлић 1885, — јрмх Макарије Крнета (запис 1782), — игуман Лукијан Кунданица, — архим. Стефан Кнежевић, — архим. Никодим Опачић (рад Милорада Михаиловића Бате 1951), — архим. од Истре Јосиф Кнежевић, — архим. Јеротеј Ковачевић, рад Мародића у Бечу 1885. (Стрика 104), — јрмх Силвестар Вучковић, — архим. Никанор Раевич 1770, — јрмх Викентије Ковачевић, — игуман Корнилије Павасовић (увећан фото), — јрмх Амвросије Колунџић (рад по снимку), — арх. Никанор Богуновић 1792, (рад Мил. Михаиловића 1950. г. по опису у Маг. 1840), — проигум. Викентије Кнежевић (Стрика 103), — јрмх

Макарије Вукадиновић (по снимку), — јрмх Лукијан Козлица (увећан фото).

У салону је прво портре еп. Стефана Кнежевића у архијерејском одјејанију, 126:205 цм, рад. Николаос Лопиотис Кер. 1863 (Стрика 69), затим литографија Герасима Петрановића (Даутхаге 877, штамп. Шмилинг, Беч), литогр. Никодима Милаша (изд. књижаре Луке Јоцића, Нови Сад), снимак Митрофана Шевића, Нови Сад.

У соби крај зборнице литогр. Стефана Кнежевића (рад А. Јовановић, штамп. Ј. Хефлих).

Слике, без снимака: поглед на манастир са сз, рад Мил. Михаиловића 1950. (о 600-годишњици), — дворишни тријемови, рад Љубимке Мих. 1951, — ћелија маиница изнад врела, рад Стојана Аралице 1955, — таваница у вел. трпезарији, рад Блашковића 1901. г.

Крупски портрети

Герасим Зелић, Житије 3, СКЗ 58 и Стрика 121, — послане овог рата у Згбу обновљен (конзервиран), десно доље ознака латински: сликао И. Натерер, на полећини „овај у ман. да остане“ и „у Бечу 15. окт. 1814“;

архимандрит Исаије Олујић

може бити да су од овог портрета величине 23:31 цм биле двије варијанте јер се на снимцима указују разлике!

Велики портре Г. З. 180:180 цм био рађен за трпезарију, рад Лукијана Грбића пред овај рат.

Портре архим. крупског Исаније Олујића у родној кући његовој у Билишанима Горњим, 70:100, без оквира, с латин. биљешком: учини Антонио А. Богданић и Н. Цетинео. — Други портре истог 50:70 у манастиру, оштећен и згужван, али би се дао обновити.

Литографија Г. З. в. у Шибенику.

Задарски портрети

На горњем хору има портре свешт. лица с биљешком талијански: Г. Карло Бүсти Микалеви сликар, хотел Пароброду, Задар. — Три новија портрета: Јосиф Рајачић из Лучана у Хрватској 1824—34, Јеротеј Мүтибарић из Бегеча (Бачка) 1843—53 и Стеван Кнежевић из Оћестова (Далмација) 1853—90. — Ови портрети биће да су из некадашње епископске резиденције у Задру, или из богословије.

Портрети и слике у Шибенику

Портре Венедикта Краљевића, — Стефана Кнежевића (Талијани ра-сјекли, али оправљен и Згбу), — Иринеја Борђевића, рад А. Бибића (као и онај велики Герасима Зелића, рађен круто), — портре Николе Миле-тића, добротвора.

Рљеф плакета Петра Ковачевића, добротвора.

Литогр. Божидара Петрановића (А. Јовановић 1850, штамп. Ј. Хеф-лих), — лит. Герасима Зелића, — Ленхардт, Пест 1925. (као да није ра-ђено према портрету). — Увећани снимци Милаша, Бранковића, Панте-лића и Хајдина, епископа далматинских.

Иконописци и сликари

- (лат.) Алборгети 892 — на икони св. Ѓ. и М. Кистање н. ц. —
- Аралица Стојан — ћелија-млинаца, Крка 1953. —
- Аспиотис Н. ? 1890. — прест. св. Јован, Кистање н. ц. —
- Ахметов, Рүс 1928/9. — Иконостас Дрниш, — плаштаница Кањани, — портре свешт. Мирка Синобада, Книн. —
- Бешевић Никола и Милица, рођ. у Сплиту (дјеца Стевана; в. лит.). —
- Бибић Лукијан — вел. портре Герасима Зелића, Крупа, — портре еп. Иринеја Борђевића, Шиб. — портре Илариона Торбице, Драговић, и Хрисанта Гркинића, Крупа. —
- Бибир Петар (үмро, Бгд 1971), опремио Споменицу Удружења 1889-1969.
- Бједов Н. сликар из Далмације (в. Күкүљевић, Словник үмјетника јү-госл., Згб, 1858, с. 33). —
- Блашковић Јосип — таваница трпезарије, Крка, — зидне иконе, Ки-стање ст. ц. — горњи ред иконост. Петрова ц. — позлата Бүсовићевих двери, — позлаћивао (кварио) и неке иконе у Островици и Ервенику! —
- Богданић А. и Цетинео Н. портре архим. Исаније Олујића, сада Били-шани Горњи. —
- Буковац Влахо — портре Неофита Његүша, Крка, изгледа и један у Драговићу? —
- де Вани Франћеско Кан. 1562. св. Јероним, Крка. —
- Варга, поправ. иконе Задар 1890. (Берић 149) —
- Веа Матео, парох, Шибеник, —
- Вүкојевић Симеон из Оћестова, иконографију үчио у Кијевопечерској лаври, радио Покров за иконостас Книн (пропало у ратү); по запису

- Крсте Синобада на Јев. М. 1786, Книн, примио 3000 К, да ли за читав иконостас; радио и у Бенковцу и у Кули Атаагић. —
- (лат.) Даутхаге 877, — литогр. Герасим Петрановић, Крка. —
  - Димитрију Константин, Венец, 1720. — Прослав. Бце, Крупа. —
  - Бүсти Карло Микалеви, — тешко оштећени портре, Задар. —
  - Задарска школа 15. в. — св. Јован Крст., Крка.
  - Зулиани Ј. А., Млеци 1814. — резео Успеније, Крка.
  - Инкиостри — ц. у Шушцима, Плавно?
  - Јеремија 1754. — Полагање у гроб. Дрниш.
  - Јовановић А. 1850. и 1853. — литогр. Бож. Петрановића Шибеник и Ст. Кнежевића, Крка.
  - Калуђеровић Б. Н. Котор — оков прест. икона, Задар (Берић 147).
  - Кнежевић Р. П. око 1900. — св. Илија, платно, Кашић.
  - Крфске престолне иконе — Имотски.
  - Кукољ Венијамин, Крка — иконописац и резбар аматер.
  - Лазовић Алексије, Шибеник — иконе (Стрика 84).
  - (лат.) Ленхардт, Пест 1826. — литогр. Г. Зелића, Шибеник и Плавно (слика).
  - Ливанон Спиридон — двије иконе Дрниш, можда исти: Васкрс, Дрниш; 1750; можда исти и Крупа 1753. „Спир. Зограф“.
  - Македонски рад — иконост. Земуник, пред овај рат.
  - Макри Антонију — Хр. и св. Троица, Крка, и св. Илија, 17. в. Задар (Берић 148).
  - (лат.) Маркацo Георг. — Страшни суд, Скрадин.
  - Мародић, Беч — портре Јерот. Ковачевића, Крка.
  - Михалаки Георгиј крфски — Задар 1787. и Бца, Крка (Берић 161).
  - Михајловић Ј. Аљбимка — перистил Крке 1951.
  - Михајловић Милорад — портре Никанора Богүновића и Никодима Опачића, и манастир Крка.
  - (лат.) М. Р. Ц. 1786. — Бца, Задар.
  - Муфтински—Јовановић — нови иконост. Оћестово.
  - (лат.) Натерер И. Беч 1814. — портре Г. Зелића, Крупа.
  - Паисеу јрмх 1731. — оков иконе Бце, Шибеник.
  - Петрановић Данило, Задар — апли и јев., Ивошеви, скидање с крста, Задар 1901. — В. и неке портрете Крка.
  - Перуци — поправ. св. Јеронима, Крка.
  - (Плавно) — иконостас новији радио наводно неки Талијан.
  - Поповић Јефгимије 1828. — довршио иконост. Задар (Берић 146).
  - Пулиу — Умовение и Тајна вечера, Задар.
  - Рапсоманићи Спир. 18. в. — полагање у гроб, Крка 1746, св. Георг. Шибеник (Мирк. 371) (Берић 162), год. 1767. и в. иконост. Скрадин.
  - Рафаиловић Христифор, 1840. — Хр. Пандократор, Кашић.
  - Рома Спиридон — иконе Дрниш и Крка.
  - (Сарајевски иконостаси, новији: Бргүд, Добропољци).
  - (лат.) Сперанца Мих. — иконост. 19. в., Задар.
  - Спиридон в. Ливанон.
  - Судар Константин из Отона — престолне, Ивошеви.
  - Сударевић Вүко, мађар 1764/5. св. Троица, Дрниш и св. Тр. Крка, и Арханг. 1767. Драговић, 1783. престолне Голүбић? в. и Бискупија и Врбник.
  - Фистовиху Димитрију Керкиреу — прор. Наүм, Скрадин.
  - Цетинео в. Богданић.
  - Цибулски, Рүс — новији иконост. Беврске.
  - Цүкар у Задрү 1864. радио за 1700. фор. иконостас у Билишанима Горњим.

Дародавци икона

— Бедрица Мате, Скрадин, Бџа, полиптих; (обеђано било). — Богдановић Симеон 1896. г. оков за 2 прест. иконе у Задру (Берић 147), — Варнава патр, Престолне иконе Кричке и Велушић; — Димитријевић Никола, св. Никола, Задар (Мирк. 27, Берић 153), — Димитровић из Сплита, св. Никола, Кистање н. ц. — (грч.) Бика Милиоу 17. в. св. Илија, Задар (Берић 148), — Бурић Партеније, св. Спиридон, Драговић, — Жарковић Јоаким, 1765, оков прест. Скрадин, — Ковачевић Јово, прест. Хр. и Бџа, Шибеник г. ц. — Крнета Макарије, св. Арх. и св. Спир. 1787. и 1797. Крка, — Лукић Петар, оков 2 прест. Задар 1900 (Берић 147), — Малешевића кућа, неколико икона Крка; — Медић Митар, Бџа, Јагодња 1881; — Обрадовић Буро, Задар, 2 иконе за Кистање н. ц.; — Папафава Марта, св. Спир. Задар (Мирк. 21, Берић 153), — Пулиоу Атанасиоу, 2 иконе, Задар (Берић, с ликом приложника, 148), — Ронтаки А., Успеније, Кистање н. ц., с ликом приложника; — Руђери Марко, св. Мелетије, Крка, запис М. Крнете; — Симић Чипчија Симо и Олга, 1913, оков прест. Хр. и Бџе, Косово; — Синобад Филип, св. Спир., Островица; — Скочић Симо из Шибеника, Бџа, Крка 1954; — (лат.) Сундечић С. Занета 1811, св. Арханг. Шибеник д. ц.; — Трифуновићи браћа Андрија, Давид, Стефан с фамилијом 1800, прест. Хр. и Бџа, Марковац; — (лат.) Церница Зуане 1779, Бџа, Шибеник г. ц. — (лат.) Цвиануша Ангела 1767. оков прест. св. Јован, Скрадин (в. Жарковић).

Књиге

Књиге СД највише се налазе по црквама, али их има и по библиотекама.

Библиотеке три манастира су сређене: Крка је код израде инвентара имала 2753 броја, Крупа 532, Драговић 607; Крка остала сачувана, а код осталих само нађени остаци иза ратних пустошења.

Библиотека ЦО Шибеник има око 3000 књига и сачуване спискове. — Епархијска библ. била пустошена у два рата; у вријеме прегледа имала до 1000 књига; сада око 4000 свез.

Задар је имао по списку до инв. бр. 432, али непотпуно.

Посебна је судбина библиотеке бивше задарске богостовије. Библиотека православног богословског завода у Задру имала је 1869. г. свега 180 наслова са 220 свезака, г. 1879. насл. 822, св. 1545., а 1890. насл. 2015 са св. 3707. Уз ту су библиотеку биле и књиге еп. Стефана Кнежевића, које је оставио опоручком од 3. апр. 1885. г. Било их је свега 698 наслова у 1105 свезака, расподијељених по струкама: богословље, философија, историја, филологија, књижевност, смјесе, старине, рукописи. — Међу овима сигурно и оно драгоцјено ркп Јеванђеље, писано у Москви 1592. г., сада у Научној библиотеци у Задру. — Пред Први рат имала је библиотека богословије преко 3500 наслова са 6500 свезака.

Све је у рату било заковано, а после рата доласком Талијана у Задар или растурено, или уништено, или доспјело у библ. Паравиа, а отуда доста књига у Италију.

Данашње стање књига у СД показује да их има, и без оних по црквама, око 15000.

Далеко од тога да се овдје набрајају све књиге, побиљежене у СД. Даје се само у прегледу, по врстама и групама, приказ оних које су најважније. А те су групе: рукописне књиге 14. до 19. в., стара српска штампа 1493—1638, Босанчице, српске књиге од 1741. г. надаље, издања Теодоси и остала венецијанска, грчке књиге, латиница, односно хрватске књиге, стране књиге уколико освјетљују културно интересовање Срба СД, и,

[illegible]

Мокро Поље: Јеванђеље по па Вукосава 14. в.

48
 1880
 1881
 1882
 1883
 1884
 1885
 1886
 1887
 1888
 1889
 1890
 1891
 1892
 1893
 1894
 1895
 1896
 1897
 1898
 1899
 1900
 1901
 1902
 1903
 1904
 1905
 1906
 1907
 1908
 1909
 1910
 1911
 1912
 1913
 1914
 1915
 1916
 1917
 1918
 1919
 1920
 1921
 1922
 1923
 1924
 1925
 1926
 1927
 1928
 1929
 1930
 1931
 1932
 1933
 1934
 1935
 1936
 1937
 1938
 1939
 1940
 1941
 1942
 1943
 1944
 1945
 1946
 1947
 1948
 1949
 1950
 1951
 1952
 1953
 1954
 1955
 1956
 1957
 1958
 1959
 1960
 1961
 1962
 1963
 1964
 1965
 1966
 1967
 1968
 1969
 1970
 1971
 1972
 1973
 1974
 1975
 1976
 1977
 1978
 1979
 1980
 1981
 1982
 1983
 1984
 1985
 1986
 1987
 1988
 1989
 1990
 1991
 1992
 1993
 1994
 1995
 1996
 1997
 1998
 1999
 2000
 2001
 2002
 2003
 2004
 2005
 2006
 2007
 2008
 2009
 2010
 2011
 2012
 2013
 2014
 2015
 2016
 2017
 2018
 2019
 2020
 2021
 2022
 2023
 2024
 2025
 2026
 2027
 2028
 2029
 2030
 2031
 2032
 2033
 2034
 2035
 2036
 2037
 2038
 2039
 2040
 2041
 2042
 2043
 2044
 2045
 2046
 2047
 2048
 2049
 2050
 2051
 2052
 2053
 2054
 2055
 2056
 2057
 2058
 2059
 2060
 2061
 2062
 2063
 2064
 2065
 2066
 2067
 2068
 2069
 2070
 2071
 2072
 2073
 2074
 2075
 2076
 2077
 2078
 2079
 2080
 2081
 2082
 2083
 2084
 2085
 2086
 2087
 2088
 2089
 2090
 2091
 2092
 2093
 2094
 2095
 2096
 2097
 2098
 2099
 2100
 2101
 2102
 2103
 2104
 2105
 2106
 2107
 2108
 2109
 2110
 2111
 2112
 2113
 2114
 2115
 2116
 2117
 2118
 2119
 2120
 2121
 2122
 2123
 2124
 2125
 2126
 2127
 2128
 2129
 2130
 2131
 2132
 2133
 2134
 2135
 2136
 2137
 2138
 2139
 2140
 2141
 2142
 2143
 2144
 2145
 2146
 2147
 2148
 2149
 2150
 2151
 2152
 2153
 2154
 2155
 2156
 2157
 2158
 2159
 2160
 2161
 2162
 2163
 2164
 2165
 2166
 2167
 2168
 2169
 2170
 2171
 2172
 2173
 2174
 2175
 2176
 2177
 2178
 2179
 2180
 2181
 2182
 2183
 2184
 2185
 2186
 2187
 2188
 2189
 2190
 2191
 2192
 2193
 2194
 2195
 2196
 2197
 2198
 2199
 2200
 2201
 2202
 2203
 2204
 2205
 2206
 2207
 2208
 2209
 2210
 2211
 2212
 2213
 2214
 2215
 2216
 2217
 2218
 2219
 2220
 2221
 2222
 2223
 2224
 2225
 2226
 2227
 2228
 2229
 2230
 2231
 2232
 2233
 2234
 2235
 2236
 2237
 2238
 2239
 2240
 2241
 2242
 2243
 2244
 2245
 2246
 2247
 2248
 2249
 2250
 2251
 2252
 2253
 2254
 2255
 2256
 2257
 2258
 2259
 2260
 2261
 2262
 2263
 2264
 2265
 2266
 2267
 2268
 2269
 2270
 2271
 2272
 2273
 2274
 2275
 2276
 2277
 2278
 2279
 2280
 2281
 2282
 2283
 2284
 2285
 2286
 2287
 2288
 2289
 2290
 2291
 2292
 2293
 2294
 2295
 2296
 2297
 2298
 2299
 2300
 2301
 2302
 2303
 2304
 2305
 2306
 2307
 2308
 2309
 2310
 2311
 2312
 2313
 2314
 2315
 2316
 2317
 2318
 2319
 2320
 2321
 2322
 2323
 2324
 2325
 2326
 2327
 2328
 2329
 2330
 2331
 2332
 2333

м. Драговић: Минеј 1531. г. — Студеница

коначно, — као сасвим издвојена група, — руске књиге одн. руска цсл. издања.

Књиге о Далмацији и књиге објављене у Далмацији дају се посебно у грађи Извори, јер су оне заиста извори за културу Срба у Далмацији.

За препознавање старих књига, нарочито ако на њима нема ознаке мјеста и године, служиле су Библиографије Каратајева и Шафарика, а за новије Новаковић (Н) и Кукучевић (К). — Код старих рукописних важан је начин писања и врста папира по воденим знаковима.

Рукописне књиге

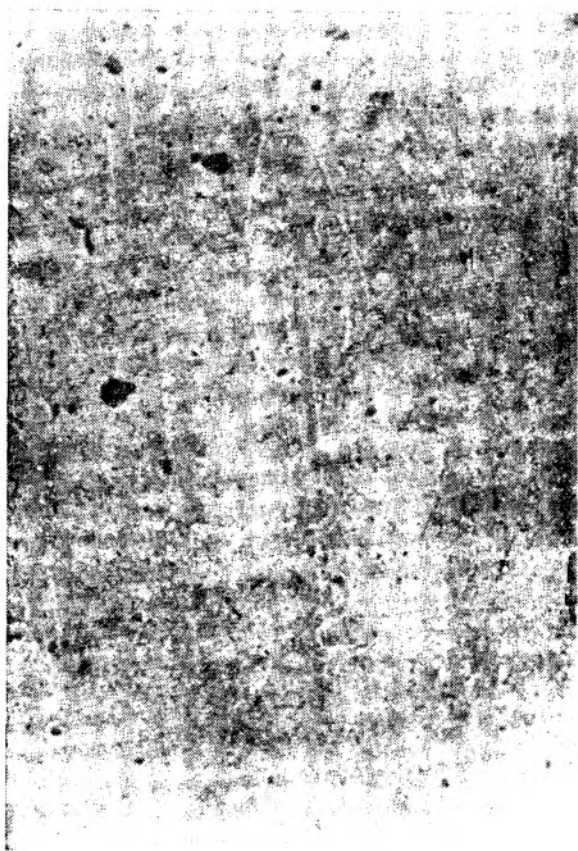
О том в. прво у Лит. радњу Мошин-Радека.

Тих књига има око 150. Иду од 14. в. па до 19. в. Има их врло вриједних и посебно драгоцених, а важно је при том што су то све уникати, јединствени примјерци.

Наводе се овдје редом по мјестима.

Највише их је, природно, по манастирима.

— Бенковац, Молитве (разне) Димитрија Ростовског, — преписао у ман. Гргетегу јрмх Никодим 1772. г. — Књигу је 1956. добио у ОПЗ Бу-

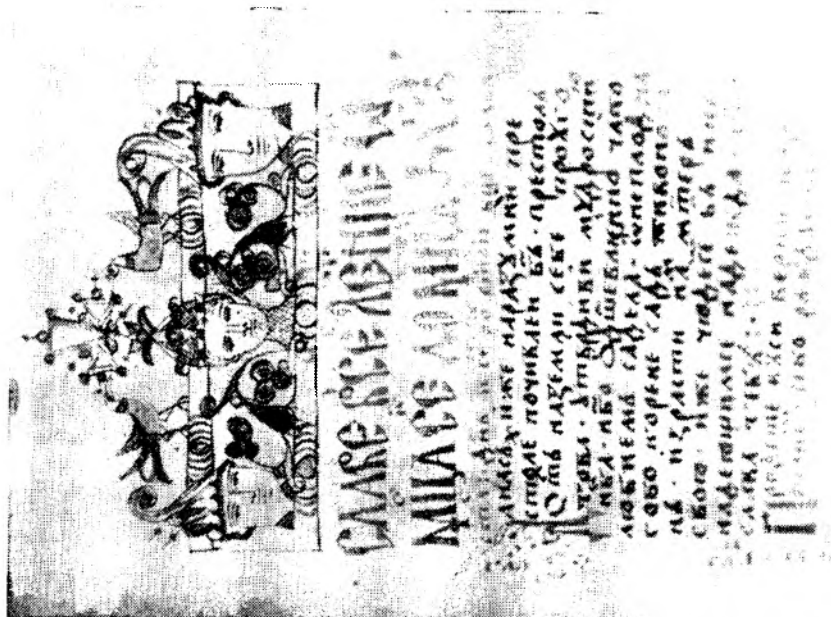

Братшћковци: Јеванђ. (водени знак)

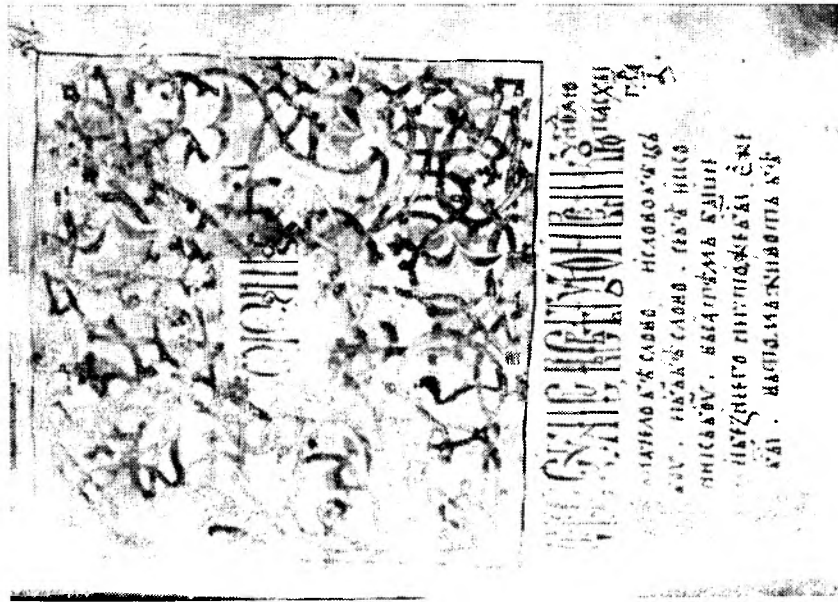

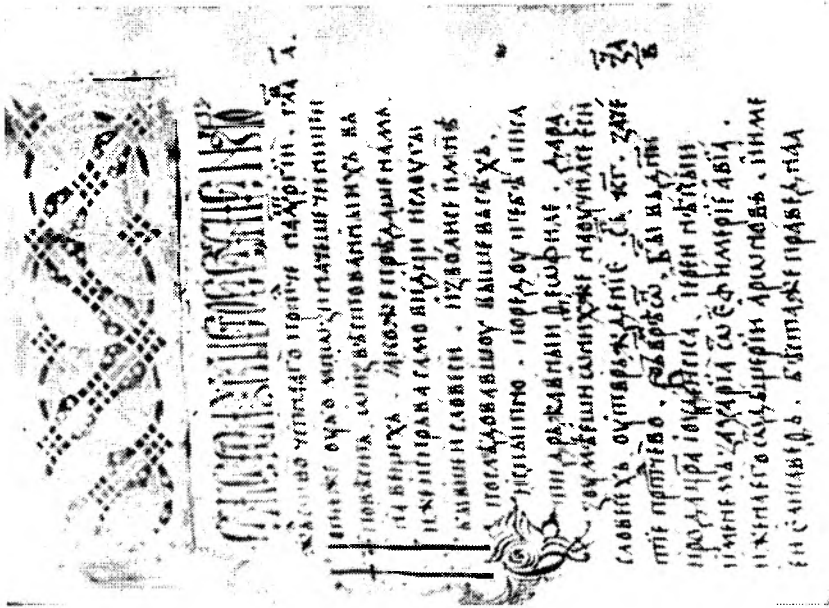
Братишковци: Ирмологиј

Братишковци: Ирмологиј

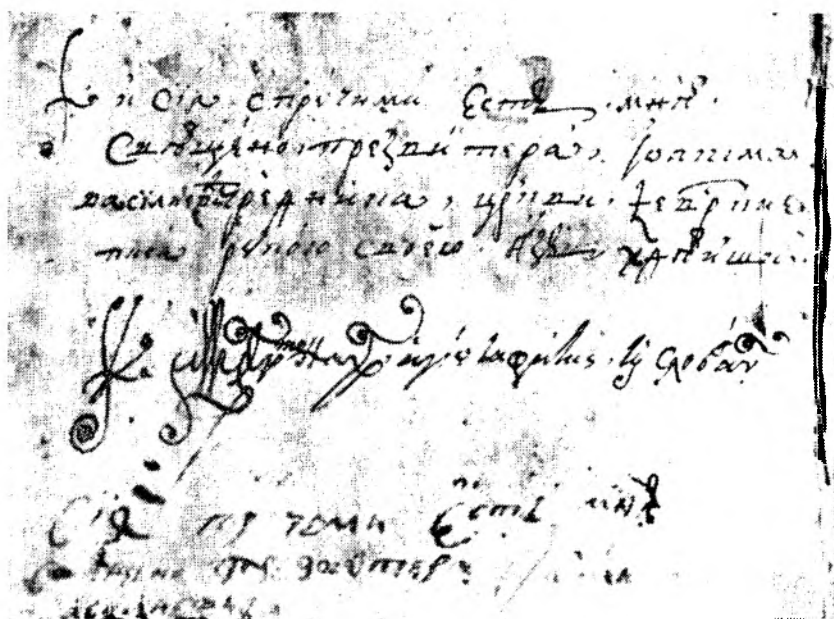
Братишковици: Јеванѣ. по Јовану

Братишковици: Јеванѣ. по Луки

Драгових: Јеванѣ. по Јовану

Беврске: потпис Ј. Василијевића

ковић у Бенковцу домородац Милош Савић из низа већ уништених књига пок. проте Симе Кнежевића, које је његова синовица продала за замонтавање робе. Прото Симо је мени раније тврдио да нема никаквих старијих књига! — Књигу је из Гргетега могао донијети Викентије Кнежевић, стриц еп. Стефана, а Стефан дао свом синовцу Сими? — А даље! Ето, куд све и како наше пропада!! — (Снимак насловне стране и опис књиге постоје.)

— Билишани Горњи, Циркуларни протокол, почео Петар Олујић 1845; и Инвентар имања 1879. г.

— Биљане, Минеј окт. (сад Крка 12), Псалтир (мијешана књига ркп. и штампа српска и руска).

— Бискупџија, Љетопис, Анаграф 1817. и 1838. и Окружнице 1842.

— Братишковици, Јев. 16. в., Ирмологиј 17. в. и ркп уметци у два Загуровићева Пс, Знамениа о другом дол. Хр, ркп уметци у Службеник М. 1760.

— Драговић, Минеји мај и јун, Октоих, Псалтир, Јев., Требник, 16. и 17. в., Дополн. требника два, Службе срп. св. из Војводине 1740, Чуда Бце, Чуда Бце препис Стефана Марковића 1771, Слова у препису истога 1773, Толковање Декалога, Разне поуке, Читуља Омчикус, Молитвослов Раничић, Молитве Петрановић, Подаци о Драговићу, Белешке и пок., Свежањ уџбеника клир. школе 1835, 1839—50, 1855. и 1867, српско-италски разговори Стефана Панића, и три протокола: рођ. 1812—24, вјенч. 1814—34. и Домов. 1836. г.

З а д а р

(Неке допуне и објашњења в. Берић 162—3). Молитвослов, Цвјетособрание, Симеон Богослов, Никита Студит, Василије Вел., Јован Сколастик, Љечебник.

Талијани однијели: 734 Молитвослов, 744 Етика, 833 Поучениа, 749 Философиа морална.

У Научној библиотеци је под 1565. руско ркп Јеванђеље, Москва 1592, некад Стефана Кнежевића.

— К н и н: — Кривични законик, ркп. 19. в.

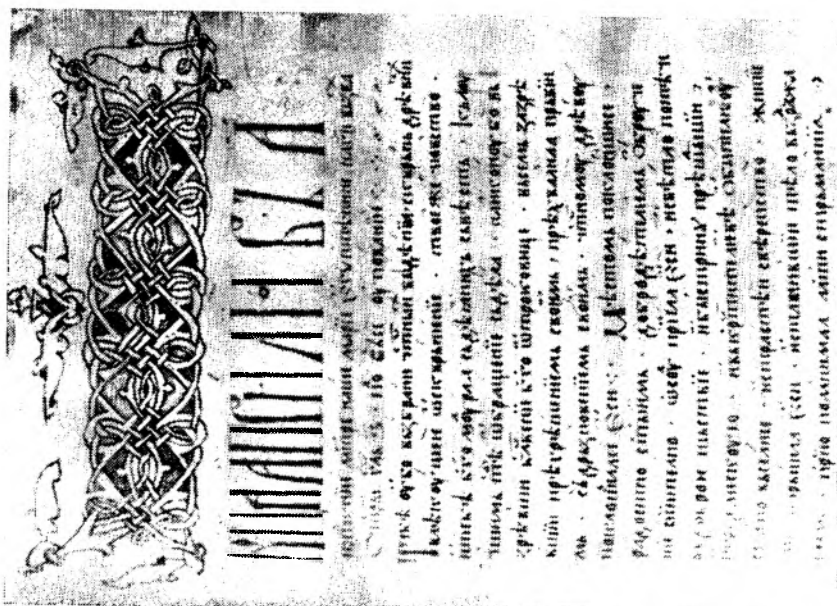
— Книнско Поље: Саборник (запис о Арсенијевој сеоби 1690. г.), — Псалтир, — Служба св. Георгију 1809, Теодор Шуша, — Љетопис парохије са записом „клетно коло“.

— Коларине, 2 листа Службеника (префеосв. литург.),

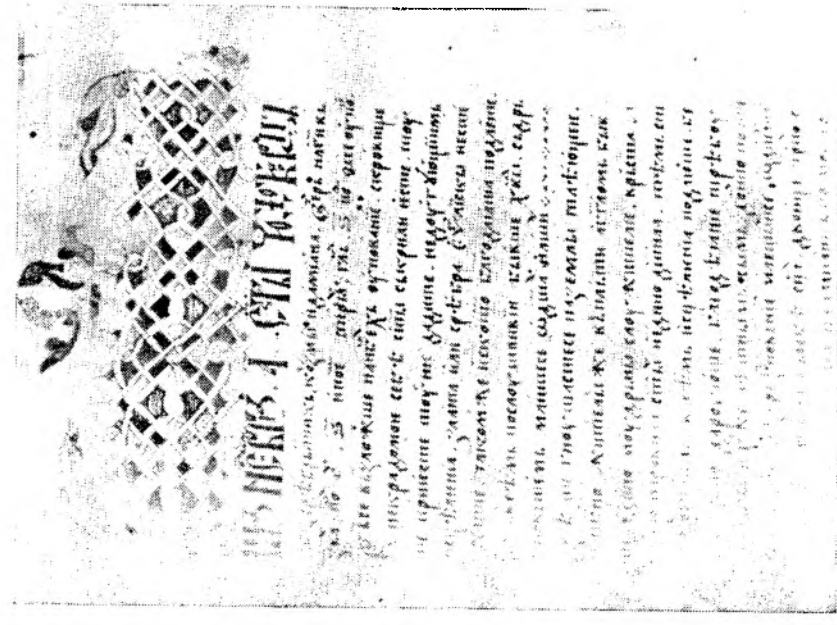
— Косово, Циркуларни протокол 19. в.

— Крка: Моркопољско јев. попа Вукосава 15. в. (опис в. литер.), Јев. 16. в., Патерик 1346. Хиландар, Зборник слова 14. в., 4 Псалтира 15—17. в., Триод Лазаревац, Минеји за све мјесеце, а нов. два (за дец. према Љ. Ст. 7318 Крка добила књигу из ман. Гомионице), ови минеји нису сви из истог времена ни једнаке израде, — два стара Требника, Типик Саве Јерусалимског, Љествица, Житије св. Саве 1752., Литургијски зборник, Сказание цара Александра, три преписа Литургије Златоуста 1766, 1808. и 1809, Зборник, Литургија 18. в., Вечерња и Јутрења, Толкование Декалога, Зрцало богословия, Епитом препис. Ст. Марковића, Толк. Јев., Молитве Кирила Туровског, Требник, Синаксар, Требник, Канон св. Јефрема, Требник, Зборник, Дјела Димитрија Ростовског, Чуда Бце, Акатистник, Акатист Бци, Служба св. Арханг., Поучениа избран., 16. в., — 2 Зборника, Сказанија и громовник, 5 разних Поменика, Записи и биљешке 1661—1712, 5 уџбеника клир. школе, Реторика Бардинна испис.

М. Крка: минеј за април

м. Крка: Минеј за новембар

Спир. Кнежевића, Псалтир (мијешано ркп и штамп.), — рпк о цркви у Далм. у књизи ист. цркве СПб 1840—1, инв. 1766, —

— Крупа: 4 ркп Минеја 5, 6 и два 11 мјес., Апостол, Требник, Дамаскин, Правила цркве, 2 ркп о лутеранству, Новаја скрижаљ, Слова проповједатели — Стеф. Марковић, Књига приложника, Читуља, Поменик, — 4 свеске биљежака, Протокол рођ. 1818—34, умрлих 1818—34, Дневник новчани 1895—1919, Љетопис (дио), Приходи 1853—1921, 29 уџбеника клир. школе 1842—58, Уџб. срп. школе Јована Бована у Шибенику; О цркви у Далмацији, као Крка 1766.

— Мокро Поље: Јев. попа Вукосава из 14. в. (Крка 2), Јев. 16. в., Триод цвјетни 18. в., Псалтир, Прот. умр. 1816—55.

— Радошић-Убли: Јев. 16. в. (запис Драговића),

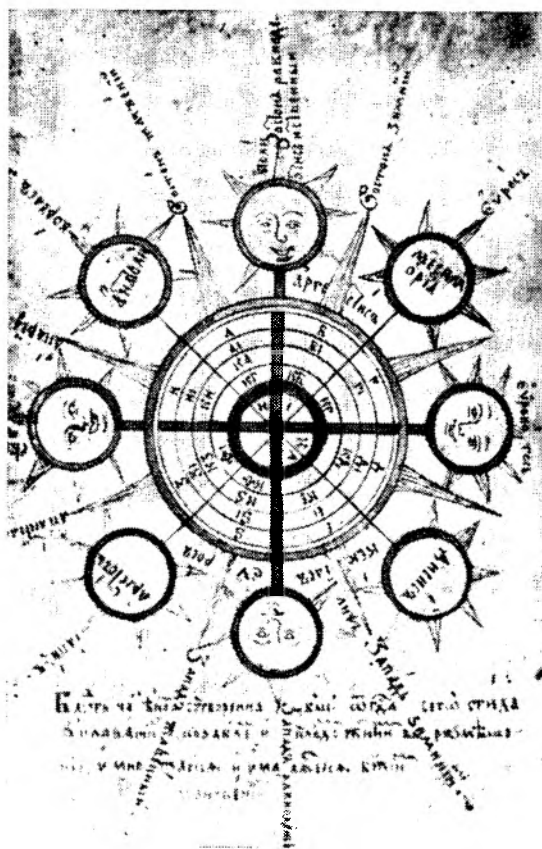
— Скрадин: Трипјеснец (Рубери), Минеј деп.

— Сплит: Молитвослов 1547. с ркп. уметцима.

— Стрмица: Црк. протокол из времена Јос. Рајачића.

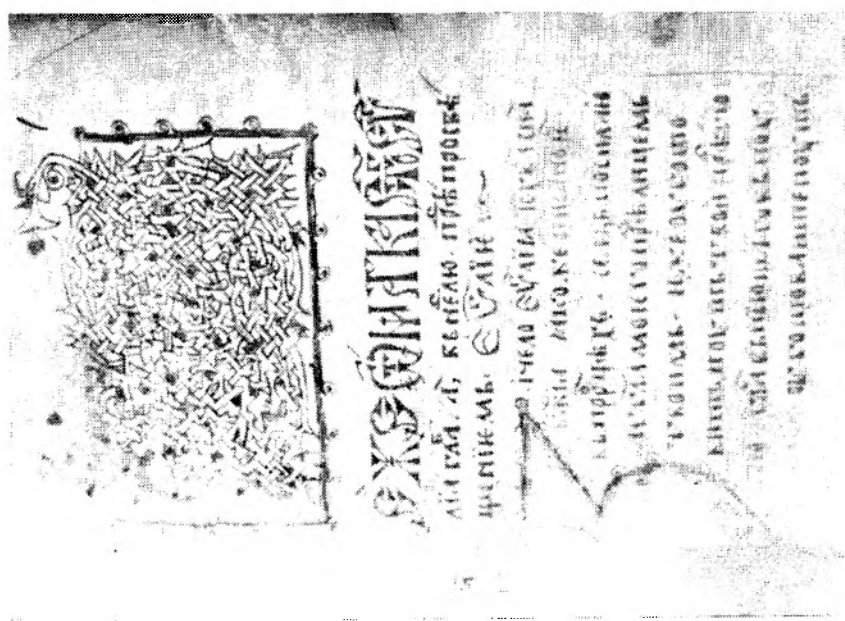
— Шибеник: Псалтир, Требник, Манускрипти под бр. 142—153 (разни списи), Зборник 16. в. одио Кукучевић у Згб 1854.

О неким од ових ркп говорено у Далматинском Алманаху, односно Магазину: 1836, 104; 1837, 122—3; 1839, 135; 1863, 169—71; 1864, 174. — Говори о том за Драговић и Петрановић у повијести ман. 13—14, Задар 1859. — В. и код Љ. Ст. 1, 844, 882, 888, 892, 914, 922 и 2, 3012.

М. Крка: вјечити календар

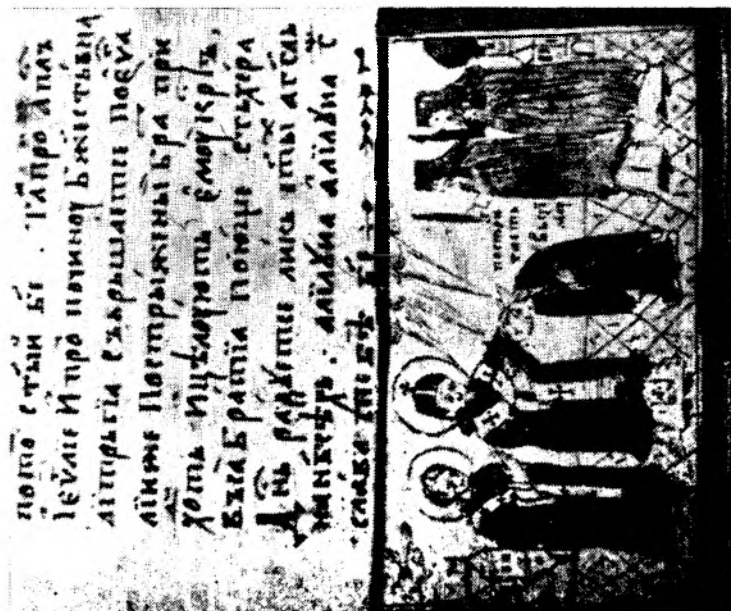

Радзвигі—Убли: Јеванѣ, по Матейу

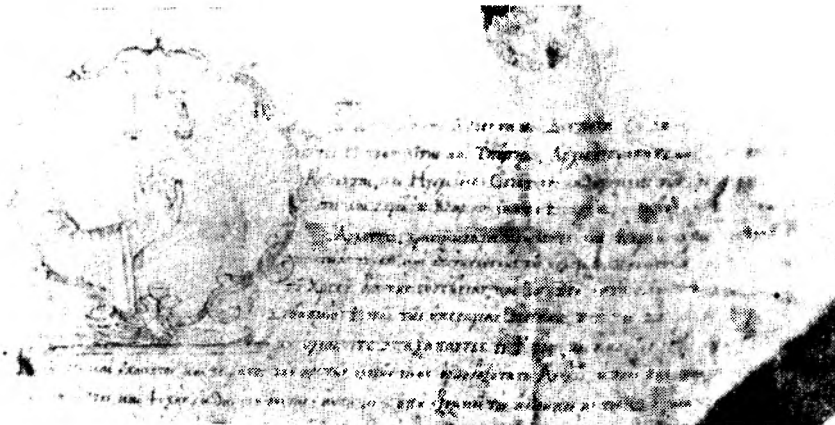
Радзвигі—Убли: Јев. по Матейу

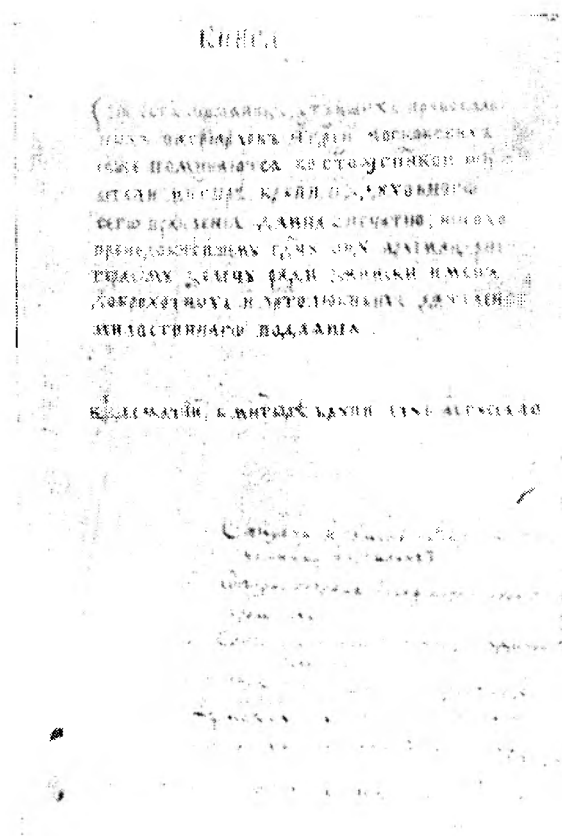

Шибник: Требник (монашење)

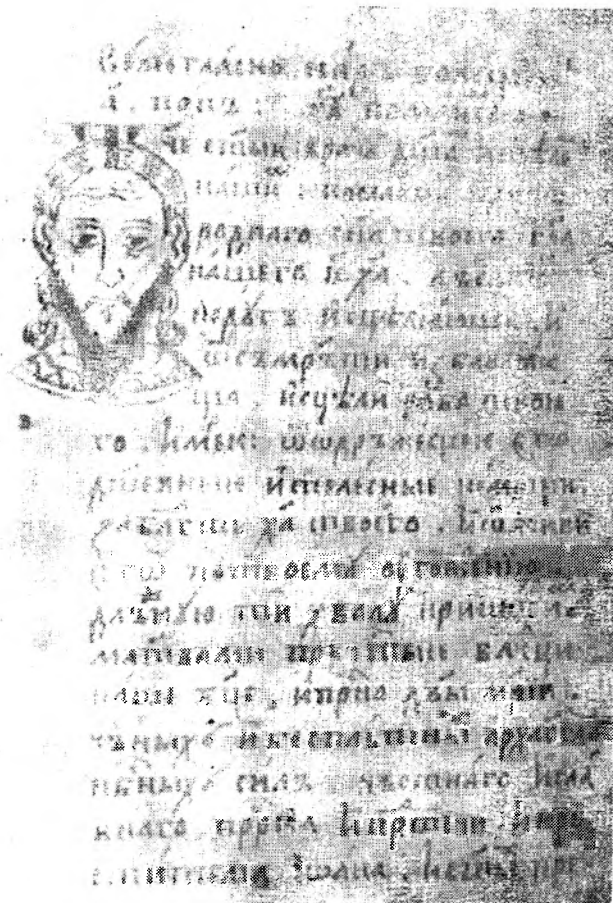
у, нападнуто драгоу
 потапује се ограну
 за Слана у долинах
 достагна Церкови по
 дучи Новоу Здане на
 ншю прости седину
 преведене платониче
 прегучне, потарска
 савеса Спешену
 и Нарочу.
 Сави доице
 саврадуи 76.

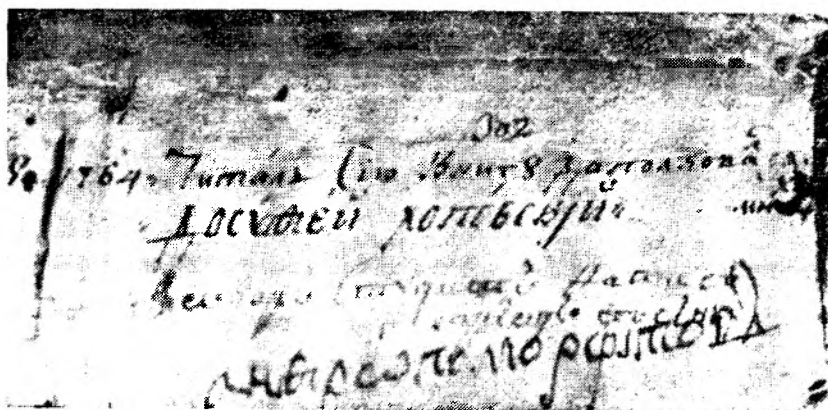
М. Крупа: грчка диплома Г. Зелићу

м. Крупа: Поменик Г. Зелићу

Шибеник: Требник

м. Крка: Розиск (Доситејев запис)

М. Крка: Поменик (Петар Велики)

Старе српске штампане књиге

- Биљане: мијешана књ. ркп. и шт.; пасхалија из Пс. 1494.
- Братишковици: Пс. Загуровић, Вен. 1569. с уметком из Молитво-
слова В. Вуковића 1547., иста књига с 19 ркп. л., Октоих Б. Вуковића
1536/7.
- Врбник: Окт. Б. Вуковића и Јев. Тројана Гундулића из 1552. Бгд.
- Драговић нема ни једне срп. штамп. књиге.
- Беврске: 2 листа Зборника Б. Вуковића 1537/8.
- Ервеник: Мркшинско Јев. 1562 (лијепо очувано), — Жегар: 2 ли-
ста из Служебника 1570. г.
- Задар: Служебник Б. Вуковића, Венеција 1519.
- Однијели Талијани: 36 Триод посни Стефана од Скадра 1561, 37 Пен-
тикостар истога 1563, 38 Зборник Б. Вуковића 1537/8, 39 иста књига.
- И ово било из библиотеке Стефана Кнежевића (Маг. 1864, 173).
- Книнско Поље: Мркшинско Јев. 1562, Триод Фарисеовац 1561.

— Крка: Пс. 1519 (мијешана књига), Служебник 1519, иста књига, Октоих 1537, иста књига на пергамени штампана, Зборника 1538. двије књиге, Триод Лазаревац Стефана од Скадра 1563, Требник Загуровић 1570, Триод 1590? и Октоих Црнојевића 1493 (пренос из епарх. библиотек; био у библиотек. еп. Стефана Кнежевића); још 1 из Босне.

— Крупа: Служебник 1554?, Псалтир Гинами 1638. (ово је посљедња од старих срп. штамп. књига).

— Отишић: Триод Фарисеовац 1560/1.

— Сплит: Молитвослов 1547, посебно лијепа и ријетка; сада Музеј Срба, Згб.

— Шибеник: Служебник 1554. или 1570; иста књига, али нагорјела.

Највећи дио старе српске штампе рађен је у Венецији, па би се очекивало да ће тамо бити све на окупу. Међутим, библиотека Марћана има их само неколико, и то, — по записима се види, — накнадно доспјелих тамо из Далмације, највише с југа и из приморја Црне Горе. — Те су књиге: Служебник 1519 (летурђија Савине), Молитвослов 1520 (запис мол. Врачима), Октоих 1536/7. пола Лазе из Јагоде, Зборник 1536—8 (Подмаине), Молитвослов 1560 (јрмх Мелетие Самарћина купи од Петра Оклобџије с Паћена), Триод посни 1560, Часловац Јакова од Камене Реке

М. Крка: штамп. перг. Октоих 1537.

1566. (ркп многољетствије епископу приморском!), Молитвослов Рампаче-то 1597 (иг. Стефан храма Бче Паштровићи), Пс. Гинами 1638 (књига по па Чукваса).

Све те књиге у Венецији су из збирке професора Бузепе Прага. — Има ли још која стара срп. штамп. књига у некој другој венец. библиотеци, на пр. Музео Корер, — није још испитано.

Триод посни 1560. има и у Ватикану; изложен је на страни Теодорове суботе, али има и љепших!

Босанчица ћирилица

Босански фрањевци штампали су у Венецији разна своја издања босанчицом ћирилицом, већином бесједе и наук карстјански, те нешто богословља. Тих књига има код Срба у СД 8 и три у кат. самостану Висовац, по Кукуљевићевој Библиографији под бр. 71, 2, 3, 5, 83, 4, издања 1611 до 1704. г. Драговић има 3, Задар, Крка и Крупа по 1 и Шибеник 2. — Од свих тих књига најинтересантнија је она у Крупи: Бесиде Дивковића, Млеци, 1616. Књига је била по записима глагољницом из 18. в. у Лукорану на отоку Угљану, а спомиње се и мјесто Петрчани код Задра. Отуд је некако, биће да је неки калуђер купио у Задру, dospjela у Крупу. А у њој је један стари ркп глагољски лист пергамене са службом мученицима употребљен за увез. Дакле је вишеструко занимљива.

Српска штампа последије 1741. г.

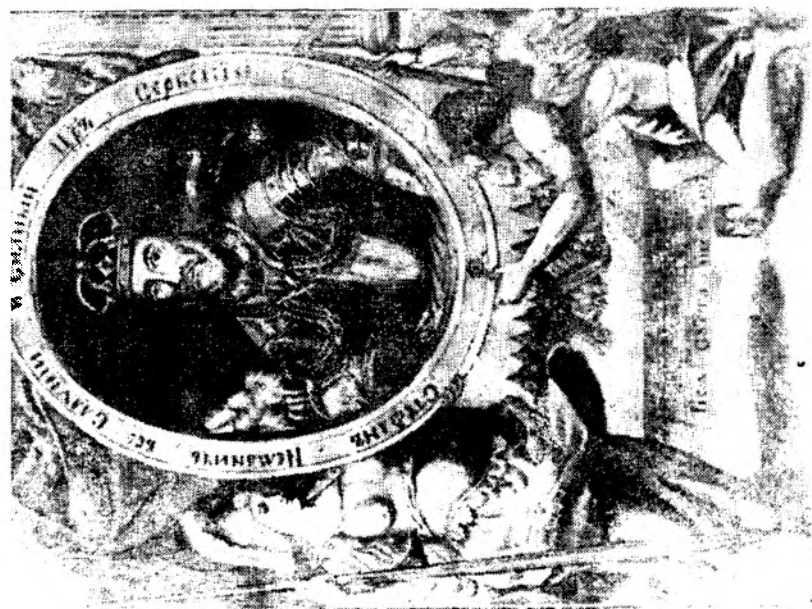
Колико су Срби у СД били у вези с новијом српском књигом показује Библиографија Стојана Новаковића. Ако се не узму у обзир јавне библиотеке у СД, нађе се да се од књига наведених код Новаковића (Н) налази у српским рукама близу 400. — А из Научне библиотеке у Задру однијели су Талијани двадесетак. — Ово све вриједи без књига издања Теодоси, српских и грчких црквених. Српских издања Теодоси, Венеција, има 45.

Из књига и писаца Новаковићеве Библиографије треба неке посебно овдје навести да би се видјело и какво је било културно интересовање Срба у СД.

Књиге далматинских издања и о далматинским стварима дају се код извјештаја о Изворима и Литератури.

Већ се прва (1) књига из Н налази у СД, у ман. Крки: Жефаровић, Стематологија, 1741. г.; под 13 и 32 је Римнички Србљак, 1761, Драговић; — 23, Осмогласник, Венеција 1764, више примјерака по СД; — 35, Латински Буквар 1766, Шибеник; — 53, Мали Катихизис 1774, Крка; — 66, Канон Симеону и Сави, 1777, Крка, Драговић, Крупа; — 70, Православное исповедание, 1777, Шибеник, Сплит; 83, Платон, Правосл. учение, 1784, Крка, Драговић; — 93, Везилић, О спокоиној жизни, 1788, Крка; — 141, Живковић К., Житие Симеона и Саве, 1794, Крка, Драговић; — 148, Лустина Вик., Грамат. итал., 1794, Крка; — 207, Мразовић, Славенска граматика, 1800, Крупа; — 257, Библија, 1804, Крка и др.; — 361, Дошеновић Атанас., Лир. пјениа, Будим 1809, Шибеник; — 412, Кенгелац, Естествословие, 1811, Крка, Крупа; — 747, Миловук, Зачатие Матице сербске, Будим 1829, Крка; — 1055, Служебник, Бгд, 1838, Бенковац; — 1165, Минеј, Бгд 1841, Шушци; — 1785, Медаковић, Пов. срп. народа, 1852, Крка; — 1915, Његош, Слободаида, 1854, Крка; — 2138, Јовановић Јован Змај, Толдиа, 1858, Крка; — 2222, Мажуранић, Смаил-ага, 1859, Сплит; — 2342, Грујић, Свети Сава, 1861, Драговић; — 2406 и 3002, Милица Стојадиновић, У Фрушкој гори, 1861. и 1866, Драговић; — 3006, Типик св. Саве, 1866, Крупа, Драговић; — 3113, Новаковић, Ист. срп. књижевности, 1867, Крка; — ...

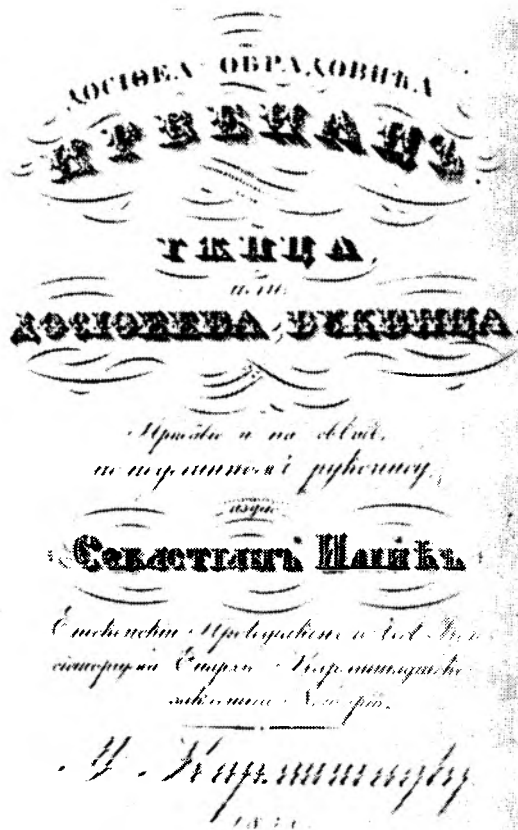

М. Крка: Жефаровић (Цар Душан — „Свја сүјета...“)

М. Крка: Жефаровић (Цар Душан)

— Јулинац, 30, Историја 1765, Крка;
— Орфелин: 38, Латински... 1767, Крка, Шибеник; 41, Магазин 1768, Шибеник; 101, Вечни календар, 1789, Крка; —
— Раич Иоан, 156 и 164, Историја, 1794, Крка; Цветник 1802, Крка, Крупа, Брибир; —

- Доситеј: 129, 250, 303, 542, 667, 780, 872, 873—5, 906, 7, 908, 9, 970, 1670—9, дакле читав низ дјела по разним мјестима.
- Соларић П. 273—5, 379, 380, 1, 406, 430, 473, 494?, 495, 544.
- Вујић Јоаким: 279, Франц. језик 1805, Крка; 1340, Путешествие, 1845, Крка.
- Видаковић Мил. 421/1812, Крупа и 1817, Драговић.
- Поповић Стерија: 688, Светислав и Милева, 1827, Драговић и 713, Милош Обилић 1828, Драговић.
- Милутиновић Сима: 999, Историја Србије, 1837, Брибир.

— Мушицки Лукијан, 1038, Стихотворениа, 1838, Драговић.
— Вук Караџић: 474, 546, 677, 707, 860, 962, 1361, 1472, 1587, 1780, 2089, 2284, 3235.

— Даничић: 1886, 2519.
— Хаџи-Светић: 1993, 2185 и 2184, Дух народа српског, 1858, Крка.
— Игњатовић Ј.: 2269, Милан Наранчић, 1860, Драговић;
— О. Утјешеновић-Острожински: 2322, Недјељко, 1860, Крка. Посебно има много књига Ракића Вик.: 211, 236, 237, 270, 271, 272, 295, 330, 348, 349, 376, 403.

Летописа Матице српске, од 1. свеске (Н 657) надаље има доста по СД, посебно Крка и Шибеник.

Има и свешчица Кисићеве Мале библиотеке, Мостар, као и Народне библиотек. Панчево.

Поред издања Матице српске (особито књига за народ), као и Српске књижевне задруге има и Српског књижевног гласника, Мисли, Зоре, те коначно и Србобрана из Загреба.

Грчке књиге

Грчке књиге у СД су издања Саро, Глики, Вртоли, а највише Теодости, сви из Венеције. Изван Венец, су новија изд. грч. НЗ њемачка или енглеска.

Бенковац има лијепо Јев. 1637. — Врлика Апл. Глики 1782. — Драговић 51 Еухолог. 1619. и још грчке књиге под бр. 53, 78, 116, 490, 563. — Задар има 84 грчке књиге лијепо очуване. — Крка има 6 грч. књ. које нису црквене; од 45 књига најстарије су Триодик и Октоихос 1656. и Еклоге 1687. г. — Крупа има 7 књига, међу њима Јев. 1781, Оролог. 1785. и исте г. Еухолог. — Скрадин има 18 књига: Литургиа Глики 1672, Дида-скалиа Саро 1724, О агнос Спиридонос Вртоли 1755, и једна недатирана географија. — Шушци: два примј. Оролог. Глики 1761. — Шибеник већи број књига, међу њима Арх. чин. 1717, Јев. Саро 1761. и Лаусикоу 1775.

Изучавање записа с тих књига дало би података о грчком православном становништву (Ромејима) приморских градова; — као и натписи гробница!

Латиница, одн. хрватски

Према Кукучевићу у СД налазе се по срп. библиотекама књиге под 37 ред. бројева, то су махом старије.

Међу њима је прво издање Качићева Разговора угодног, Јамброшићев Лексикон, Ненадићев Наук Крстјански, Стулијев Рјечник.

Затим је већи број књига о Далмацији, које ће се навести посебно.

Стране књиге

Од књига на страним језицима највећи је број талијанских, што је и природно. Далмација је дуго била под утјецајем Венеције и Италије уопће. — Зато се у библиотекама могу наћи: Канту, Леопарди, Фереро, Пелико, Папини, Мацини, Данте, Фортис, Мантегаца, Лигуори, Луцио, Ариосто, Соаве, а и других писаца на талијанском језику. — Талијанске књиге о Далмацији и у Д. на друмом ће се мјесту навести. — Крупа има још Цукони, Генето, Сториа универзале, Венеција 1784, Басано, — Крка има и Алвари, Граматика 1691, Емануели, Граматика 1781, Енциклопедија 1856—66, Борџи 1713, — Шибеник: Фортис 1774.

Од француских писаца јављају се Бифон, Босје, Флери, Дири, Ламартин, Шатобриан, Тјер, Фламарион, Мопасан, Монтеस्कје, Зола, Волтер.

Од њемачких писаца Лутер, Харнак, Хајне, као и неки мање важни.

Од славенских учењака ту су Миклошић, Шафарик, Добровски 1822.
Ту су и Милтон и Твен!

Крка посебно има Еклекта тон елиникон графон, Рим 1757. у пергамент. увезу с папином неком булом!

А има и Венедикта Краљевића пријевод литургије Златоуста за потребе Грка у Венецији 1853. г.

За чудо, руске књижевности 19. в. нема ништа!

Руске књиге

Руских књига има у СД досад сачуваних око 2500. То су углавном богослужбене и обредне, вјерске и богословске књиге, а сасвим мало и свјетовне. Почетак им је од 16. в. али пуни размах је 18. в. — Српске штампарије се гасе 1638. а тек 1741. Жефаровићевом Стематографијом наставља се издавање српске књиге. — Тако су Срби били дуго упућени на добављање руских књига за своје вјерске потребе. Од краја 18. в. јавља се и штампање цјл књига и ван Русије: Будим, па Београд, Цетиње нешто касније, затим Беч, чиме је опадала потреба за руским књигама, особито послјије отварања штампарије у Срем. Карловцима.

Руске књиге су штампане у Москви (М), Кијеву (К), Петрограду (СПб), али их има и из Острога, Вилна, Могилева, Почајева, Чернигова, Лавова и Перемишља.

Овдје се даје само избор најстаријих, највриједнијих и најзначајнијих (по записима) за Далмацију.

Рукописне као најстарије навођене су већ по мјестима; има их свега 25 од Драговића, Крке и Крупе и др. до Задра.

Из најстарије штампе 16. и 17. в. истичу се — Лексикон у Крки (недатиран), — Острошка Библија 1580/1. Крка, — Вас. Велики из Острога 1594, Драговић, — у овој књизи записи Доситејеви, — Вертоград душевни, Вилно 1620. у Крупи (запис о владици Данилу Јакшићу из Плашког), — Минеј септ. Крупа (с јасним описом поријекла књиге преко мн. Лепавина и Марча), — Антологиј. М. 1660. Крка, преко Херцеговине, — Месија К. 1669. са руским записима, — Триод цвјетни Лавов 1688. Карин, —

м. Крка: Библ. Острог 1581.

Јев. М. 1689. Крка, — Нови Завјет 1692. Книнско Поље, — Руно орошеное Чернигов 1696. Крка (руски запис).

Из штампаних књига прве пол. 18. в. наводе се слиједеће: Јев. М. 1701. Косово, — Пролог М. 1702. Дрниш, Крка, Драговић, — Јев. М. 1703. Добропољци, — Јев. К.? Кистање, — Јев. М. 1703. Крка и Драговић; драговићко дошло преко Херцеговине, — Службеник М. 1707. Крка (Запис Данила Јакшића 1738), — Златоуст М. 1709. Крупа (дошло преко Будима и Хрмња), — Октоих М. 1712. Бенковац (преко Студенице), — Златоуст М. 1712. Крупа (преко Савине), — Октоих Черн. 1715. Отишић (преко ман. Гомирја), — Житие св. Ник. М. 1725. Крка (запис руски), — Јев. М. 1730. Медвиће (купио Дан. Црнобрња), — Пентикостар М. 1732. Јагодња (књига била Симеона Кончаревића), — Минеј празнични М. 1732. Мокро Поље (Андреја Бједова, пароха), — Псалтир М. 1736. Шибеник (више записа), — Јев. М. 1735. Чиста Мала (послао у српску нацију гроф Гаврил Владисављевић), — иста и у Сплиту, из ман. Савине, — Требник К. 1735. Плавно (била хиландарска), — Псалтир М. 1737. Братишковци (поп Јован Добрећић), — Нови Завјет М. 1737. Кањани (била Јосифа Дошенића из Лике), — Псалтир К. 1742. Драговић (опширни записи Доситеја), — Јев. Лавов 1743. Драговић (запис браће Кујунџића из Лијевна у Босни) — Розиск К. 1748. Крка (читао Доситеј), — Правило причести Черн. 1750. Крка (била Василија Петровића, митр. ЦГ), — Прав. испов. К. 1750. Крка (била козака Семјона).

Из руских књига послје 1751. г.

Крупа: Молеб, пјение М. 1752. послао Теофил Алексић из ман. Гомирја, — Пролог М. 1855. Герасима Зелића, — Крмчија М. 1787. донио Зелић, — Добротољубие М. 1793. (руски запис), — Историја руске цркве 1840. и Правда васељенске цркве 1841. СПб. заједно увезано са додатком 12 листи историје цркве у Далмацији,

Крка: Пс. из вароши Тамана преко Сегедина 1743. у Крку! — Пс. М. 1751. из Коренице у Лици, — Месеослов М. 1758. приписане службе срп. св. Милутину, Урошу и Стефану Штиљановићу, — Илија Минијат Спб. 1760. руски запис из Петрограда, — Јев. В. 1760. приложи Теофил Алексић из Гомирја, — дјела Теофана Прокоповића М. 1773. — Димитрије Ростовски, запис Димитрија Перaziћа из ман. Режево у Паштровићима, — Каноник Бици (Макарије Крнета купио од Симеона Савинца), — Макарије Велики СПб. 1785. (руски запис), — Месеослов М. 1798, купљена код Каулици у Новом Саду, — Историја руске цркве (иста као Крке) с рки истор. цркве у Далмацији, — Месеослов М. 1859. Јеротеј Ковачевић добио у Бечу на дар од руског свештеника, — Јев. Спб. 1859. руски дар Јер. Ковачевићу у граду Твер.

Драговић: Догматик (из Хиландара), — Житија свјатих М. 1764. на дар по молби Симеона Кончаревића, — исто К. 1764. дар Атанасија хиландарца, —

Нека друга мјеста:

— Крмчија М. 1810. Братишковци (запис Димитрија Перaziћа из Режевића, Паштровићи),

— Голубић, Нови Завјет, дар хиландараца, —

— Жегар, Јев. К. 1773. дар мајора Скорића, Жегаранина, из Нове Србије у Миргороду по Г. Зелићу (исто тако и дар Петровој цркви),

— Карин, Пентикостар, са више записа из Далмације,

— Кашић, Пентикостар, записи Гер. Зелића,

— Книн, О служених и чиноположењих... (запис Јоаникија Памучине о Омер-пашу у Босни 1850), — Јев. М. 1786. запис Крсте Синобада 1917. г. како су руски заробљеници с личке пруге појали у цркви у Книну, диригирао Петар Петровић Јефимов, кубански козак),

— Обровац, Служебник М. 1794. купио Дим. Владисављевић од једног Руса у Венецији 1809. г.; Јев. М. 1861. дар Јеротеја Ковачевића из прилога из Русије,

— Плавно, Требник К. Филотеј хиандарац, запис Пожаревац 1756, — Пентикостар К. 1792. књига Стефана Вучетића од Грбља, кавалера ордена руског св. Ане, —

Руске свјетовне књиге

Међу рукописима биле су двије свјетовне: Крка 30 о Цару Александру, и Задар: Љечебник.

Од штампаних на првом су мјесту дјела Ломоносова из прве пол. 18. в. у Шибенику.

Слиједе: Географија Варениуса М. 1718, Крка (приложио Симеон Марковић Савинац 1748), — Регламент о Синоду СПб. 1721, Драговић, — Увод у историју (Пуфендорфа) СПб. 1723. Крка, — Гагенар, О Јапану СПб. 1734. Драговић, — Фремери, Ораторна, 1745. Крпа, — Ролен, Стара историја СПб. 1749. Крка, — Милер, Опис сибирског царства СПб. 1750. Крка, — Шах Тахмас Кули-хан СПб. 1768. Крка, — Апофтегмата СПб. 1765. Крка, — Тезаур, Философија СПб. 1765. Драговић, — Куртиус, Алекс. Велики СПб. 1767—8. Крка, — Де ла Тур, Епаминонда М. 1774. Крка, — Воалтер, Хенриада СПб. 1777. Крка, — Де ла Порш, Свемирски путешествоватељ СПб. 1780—3. Драговић, — Кедрин М. 1794. Крпа, — више историјских списа о славенству Венелина, Хавског и др., — Материјали за историју слова, М. 1855. Крка, — Боћански о славенским словима М. 1855. Крка, — Снимци уз књигу Боћанског, — о московском универзитету, о неким галеријама, о Романовима, — Соловјев о паду Пољске М. 1863. Крка, Воронов, Почетак Русије М. 1863. Крка, — Бељаев о св. Владимиру М. 1864. Крка, — Погодин о Ђир. Мет. М. 1865. Крка, — Елагин о Русији на Балтику, — Штур и Ламански, Славенство и будући свијет, М. 1867. Крка, — Хилфердинг, Јан Хус СПб. 1871. Драговић; — Фламаршон, Историја неба СПб. 1875. Крка, — Зборник Славенство СПб. Драговић, и, коначно: Каратаев, опис славено-руских књига 1491—1652. СПб. 1886. Крка.

Неправославне књиге

Од таквих књига има их 17 које су или изразито унијатске или се то може судити по мјесту штампе, записима и додацима. У такве би књиге ишле: Крка 53 ркп Поучениа избраниа?

Од штампаних ту је у Крупи: Вероград душевни, Вилно 1620?, — Минеј 9. (запис Лепавина).

Крка 1587. Златоуст, Лавов 1614, — 1589 Апостол. Лавов 1639, — 1593. Месија правдиви, Кијев 1669, — 1599. Зерцано боголовина, штампа Уневска (позна се поправљање текста о Духу св.), — 1633. Служебник, Почаев 1735. за који каже Саватије Васиљевић да су тиме латини тровали наше православне, — 1923. Зборник руске галичке матице, Лавов 1865. — и Говорски, Јоазаф Кунцевич, Вилно 1865.

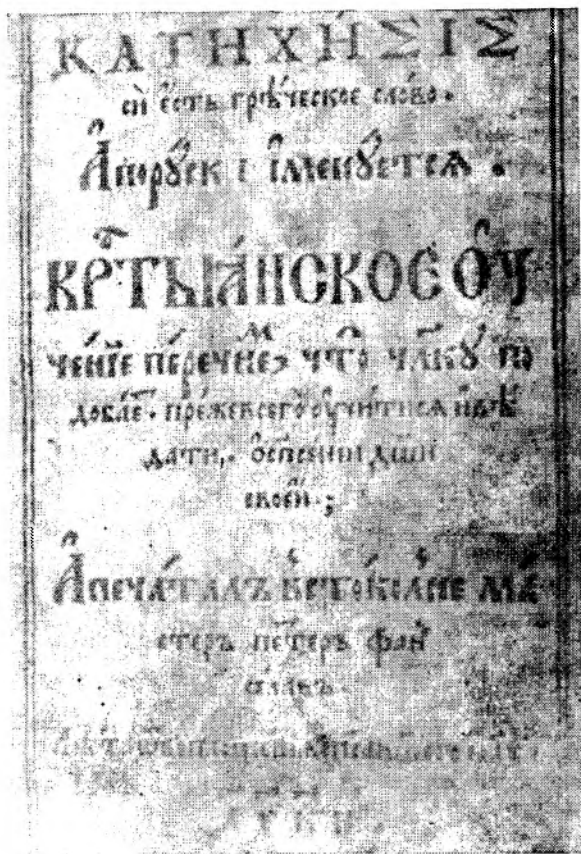
У Драговићу је прво Јев. Лавов 1743. с поправкама и западњачким ознакама, — Типик, Пшемисл 1870. за који каже Силвестар Богавац да је то „пропаганда унијатства“.

Дрниш има Јев. Лавов 1838. и Литургијон, Лавов 1868. с јасним ознакама унијатским.

Карин има Пентикостар, Лавов 1688. без ознака. — Слично и Обровац Триод, Лавов 1725, и Плавно Јев. Лавов 1737. — Код ових је сумњиво мјесто штампања: Лавов, главни унијатски центар.

Као што је познато, унијатске књиге су текстовима скоро потпуно исте као православне, на пр. Јев. и Апл. су исти, — само што се у неким спомиње папа и има друкчије учење о Духу св. Зато су се православни свештеници, уз опрез и пажњу, могли њима служити, као и унијатски православним књигама. Тако се може објаснити њихово постојање у неким мјестима у Далмацији.

Необични лутерански катихизис доспио је у Шибеник. Трговац Петар Петровић дао га је 1816. г. епископу Венедикту Краљевићу да просуди каква је то књига. Краљевић на књизи пише да књига није православна, него може бити унијатска или лутеранска, па је треба удаљити од себе. — А ради се ту о врло познатом катихизису који је ћирилицом цео штампао мајстор Петар Ванселава у Штокхолму 1628. г. ради прикривеног ширења лутеранства у Русији. — О том се катихизису

Шибеник: Катихизис 1628, Ван Селав

писало у 33. и 34. књизи Архива за славенску филологију у Бечу, а спомиње га и Петрановић Теодор у свом Магазину 1838. г. с. 88 као „отрова пѹни, а не цвиѣт који наслађује оне који га миришу“. — Од те ријетке књиге има у Шведској три примјерка, један непотпун у Упсали. — Шибенски је потпун (72 листа), а и добро сачуван; инв. бр. 138/1.

Папир старих књига

Вријеме постанка старих књига одређује се, међу осталим, и по папиру на ком су писане. А старина папира позна се по воденим знаковима. Ови су обрађени у руском дјелу Лихачова, француском Брикеа и нашем (до 14. в.) Мошина и Траљића.

Папири старих књига у СД (рукописних и штампаних) показују уз различиту густоћу и дебљину жице и разноврсне водене знакове (водени тисак) као ознаке мајстора и творница папира.

У мало којој књизи има само по један водени знак: ркп: Лазаревац, Крка 10; Минеји септ. и апр. Крка 11 и 18; Јев. Драговић 5.

Најчешће се кроз књигу јављају разни водени знакови.

Ако је књига мијешана (ркп. и шт.) као на пр. Псалт. Биљане и Крка 70, шароликост је природно још већа.

Два примјера показују како је ту тешко поставити неко правило. То су два крчка Патерика. Оба из 14. в., а показују основну разлику у вод. знаковима. — Патерик (4) из 1346. г. има један једини папир с воденим знаком: крушка са два листа (Лихачов 112). — У другом Патерику (5) иду вод. зн. овим редом: теразије у кругу а споља тролист (увезни лист из каснијег времена), 5 листа без знака, лук и стријела, крушка с два листа, два круга на црти, звијезда између круга на црти, биковска глава са звијездом изнад, маказе, лук и стријела, двије коњске главе, лав или медвјед, једнорог, трозуб, круг на црти са двије звијезде, црта са двије зв. између два круга, па опет увезни лист; — дакле, 15 пута се папир мијења!

У књигама СД најчешће долазе ови вод. знакови: котва, теразије, кардиналски шешир, биковска глава, сваки од ових знакова у разним димензијама и варијантама; то ће показати примјери:

Котва с једноструким контурама у шт. књ.: Јев. 1552, Служ. 1554, Триод 1561, Мркш. јев. 1562, Лазаревац 1563, Молитв. 1570 (мјеста у којима су ове књиге виде се у ранијем прегледу), — а ркп. Минеј нов. Крупа 3; Лазаревац Крка 10; Типик Крка 26; Апл. Крупа 4; Мин. јун Драговић 2; Октоих Драг. 3; Псалт. Крка 7; Мин нов. Крка 14...

Котва двоструких контура: Служ. 1519, Триод 1561; Окт. 1536; Лазар. 1563; Требник 1570; Зборник 1538; Служ. 1554; Пс. 1519, — те ркп. Мин. мај Крупа 1; Јев. Крка 3; Молитв. Крка 50; Пс. Крка 9; исто 70; Јев. Братишковци и Молитв. Братишковци.

Котва с тролистом споља умјесто звијезде: Мркш. јев. 1562, Пс. Гинами 1638, — те ркп. Пс. Крка 7 и 70; Минеји Крка 16, 17, 18, 22, 11, 14; Молитв. Крка 50; Часл. Крка 42, Пс. Шибеник 140/1 и Пс. Драговић 4.

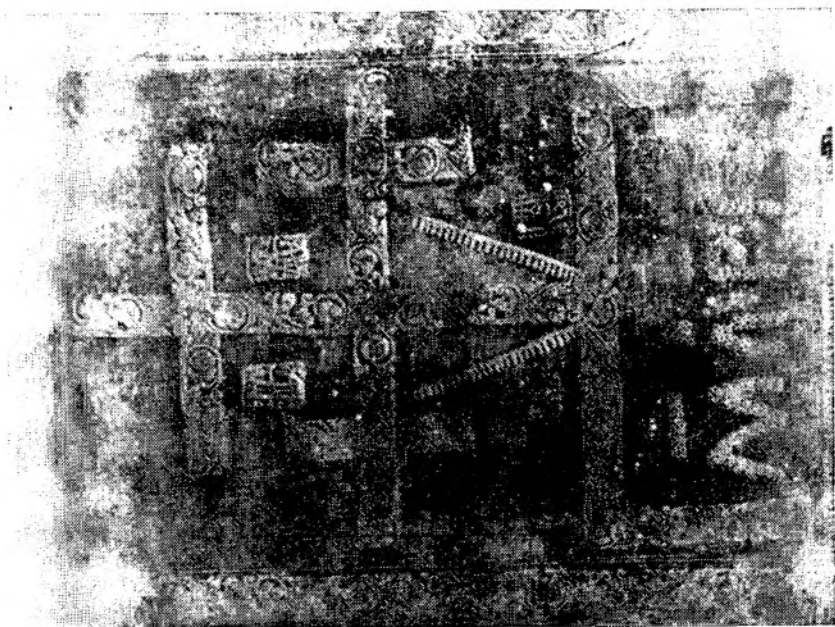
Теразије разног изгледа: Окт. 1493, Служ. 1519, Окт. 1536, Зборник 1538, Пс. Загуровић 1569, — те ркп. Саборник, Книн. Поље; Патерик Крка 5, Мин. мај Драг. 1; Мин. авг. и нов. Крка 22, 23 и 13, Пс. Крка 70.

Кардиналски шешир: Служ. 1519, Зборник 1538, Триод 1561 (Лихачов 618), Пс. 1527, Треб. 1570, Пс. и Служ. 1519, — те ркп. Мин. авг. Крка 23; Пс. Крка 70; Јев. Крка 3; Саборник, Книн. Поље.

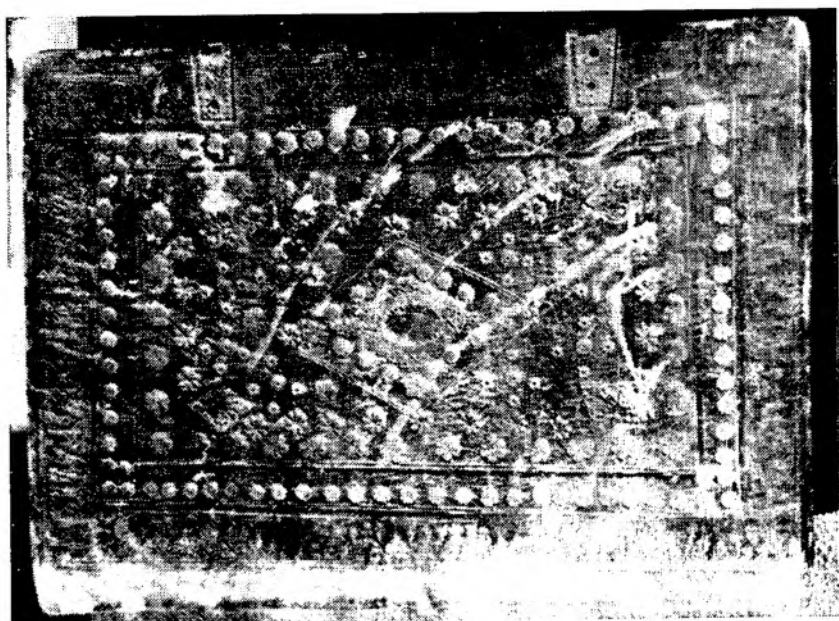
Биковска глава: Окт. 1536, Зборник 1538, Служ. 1519, Мркш. Јев. 1562, Пс. 1519, Јев. 1552, — те ркп. Мин. јан. Крка 15; Мин. мај Драг. 1; Патерик (Лихачов 137) Крка 4; Јев. Братишковци; Лествичник Крка 27.

Круна: Треб. 1570, Пс. (Лихачов 620) Крка 70, Јев. Крка 3; Пс. Биљани; Пс. Крка 7 и 9; Чсл. Крка 42; Треб. Крка 24; Пс. Шибеник 140/1; Треб. Шиб. 78 М; Мин. јун Крупа 2; Мин. Крка 17, 20, 22, 12, 14; Мин. јун. Драг. 2; Окт. Драг. 3; Треб. Драг. 6 и 7; Пс. Драг. 4. — Круна у кругу Окт. 1493, Крка.

Братишковци: увез Јеванђ. 16 в.

м. Крка: увез Октоиха 1493. г.

Полумјесеци:

— један са звијездом Мркш. јев. 1562, — ркп. Мин. јун. Крупа 2; Треб. Крка 24 и ркп. уметак у Мокропољском Јев.

— три неједнаке величине ркп. Пс. Крка 6, 7, 8; Молитв. Крка 50; Јев. Крка 3; Треб. Драг. 7; Дамаскин Крупа 8 и Пс. Шиб. 140/1.

Од осталих разних знакова јављају се:

— разни кругови у Збор. 1538, Окт. Крка 73; Лазаревцу 1563; Патерику, Крка (Лихачов 265, 270, 150 и 751); Треб. (Лихачов 271) Крка 25; Пс. Крка 8,

— стријела с луком Патерик, Крка 5, Служ. Крка 71 и Пс. Крка 70,

— укрштене стријеле Типик, Крка 26,

— укрштени кључеви Правила, Крупа 10, Мин. мај, Крка 19.

— бурма: Прав. Крупа 10,

— вепар Поуч. избран. Крка 53,

— рог Окт. 1493, Крка 2720 (Лихачов 591);

— чизма с остругом Служ. 1519,

— троллист Јев. 1562,

— маказе Јев. 1562, Мин. нов. Крка 13; Патерик Крка 5 (Лихачов 126), Трипјеснец Скрадин,

— анђео с мачем и теразијама на кругу с крстом: Триод 1560/1,

— аждаја раскриљена Служ. 1519 (ркп. додатак),

— змај Мин. мај, Крка 19 (Лихачов 201),

— двије коњске главе Патерик 5 (Лихачов 171, 172),

— трешње Треб. Крка 25; још и звоно и шестар,

— кула Леств. Крка 27 (Лихачов 599) и Пс. Крка 70.

— звијезда већа Јев. Братишковци (уметак),

— хелебарда или котва без круга засебног изгледа Јев. Драговић 5.

Посебни подаци:

Има и примјера сасвим нејасних водених знакова било зато што је књига оштећена или употребом папир замрљан, било зато што је знак на превоју листа (код мањих формата), а и текст смета, па се не може знак разазнати: Лазаревац 1570, Триод 1563, Требник 1570, Молитв. 1547, — а и ркп. књиге Мин. Крка 15, 19, 21, 13, па Пс. 6, 7, Типик 26, Треб. 25, све Крка, па у додацима Мокропољ. Јев. и у књизи Глави Симеона, Задар 114/1 3.

Стари увези и увезивачи

Код старих књига, већ због њихове ријеткости, честе употребе и масивности, морали су и увези бити трајни и чврсти. А због њихове узвишене, богослужбене намјене, посебно код јеванђеља, апостола и псалтира, увези су и украшавани. Увез је редовно кожа превучена по дасци, а на кожи утиснути украси. На књигама у СД може се наћи много и лијепих и вриједних увеза. Код старих српских књига увезне даске су дебље и по рубовима жљебасто удубљене, што се може на први поглед познати. — Негаје су по страни и копче, а негаје уврх хрпта има увезана и петља!?

Најважнији су код увеза оквирни украси, извођени утискивањем основног мотива наоколо у непрекинутом низу, негаје и доста непажљиво. Ако је оквир двострук, сваки је низ другог мотива (Октоих 1493). У пољима унутар оквира долазе врло често разноврсни украси: троллисти, пупољци, сами или у стилизованим групама и комбинацијама (као крстићи). Долазе и цвјетићи са 5—6 листића, крстолики и кружни орнаменти, па обични кружићи с тачком. — Има негаје и једноставних и вишеструких пруч-

га, оквирно или дијагонално. А има и самосталних украсних мотива (уези Мандић).

По уезима може се наслутити и поријекло или веза књиге. Тако Патерик 1346, Крка 4, својим мотивом округлог украса на уезу потсјећа на једнак мотив из ман. Гомирја (Окт. 1536, Гом. 9, сада Музеј Срба, Згб).

Јавља се у СД и обичан оквирни мотив Гомирја (Јерусал. типик, Крка 26), као и угаони украси (Требник 1570, Крка 78). У вези с овим је и Празн. минеј, М. 1732, Мокро Поље и Акатисник, Крка 50.

Шибенски Окт. 1493 (Крка 2720) мора да је био касније превезиван, јер на њему се јављају оквирни биљни и геометријски орнаменти који чешће долазе у разним варијантама.

Мокропољско и братишковачко Јев. издавајају се тиме што имају на лицу уеза стилизован крст. Поред тога су испод крста и слова која указују на власника.

Стилизован крст показују још неки уези: Јев. 1552, Служ. 1519, Мин. јун Драг. 2; па руска издања: НЗ М. 1738, Пент. 1688, НЗ Стрмица... Крст је редовно стилизован од основног уезног украса (Карин).

Ркп. Јев. Драговић 5 посебно се издаваја угаоним уезним украсима и вињетом у средини (два светитеља држе модел храма).

На руским књигама и кад је уез најобичнији и без украса, два се уезивача на крају књиге потписују.

Има и српских уеза у СД гдје су уезивачи потписани. По том се онда може знати који су и колико их је било.

Највише има података о уезивачима Мандићима. Они су били од старе свештеничке породице из Горњег Грачаца у Лици, гдје и сад постоји стари матични дом лозе (посљедњи свештеник Мандић, Милош мученички је погинуо 1941, бездушно унакажен од устапа у боровој плантажи код Метка; в. Споменицу прав. свештеника, с. 97). — Тома Мандић у 18. в. био је 9 година ђак ман. Крупе, и ту је могао и да изучи уезивачку вјештину. — У кући Мандића израђивали су се разни црквени предмети, али највише уезивале књиге. Тома је 1783, увезао Пс. Крупе (107). Пред овај рат било је по Лици и Далмацији још стотињак књига уеза Мандића; сад их има у СД 40. Уезивачки посао куће Мандић тече 80 година, јер има још из 1865. г. (Лазаревац, Ервеник) уеза Николе Мандића, сина Томина. Сви уези Мандића носе исти украсни знак: као пужева кућица, комбинирано као двије поле или у облику крста, уз посебне оквирне украсе. Има ту уеза и раскошно изведених, са златорезом, да би тешко било вјеровати гдје су рађени да нема записа. — Уеза Мандића има сада у Крупи 15, Обровцу 9, Крка 5, затим у другим мјестима: Стрмица, Драговић, Ервеник, Билишани, Карин, Биљане и Мирање. — На књизи Страсна јев. у Билишанима Доњим, на пр. има биљешка страног лица (трговца Ишпировића из Грачаца) да је уез Мандића. Негдје је означена и цијена уеза. — (Успут вриједи споменути да је Никола Мандић био дјед по мајци Николе Тесле; може бити да је овај отуд и наслиједно техничке склоности и способности!?).

Лички уезивач је и Константин Дошеновић, син Атанасијев из Почитеља, који је поправио Пс. М. 1733, Шибеник.

Од далматинских уезивача познат је најприје Иларион Торбица у 19. в. Од њега има уеза Драговић, Плавно, Крка, Скрадин, Шибеник (Служ. 141/1). Његови су уези једноставни с оквирним орнаментом у ком је основ једна блага двострука вијуга: Служ. М. 1739, Драговић 77, Окт. 1727. Скрадин, гдје су и записи о уезу.

Други је Јоаникије Илић: дијагонални појаси и у пољима цвјетни: Мин. феб. М. 1724, Скрадин, са записом да је књига обновљена у ману Крки.

Јован Павасовић је увезивао неке књиге у Беврскама и Кањанима: пруге укрштене под правим углом (Окт. М. 1715, Беврске, с његовим потписом).

Гаврил Бједов обновио је за 1 виорин (форинту) Молитвослов К. 1760, Крка 1845.

Никола Новаковић, житељ града Скрадина, није јасно је ли само платац увеза (Служ. М. 1755, Петрова ц.) или је увезивач (в. и Пент. Голубић, Треб. М. 1761, Крка).

Слично је и са записом на НЗ, Книнско Поље (латиницом): либар свезан од прокуратора храма Андр. Бједова 1861. — Као и Новаковић, и ово ће бити да није увезивач.

Од разних записа о обнови најстарији је из 1634. г. на Треб. Крка 34 „обнови грјешни и мењши раб Симеон“.

Има књига на којима је забиљежено и за чијег су времена обновљене: Јев. М. 1716, Драговић 65 — за иг. Теофила, или Апл. Крупа 4 — при иг. Атанасију.

А има их и гдје је јасно забиљежено на чији су трошак обновљене: Апл. М. 1707, Јагодња „Мате Врцељ за своју душу“: — Окт. М. 1727, Драговић 72 „о свом трошку Кирил Жежељ, јереј 1854“; — Триод М. 1710, Петрова ц. „обнови Викентије Кнежевић 1797; НЗ М. 1732. Полача „обнови Спиридон Кнежевић, Крка“; Пент. Лавов 1688, Карин „обнови Тома Мандић за Јакова Алавању“ ...

Запис који се сасвим издаваја је на Јев. Лавов 1743, Драговић 81, који се обнови на трошак браће Кујунџића из Ливна 1799; ово је увез посебан и тиме што је кожа црвена, с ликовима, а без оквира.

Негдје се нарочито спомињу мјеста гдје је обнова извршена: коло Минеја Дрниша (М. 1691) обн. у Задру 1846; — Пент. М. 1732. Јагодња у Венецији 1775.

Увезивачи или превезивачи (код обнова) су редовно домаћи. Рад иде или на трошак ман. или цркве, или игумана или братије, а чешће на трошак свјетовних лица.

О свјетовним лицима је примјер биљешка на Служ. 1554, Шибеник 141/1 „понови Кофина супружница Јована Зуба нареченога од града Мостара 1706. г.“

Посебне, стручне пажње завређивале би књиге са старим, оригиналним увезима. Овдје је само дат један примјер у оним гомирским мотивима на Окт. 1493.

А вриједне грађе пружиле би старе српске, нарочито рkp књиге на којима записи говоре о поријеклу из далеких страна, из Хиландара, Студенице, Црне Горе или јужне Далмације!

Овдје се, на жалост, не могу дати све копије увезних украса снимљене с тих књига, јер би то одвело у превелику опширност. (В. табеле датих мотива).

Увезни украси:

А

- 1 Крупа — Минеј јун
- 2 Крупа — Служ. 1570.
- 3 Крупа — Читуља
- 4 Драговић — Минеј јун
- 5 Биљани — Минеј окт.
- 6 Врбник — Јев. 1552.
- 7 Крка — Мин. авг
- 8 Крка — Патерник 5
- 9 Крка — Типик 26

Б

- 1 Крка — Треб. 25, Минеј јул. 21
- Драговић — Мин. мај
- 2 Крка — Минеј нов. 14, апр. 18
- 3 Крка — Минеј нов. 13
- 4 Крка — Минеј јул 21
- Крупа — Служ. 1570.
- 5 Крка — Минеј јул 21
- 6 Крка — Минеј јул 21
- 7 Мокро Поље — ркп. Јев.
- 8 Крупа — Читуља
- 9 Крупа — Минеј 5
- 10 Книнско Поље — Саборник
- 11 Крка — Треб. 25
- 12 Крка — Минеј апр. 18
- 13 Крка — Треб. 25
- 14 Крка — Октоих 1493.
- 15 Крка — Октоих 1493.

В

- 1 Крка — Минеј мај 19
- 2 Крка — Типик 26
- 3 Крка — Типик 26
- 4 Скрадин — Мин. фебр. М 1724.
- 5 Скрадин — Мин. фебр. М 1724.

Г

- све ман. Крка: Минеји септ. 11, фебр. 16 под 1, нов. 14 под 2, фебр. 16 под 3, март 17 под 4, апр. 18 под 5, нов. 14 и апр. 18 под 6, авг. 22 под 7, авг. 22 и апр. 21 под 9, мај 19 под 10; — а под 8 је Треб. 25. под
- 11 Крка — Патерик 4.
  - 12 Биљани — Мин. окт.
  - 13 Биљани — Мин. окт.
  - 14 Врбник — Јев. 1552.
  - 15 Драговић — Мин. мај
  - 16 Драговић — Мин. мај
  - Крка — Окт. 1493.

Д

- 1 Книнско Поље — Саборник
- 2 Книнско Поље — Саборник
- 3 Крупа — Читуља 15
- 4 Крупа — Минеј јун 2
- 5 Мокро Поље — Минеј М 1732.
- 6 Скрадин — Окт. М 1727
- 7—9 Крка — Октоих 1493

Б

- 1—2 Увези Мандић
- 3 Крка — Минеј авг. 22
- 4—5 Драговић — Србљак 1740.

Украси из књига:

Е

- све Крка:
- 1 Минеј авг. 22
  - 2 Минеј јул 21
  - 3 Требник 25
  - 4 Требник 25

Ж

- 1 Крка — Требник 25
- 2—5 Мокро Поље — ркп. Јев. 14. в.

З

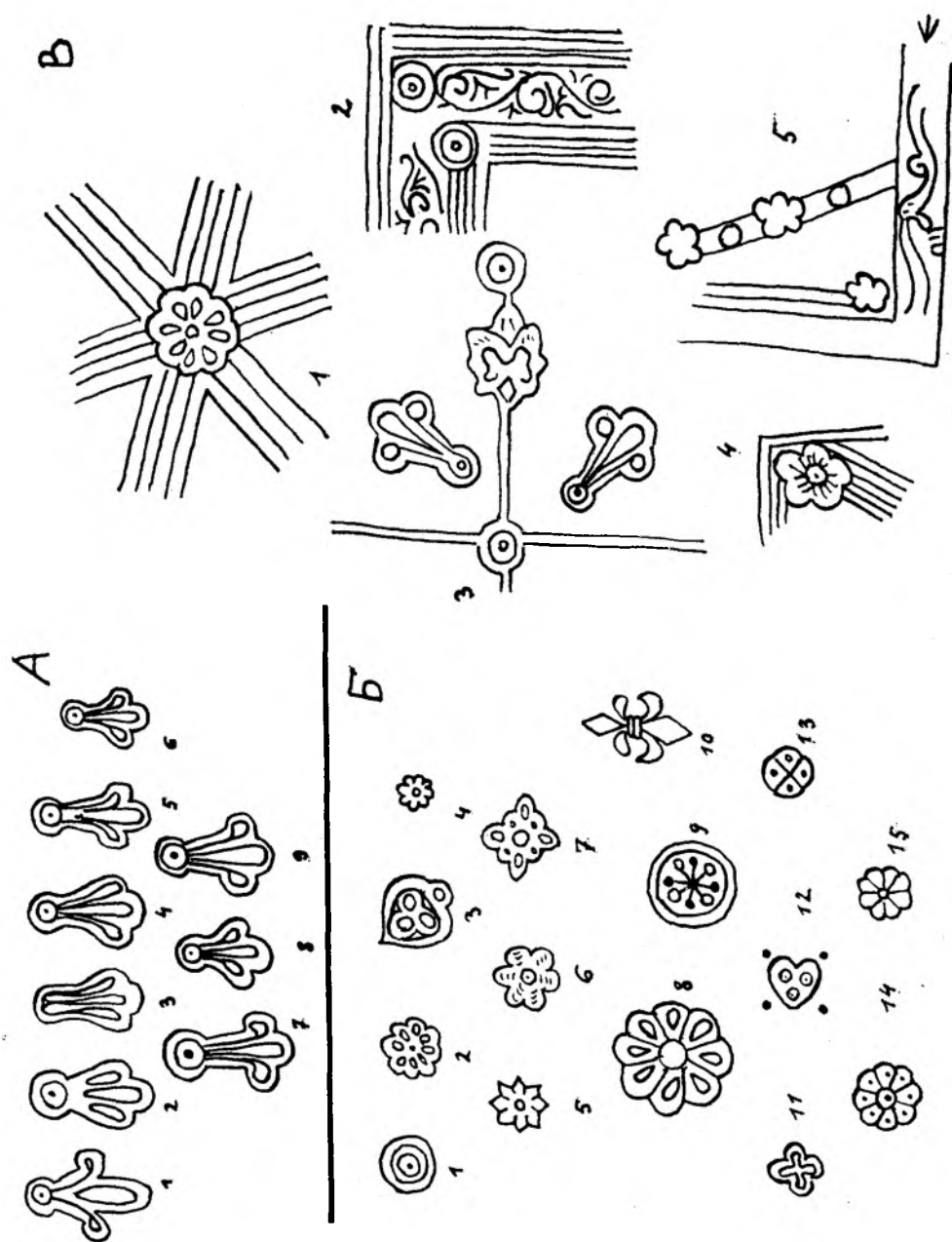
- 1 Драговић — Минеј јул
- 2—3 Драговић — Требник

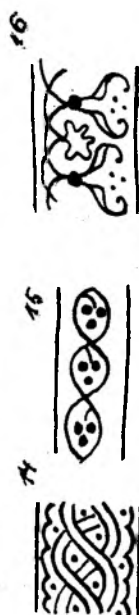
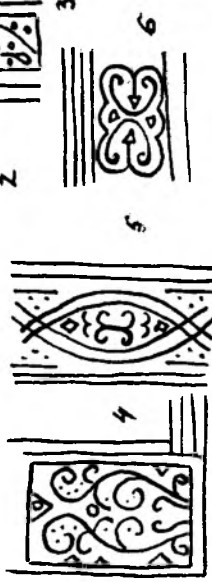
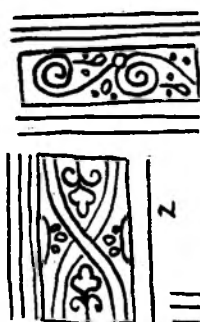
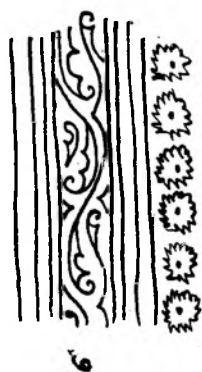
И

- 1—3 Шибеник — Требник 78 Мс
- 4 Крупа — Минеј мај

Цртао:

Ратко Батинић

5

1

2

3

4

5

1

Е

СЛѢДЪ СЛѢДЪ СЛѢДЪ
 БОУ ѿ ВСЕХЪ ЗАВѢСѢ
 ДО ЗАСНѢНІЯ

2

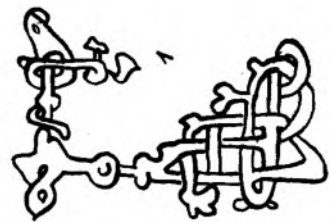

4

3

Ж

1

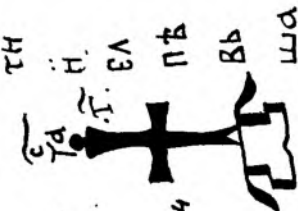
2

3

ЖЫІЖВАН

4

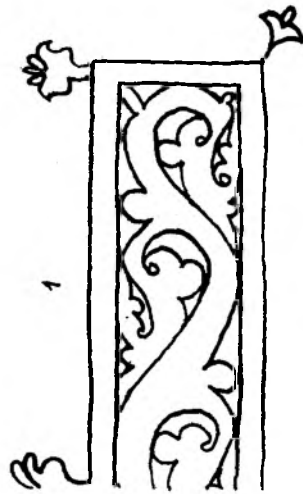
5

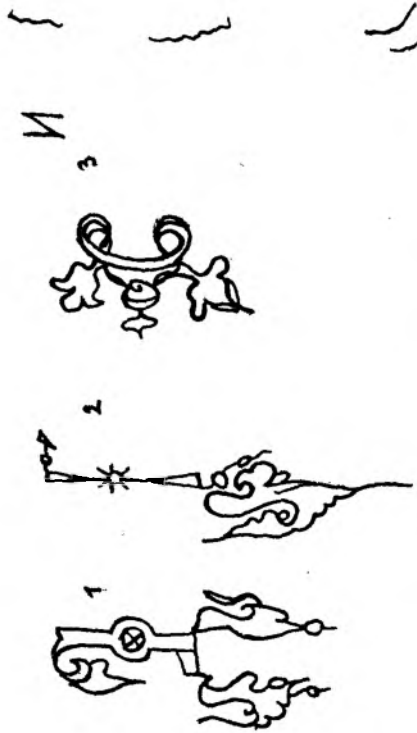
5

3

3

ΚΟΝΥΒ. ΜΥΑ. ΜΑΙΔ.

ΑΪΟΝΩΝ ΕΙΣ ΤΟ ΑΙΩΝ

4

ΠΡΟΦΗΤΕΥΣΕΝΤΙ ΣΤΟΡΗ
ΙΕΡΩΑΙΔΙΣ
ΦΟ
Μ
Α

ИЗ РАЗНЕ ГРАБЕ

Мало је старих књига, као што је на пр. Мркшињско Јев. 1562. у Ервенику, на којима нема ништа записивано. Редовно су на књигама подаци од вриједности и за судбину књиге и за историју људи и краја у ком се књига нађе.

Граба из књига СД пружа обилно података о немирној судбини овог дијела српског народа: о личностима, мјестима, догађајима, везама с другим крајевима. А посебно је граба о лијековима, о тајној азбуци, жиговима и печатима. Ту су, коначно, и неке посебно немирне судбине појединих књига.

Личности

Алексијевић (Милорадовић) Спиридон, зван Ђурка. Живот и некролог (умро 1841) в. Маг. 1846, 119. — Из података на књигама види се да је 1788. дошао из Житомислића ман. у Драговић, гдје је читао разне књиге, да је 1794. био ђакон у Скрадину, а 1802. даровао му у Дрниш архим. Саватије Васиљевић једну књигу (Н 650). Из г. 1803. је његов потпис на издању Новикова, Москва 1783. — До 8. јула 1809. каже да је учио дјецу далматинску, па онда дошао пити воду за исцјељење на врличком точку. Г. 1811. спомиње се као економ причетник и парох Дрнишки. Касније, као пароху задарском и бившем далматинском викару послје Краљевићева одласка, поклања му 1830. г. у Шибенику Јован Мостарски књигу Пут у рај (Н 491). А кад је 19. јула 1832. био у Венецији, даровао му је Дим. Владисављевић Мјесецослов из 1798. г. — Од њега је штампано: 1811. у Венецији Катихизис Н 414, а 1830. пријевод књиге лорда Кестерфилда, Н 765. — На разним се књигама потписао као власник, највише в. Крка! — На талијанској књизи, Крка 2197, има и пословица на тал. како добра земља даје добар виноград, а добра мати ваљану кћер! — Аутобиограф.: Споменак Милорадов, Гл. д. ц. 1904. 138—9.

(Ови подаци казују што се све може дознати с књига о њиховим власницима).

Бједов, свештеници и калуђери из Мокрог Поља: јрмх Сава, рупкоположен од Данила Јакшића, 1760, игум, 1780; Гаврил, обновио једну књигу; Прокопије парох биљански 1796; Михаило у Мокром Пољу 1816, а у Книнском Пољу 1826; Андреј 1825. и 1834. парох у Мокром Пољу; Јован, Паћене; Јосиф, Драговић; хаџи-Јоаким био у Америци, па на Солунском фронту (Стрика 125—8). — Кукуљевић у свом словнику умјетника спомиње Николу Бједова, сликара, који је 1800—10 много радио иконе по Лици у правосл. црквама; значи, морало би их бити и по СД!

Бјелановић Сава јереј Беврске 1836; његов унук Сава био чувени далматински публициста (1850—97); о њему в. Марко Цар, Братсво 22, 9, 157— и Матавуљ СКЗ 290, 23—6. — Још један Сава послје овог рата ман. Крка!

Бован Јован »од Мостара града турскога« (1736—1806), трговац Скрадин и Шибеник, даривао књиге свештеницима и црквама (Врбник) и оставио имање за срп. просвјету. Школа у Шибенику носила његово име; отворена била 1858, а уџбеници граматике, численице и талијанског из 1860. г. заједно увезани под 277. ман. Крупа. У тој школи за вријеме управе Јована Пушића ученик 3. р. Дамјан Скочић добио наградну књигу Н 2060 (сада у породици у Сплиту).— О Бовану в. Гер. Петрановић 1859. (Н 2197). — Гробнице Бована, одн. жене му Ане; в. Скрадин горње гробље и Шибеник поред г. ц. — Ана Јована Бована спомиње се у Читуљи ман. Драговића.

Бобавац Силвестар (Симеон) био клирик 1860—1. Биљешке у Драговићу, на пр. типик 1870. добио од личног пријатеља, а душманина православаља... пропаганда унијатства», Драг. 395.

Богдановићи свештеничка лоза из Отишића; Митрофан проигум. хмлендарски 1796—8 (Н 66 Крка, Драговић).

Богуновић (Скочић) Никанор, архим. Крке, супарник Зелићев у цркв. управи у СД (СКЗ 36, 156—162 и 44, 49—108), Маг. 1840, 148—171; Стрика 47—8 и 102—3. — Спомиње се на плочама, Крка 1782, 9, 1784, 6, 9, 96, за тим Н 66, и у Отишићу. — Портре рађен према Маг. 1840. за Крку, 1950 г.

Личност је ово за посебну радњу.

Бусовићи, звани Кричке: Јован, Крка 1790. на Н 41 и Општак К. 1774, Отишић, а 1794, Јово парох Шибеник; Марко, парох Баљке (Стрика 60—4); Петар Пент. М. 1731, Дрниш; међутим славни Бусовић је Никодим, еп. 1693—1707, Маг. 1843, 103 и 1844, 127—9. — Свједочанства с књига: на Вас. Вел. 1594, Острог (Драг. 48); донио на дар из Аустрије кир Никодим Бусовић као дар »црнаца« лепавинских; а на Апл. Крупа 4 »приложи митр. далм. Никодим«. — Његове су царске двери у Петровој ц. — Има и препис опоруче (новији), Врлика 1. јул 1717, Драг. 19.

Васиљевић Саватије, зван Тртица, из Биовичина С. — Према потписима и биљешкама на двадесетак књига ман. Крке, као и натписима на разним предметима (звона и утвари), био пострижник ман. Крке, парох у Дрнишу 1783, Задру 1790. и 1800—2. — Портре Крка. — Добропољци: Василијевић!

Владисављевић — Димитрије поп, истолкова Наполеона као 666, број звијери, у Знамениа Антихриста М. 1765 (Крка 1679), а између 1785. и 1809. више пута потписан на књигама. Г. 1809. купи од неког Руса у Венецији Служ. М. 1794. за Обровац.

Вујновићи на књигама Јагодње, Куле Атагић и др. свештеници: Венедикт, парох Јагодње, Лишана и Мирања 1823. и 1840; Григорије 1849, Јован (Цвјетковић 96), Лазар 1837, Марко из Лике, Никола, Петар, Спиро 1881. у Голубићу.

Вукадиновић Макарије 1790—1855, оснивач школских фундација (в. Лит.), Маг. 1854, 138— и Стрика 63. — Портре м. Крка, ту и споменик на гробу. Потписи и записи на неколико књига Крке (1813, 1821, 1825. и 1833. г.).

Вучковић Силвестар, портре и споменик Крка, парох задарски и управ. епархије 1841—2; Георгије, Петар.

Доброта (Добретић, Добречић) свештеници у Братишковцима кроз 200 г.: Мисаил, Јован, Јован, Дмитар, Аидрија 1795. и 1806 (в. Зелићева писма у Крупи и код Цвјетковића 153), Дамјан 1863. школе, Богдан, Урош и (девети) Ратко; посебно Велимир, брат Богданов.

Доситеј у Далмацији (в. почетно: Живот... СКЗ 8, 17—23 и 60—2); затим плоча на школи у Книнском Пољу из 1927. и споменик код врела Буквица у Орлићу крај рушевина куће Аврама Симића на путу из Бискупије у Марковац на далм. Косову (снимац СКЗ 134), подигао Симо Симић 1911. на успомену 100-год. смрти Доситеја као писца Буквице). — Записи од Доситејеве руке: Крка 1640 из г. 1764; затим Крка 101 на Н 129, препорука Драговићу да се набаве Платонове бесједе; надаље Драговић 48 на Вас. Вел. 1594, из г. 1764. и Драговић 80 Пс. К. 1742. — О овом в. Маг. 1838, 135; Љ. Ст. 2, 3247; Политика 17. авг. 1937, па Душан Берић. — Записе и Буквицу слао Соларићу у Трст Кирил Цвјетковић (с. 100—1).

Дубаић Стефан, архим. Драговић, игум. 1807. — Види: Герасим Петрановић, Повијест Драговића, 24. — Потпис на ркп Требнику, Драговић 6; а спомен и на Пс. М. 1704; говор о гробу С. Д. пред улазом у ст. ц., сад под површином језера перућког.

Буровић Евгениј сочини 1759. у Скрадину кратко слово љубави и живот св. Саве (Крка 28); — Стефан, јрмх Драговића; — Јоаникије, Крка.

Жарковићи, породица у Скрадину: Јоаким 1765. оковане престолне иконе; — Спиридон 1773. г. даровао у Обровац Празнични Минеј, а 1805. продао Макарију Крнети књигу Арната, Хале 1735. — О њима још в. Десница (лит.).

Жежељ из Модрина села: Јаков 1773. на Јев. М. 1730. код Петрове ц., в. и Цвјетковић 202; — Кирил 1854. обнови Окт. М. 1717, Драг. 72; — Теодор обнови Служб. М. 1756. Петрова ц., умро 1864.

Зелић из Жегара (заселак Богатник); свешт. Стеван 1760, Георгије 1817. и 1845, Михаило 1800, Ни ходим, Панае 1813, Симо 1810; капитан Алекса 1824. и 1827; — главни је, међутим, чувени Герасим (1752—1828) в. Житије СКЗ књ. 36, 44 и 58 и прво издање Н 635. мали портре Стрика 121 и оригинал у манастиру Крупи; ту и велики портре, рад Бибића; литографија у Шибен. ЦО; надгробни споменик ман. Крупа; Стрика 124; о Зелићу и Цвјетковић 36, 86, 161. — Потписа и печата Зелићевих на књигама и нема тако много колико би се могло очекивати: Крупа, Крка, Драговић, Билишани Доњи, Жегар, Петрова ц., Отишић, Голубић, Ислам. — Подаци с књига су потписи, записи из Русије и Далмације, записи о купу и продаји: в. Треб. М. 1761. Билишани Д; затим посебно поклон Скорић Јев. М. 1773. у Жегару и код Петрове ц. — Ово све на књигама његова времена. — Али има понешто и на старијим књигама: 1800. г. купио је у Венецији Служ. 1554 (Крупа 5), његово је власништво и Толк. Јев. М. 1698 (Крупа 30), као и НЗ Чернигов 1717, Голубић. — Засебно је интересант Зелићев Поменик за скупљање прилога у Русији из г. 1786. са двије дипломе, српском и грчком, Крупа 18. — На путопису (Драговић 125) има Зелићев запис да је књигу читао за вријеме свог лијечења у Врлици 1819. г., тада је читао и Пс. К. 1742. Драговића, онај с Доситејеvim записима. — На књ. Вас. Вел. СПб 1785 (Брибир) има запис 1787—8. о разним стварима које је донио из Русије. О том и у Поменику, а говоре и натписи на тим стварима (Крупа, Крка, Задар). — Зелић је имао и збирку текстова (њем., тал., франц.) за састављање писама, изд. Аугсбург 1771 (Крка 2128). — О смрти Зелићевој има биљешка на Житију Н 635 (Драговић 208). — Посебно су још подаци из Зелићевих сачуваних писама у Крупи из Будима. Прота Павле био у Шибенику.

Ивковић Симеон, архим. 1796 (Берић 163: Милаш, Списи 495—501).

Јагодић поп Михаил 1739; Билиш. Доњи (Маг. 1865, 157) види код Күрица!

Јанковић (Митровић), Ислам Грчки, чувени по Стојану 17. в. и народ. пјесме. Конте Илија био на изложби и конгресу у Москви 1867. г.; веза Матавуљ СКЗ 290.26. — Гробнице у Исламу у капели куле Јанковића 1768. и 1789, која и сад стоји као риједак споменик прошлости, Маг. 1840, 30—40. Веза Деснице! — В. и Јанковић на Кистањама.

Калинић Билиш. Доњи и Мирање: јрмх Илија купио 1783. од Зелића Вел. требник М. 1761 за 19 форинти; — Герасим 1826, Спиридон.

Кнежевићи: Викентије, портре Крка, на књигама потписи из 1795. и 1797; — Јосиф, архим. од Истре, портре Крка; — поп Јован (дон Жване) на грч. Служ. Венец. 1760 (Крка 1663); — Никодим на Жефаровићу, Крка 81 (Н 1); — Саватије на књизи Драговића 517; — Спиридон писао извод из тал. реторике Бардини, Крка 69 и 2304; — епископ Стефан, Офестово 1806, умро 1890, портрети Крка и гробница! — С његовој библиотеци в. Маг. 1864, 173 (међу осталима ркп. Јев. Москва 1592, сзда Задар, и Октоих 1493, Крка 2720). — Потписа, поклона, посвета и натписа: Крка, Бискупџија, Обровац, Шушци, Драговић, Косово, Скрадин. — О Стефану Кнежевићу в. Календар Орао 1892, 14—15 и Стрика 69—70.

Ковачевић Викентије, портре Крка, купио 1857. за 4 фор. босанчицу Бесиде Дивковића (Драговић 57); — Јеротеј, архим. Крке (портре, гробница, Стрика 103—5); био на изложби и конгресу у Москви 1867. г. Тим поводом донио и расподијелио много разноврсних поклона (Крка, Драговић, Дрниш, Книн). — Његова библиотека, доста богата, важан дио састава крчке (потписи и житови и лијепо увези). О њему в. у Лит.: У спомен ЈК, Задар 1891. и Ђудина, Крка 17—20. — Опјевао га Дионисије Миковић (Весник 127/1957).

Кончаревић из Карина (Кончар. село); Јован 1780; — синови по па Тривуна Стево и Милош; — чувен је Симеон; на народном сабору бирани епископ (Маг. 1847, 136 и 1861, 214, Герас. Петрановић), Зелић СКЗ 44, 19—21, Стрика 23—45; др Нико Суботић Маг. СД 1934. и у Веснику. На Пент. М. 1732 (Јагодња) запис пароха Андр. Петровића да је књигу купио 1758. на Попини у Лици од С. Кончаревића који »тогда отшел в Московју«. У групи породица које су тада кренуле са С. Конч. био је и каснији руски мајор Скорић, који касније шаље поклон Јев. М. 1773. свом селу Жегару и Петровој цркви. Од оних књига које је СК »митр. даалм.« измолио у Русији и одаслао, а Јаков Љубичић касније преварно преузео и распродао, може се наћи свуда више него у СД (на пр. и у Карловцу и Ријеци). — Кончаревићев Летопис. — сада се не зна да ли гаје и постоји, — био је главни извор за Милашево главно дјело »Православна Далмација«. — В. и. СК и њег. доба, Бгд. 1970.

Краљевић Венедикт, први епископ, изазвао буру у СД својим држањем поводом покушаја унијаћења (о том највише: Цвјетковић 29—), слика његова код Стрике 52—60 с приказом. — Трагова има и на књигама (Крка, Сплит, Книнско Поље, Жегар, Бискупџија, Бјелина; плоча). — Посебно је запис од 12. јуна 1816. на лутеранском Катихизису Ван Селава, Штокхолм 1728. ћирилицом (Шибеник 138/1), гдје се Кр. залаже за православље. — Своје цл књиге оставио је св. Илији у Задру.

Кричка (в. и Бусовић): Вукадин на Окт. 1536 (Братишковци); Иле 1826; — Јован (Бусовић) 1791. Отишић; — Петар, убијен 1834. у смутњама око унијаћења (Стрика 60); — Стефан у ркп. Јев. Братишковци.

Крнета Макарије, јрмх, општи духовник и старац, портре 1782. Крка; плоча на звоник у 1790, потписи, записи и билешке на много књига и више икона (Крка, Скрадин, Драговић, Косово, Крупа, Марковац) 1771—1805. — Био капелан у Дрнишу 1774, парох у Скрадину 1794, општи духовник 1800. (његових писама, препорука да се неки младићи рукоположе, има у арх. Гор. карл. епархије, сада у Згбу).

Кулишић (Кулиш) спомињу се у Шибенику као трг. породица (гробље и Цвјетковић): Теодор и Магдалина, Симеон. — Но углавном су у Врлици трговци, начелници и нар. заступници, нарочито Крсто (умро 1874, гробница код Драговића) па Јосо (в. лит. Павасовић, Ђудина и календ. Србобран 1910, 13 и 145).

Курица (презимена има у Билишанима Доњим) поп Петар, вођа народ. устанка у 18. в. (в. СД некад и сад, 35—7), долази и под презименом Јагодић, а Курица настало од турског назива за попа Петра: каур-хода, како су га Турци прозвали као бојцију (в. и Десница: документи и Маг. СД 1935). —

Лазар (ић) (ев) ић — разне варијанте презимена ускочког свештеника на прелазу 17—18. в. (в. плочу над улазом у Крку, манастирску Чигуљу и у лит. Десница).

Љубибратић Саватије и Стефан (Стрика 41—2, 271) — На споменицима и књигама се не јављају. — На сплитском Јев. М. 1735. архим. Нектарије, Савина 1752. г.

Маргетић из Имотског: Спиридон, парох Шушци (Дицмо) 1827. на Служ. 1554 (Шиб. ЦО 141/1), 1839. плоча Шушци, Маг. 1836, 95. — Прот. М. у Шибенику посл. овог рата.

Марковић Стефан, магистер из Шиклуша у Хунгарији, учитељ и преписивач књига у Врлици 1771—3 (в. Драг. 26, 27, Крка 89 и Крупа 127), учитељ и у Мокром Пољу и Бискупији 1777. и 1770. — Био у Лици (Вилић). — У Шиб. в. његову књигу: Возарска дјевица, Н 776.

Маџура, има их код Кистања и Ервеника, на више мјеста у СД: Петар, Карин зборник 1806; Антоније (Јулинац Н 30, Крка 90), Матавуљ СКЗ 290, 29; — Милан. арх. замј. Шибеник посл. овог рата.

Милаш Никодим, епископ и чувени канониста и писац (в. лит.). Дјела његових има много по библиотекама СД; али нијадје комплетно; највише ипак Крка. — Слика и гроб Шибеник. — Потпис и жиг на Љетопису Книнског Поља. — Служио у Голубићу 1891. Триод. На више антиминса 1891. Обичавао давати на дар младим свештеницима лијепо увезан руски Часловац (Бискупија, Крка и др.). — Стрика 70—73. — Љетовао понекад код Петрове цркве у Буковици.

Милетић Никола из Боројева села у Србији (1788 до 27. дец. 1873), гробница код г. ц. Шибеник, портре у ЦО, оставио све за просвјетне сврхе, добротвор.

Милаковић из села изнад Драговића: Леонтије, настој. Драговића (в. Повијест); »Бузепе«, парох Врлика (Поминак Н 406, Крка 135); Партеније; Спиридон; Лука — Драговић (убеници клир. школе); Симеон — Злат. М. 1767 (Драг. 109) и Каноник М. 1813, много записао о Драговићу; — Наум, Стрика 118, лични подаци на Часл. М. 1912. из г. 1917—1941. (Драг. 557).

Милојевић (Јовић) с Петрова поља, Арниш: Јован 1723 на Вас. Вел. 1594, Драг. 48 и 1803. г. Општак К. 1774, Отишић; — Мојсије, купи од Кирила Цвјетковића: Соларића Н 446, Драг. 193.

Мојсеј на плочи Крке и на Бусовићевим дверима, почетак 18. в. (в. плоче и двери).

Новаковић из Книнског Поља: — Дионисије, монах савински, био епископ будимски: неки записи и у СД. — На гробљу код цркве у Кн. Пољу има надгробна плоча Новаковића с доста нејасном лозом и листовима с именима, али истрвено. Новаковића има и на књигама (Братишковици, Крупа, Крка, Врбник, Голубић, Плавно, Драговић, Книнско Поље). — Попа Јове 1755. био Окт. 1536 (Врбник). Поп Никола имао синџелију владике Данила Јакшића из Метка у Лици, издату 1768; — Пане 1790; — Спиридон 1788. и 1806; — Илија 1816; — Леонтије 1812. и 1818; — Стеван 1822; — Симеон 1823; — Јово 1832. — Поп Божидар писао је Љетопис парохије, а 1916. славио своју 40-годишњицу. У том се Љетопису спомиње да је Дионисије приложио 1764. храму Бесједе Златоуста М. 1709 (Крупа 33). — Нико »Лонго«, политичар, син Бож. (Тоде).

Његуш Неофит с Петрова поља; портре Крка (Влахо Буковац), потписан на више књига Крке, набавио књиге бечке штампе за ст. ц. Кистање. Оставио веће суме за просвјетне сврхе.

Обрадовић в. Доситеј.

Олујић из Билишана Горњих. Поп Петар доживио 97 година, дугу браду код огњишта држао у кеси да му не почаба. Његов син, поп Васо од Голубића направио »Мисир«, толико је село подигао и унапредио. — Петров брат је чувени крупски архим. Исаија (1823—1902); портре један у Билишанима у родном дому, други у Крупи. Ту и споменик на гробљу. Градио је нову велику ц. у Билишанима Горњим 1860—5; Маг. 1865, 173. По том је послу путовао и у Беч и у Русију. Потписан је на много крчких књига. Писао Љетопис Крпе (дио сачуван у концепту). Описао на ње

мачком језику своје путовање из Задра (као наставник богословије) у Трст, Беч, Пешту, Нови Сад и Сремске Карловце, те фрушкогорске манастире и на траг. У Маг. 1869, 166—9 дао опис посвећења нов. ц. у Медвибој и Зеленграду, гдје се позива и на бечки лист Фремденблат! — О њему в. Гласник далм. ц. 1902, 195. — Лични подаци у Крупи под бр. 276, 91.

Омчикус Игњатије 1777. у Мокром Пољу при учитељу Стефану Марковићу (НЗ М. 1732. Радучић); — Исаија на Зелићевом Поменику 1786 (Крупа 16); — Георгије на Служ. Обровац; — Герасим на 8 књига 1790—1813. (Крка) парох Косово 1793, Дрниш 1795; — Серафим на Скупо законик, К. 1730 (г. 1804, Крка 113); — парох у Шибенику на Читуљи 1812 (Драг. 16); — Василије подарио которском пароху Поповићу Крмчију М. 1810 (Братишковци); — запис из 1833. на Служ. М. 1794 (Обровац).

Опачић Кирил на Н 397 (Крка); — Спиридон Минеј окт. (Биљане); — Петар, вјероучитељ у Сплиту (в. свешт. посл. овог рата); — архим. Никодим (Крка) в. посебан приказ.

Перазић Димитрије, архим. Маг. 1866 (Герасим Петрановић), Цвјетковић 262—4, Стрика 273 (слика). Био управитељ Крупе посл. Зелића (плоча 1828). Њему пише Зелић из Будима (три писма 1825, 7, 8 под инв. бр. 276). — Записи на разним књигама Крке, Драговића, Братишковаца, Обровца, Крупе: 1813, 16, 17, 33. г. — На књ. Задар 339 описао повијест уније у Далмацији (в. Цвјетковић 262, наводе Дим. Руварца). На једнакој књизи (Крупа 219) има више: запис Д. Перазића о повратку из кавказских крајева (!), књигу шаље као штит обране против оних који војују на наше православље, а на крају још курзивом 23 стране по 17—18 редака о борби око уније у Далм., његово страдање и бјежање кроз Босну..., опширније него на задарској књизи.

Петрановић из Шибеника. Знаменити су браћа Герасим и Божидар. — Герасим као јрмх пише у Маг. 1849. о братији м. Крупе. Као архим. Драговића спомиње се 1858, а 1859. пише повијест Драговића. Био 1857—9. професор клир. школе. Касније епископ Бококоторски. Он је досад највише обрађивао старине СД (Маг.). — Стрика 201—2 и 206 (слика). — Теодор-Божидар писац и уредник Маг. — Отац им Марко (в. триптих у Книну, поклон брата Крсте из Тифлиса). — Гробови у Шибенику. — Још се спомињу: Гаврил, Шибеник 1846. на Јулинац Н 30 (Крка 90); — Јован, Дрниш; — Мирон јрмх Савине писао Поменик братства Крке 1877; — Симеон 1898. Голубић, умро 1905. у Кули Атлагић; — Петар, Лекаруше, 1866. (Загреб); — Данило (СКЗ 50, Томазео) и сликар.

Покрајац Григорије, парох Дрниш (Љествица, Крка 27); — Партеније (Мин. фебр., Крка 16).

Поповић из Бискупције. Под римском плочом почива свештеник који их је довео; сад их има 63 куће. Дијеле се на Морлаке и Видиће. Дошли 1689. и до 1941. давали свештенике. — Како су боравили код својих кућа, књиге тамо остајале и пропадале, особито у овом рату! Попа Мију убили усташе (Споменица 121), а књига било и по Ђубришту! — Из ових Поповића је и чувена жртва Аустрије, Онисим, стријељан у Првом рату. — Није сигурно да су од ових: 1758. презв. Андреј у Церањама у Котарима (рукоположен у Црној Гори); — исти се 1767. спомиње и на плочи у Смоковићу, али и као парох Мирања; — Јаков, парох которски, 1817. добио на дар Крмчију од Перазића (Братишковци); — Петар, учио у Шиповљанима (Дрвар) НЗ 1692. у Книнском Пољу; — Спиридон на Н 621, Крка 149.

Раничић Антоније клирик (ркп, Молитв, Скрадин; доста ркп удебеника и разних књига); Агатагел, — да ли исти, — Ђакон 1878. Копар 1895; — Софроније 1890. на књигама Драговића.

Рајевић Никанор, портре Крка, спомиње се 1731. и 1750. — Потпис 1752. на Пс. Крка 6; — даровао му Данило Јакшић Србљак 1761. — На Окт. 5—8 гл., Крка 2056, записао Макарије Крнета јрмх Крке 1776. у Скрадину, како 13. септ. 1770, субота, „престави се архим. Никанор Раиовић, вриједни и врсни за манастир и братију“.

Руџери Марко и Спиридон на срп. Трипјеснецу, Шибеник 1758; — Андреј, секретар еп. Краљевића, потписан 26. јан. 1811. на Летопису Книнског Поља; о њему и Цвјетковић 46, 85; — Марко, син Андреја, 1818. „сад дукарства који не твори плода правди“, вели Цвјетковић 167.

Симић капелан Аврам, Марковац (Косово), сахранио оца Макарија Крнете; — Давид „уроженец косовски“ преписивач богослужења (Крка 32, 3, 6); — капелан Спиридон на Пент. М. 1732, Врлика (добрио 3 г. тамнице око уније 1834.). — О Симићима најважније код Доситеја, како је код њих боравио и писао Буквицу.

Синобади, племе на главици крај ц. Книнско Поље (в. Лит: Влачић). — У ц. новија плоча витезу Јовану (1647—87) и брату Митру, борцима за вјеру и отаџбину. — Један Јован 1779. на Лутеранском пашквилу, Крупа 11, и на дрв. дарохран. у Трибњу. — Један Синобад био на изложби и конгресу у Москви 1867. г. А један на плочи у Нос-Калик, 1896. — Алазар био учитељ у Книнском Пољу (Пролог М. 1735). — Спиридон, Мин. март, Врбник. — Никанор између 1835. и 1869. више записа Жегар, Драговић, — Крсто, записи из Првог рата на Јев. Книн. — Мирко, свешт., портре од Ахметова 1928. — Јово у Скрадину као ортак у трговини Николе Димитровића из Сплита добио на дар 1838. Милутиновићеву Историју Срба Н 999 (Брибир). С братом Тодом купио Бованову кућу у Скрадину. — Посљедњи, Филип живио дуго у Карловцу; отуд тамо и икона Бце с акатистом. — Свештеник Гојко био у Врлици.

Смиљанић, Маг. 1841, 44—8.

Стоисављевићи из Отишића: Дамјан, Димитрије 1786. и 1796; — Митрофан јрмх 1799; — Викентије проигум, плоча Врлика 1801; — Петар 1814 (Поминак Н 406, Отишић); — Филип 1869. Отишић; — Григорије 1896. Било свештеника до овог рата. У рату пропала и кућа и ствари. — Мирко погинуо 1941. код Гламоча (33. свештеник ове лозе). — Петар и Отишићу.

Торбице, увези Илариона (Скрадин, Крка); — Глигорије (Плавно); — Дамјан 1808. Шибеник; — Викентије 1813, 1816. Жегар, Крупа; — Партеније игуман 1817—21, умро 1835; био на сабору на Книнском Пољу и на синоди у Задру 1808. г.

Цвјетковић Кирил, од њега купи Мојсије Милојевић 1817. Соларићев Земљопис Н 275; — Кирилов потпис има на Анаграфу 1. Бискупства 1817. Његова је књига Кенгелац Н 412, Крка 136. — Од њега и натпис на ступу тријема Крке 1811. г. — Коначно, о његовом страдању око борбе против уније в. Аутобиографију (лит.).

Чурлић Атанасије, писац, портре Крка, споменик на гробу. Био проф. клир. школе 1857, — админ. епархије послвије Мутибарића. Запис на Апл. Обровац 1856.

Још се спомињу: — Алавања Герасим и Јаков (Кула Аглагић и Карин), — Баљак, Беврске: Никола 1806, Јован 1821. и јрмх Атанасије 1837, те Душан, политичар; — Бањац Авксентије (Драговић), — Боснић Мићо (Стрмица), — Бурсаћ (Плавно) више калуђера, Лазо “Божји” тјутор ц. у Плавну, — Будмир Мојсије (Крка), — Букоровић Данило, био у Америци, на старјешина Крке, па погин. од бомбард. у Задру, — Валић Алекса (Ислам), — Влачић Љубо, истакнути цркв. књижевник, — Војводић Илија (Обровац), — Вранковић Илија (Крка), — Врцељ, више свешт. (Бенковац,

Книнско Поље), — Вујасиновић (Ивошевици), — Вујатовић (Врбник, Книн, Крка), — Вукчевић Теодосије (Кула Атлагић), — Вулиновић Григорије, Љубомир, Никола (Кањане), — Вулићевић Сава, — Гаврић Антоније (Крка), — Грујић Никодим (Крка), — Девећ Јово (Шибеник), — Десница (Обровац, Ислам), — Добријевић Спиридон (Врбник), — Добрић Милан (Голубић), — Драгаш Бирил и Константин (Биљане), — Бурђевић Јаков (Биљане, Крупа), — Зарач Павле (Мокро Поље), — Зеленбаба Михаило (Голубић), — Иветић Антим (Баљке), — Ивковић Спиридон, Стефан, архим. Симеон (Крка) — Илић Симеон (Драговић, Паћане), — Јавор (Земуник, Задар), — Јелача (Беврске, Ивошевици, Бенковац), — Јовић (Петрово Поље), Калик Јанићије, Спиридон (Задар, Крка), — Кашић Теофил (Крка), — Козлица (Радошић, Крупа), — Колунџић (Модрино село, Крка), — Кундаица (Кистање, Крка), — Лакић Јосип (Карин), — Лалић Василије (Крка), — Лежаић Мирко, писац, — Лепојковић Петар (Братишковци), — Љесковац Никодим (Крка), — Мандић (Грачац, Беврске), — Маринчић Јаков и Јован (Крка), — Медић Димитрије и Стојан (Петрова ц., Крка), — Миковић Василије (Шибеник), а в. и јужна Далмација; — Миљевић Авксентије, Георгије, Марко (Крка), — Миљковић Тодор (Јагодња), — Обадовићи из Босне (Драговић), — Пашић Јован (Книн), — Петровић Андреј, Марко (Јагодња, Шибеник), — Пиштелић Вук (Крка), — Плавша Јован и други (Голубић, Драговић, Сплит), — Радаковић Амвросије (Жегар), — Радека Јаков и Михаило (Крупа, Карин), — Радиновић Марко (Крка), — Радековић Андреј (Беврске), — Радуловић браћа (Обровац, Андреј (Беврске), Глигорије (Голубић), Јаков (Драговић), — Рајшић Лазар (Крка), — Ракетић (Задар, Карин, Крка), — Рашковић Лазо, Мирко (Жагровић), Душан (Котари, Ријека), — Рупић Данило (Драговић), — Русић (Крка, Шушци), — Саблић Томин Илија, Мелетије, Симеон (Крка), — Савковић Георгије (Братишковци), — Самарцић Анте и Христе (Сплит), — Санковић Спиридон, Јаков, Јован (Кула Атлагић, Крка), — Стојанац Марко (Сплит, Шушци), — Сундечић Тома (Задар, Шибеник), — Теодоровић Јосиф (Дрниш), Крстан (Шибеник), — Ђопић Стеван (Крка), — Чолаковић (Врбник), — Чоловић (Задар), — Шолаја (Крка), Јово (Ивошевици), — Штрбац Јован, Раде, Стеван (Крка, Драговић).

Мјеста (нека)

Уз низ даалматинских мјеста са споменицима културе код Срба — за нека још понека биљешка.

Бенковац био сједиште епископа Симеона Кончаревића, спомиње се као манастир на Пент. М. 1714 (Бенковац) и на Окт. М. 1715 (Јагодња). Стара ц. срушена да би се саградила нова.

Билишани: Маг. 1865, 157 — приказ Ц. у Доњим и градња ц. у Горњим Бил. — Надоградњу ст. ц. вршио Михаил Јагодић, запис 1739. г. — Нова вел. ц. у Гор. Бил. грађена по нацрту за Дубровник трошком од 25000 фор, настојањем архим. Исаије Олујића, а против воље народа!

Голубић: Доситеј био учитељ; испод цркве на потоку Рађевицу мјесто гдје се некад купао владика „наopak за народ“, Владиковац.

Драговић: поред Петрановићеве повијести ман., проигум. Арсеније потписан на 1765. на Србљаку 1761 (102), Гаврила епископ и Ђакон Георгија економа спомиње Доситеј на Пс. К. 1742. — Нешто података о ман. у записима Милковића на Канонику М. 1813 (194).

Дрниш: некад ћелија Крке; на књигама Драговића и Крке подаци: капелан јрмх Макариј 1774, парох Саватије Васиљевић 1783, Герасим Омчикус 1795, Јован Милојевић Јовић 1803, Мелетије Самарцић 1809, Теофил Кашић 1811, Лука Милковић 1855, Никодим Грујић, Григорије Покрајац — примјери колико књиге могу да пруже података.

За дар, сједиште Далматинске епархије 1836—1919, сјемениште и богословија. Маг. 1864, 173—4 (Љ. Ст. 1, 863; 2, 4435 и 4497). — Радови Душана Берића и дра Лазара Мирковића.

Ислам Грчки, в. Јанковићи; Маг. 1865, 157; цркву патосао Петар Тепша 1712.

Косово, парохије: — Марковац св. Илија, свештенички сабор, на нар. цркв. сабору 1750. изабран Симеон Кончаревић за владикү; — Бискупја, близу у Орлићу био Доситеј учитељ код Симића; — Звјеринац, завјетна црква 1889, велики нар. зборови на Видовдан. —

Лишане и Тињ према мору, Маг. 1867, 144.

Мокро Поље, нађено ркп прегамент Јев. 14. в.; била срп. школа, учитељ Стефан Марковић и Пантелејмон Михајловић (Н 535, 6).

Обровац, била стара капелица у мјесту, сад новија црква (Маг. 1869, 144); Стари Обровац, развалине цркве на Курицину бријегу у пољу Биличана, Маг. 1865, 157.

Плавно, некад ћелија Драговића, Доситеј био учитељ, слика цркве у Првенац, изд. Илића у Карловцу код Претнера 1830 (Н 780), крај цркве “унук” Доситејева хроста; калуђери Бурсаћи.

Скрадин, врло много икона и књига грчких “тис еклисиас тон Ромеон тис Скардонас”, Србљак 1765, везе с Крком (Макарије Крнета), увези Ил. Торбица, стара тробља.

Трибањ (Шибунине), српска оаза на мору под Велебитом, Маг. 1768, 165—7: 30 домова са 300 душа. По Шематизму 1924: 438 душа, а по Стат. 1931. било 314. У рату пострадало око 170, сад има око 150 у 28 домова. Племена: Бабац, Лукић, Маринковић, Пољак и Штрбић.

Неки догађаји

О руди: на Мин. општ. К. 1680 (Косово-Звјеринац) запис Макарија Крнете да се 16. авг. 1771. “нађе руда златна и сребрна у Петрову пољу”...

О поплавама: на Пент. М. 1732 (Јагодња) велики дожд у мају 1778. кад се нали Надинско блато из околних ријека. — У вези с овим је молитва од злога дожда, Окт. М. 1715. — На увезном листу једне изгубљене књиге (Лишани) спомиње поп Георгије 1826. кад је из Надинског блата наврла вода па су се људи морали превозити на керепу...

О суши: на Пент. 1732. од дец. до маја би велика суша по свијету, није требало српа за јечам, него су чупали...

О мразу: на истом Пент. пише Петар Вукчевић како су маја 1836. промрзли виноград, јер паде велики снијег.

О премјеравању земље: на Мин. окт. М. 1754 (Марковац) записано земљемјерије по свој Далмацији; спомиње се 1820 г. 6 геометара на Косову, међу њима 2 Србина; успут спомиње страшну сушу и народно гладовање. — Мјерење спомиње и Мин. јун М. 1784 (Жегар) 1824. за капитана Алексе Зелића. — А Шестоднев (Мокро Поље) спомиње мјерење 1817. г.

Посебан је запис о тровању у ман. Драговићу: на Прологу (166), како је неки Борковић из села изнад маи. убацио у јело сичан, али нико није пострадао. Њега убили жандари при покушају бјекства 1862. г! — О том тровању и у Канонику М. 1813. и иначе обилном записима.

Везе

Посебно су и интересантни и важни подаци о везама СД са Србима из других крајева, или другим крајевима уопће.

Венеција

Н за вријеме млетачке владавине и касније честе су и разноврсне биле везе с Венецијом, посебно у погледу књига. Тамо су штампане старе српске књиге 1519. до 1638. г., а штампају се и у 18. и 19. в. новије (в. код Н). — Преко Венеције стижу и иконе и црквени украсни предмети, као и многе грчке књиге. Касније и талијанске књиге.

Зелић је у Вен. купио 1800. Служ. 1554 (Крупа). — Тамо је 1775. обновљен Пент. М. 1732. (Јагодња). — Спир Алексијевић, кад је путовао у Вен. ради лијечења, 1833, — Служ. М. 1794 (Обровац), — добио је на дар Мјесецослов М. 1798 (Крка 737). — Јован Радиновић добио је у Вен. 1788. синђелију од еп. Софронија (Драговић). — Истом еп. плаћено је за нешто (?) 10 дуката (Знаменија... Братишковци). — На књигама СД има и записа „под властију републики венецианскиа“ (Ник. Богүновић на До-полн. треб, Крка 46), а слично и у записима Зелићевим, А у В. и Курица Тамновао 42. г.

Трст

Јака и богата ЦО у Трсту има јаке везе и са СД, јер преко Трста се путује копном у Вен., па и у Беч. А отуд је подржавао везе и Павле Со-ларих. — Посебно су с Трстом имали везе далматиски Срби трговци из градова и већих мјеста. — У Трсту је, као и по Далмацији, јак култ св. Спиридона (служба, иконе).

Лика

Мада је Лика одвојена од СД високим Велебитом и била у другој држави (Аустрији), док је још Далмација под Турцима или Венецијом, везе су постојале и биле живе.

У Грачацу су увезивачи Мандићи, а из Лике су и неки калуђери у Крупн (Ишпировић, Дошеновић), или се школују, као Тома Мандић. — На књигама у СД спомињу се многа личка мјеста, као Вребац (Окт. Чернигов 1715, сад Отишић), Дољани, Кик, Медак као сједиште владике Данила Јакшића, па Почитељ (Дошеновић), Мүтилић, Кореница, Срб, По-пина (боравак Симеона Кончаревића). — Засебно се у Поменику (као Крка 56) спомињу многа мјеста и имена приложника из Лике.

Гомирје Ман. Гомирје основали су крчки калуђери поч. 17. в. а везе су остале и даље. — Проиг. Васили потписан 1606. на Збор. 1537 (Крка 75). — Проиг. Максим и иг. Рафаило посудили Крупн Јев. (Крка 53). — Везу с Гомирјем око Бүсовића в. Маг. 1843, 103. — Јрмх Јоаникије Гомирац в. на Окт. Черниг. 1715 (Отишић). — Теофил Алексић, који је путовао у Русију, прилаже у Крку Јев. М. 1760 (1667) по јрмху Силвестру Бүрчији 1770. г. А још прије, 1755. послао је „на службу“ Молеб. М. 1752 (Крупа 46). — Кирилу Опачићу даровао Софроније Грбић из Гомирја Мо-литв. Н 397, (сад Крка). — О везама по увезима књига већ је говорено.

Горњокарловачко владичанство

Оно обухвата осим Лике још и Кордун и Банију. На ркп Лазаревцу (Мокро Поље) спомиње се прот. Петар Лапчевић из Кирина на Кордуну! — У истом крају, у Сјеничаку, на чардаку кнеза Симе Маслића има за-пис Данила Јакшића 14. јун 1758. на Служ. М. 1707 (Крка 1616). — У Плаш-ком и Метку рукополагано је доста далматинских младића, што се видн из препорука општег духовника Макарија Крнете. Примјер је Антоније Радүловић 1803, на НЗ, 1717 (Голүбић). — А и знаменити учитељ у СД Сте-фан Марковић био је и у Лици у школи у Вилићу (Задүжници).

Лепавина

Овај српски ман. на крајњем сјеверу Хрватске има исто тако веза са СД: — Вас. Вел, Острог 1595 (Драговић 48) донесен је из м. Леп. — У Лепавина „в земли вританској“ дао је Кирил Софронович књигу Мин. септ. (Крупа 26), а донио схимонах Рафаило 1643.

Пакрац

Кирил Живковић, еп. пакрачки, подарио је 1794. цркви у Скрадину Жит. Симеона и Саве (Н 141), сад Крка 102. — Исти шаље Макарију Крнети књ. Петар Дамаскин Н 244 (Крупа 151). — У Пакрацу је, биће поводом рукоположења, Андреј Доброта 1806. г. купио Триод М. 1769 (Братишковици).

Лика и остали наведени крајеви били су црквено у саставу Карловачке митрополије, а СД није, али одржава живе везе. Из Лике је родом био и далм. владика Јосиф Рајачић, касније патријарх, а и адм. Симеон Тркуља. — А из СД је будимски еп. Дионисије Новаковић. —

Војводина

Спомен о сеоби Срба 1690. г. је у опширном запису на Зборнику у Книнском Пољу, а и на царским дверима у Петровој цркви.

Из Војводине су учитељи у СД Доситеј, Стефан Марковић и Пантелејмон Михајловић.

Марковић је преписао 1771. у Врлици Чуда Бце (Драг. 12), а 1773. Слова и чуда (Драг. 13), те 1772. Слова проповјед. (Крупа 9). Г. 1777. спомиње се као учитељ у Мокром Пољу. — В. и Н. 776.

Михајловић је 1800. потписан на ркп. перг. Јев. Мокро Поље (в. и код Зелића СКЗ 36, 42 и Н 535 и 536).

На Војводину упућују још неке књиге: — Теодосије Живковић, јрмх Гргетег, потпис 1812. на Н 355, 384 (Крка 128). — За Павла Ненадовића преписано у Кувеждину Жит. Симеона и Саве (Крка 28). — У Толк. 10 Зап. (Драг. 14) има бесједа Јована Рајића 1759. на Рождество. — На посном Триоду (Отишић) има запис из Петроварадинског шанца. — Србљак 1765. за м. Крупу 63 купљен је у НСаду. — А на Мјес. 1798 (Крка 737) потписан је у Н. Саду Тимотеј из Прага. — Минеј војвођанских светитеља преписао је у НСаду 1740. свештеник Илија Стојковић (Драг. 10). —

Конечно, у Војводину је путовао и Гер. Зелић (СКЗ 36), а тамо је и умро у Будиму; и Исаија Олујић (в. ркп путописа), а и други. нпр. К. Цвјет: умро у м. Бездину. — Епископ у Војводини био је Митрофан Шевић, монах Крке (ћелије Шевићке).

Босна

Копнена далмација била је под управом дабро-босанских митрополија, неко вријеме из м. Хрмња на ушћу Унца у Уну, близу тремеће Лике, Босне и Далмације. Отуд и веза са СД.

Општак М. 1756. купљен је из Босне за 2 цекона 1762, сад у Петровој цркви, а био м. Хрмња.

Еп. Дионис. Новаковић приложи Хрмњу 1764. Бесједе Златоуста М 1709 (Крупа 33). — В. ствари из Хрмња у ризници Крупе. — Посебно в. о ст. ц. Крупи у Б.

Код попа Николе Буроевића у Гомионици био је ркп Требник (Крка 24). — А и ркп Мин. дец. (Љ. Ст. 5, 7318) ман. Крке био је до недавна у Гомионици.

О Обрадовићима из Босне в. Хиландар.

О Кујунџићима из Ливна в. ризницу Крке.

Људи са Ћнца спомињу се на Акат. К. 1741 (Крка 1636), на Празн. Мин. М. 1756 (Стрмица, поп Мићо Боснић) и на Јев. Лавов 1743 (Драговић 81, браћа Кујунџић).

Од осталих мјеста долази село Рекавица код Бање Луке на Окт. (Крка 2056), село Обудовац (Брчко) на Јев. 1552 (Врбник), мјесто Шиповљани код Дрвара на НЗ (Книнско Поље), и Сарајево на окову Книнско Поље и новијим иконостасима у Добропољцима и Бргуду.

Херцеговина

Као што су сеобе народа ишле с ји. на сз, тј. од Црне Горе и Херцеговине ка Далмацији, преко Босне, тако из истог правца долазе и књиге и људи, и настајале везе.

Из Херц. је Ана, супруга Ј. Бована (Шиб.).

Из Мостара је био Јован Бован, народ. добротвор.

Од града Мостара је и Кофина, супружница Јована Зуба 1706 (Служ. 1554, Шибеник).

Из Житомислића јрмх Јеремиа, поклоник гроба Господња, остави синовцу Јовану ркп Окт. (1649), сад Драговић 3. — Записе из м. Житом. носе још неке књиге Драговића, на пр. Злат. М. 1767. (109), а од других Зборник К. 1781 (Голубић).

Из Завале има потпис иг. Илариона на Окт. Крка 73.

Јужна Далмација

Дубровник је обраћен засебно, в.!

ЈД била је дуго у истој епархији као и СД.

Манастири измјењују братију. Посебно велик број младића из СД одлази у манастире Црне Горе и ЈД.

Књиге посебно показују струјање од Санцака до СД.

Највише је повезан са СД м. Савина. — Симеон Савинац (негдје Марковић) спом. се на Бесј. Злат. М. 1712 (Крка 36), на Антолог. М. 1660 (Крка 1665) и на ркп Дамаскину (Крпа 8).

Сплитско Јев. М. 1735. донио је 1752. у Савину архим. Нектарије Љубибратић као поклон Секуле Витковића (Стрика 228, 239).

Посебно се спомињу: — Стефан Вучетић из Грбља на Пент. К. 1792 (Плавно), — Николај Пелиневић (латински) на Мокропољском ркп пергам. Јев. 14. в., — Теодосије Кривошија на Окт. (Драг. 3), — у Дубровнику је Сим. Илић купио 1826. Житије Петра Великог, Вен. 1772 (Драг. 117), — Јаков Поповић био парох которски 1811, на Крмч. М. 1810 (Братишковци), — из Рисна има запис о сеоби Арс. 3. 1690. г. на Саборнику (Книнско Поље).

Монах Савине био је и Мирон Петрановић, писац Поменика Крке 1877(61), а и већ спомињани Дионисије Новаковић, касније еп. будимски.

Ман. Режевић је у вези с крупским управ. Дим. Перазићем „от Пашчровиче“ (Стрика 271).

Црна Гора

Ман. Пива спом. се на Антол. М. 1660 (Крка 1665), а ту и митроп. захум. Кирил; — на Дополн. Треб. (Драг. 9) наводи неко димензије пивске цркве (54 : 84 стопе). А један се калуђер пише „Пивац“!

Јачу везу са СД има м. Пљевља: — Минеј апр. (Крка 18) спомиње Мирчету Миљковића от Отиловића; — Мин. март (Крка 17) зна за презв. Николу и ман. св. Тројицу; — на истом Мин. је и Гаврил Троичанин; — Мин. фебр. (Крка 16) писа Исаија јрмх под планином Кореном код ријеке Беотине; — на Мин. септ. (Крка 14) писар јрмх Георгије из Таре.

То значи да већи дио старих срп. ркп. књига долази с ји, од Црне Горе.

На плочи у Книнском Пољу забиљежен зетски митр. Јосиф, 1468. г. Од Петровића спомиње се Василије на Правило причашчен. Чернигов 1750 (Крка 1643) и Сава на Служ. (Церање).

Србија

Из Студенице је ркп Мин. мај (Драговић 1), писа Григорије 1531. г. (Л. Ст. 1, 466 и дио опширног записа Маг. 1839, 139). — Герасим студенички и Василије спомињу се 1736. и 1740. у вези с откупом Окт. М. 1712 (Крка 1621).

Мркшинска црква и Лонгин, владика рашки, те брат Теовил, 1659, в. жев. 1562 (Книнско Поље).

Ман. Куманица је у вези с моштима Григорија Немањића (Драговић: мошти).

Арсеније 3. и његова сеоба долази на запис у Саборник, Книнско Поље, а писмо Бусовићу в. Маг. 1844, 127—9.

Патр. пећског Мојсеја спом. Петрановић у Пов. ман. Драговића 14 и у Маг. 1848, 132—3.

Хиландар

Ову слав. себр. лавру спомиње јрмх хаци-Филотеј 1756. на Треб. К. (Плавно). 1739.

На НЗ (Голубић) спомиње се ученик јрмх Кирила хиландарца прото-диакон Симеон Петровић (веза Книнско Поље, Жетар).

Проигун. хиландар. Митрофан (Богдановић) спомиње се на књ. Канони Сим. и Сави Н 66 (Крупа 78), 1782 (Отипић), 1796, те на Толк. 10 Зап. (Драг. 15) 1798. г.

Кирил Живковић као јрмх хиландар. в. Зборник 1757 (Крка 47) као састављач кратког Катихизиса, Вен. 1757.

Сава јрмх хиланд. и брат проиг. Георгије в. на Антолог. М. 1660 (Крка 1665).

Василије Светогорац 1727. на Библ. Ст. 3. (Крупа 31).

Јак спомен на Хиландарце у СД дају биљешке о Обадовићима. Петрановић у Пов. м. Драговића 14 спомиње живот и страдање за православање, и по свијету путовање, пострижника и старца ман. Драговића о. Обрадовић Макарија, родом из Смрчана у Босни, умрлог у Хиландару 1772, а описао то синовац Атанасиј, монах хиландарски. — Исти Атанасиј прилаже Драговићу 1772. Житија свјатих К. 1764 (96) и једну Догматику за успомену на стрица Макарија и брата Исаија монаха. Већи запис о том из Москве 1783. има на Канонику К. 1781 (Драг. 126). — Село Смрчани је код Ливна. — Родитељи Макарија Теодор и Стана.

Јерусалим

Протосинг. Силвестар јерусалимски продао у Бгду Филотеју Хиландарцу Треб. К. 1735? (Плавно). — Јрмх Јеремија, поклоник гроба Господња, описан на Окт. (Драг. 3) 1649. г.

Русија

О везама с Русијом сведочи око 2500 књига, црквених и других, црквенославенских и руских.

Свједочи о истом сеоба владике Симеона Кончаревића, путовања Герасима Зелића и Јеротеја Ковачевића, да се о другом не говори. — Свједоче два Јев. дарови мајора руског, Далматинца Скорића Жегару и Пе-

тровој цркви. Ту је и почаст, орден св. Ане, Стефану Вучетићу од Грбља. Као и дар Јев. 1735. грофа Владисављевића ц. у Чистој Малој „в. сербскују нацију“.

Ту су и поклони Василија Петровића. Ту и дар Зелићу из Русије, донио архим. Ивковић (л. 111).

Има и књига с руским записима, потписима и биљешкама; Крка 1623, 1659, 27, 53 и Јев. 1552 (Врбник); и сл.

Поводом изложбе и конгреса у Москви 1867. путовало је неколико личности из СД у Русију, а архим. Ј. Ковачевић донио обилних дарова.

Овим су само унеколико освијетљене разноврсне везе СД с осталим Србима, и са славенским свијетом.

ДРУГО РАЗНО

Биљешке о лијековима

У црквеним књигама налазе се често као додаци текстови и записи о лијековима и лијечењима, а има и читавих Љекаруша о разним болестима. Примјери показују текстове од требничких или сродних, преко чаробних формула и заклинања, па до рецепата за лијечења.

Врбник, Пролог М. 1765. има ркп текст молитве од сваке болести.

Врлика има љековити извор, точак, већ више пута овдје спомињан; в. и Цвјетковић 45, 77, па у лит. Бјудина и Катани.

Голубић, Пент. цсл. има латински запис о болести.

Драговић има неколико текстова:

— на ркп 13 л. 52 је молитва о немоћних обуреваемих од духов нечистих и стужаених...

— на Мин. 152 зад. корица: лијек од свраба (сумпор) и краста,

— на 125 записао Авксентије Бањац како треба пити вино: ако је јако, мање воде, ако је тање, више воде!

— на 109 Спир. Алексијевић о свом лијечењу водом у Врлици; по истом послу долазио и Зелић,

— на 17 молитва за болнога и мл. за пчеле (молитви врачевскиа),

— слично овом и Молитве Петра Петрановића Шибенчанина, 1866. молитва за братство, за немоћ, за помор стоке, над очарованим човјеком, у храмини злих духова...

Засебно је још драговићка Љекаруша (в. ниже).

Јагодња, Окт. М. 1715. има на цијелој страни молитву од злого дожда да се уздрже токови воде...

Крка има такођер биљешака на више мјеста:

— на Јев. (2038) има ркп додатак од 6 листа; међу осталим за страшни кашаљ, о некој трави коју зна Јоја Дедић, па специје за грозницу,

— у Треб. 46 више разних молитава,

— на 49 Николај Черни описује воде код Ниша и Бевбелије које је обишао...

— на 55 хигијенски савјети чега се треба чувати који мјесец,

— на 56 разне упуте и молитве (од главобоље), за добар вид, и мајсторије од штошта...

— на 1688 магијски запис од бијеса,

— на 92 разне упуте о лијечењу.

Крупa 19 има запис: кад човјек пије много ракије и од тога злострада, одмах нациједити сока од коњске балеге, добро много буде и излијећи се (амонијак!) — О том и Етнограф. зборник САН 70, 31, 1958, с. 699.

Скрадин биљежи на ркп срп. Трипјеснецу појаву болести „пиратода“ у Зрмањи и Добропољцима.

Шибеник има молитава сличних требничкима, општих, али и конкретних савјета с лијековима, практичних савјета, приказа љековитих вода, биљежака о појави болести. — Засебно су опширнија упутства за лијечење разних болести, Љекаруше. — Једна је опширна молитва и на корицама Окт. 1493 (сад Крка 2720).

Братишковци, Пс. 1569, има ркп додатак с већом молитвом од болести главе, од текуће крви, од бијесна човјека.

Праву Љекарушу има Драговић 9 на 11 страна: „Неколика пунта ликариа (икавски, значи из неке икавске, хрватске љекаруше.), гаје се дају рецепти за 43 разна случаја на човјеку и у кући.

Потпуно љекарска књига је руски ркп »Лечебник« Задар 403, 1, 6 „из разних печатних книг собрани“ са 218 случајева болести и практичних кућних савјета. Књига добро очувана, као нова.

Издава је из свих ових примјера магијска формула САТОР. На њу је свратио пажњу већ Вл. Борбевић у Љетопису МС, НСаД 114, 33, а обрадио је др М. Гаваци (Нар. старина 4, 2, 1, Згб 1923, с. 39—46). Спомине је и Ник. Беговић, Живот и обичаји Срба граничара, Згб 1887, 191. — У СД има неколико примјера:

— Билишани Доњи: на Пс: шаторарепотенетоперароташ, дакле читав квадрат или 5 пута по пет слова у разном, али симетричном поретку.

— Брагишковци на Пс. 1569, исто али неправилно: 6 пута по 4 слова!

Драговић на Пс (4) биљежи: Сатор од бијесна пса и даје магијски квадрат 5 пута по 5 слова, али текст неправилан; — а на 8 спомине Сатор на крају књиге.

Шибеник на Служ. 1554 даје Сатор у квадрату, и још неке бројке.

Уз Сатор јављају се на књигама и разне друге изреке или бројке. — Има примјера и из Горњокарловачког владичанства. — Таблица правилно гласи САТОР — АРЕПО — ТЕНЕТ — ОПЕРА — РОТАС.

У овом се поретку види правилност; неки изводе ово из почетних ријечи Оченаша латински: Патер Ностер,

А, написано на бијелу хљебу, треба да лијечи бјеснило. — Поријекло изводе из Сирије!

Тајна азбука

На старим књигама понекад има запис или име писано тајном азбуком. — О том в. Красић, ЛМС књ. 157 и Драг, Костић, Глас САН 53/1898 и 54/1913, а и код Мошина 1, 118 и 186. — Обично правило писања је да се слова замијене. Замијена се врши у цсл азбуци лако, јер свако слово има вриједност неког броја, па се за замијену узима оно слово које са замијењеним заједно даје 10 или 100 или 1000. На пр. „б“ вриједи 2, а „и“ 8; зато се мјесто „б“ узме „и“, или обрнуто: „д“ вриједи 30, дакле за замијену треба узети 70, а то је „о“, јер заједно дају 100. — Међутим, има тешкоћа кад је то комбинирано или нејасно... Или кад је нека формула скраћивања, на пр. крсна словеса!

У ст. ц. Драговића на часној трпези уз јасну г. 1779. су још слова: упсилон, омега, с, т, м, в. з, д, ипсилон, д. — Слично у Мирањама над ј. вратима јасно 1497. г. и нејасан (лат?) низ слова. — Дрншп има на прологу три нејасне ријечи тајном азбуком. — Крка 50, Акатисник 1597. има име Панкратие тајном азбуком (Маг. 1837, 122 и Љ. Ст. 1, 882). — Најјаснији је тајни потпис на Мин. нов. (Крка 14) јрмх Георгије „из Таре“. Има текстова које би требало студијски прочитати.

Печати или жигови

Они такођер свједоче о књигама.

Музеј у Шибенику у својој збирци жигова или печата има слиједеће: Биочић, Бискупија, Братишковци, Брибир, Бробанац, Добропољци, Драговић, Дрниш, Беврске, Ервеник, Голубић, Кистање, Кањани, Книнско Поље, Косово, Крупа, Мокро Поље, Оџестово, Паћене, Отишић, Отон, Плавно, Петрова ц., Полача, Радучић, Шибеник, Скрадин, Стрмица, Врбник, Врлика, Звјеринац, Жагровић.

Посебно су запажени печати:

— Крка 22, Мин. авг., жиг ман. св. Тројице код Пјеваља: црно поље, слова бијела.

Ман. Крка има старе ковне печатњаке од 44 и 46 мм промјера; на првом текст без одвајања ријечи, на другом одвојено: + Сеи печат манастира Крке архангела Михаила. — Поље у отиску тамно, слова бијела. — Новији жиг 39 мм.

Крка има и печатњак Никанора Богуновића, егзарха еп. Софронија, 36 : 40 мм.

Велики и лијепи печат Герасима Зелића (Стрика 121) има Крупа 1694: Кастелион М. 1773.

Печат Герасима Омчикуса в. Крка 1704: Канони Симеона и Саве, Н 66. — На једном путу: Г. О.

Овални печат архим. Јеротеја Ковачевића 20 : 49 има на књигама, на пр. Крка 155, Макровиотика Н 670.

На Окт. 1493 (Крка 2720) је жиг библиотеке прав. богословског завода, Задар.

Драговић: печати уз мошти Григорија.

Судбине књига

С књига се чита и судбина њихова и судбина народа у ком се нађу. Неке, види се, лутале као и народа. Неке пуне записа и биљежака. Неке с ркп додацима. Неке залутале у прав. цркву (као босанчице). — А све су слика живота прошлости.

Оваје само неколико примјера.

Брибир: — Правило причашченија, Чернигов 1750. има запис из Русије, да је неки Стефан добио на дар од Силвестра чернигорског; — г. 1777. потпис Исаије монаха ман. Раковца у Срему; — 1785. јерођакон Мојсеј (Миоковић), касније еп. Гор. карл., а пострижник Раковца, тада као ђакон еп. ГК Генадија Димовића, дарује ту књигу 1787. Лазару Исаковићу: — а 1791. пише на књизи Кирил Сукнаић „ако му је ко украде, убила га мати Божја!“ — Иста таква књига (Крка 1643) носи запис да је Димитрије, архјереј рјазански 1752. даровао Василију Петровићу, архјереју црногорском и скендеријском и приморском „в Питербурхе“, а овај је полаже у ман. Цетиње: „и ко би ју отимио да ест проклет“, — а ипак доспјела у Крку!

Драговић: — римнички Србљак 1761. Н 13 дарује 1763. арадски еп. Синесије крајишком генералу Микашиновићу, а касније је еп. Данило Јакшић даје Никанору Рајевићу, ман. Крка 1768. г.; преузео је био из Крке 1783. Макарије Крнета на послуђење Скрадину; а сад је у Драговићу (91).

На Вас. Вел. Острог 1594. поред већ наведених записа Доситејевих, има свједочанство Никодима Бузовића да је књигу добио на дар од „црнаца“ лепавинских; а други запис говори како је по разорењу Драговића

„от прокљатих агаріан“ један хришћанин с Петрова поља нашао књигу код једног Турчина (!) и откупио, а касније јрмх Данил Рупић, постригом из Пиве, откупи је за 16 гроша 1723. г. у дом Јована Милојевића у Дрнишу.

Јагодња: Пент. М. 1732. парох Андрија Петровић купи 1758. у Попини у Лици од владике Симеона Кончаревића за 22 и пол десетице. А Георгије Вујновић пише да се књига обновила у Венецији 1775. Касније је приложи Сава Јачов у Мирање. — А кад се 1790. представи презв. Андреј, брат Божо приложи је ц. св. Арханг. (Мирање). — На књизи су још разни записи 1778, 9, 1823, 36. о времену (поплаве, снијег у мају)...

Крупа: Мин. Фебр. (33) има руски запис из Минска 1642, гдје се спомиње како књигу даје Кирил Софроновић у храм Ваведења „ман. Лепих вин в земли вританској в державе великаго цесара христианскаго“: из Русије је и потпис пана Григориа; а има и црвени уставни запис да је књигу из Мале Русије донио схимонах Рафаило (Леваковић) 1643; књигу је монах Сава Бједов носио из Крупе у Братишковце, гдје је било ман. имање; на књизи су коначно још и биљешке о прилозима и о зајмовима.

Мразовићева граматика (Крупа 167) носи податке о три личности СД: 1842. (талијан.) о Кирилу Цвјетковићу (овај био тада у тамници); — Николај (касп. Неофит) Његуш биљежи како је као клирик 4. класе 1850. купио књ. за 15 крајцара; из 1900. г. је потпис Исаије Олујића, архим. крупског.

Шибеник: Зборник из 16. в. добио Кукучевић 1854. за неке нове књиге, тако да је сад та књига у Згбу (Мошин, Гирил. рукописи 1, Згб 1955, 73—5, 34) у Академији!

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Основни извор за упознавање културног стања Срба СД у првом је реду и најнепосредније сва већ досад у овом раду наведена разноврсна грађа. Обичан посматрач мора да се диви њезину богатству и вриједности, а стручњак има шта да цијени, обрађује и тумачи, изучава.

Надовезујући на ово прикључује се грађа по библиотекама и архивама.

Затим долази навођење литературе која иде непосредно уз овај рад.

Културно стање освјетљује и литература далматинска, било из пера домаћих писаца, било објављена у Далмацији; јасно, овдје само она која се односи на Србе СД.

Занимљиво свјетло даје и преглед књига по разним едицијама нашим.

Ту је, коначно, и нешто стране литературе, у првом реду на талијанском језику.

Све ово сигурно није сасвим потпуно и исцрпно, али је повезано с предметом овог рада.

Прво долази овдје још један осврт на библиотеке.

Ман. Драговић по инвентару из 1958. г. имао је библиотеку са 609 бројева. — Вриједи овдје навести што је о библиотеци Драговића 1859. г. казао Герасим Петрановић. Библиотека је и тада била мала. Истичу се ркп. Требник 15. в. (6), ркп. Октоих »књига врло стара« (3), ркп. Минеј мај из 1531. г. »лијепо и чисто минејски писан« (1), ркп. Минеј јун од исте руке (2), ркп. Јеванђеље 17. в. (5), те штамп. Василије Велики, Острог 1594. г. (48). — Сад нема ркп. »Живот и страдања за православље Макарија Обадовића« од монаха Атанасија, за који ркп. рече ГП да је особито важан за будућег историка Далмације »јер садржава многа занимљива извјешћа о стању наше цркве за млетачке владе«. — Стари инвентар књига ман. Драговића није сачуван. Има само једна плава свеска са списком 262 књиге Софронија Раничића, којих је велик дио и сад у библиотеци. Све су књиге биле смјештене у храму, углавном у једном великом ормару у олтару.

Ман. Крка има лијепу и вриједну библиотеку, некад стално допуњавану личним библиотекама братије, које свједоче о њиховом културном хоризонту. Посебно је доста књига архим. Јеротеја Ковачевића. А има и књига неких бивших професора задарске богословије. Просторија за библиотеку није довољно пространа да прими књиге, па су ту смјештене најстарије и најдрагоцијеније. Што од осталих није стало, поразмјештано је било код инвентарисања по другим просторијама (зборница и соба до ње). — Г. 1958. инвентар је био доведен до бр. 2734. Од новијих течевина посебно су важне књиге: — Мокропољско јеванђеље из 14. в. (2720), Октоих Црнојевића из 1493. г. (2720), сада и 2. из Босне и комплет од 17 књига »Српског листа« Саве Бјелановића 1880—1897 (2719).

— Стари каталог књига имао је 139 бројева. А инв. архим. Стеф. Кнежевића 1844. г. има 201 бр., па 216 и 349! — Сада је каталог доведен до бр. 2897. Но Крка има сада и библ. богословије са неколико хиљада свезака.

Ман. Крупа по инв. од 1958. г. имао је 532 броја. Књиге су тада биле смјештене у храму, највриједније у олтару, а највише на хору. Прије ратова било је више од 2300 књига!

Задар има око 360 књига, смјештених у цркви св. Илије на оба хора; на њима старих ознака до бр. 438. Књиге су углавном црквене; посебно много грчких. Највриједније су на доњем хору. — Инвентар Научне библиотеке (Паравија) показује да је велик дио књига бивше задарске богословије тамо доспио, а нешто вриједних одијелили су Таљани.

У Шибенику су у оба храма само црквене књиге. — А у просторијама ЦО крај доње цркве на 1. кату постоји посебна просторија за архив и библиотеку. Има и инвентар који је прије рата саставио др Пајо Мишур. Он је књиге сврстао у 8 главних група: теологија и филозофија, историја, књижевност и лингвистика, уџбеници (овог дијела инвентара нема), право, хигијена, привреда, дупливати. Посебно су књиге М (манускрипти) и фрагменти, те административни материјал. Инвентарних бројева било је 1958. г. до 2800. Књиге су у прикладним ормарима. — Епархијска библиотека, пустошена у оба рата, имала је 1958. г. око 1000 несређених књига, сада сређена и има неколико хиљада свезака.

Осим ових библиотека код сваке би се цркве и парохијског дома могло говорити о библиотекама кад би сачуване књиге биле барем основно пописане, сређене и смјештене.

Послије библиотека важан су извор архивски материјали.

Драговић има само мало остатака архивских. Стари инвентар нема. Једино има списак ризнице.

Крка има сачувану и 1928. г. сређивану старију грађу, поред новије. — У старој грађи су ове групе: 1) Либер грамата патријараха и др. (регистр. Саватије Васиљевић 1800. г.; оглавление бр. 1—18, али грађа иде све до еп. Милаша, 2) ту је 55 грамата, 9 мапа посједа Крке, 5 писама и још писмо дужда Моћениго, — 3) 248 писама братије, и одлука Дандола о Синоду, у Задру 1808. г., — 4) из 18. и 19. в. 181 писмо, — 5) са 125 писама 1770—1849. г.; свежањ писама без датума; неке проповиједи Спиридона Алексијевића, — 6) са 24 документа о куповини, опорукe, 42 писма 18. в. о цркви св. Николе у Пули, 13 документа о Дрнишу 1786—1793, опширан извјештај комисије из 1808. г., 27 писама из преписке Богуновић — Зелић 1786—1809, 146 писама 1799—1890, — 7) са 124 писма (Венеција, Задар, Дечани, Хиландар, Цариград 18. и 19. в.) — Засебно је књига: 113 атестата Спиридона Алексијевића 1783—1850! — Затим долазе акта Крке 1806—26, 1827—31, 1832—5, 1836—9, 1840—2, 1843—5, 1846—7, 1848—50, 1851—2, 1853—4, 1855—9, 1860—4, свега 12 свежања, а посебно још и 1806—64, 1865—79. — Новији архивски материјал (акта, рачуни) требало би још средити. — Инвентар коренитог иметка из 1929. г. дијели се на: 1. земљишни посјед (256 рбр.), 2. грађевине, 3. покретности и 4. црквене утвари и драгоцености, те, коначно, 5. улози и хартије од вриједности. — Ово су углавном спискови, па би за 4. требало средити нов потпун инвентар. — У архивски материјал иду и 2 књиге у канцеларији: Регистар о постризима (уводно иде од 1752—95. г. до рбр. 18, што је након то унијето јер је основан 1796. г.; у свему иде до рбр. 69 из 1940. г.), Регистар о умрлимa (до 1770. има 16 имена, 1772—95 још 29; започет 1796. тече до 1943. г.) — У вези с овим је једна Читуља братије (под хором, у оквиру 60:75 цм, крп. текст на папиру, кашираном на платну 50:66 см; најприје текст помена о уџошних, а онда редом архимандрити, јеромо-

наси, монаси, ђакони; на старији текст прилијељен новији). — У вези с овим су и Поменици из библиотеке, бр. 57—61, нарочито посљедњи. — Од споменутих мапа већина је парцијална; свега једна обухвата манастир с околином, али не у потпуности.

Крупа има мало сачуваног архивског материјала. Најважније нађено издвојено је под. инв. бр. 223 и 276 библиотеке. То су неки дневници расхода и прихода, нека писма Зелићева 1825—8, парусије, биљешке управитеља 1896, 1920, 1934—8, затим дијелови концепта Љетописа ман. Крупе од руке архимандрита Исаије Олуића (веза бр. 23 библиотеке). Посебно је одговор манастирских настојатеља са састанка у Крупи на тражења протопрезвитера о манастир. парохијама 1888—9. г., лични подаци јеромонаха бр. 89—94 и 106—110 из 19. и 20. в., попис непокретности ман. Крупе 1891. г. (вриједност земље 4908 фор, зграда 3580 фор, свега 8388 фор), и попис из 1894. г., дјо предратне књиге посјетилаца (1931—6). — Љетопис садржи податке о ман. згради (оправке и преградње), о земљишту и о споровима са сељацима око тога, о материјалном стању манастира, о путовима и мостовима, о пошти, о манастирској школи и ђацима, о браћи (поименични примјери), о настојатељима (40 имена), о братским саборима, о манастирским парохијама... — Коначно, Крка још испред рата чува 18 крупских фермана (Стрика 129 спомиње 22!). — Мапа Крупе сачувана је на жалост само у трећини или четвртини; комад на платну 44:142 цм, рађена руком 1790. г.; радио јавни земљемјер (агримензоре Карло Антонио Сињорели). У горњем је насловна вињета (оштећена), а у доњем преглед по словима и врстама земље по површинама (орто 1, аратино 16, прато 3, вињата 1), свега има површина: кампи 156, кварта 2, таволе 143.

Задар има само нешто од онога што је преостало иза ратова. За вријеме Милашево био је ту приличан број старих списа, посебно једна књига нормала под бр. 202. — Берић је (с. 137) нашао још стари инвентар из 1844. г. са списком 392 документа. — Посебно су (Берић 163) Циркуларни протоколи 1835—45. и 1845—50. — Постоји и записник Српске дјевојачке школе у Задру, почетак 1857. г. — А има у преводу Петра Петрановића на талијански са српског и књига Правила ЦО Трст од 1744. г. штампана 1798. г. у Будиму (Н 195).

Свакако да грађе о срп. прав. цркви у Далмацији има и у архивама у Задру и у Венецији.

Шибеник има архивске грађе заједно с библиотеком у ЦО, добро сачувано (Стрика 85—6). Посебно записник о Задар. синоду 1808. г. (на тал. језику); из оставштине дра Нике Суботића!

Запажено је, коначно, да има доста списа и по сеоским црквама, а биће и по парохијским домовима, код свештеника, особито старијих, а и код мирјана по приватним домовима. Само, то би требало прикупљати и сређивати, и чувати, чак и у случајевима гдје се ради о дупликацима, јер времена два велика свјетска рата дају важности сваком писаном документу, а исто тако и сваком личном сјећању ма како безначајно изгледало.

Л и т е р а т у р а, уз овај рад, дакле ужа:

— Бах др Иван, Руски златарски радови у цркви св. Илије у Задру, Институт ЈАк, Задар 1962, св. 9, с. 313—330 (у овом раду на стр. 326—8: Радека Миан, подаци о Зелићевим дародавцима Јаковљевима из Петрограда), — латиница.

— Берић Душан (види податке у библиографији уз Берићев животопис!)

— Грујић др Радослав, Православна српска црква, Бгд 1920 (ту на стр. 196 нешто литературе у вези са СПЦ у Далмацији).

— Зелић Герасим, Житије; издања: Н 635 из г. 1823. (Драговић 208); на овој књизи биљешка о Зелићевој смрти; — СКЗ 36, 44, 58, Бгд; — Народна библиотека, Панчево (Крка 528).

— Кукуљевић Сакцински Иван, Словник умјетниках југославенских 1, Згб, Гај 1858. (ту из Далмације Бједов Никола), Крка 663 (лат.).

— (исти) Библиографија хрватска 1, Згб 1860 (подаци о ћирилским босанчицама) — лат.

— Медаковић др Дејан, Српска уметност у северној Далмацији, Мүзеји 5, Бгд 1950, с. 184—193 (осврт на овај рад дао Моачанин Федор, Хистор. зборник 4, Згб 1951, стр. 240—9, — лат.).

— Мирковић др Лазар, Иконе и други предмети у цркви св. Илије у Задру, Старинар САН, н. с. 7—8, Бгд 1956—7, с. 359—374; — веза Берић!

— Моачанин Федор, в. Медаковић!

— Мошин др Владимир и Радека Милан, Ћирилски рукописи у СД, Старине ЈАК. 48, Згб 1958, с. 189—215, лат.

— Мошин др Владимир, Ћирилски рукописи ЈАК. 1, Згб 1955, а 2 из 1952, лат.

— Новаковић Стојан, Српска библиографија за новију књижевност 1741—1867, Бгд 1869.

— Обрадовић Доситеј: — Живот... (СКЗ, Бгд, 1 и 8), — Домаћа писма (СКЗ 51), — Избор поучних састава; ту и Ижица или Буквица (СКЗ 86), — Споменица (СКЗ 134; ту слика откривања споменика у Орлићу на даалматинском Косову), — Доситеј (СКЗ 370; у овој позамашној књизи нема о Доситејевим боравцима у Далмацији), — Првенац, Ижица или Буквица, изд. Севастијан Илић, Карловац, Претнер 1830 (са сликом Плавна) Н 780.

— Петрановић Герасим, Јован Бован Мостаранин, Задар, браћа Батара, 1859, Н 2197, — Крка 891.

— (исти) Повјест о светорождественском манастиру Драговићу, Задар, браћа Батара, 1859, Н 2196, — Крка 331.

— Петрановић Данило, Никола Томазео (у СКЗ 50, с. 3—28).

— Радека Милан, Мокропољско јеванђеље, Старине САН, н. с. 7—8, с. 209—212, Бгд 1958.

(исти) Ћирилски рукописи СД (в. Мошин).

(исти) О Зелићевим дародавцима Јаковљевима (в. Бах).

— Статистика краљевине Југославије 1931, књ. 2. по вјероисповјести, Бгд 1937.

— Статистички подаци из „Крајина и крајишници, 1 и 2, Бгд 1968. и 1970. (Зубовић Јован и Милановић Адам, подаци од 1921, 1931, 1948, 1953, 1961).

— Стојановић Љуба, Стари српски записи и натписи, књ. 1—6, Бгд 1902, 3, 5, Срем. Карловци 1923, 5, изд. САН (о СД највише у књ. 2, Бгд 1903).

— Стрика Бошко, Далматински манастири, Згб 1930, — Крка 1077.

— Сүботић др Никола, Владика Симеон Кончаревић и његов Љетопис, Магазин СД, Сплит 1934, — Крка 1488.

— (исти) чланак о СК (посебно о књигама које је намијенио Далмацији) у „Веснику“ свешт. Удр. Бгд 1957, бр. 117—9.

— Шематизам Српске патријаршије, по подацима 1924. г., Сремски Карловци 1925, — Крка 1166.

Мапе Војног географског института у Београду, — секције Сплит, Книн, Шибеник, Задар и Новиград, у мјерилу 1:100000, могу да послуже код одређивања локалитета. — Иако ове мапе иду међу најбоље на сви-

јству, за православне локалитете у Далмацији нису потпуно поуздане, јер, на пр. цркве св. вмч. Георгија у Биљанима и Добропољцима означене су као „св. Јуре“! А Симеон Столпник у Јагодњи је „св. Шиме“!

Л и т е р а т у р а шире дата:

- Алексијевић в. Милорадовић,
- Ардалић Владимир, Буковица (народни живот и обичаји), Зборник ЈАК, Згб 1899—1935. (ту су и накнадне биљешке и чланци), књ. 4, 5, 7, 10, 11, 13, 15, 17, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 30,
- Афера о оставштинама у ман. Крки, Задар 1911, Крка бр. 294. (Оставили су: Јеротеј Ковачевић, умро 1891. г. ост. 8354 фор., Амвросије Колунџић, умро 1898. г. ост. 8740 фор., Неофит Његуш, умро 1900. г. ост. 40938 фор.; све у просв. сврхе, свега било 58032 фор.; пропало под управом Корнилија Павасовића? Појединости у овој брошури.)
- Баљак др Душан, Говор у Бечу, Задар 1907, Крка 298, Крупа 498.
- Бан Матија, читав низ дјела, в. према Новаковићевој Библиографији (Н) бр. 1451, 1522, 3, 1710, 1821, 2255, 2330, 1, 2733, 2855, 3017 из г. 1847—1867).
- Бешчевић Стеван (1868—1942) дјеловао и у Сплиту и у „Срп. гласу“, 1823—5,
- Бјелановић Сава, његов живот и рад од Марка Цара, Крка 1144.
- Бјелановић Сава, Кроз славенске земље (успомене и биљешке с пута у Чешку и Србију), Задар 1897,
- Бјелановић Сава, уређивао Српски лист,
- Бјелановић Сава, О хрватском државном праву, Задар 1893, Крка 322 (латиницом),
- Илд Богданов, Спор Срба и Хрвата, Задар 1895, Крка 326 (лат.),
- Видовић Ана, Пјесме, Зад. 1844, Крка 237 (лат. и тал.),
- Владисављевић Димитрије, Отац или мисли чедољубивог оца (с тал.), Карловац 1832, Н 820,
- Владисављевић Димитрије, бивши учитељ у Трсту, Приправа за историју свега свијета ради дјете (с њемачког по Шлецеру), издао Вук Карачић у Бечу 1864, Крка 2616,
- Влачић Љубомир, Збирка закона Далм. Истр. епархије 1906, Крка 388,
- Влачић Н. Љубомир, Историчке успомене о витезовима Синобадима, Дубровник 1908, Крка 389,
- Влачић Љубомир, Одлука цара Франца 1. о унијаћењу у Далмацији, Бгд 1936; Крка 393,
- Влачић Љубомир, Пантелејмон Живковић као епископ далматински, Сарајево 1937, Крка 394,
- Врчевић Вук, Српске загонетке, Задар 1857, Н. 2070, Крка,
- Вујатовић Шпиро, Девет крвавих дана, Задар 1883, Крка 402 (лат.),
- Вујатовић Шпиро, Дјела 1, Панчево 1883, Крка 403,
- Вујић Јоаким, Ручководство к француској граматици (по Мајдингеру), Будим 1805, Н 279, има Крка и Крупа; Јоаким се на књизи казује као учитељ француског и талијанског језика у Трсту!
- Вујиновић Никола, администратор парохије у Трсту, Свештена историја Старог завјета с кратким додатком за српску младеж, Карловац 1841, Н 1152 (Крупа, Драговић, Сплит)
- исти: Свештена историја Новог завјета, Карловац 1843, в. Маг. 10, 107 приказ, Н 1226, има Драговић,
- исти, Толковање Божанствене литургије (с. рус.) Будим 1846, Н. 1404, (Крка и Драговић)
- исти, Духовник и духовное чадо (о испов. и причести), Карловац 1846, Н 1405.

- Вујиновића праунука Анка (Никола-Спиридон-Никола-Анка) живи и сад у Шибенику; има још сачуваних десетак углавном црквених књига, но ни једне из времена прадедова; ту су и Јерејски молитвослов, Москва 1879, дар Никодима Милаша 1892. Спиридону Вујиновићу у Голубићу (у књизи његов потпис и биљешке породичне), у књизи Милаша, Црквено право опширнији запис о његовој инсталацији 1890; посебно још треба споменути Инвентар покретнина епархије, Задар 1911).
- Вукадиновић Јевтимије, Обрана православља (против Чокрљана), Нови Сад 1861, Н 2337 веза 2325, Крка 405,
- Вукадиновића Макарија, јрмха м. Крке, Фундације школске, Задар 1856, Крпуа 302; ту и кратак његов животопис 1790—1855,
- Вуксановић Драгић, Сундечић Старчевићу, Цетиње 1892, Крка 413,
- (АКМ) Глас хрватско словински из Далмације, Згб 1860 (лат.), Крка 428.
- В. Вулетић—Вукасовић, ћирилица код римокат. у 16. в. (САН, Сп. 36),
- Глас привредно-културне Матице за Сјев. Далмацију, уп. Л. Матић, г. 8, 1937, Крка 1456,
- Гласник прав. далм. цркве, г. 1—19, 1893—1911, Крка 1459, Крпуа 476, 9,
- (?), Говор о школској расправи 14. авг. 1902, Крпуа 493,
- Два документа српско-хрватских тежња о хрватској земљи, Зад. 1879, Крка 456,
- Десница др Бошко, Историја котарских ускока, САН, Бгд 1950. (1646—84) и 1951. (1684—1749), Крка 463,
- Доситеј, Првенац, изд. С. Илијћ, Карловац 1830. (црква Плавно), Н 780, Драговић 424, 8,
- Дучић Никанор, Црквена општина Трст, Бгд 1868, Крпуа 374,
- Борбић, Хрвати, Срби и Далматини и римска столица, Трст 1860, Драговић 155,
- Зелић Герасим, Житије (пүни наслов в. Н 635), Будим 1823, Крпуа 179, Драговић 79 (са записом о смрти ГЗ; приказ ове књиге Беч, Годишњак књиж. 1826, 26.
- Зелић, в. Пејић Филип Н 668, Чикош Владимир Н 724.
- Жефаровић Христифор, Стематографија, Виена 1741, Н 1, Крка!
- Живановић Синесије, Србљак (службе срп. правосл. свет.), Римник 1761, Н 13, Драговић,
- Извјештај о благајници еписк. конзисторије у Задру?
- Извјештај задарске конзисторије о капиталима којима она управља или их надзире, на основу реферата у ванредној конзист. сједници одржаној 8 (21) авг. 1911, Крка 663, Драговић 141, Крпуа 594. — Уз извјештај је и списак свих заклада; циљ: обрана Милаша).
- исто: латиницом! Веза Крка 553, 555.
- Истина, прилог историји српске странке на Приморју, Задар 1907, Крка 567,
- Јанковић Илија Деде, гроф, Русија 1856. г. (прев. с франц. Адолфа Занда), Задар 1856, Н 2011.
- Јовић, Поздрав. еп. Никодиму Милашу о инсталацији, Зад. 1890. Крка 588,
- Календар за 1839. г. у Задру у српској књигопечатњи браће Батара, Крпуа 215,
- Катурић М. проф., Говор поводом 100-год. синода од 1808. Задар 1909, Крка 615, Драговић 82,
- Кнежевић Саватија, Кратки катихизис за прав. дјецу у Трсту (срп. и тал.), Задар 1884, Крпуа 434,
- Кнежевић Стефан, Слово и поздрав приликом узласка на архијереј. престол, Задар 1853, Крпуа 298,
- (о истом), Албум о 25-год. епископства, Задар 1878, Крка 623, Драговић 129,

- Ковачевићу Јеротеју... у спомен, Задар 1891, Крка 626, Крупа 463, Драг. 113,
- Кориолија Мирко, Пјесме, Задар 1914, в. СКЗ 239, Крка 644, Гл. СПЦ 1951, 50, сонет о 600 год. ман. Крке; Полит. 25. мај 1932, ман. Драговић,
- К питању српско-хрватском у Далмацији, Задар 1874, Драг. 416,
- Краљевић Венедикт, Увјешчание свештенству и народу прав. ист. не-унитског вјероисповједанија (срп., грч., тал.), Венец. 1810. Н 393.
- Краљевића Венедикта преписка о унији с аустријским правитељством, ДСС, Бгд 1863, на препоруку Алексе Симића приредио Медаковић Мило-рад; Н 2595, Крка, Драг: Д. Руварац сматра да је ово најважнији спис о покушају унијаћења у Далмацији 1818—1822. г.
- Кршњави Исо, Из Далмације, Збг 1900, (лат.), Крка 658,
- Кузманић Анте, Посланица Далматинцима, Спл. 1861, Крка 659 (лат.),
- Кукучевић И. С., Извјештај о путу кроз Далмацију, Збг 1857, Крка 662,
- исти, Словник умјетника југославенских 1, Збг, Гај 1858, Крка 663, (лат.),
- исти, Библиографија хрватска 1, Збг 1860, (лат.),
- Кулишић Јосо, Шумарство и пастирство, Задар 1885, Драг. 616, (лат.),
- исти, Споменица управе општине Врлика, Спл. 1902, Крка 664, (лат.),
- Лежанић Мирко, Историјски преглед сјев. Далмације, с. 21—63 из књиге „СД некад и сад“, Бгд 1956.
- Љубић Шимун, Народни обичаји код Морлака у Далмацији, Задар 1848. (лат.),
- Љубиша С. М., Говор у Бечу 1861, Крка 687,
- исти, Говор у даалмат. сабору 1877, Задар, Крупа 405, Крка 689,
- Лустина (Љуштина) Викентије, Граматика италијанска, Виена 1794,
- Матавуљ Симо, разна дјела изд. СКЗ или МС, посебно важно СКЗ 290: Биљешке једног писца...
- Матић Лазар, в. Глас, уредник; исто: СД некад и сад...
- Медаковић Милорад, в. Краљевићева преписка о унији...
- (АНМ), Милетић Никола, народни добротвор, Задар 1885,
- Милаш, в. посебно.
- Милорадовић (Алексијевић) Спиридон, Мали катихизис, Млеци 1811, Н 414, Крупа 166, Драг. 61.
- исти, Ручководство чов. живота по лорду Кестерфилду, с итал., Будим 1830, Н 765, Крупа 192, Драг. 496,
- Михаиловић Пантелејмон, учитељ у Мокром Пољу (в. Јеванђеље), Ен-циклопедија, Будим 1818, Н 535,
- исти, Повест о 1812. г. Буд 1818, Н 536,
- М. С. Писмо и 2 песме из Далмације, Виена 1821, Н 593, Новине Србске 32,
- Неколико речи... Шибеник: библиотека 3, 169.
- Николајевић Георгије, Младић (с њем.) Задар 1840, Н 1132 и 1166, Дра-говић, Шибеник,
- исти, прота дубровачки, Дјевојчица (с њем.), Беч 1856, Н 2033, Срб. новине 1857, 3
- исти, Живот и дјела Димитрија Милаковића, Задар 1860, Н 2290, 19. књига Магазина, Крупа 339,
- исти,... на настрадаје протосинђела (да ли Милаша) одговара прото-презвитер, Задар 1878, Драг. 83, има и лат.
- Николајевић Д, Прилошки историји срп. прав. далм. цркве, Срем. Кар-ловци 1913, Богословски гласник,
- Новаковић Дионисије, Епитом или опис храма 1741, Млеци Тедоси 1768. и Будим 1805, Н 283, и 40.
- исти,... о происхожден. св. Духа... Н 3218,

- одговор Чокрљану, Бгд 1860, Н 2310, веза 2325, Крупа 340, Драг. 340,
- (Павасовић Корнилије), Врлика о борби (једна сраница сүврем. исто-рије далматинских одношаја), Дубровник 1897, српска дубровачка штам-парија Пасарића (лат.), — написано у обрану Јосе Кулишића,
- Петковић др Владимир, Преглед црквених споменика кроз повесницу српског народа, САН, Бгд 1950 (ту Драговић с. 106 и 700, Крка 155/6 и 780, и Крупа 156, 780),
- Пејић Филип, Енкомиастикон Зелићу, Будим 1826, Н 668, Сплит, Ши-беник,
- Попов Нил, Православље у Далмацији, ?, св. 3, 6, 12, 13, Крка 927,
- Поповић Стефан, Ода Г. Јос. Рајачићу еп. далм., Будим 1829, Н 755,
- Радонић др Јован, Римска курија и јсл земље, САН, Бгд 1950, (Далм. в. с. 5, 27, 187—213, 438, 587—91, 594—620),
- Речник места, Бгд 1925,
- Руварац Димитрије, издао Аутобиографију Кирила Цвјетковића, в.
- Сабљар Винко, Миестописни ричник краљевинах Далмације, Херват-ске и Славоније, Згб 1866 (лат.),
- Северна Далмација некад и сад, Бгд 1939, Крка 447, с мапом! Крка 447,
- Симић А., в. Преписка Краљевићева о унији Н 2595, Крка 1032, Драг. 140,
- Синобад Душан, Писмо из Милана (поводом изложбе), Бгд 1906,
- исти, С пута у Солун и Св. Гору, Бгд 1908, Драг. 88,
- Смољановића Душана... успомени, Шиб. 1936, Крка 1040, Крупа 527,
- Соларић Павле, његових дјела има Крупа 153, 169, 171, Драговић 71—4, а Крка готово све, посебно Поминак књијески, Млеци 1810 (сија књи-жица дајетсе туне...), Н 406.
- Споразум с Хрватима, Задар 1905, Крка 1047,
- Срби и Хрвати, Дубр. 1896, Крка 1049, (лат.),
- Срби на Приморју и Анексија? Крка 1050, (лат.),
- Српски лист, Крка 2734, в. Сава Бјелановић!
- Српско-румунска митрополија, Задар 1873, Крупа 391,
- Станојевић Сима, утисци с пута по Далм. и ЦГ, Н. Сад 1906, Крка 1059,
- Стефановић Теофил, Зашто? Зато... или изјаснение наобичнијих јав-лениа која у јестеству бивају (прев. с итал.) јрмх и клир. учитељ, Задар 1842, Маг 9, 110. Н. 1219, Крупа 221, Сплит,
- Стрика Бошко, Далматински манастири, Згб 1930, Крка 1077,
- Суботић др Никола, Владика Симеон Кончаревић и његов Летопис, Магазин СД 1934. и Весник свешт. удружења, бр. 197—9/1957,
- Сундечић Јован, Живот и рад Божицара Петрановића, Дубров. 1879, Крка 1081.
- Сундечићу... посланица младих Срба, Шиб. 1877, Крупа 416, Драг. 89 (друга посланица),
- Српско православно свештеничко удружење, поменик добротвора и утемељитеља... Крка 926,
- Томић И. Јован о Клисy и Србима (САН, Гл. 55, Сп. 36, посеб. 27),
- Устав богословије задарске 1898, Крка 1117,
- Установленија и правила нације и братства илиричког 1748. у Тр-сту, потврб. 1772. и 1793, Будим 1798, Н 195,
- Франки А, Посланице два прав. епископа Далмације, Задар 1881, Крка 1131; Драг. 463, — веза Шарић.
- Холовацки Јаков, Унијаћење у Далмацији (превео Јов. П. Јовановић), „Глас истине“ Нови Сад 1888,
- Цар Марко, У Латинима, Задар 1894, Крка 1142,
- исти, Моје симпатије, Задар 1895, Крка 1143,
- исти, Сава Бјелановић, Дубр. 1911, Крка 1144 (исто: Браство 22, с. 157),

— Цвјетковић Кирил, Автобиографија... САН, Бгд 1898, издао Димитрије Руварац, Крка 1147,
 — Чикош Владимир, Ода Зелићу, Будим 1828, Н 724, има Сплит,
 — Чокрљан Јован, Поздрав богоукрашеној Далмацији при уходу у град Задар и Шибеник, Карловац код Претнера 1839. — Изабрани професор далматинске богословије у тој пјесми увјерава да ће дјелом показати да га је мајка православна хришћанским млијеком задојила и на камену вјере утврдила, и да он душу чесну притјажава с којом љубав заслужава... Н 2337, 2325, 2310 везе! Крпа 216. Но тај се исти Чокрљан касније преобратио у унијата!
 — исти, Православље, Беч 1860, Н 2325, веза Вукадиновић Н 2337.
 — Чурлић Атанасије, Совершеное учение св. Писма, Задар 1858, Н 2190, Крпа 326, Драг. 94,
 — исти, О монашеству епископа (с рус.), Задар 1865, Н 2849, Крка,
 — Шарић, Двије посланице двају прав. епископа у Далмацији, Бгд 1894, Драг. 111, веза Франки.

Повремена издања:

Извјештаји богословије у Задру:

— књ. 1—38 од 1876—1916. г. Драговић 118, Крка 1476, Крпа 485 (Крка нема 36 и 37)

— ту и 25-год. богословије, Маг. 1859, 160, као клир. школе, Крка 1477, „Истина“ 1885—1886, Крка 1481, Драг. 99, Крпа 444, и то уредник 1885. Јован Вучковић, а од 1887. Никанор Ракетић; излази у Задру, Календари разни (ћир., лат., тал.), штампани у Далмацији, извор података о мјестима и становништву. На пр.

Народни коледар, Задар 1864, — Крка 1569—70, Драг. 147/394.

Магазин срп. далм. 1836—1873, в. посебно; Крка 973, — Крпа 244, Драг. 528/78.

Магазин Сјеверне Далмације, Сплит 1934. и 1935. уређује Владан Десница. Правила и правилници разни, Крка 916, 26, 47, 50, 7, 60, 1, 4, 9

Правила за питомце богословског сјеменишта, Задар 1883, Крпа 426, Пправила закладе за свешт. удове и сирочад, Задар 1844, Драг. 81, Крпа 473,

Правилник српске читаонице, Задар, 1880, Крпа 415,

Србобран календар, Згб 1899—1914, Крка 1581; о Далмацији в. 1907 (Книн), 1908 (Баљак), 1910 (Кулишић)

Часописи разни, Крка 1002, 4, 42, 7, 9, 50, 84, 7, 1133, 48, 58, 9, 72.

Шематизми:

Бококторски, 18 комада 1874—1910, Крка 1539, Крпа неколико, Далматински 1838—1912, Крка 1530—44, Крпа 245, Драг. 119. Неки и код Н 1929, 2061, 2123... Неки на тал. језику!

Посебно Шемат. срп. митр. у Аустро-Угарској, Панчево 1878, Крпа 410.

Штатут за питомце богословије, Задар 1883, Крпа 428,

Штатут дјевојачке школе Задар 1883, Крпа 429,

Штатути рСпске штедионице Задар 1902, Крпа 491.

М и л а ш

Крка 729—755, Крпа 391, 421, 35, 61, 2, 76 и 416, 7, Драг. 128—38.

— Искрена ријеч у спомен српству, Крка 753,

— Бајамонту, Шио за огњио, Сплит 1861, Крпа 349,

— Српско-румунска митрополија, Задар 1873, Драг. 391,

— Синод Бук-Далм. митр., Задар 1884, Драг. 117,

- О управи црквене имовине, Задар 1895, Драг. 116 (пише Милаш теорију, а за његово доба пропадоше задужбине и капитали!),
- Свештенство и народ Г. Еп. Милашу, НСад 1901, Крка 754, Драг. 136,
- Списи о историји рав. цркве у Далм. истр. владичанству од 15. до 19. в. књ. 1, Задар 1899, Крка 752, Драг. 120,
- Православна Далмација, НСад 1901, Крка 749,
- Прав. црква у Дубровнику, 1913.
- Стон, Дубров. 1914.

Из полемике Милаш—Николајевић:

- Николајевић, Насртање протосинђелово одбија протопрезвитер, Зад. 1880, — Милаш, Поводом књижице, Насртање... одговор Николајевићу Задар 1880, — Милаш Посланица... босан, попо, Панчево 1884, в. Крка 738, Крупа 289 и 419, Драг. 114.

Низ дјела о канонском праву овдје се не набраја, најпотпуније су сачувана у м. Крки.

Т а л и ј а н с к и   ј е з и к :

- Далматински алманах, Задар 1835, Крка 2078,
- Задарски годишњак 1859, Крупа 335,
- Бајамонти, Историја кућних болести у Далмацији, Венеција 1786, Крка 2094,
- Бузолић, Питање Уније, 1861, Крка 2135, (о Бузолићу в. Матавуљеве биљешке, СКЗ 290),
- Будица, Монографија Врлике и околице, Задар 1890, Крка 2177; ово је било објављено прво у листу „Ла Далмата“. (У овој књизи се спомиње запис из 1723. г. да је врличку чесму уредио Јосо Кулишић, стр. 8—15).
- Будица, Пјесме народа славенског, 1—2, Фиренца 1878, Драг. 201.
- Будица, Манастир св. Аранђела (Крка), Задар 1891, Крка 2178, гдје се посебно спомиње Јеротеј Ковачевић, а затим и Стефан Кнежевић (интересантно је читати како се талијанским суперлативима похваљује овај „молто рико“ манастир, врло богат).
- Библиотека Чулић у Дубровнику (?), Задар 1860, Крка 2182,
- Далматинац, лист 1891, Крупа 466,
- Данило, Аутономија Далмације, Задар 1861, Крупа 349,
- њем. дјело: Ајтелбергер, Средњевјековни споменици умјетности у Далмацији, 1884. (в. Грујић, 189 с. Историје Српске цркве, 1920).
- Фортис, Пут по Далмацији, 1774, Шибеник, 2, 131.
- Пословни ред далматинске конзисторије (њемачки) 1870, Задар, Крка 2303,
- Катани др Никола, Неки подаци о Врлици, Сплит 1889, Крка 2165. (спис је посвећен Јоси Кулишићу, а садржи анализе воде врличке чесме, која је слична Вишиу, Карсбаду, Раденцима!
- Кнежевић Саватија, Људско срце (прев. на талијански), Трст 1890, Драг. 203,
- Ландесгезеце (њем.) Земаљски закони за Далмацију 1835—82, Задар 1888, Крупа 430.
- Луцио, Дел регно ди Далмациа... Трст 1896, Крка 2403,
- Ил далматино Лунарио (мјесечник) 4, 8, 21, Крка 2222—4.
- Машек, Далматински приручник 2—3, 4, 5, 6—7, Задар 1872—7, Крка 2421—2, Драговић 182, Крупа 402—3.
- Машек, Географско-статистички подаци о Далмацији, Задар 1888, Крка 2422,
- Модрић, Далмација, Торина 1892, Крка 2445, Крупа 470; као да је штампано и у Риму исте године!?

- Паравиа — За отварање јавне библиотеке у Задру (сада Научна), 18. авг. 1858, Крупа 325, — Задар, Батара 1857!
- Ил Раментаторе далматино 1853—82, Крка 2526, нешто и Драг. и Крупа. Издавали Виталиани и Јанковић. Лист био намијењен и Босни и Херцеговини!
- Црква у Скрадину (да ли православна), Задар 1868, Крка 2554,
- Шематизам или провинцијални алманах Далмације, Задар 1817, Крка 2218. На стр. 85. спомиње се и еп. Краљевић.
- исто за г. 1828, Крка 2587,
- Плеће српско, 1790, Шибеник 2, 268 (ова књига није била на свом мјесту кад сам прегледао инвентар ЦО библиотеке пред петнаестак година!),
- Срби Буковичани, Задар 1879, Шибеник 1, 367, 2, 286 (нисам је имао у руци),
- Шмит—Ханкок—Ногес, расправа о љековитости вода (ту и врличко врело), Венец. 1749, Крка 2592; књига била 1813. г. Спиридона Алексијевића.
- Историја Далмације, Задар 1863, Крка 2615,
- Историја о шизматизмама славенским, Сињ 1896, Крупа 478,
- Критичке студије о приликама у Далмацији, Сплит 1861, Крка 2621, Драг. 176.
- Видовић Ана, Стихови, Задар 1846, Крка 2659,
- Видовић, Први сабор далматински, Задар 1861, Крупа 350.

Из литературе

О СИМЕОНУ КОНЧАРЕВИЋУ

О овом знаменитом сину СД донио је Магазин још 1848. г. књ. 12 приказ. — Магазин СД (Владана Деснице) 1934. г. донио је чланак дра Николе Суботића „Владика Симеон Кончаревић и његов Летопис“. Из овога важно је што каже Суботић о том сада, надајмо се, само приметном, не дај Боже, изгубљеном летопису. Суботић наводи да је Милаш сматрао да се СК служио Луцићем и Орбинијем, а можда и неким старим славенским историјским списом. Служио се усменим традицијама и личним знањем. — На ово Суботић мисли да се СК могао користити и Фарлатијем и ди Фресном, те Дубровчанима Јаковом Лукарчевићем, Николом Рањином и Јунијем Растићем. Негдје се слаже и с фра Виналићем с Висовца. А можда је из фрушкогорских манастира до СК допро и какав препис кронике Борба Бранковића. Најважнији је међутим Српски цароставник. Милаш је препис летописа СК сачинио према оригиналу који је 1897. г. добио на увид посредством руског посланика у Бечу. Милашева преписа нигдје нема. — Да није у оном што је по његовој смрти однијела аустријска полиција?

Суботићев чланак пренио је наш Весник у бр. 197, 8, 9 г. 1957.

У наше дане укавана је велика почаст Кончаревићу, од народа и свештенства изабраном владици, и то поводом 200-год. смрти. Одржана је прослава у Бенковцу (Весник 512/70) и планирано зидање спомен-цркве на Каринском мору. А посебно је издана и Споменица овог садржаја: — Еп. далм. Стефан, Успомене на „Косовског владикџ“, — др Душан Кашић, Стање срп. народа и његове цркве у Д. у 18. в., — Душан Ст. Лакић, о Симеону Кончаревићу, — Марко Јачов, Лазар Вуиновић, најбољи сарадник СК, — Аника Сковран, о иконостасу у Биљанима, — др. Дим. Стефановић о далмат. варијанти Молебна Богородици.

Међу сликама у књизи је и снимак дома Кончаревића у Карину. Ту сам после овог рата видео неколико сачуваних црквених књига, али не из времена СК, јер било је још свештеника од те лозе.

У књизи је уз прилоге наведена и литература, посебно она о СК.

Гиљешка о унији

О покушају уније за вријеме еп. В. Краљевића и касније нешто је наведено у Литератури.

О Краљевићевој унији најважнији је извор Автобиографија протосинђела Кирила Цвјетковића и његово страдање за православље, у издању САН, Бгд, а приредио Димитрије Руварац, 1898. — На Цвјетковића односи се и чланак (Весник 340/1963) Васе Ивошевића, Гдје је сахрањен протосинђел Кирило Цвјетковић (у ман. Бездину, гдје је био после робије заточен). Ту је дато и родословље КЦ. — У вези је и чланак Марка Николића (Весник 1. септ. 1958).

Значајан је прилог о унији чланак Стевана Роце (Весник 324/1962): Судбина једног насилног покрета у Загорској Далмацији, — гдје је говор о унијатима у Врлици, Баљцима и Кричкама. Цркве у Б. и Кр. посветио је крижевачки бискуп, жумберчанин Смичиклас. У Врлици је посљедњи унијат умро 1952, па је опћина откупила цркву за просвјетне сврхе. — Роца нас у том чланку потсећа на Матавуљеву причу Пилипенда, на мотив уније. Јунак те приче Пилипенда каже: — Хвала ти, Бого мој, када даде да смо ми најсиромашнији најтврђи у вјери, — те волимо душу него трбух! ...

О далматинским манастирима

Бошко Стрика, по струци поштански чиновник, дао је аматерски, али вриједно, књигу о фрушкогорским манастирима, а затим и књигу о Далматинским манастирима, Згб 1930, в. 80, 286, са сликама и мапама.

У овој књизи до 94. стр. приказује Далматинско-истријску епархију. Затим даје ман. Крку (95—116), Крупцу (117—130) и Драговић (131—142). Затим прелази на Бокоторску епархију и тамошње манастире.

У Стрикиним приказима и подацима има обилне и занимљиве грађе, те нико неће моћи мимо њега обрађивати ово подручје.

Посебни подаци о манастирима СД налазе се у врло обимној књизи дра Вл. Петковића о српским црквама и манастирима, изд. САН, Бгд 1950.

Текст о Драговићу с. 106 садржи збијене податке; слично и текстови о Крки с. 155—6 и Крупци с. 156—7. На манастире односе се и биљешке 1403—13, 2049—71 и 1072—83, гдје се види да се и академски научник позива на Стрику!

Крка је посебно обрађена још 1891. г. у талијанској књижици дра Бакома Будића, Манастир св. Арханђела, Задар, с. 36. — у издању: Неке странице домаће повијести.

Описујући манастир као врло богат, срећан и уредан, Будића спомиње неке портрете, драгоцености, посебно епитрахил св. Саве, рукописе, манастирска имања Кожловац, Ваћане и Чемер. Осврће се укратко на прошлост под млетачком републиком. Затим спомиње Кнежевиће — Викентија и Стефана, и његове фундације. Описује гробницу, а уједно и гробове Атанасија Чурлића, Макарија Вукадиновића... Посебно пише о архимандриту Јеротеју Ковачевићу, срцем и бићем својим правом украсу источне цркве. Спомиње и његов крст и неприлике које је имао због, наводно, илегалне набавке, 1869. г.

Даље у књижици својој Ђудина описује Кистање, стари Бурнум, римске лукове, раскрсницу римских цеста, Трајан-град, као и однос цара Трајана према хришћанима. С неколико ријечи спомиње и Амвросија Колунџића. Затим описује слапове Крке и од неколико пећина Прчеву пећину. Дакле, даје слику и околине манастира Крке.

У вези с Крком треба споменути да је календар Орао 1892. под насловом „народни добротвори“ донио (ст. 14—20) из пера С. Б. П. некролог еп. Стефану Кнежевићу с његовом лијепом сликом. Ту се даје и ова кратка карактеристика заслуга: — Владика Стефан Кнежевић је преустројио српску православну цркву у Далмацији, положио је српским православним народним школама, сјемеништем и богословском школом у Задру, закладом за васпитање српске младежи и закладом за помагање књижевности — сигуран темељ на коме српски народ наш у Далмацији може не само и даље живјети него развијати се и напредовати.

Г. 1891. изашла је и књижица од 38 страница У спомен архимандриту-митрофору Јеротеју Ковачевићу — у издању братства ман. Крке (писац би се можда могао пронаћи у ком броју листа Саве Бјелановића из те године!?).

Живот арх. ЈК приказан је коришћењем његове биографије (није само Зелић писао Житије, него и други, као, ето, ЈК, па Спиридон Алексијевић, Кирило Цвјетковић...). Опис је пун података о Далмацији, ту и карактеристика владике Јеротеја Мутибарића (с. 14/5) Маг. 147/1864. — Ту је приказ стања ман. Драговића; био „као обран виноград“! Затим су подаци што је све урадио у ман. Крки (с. 20/1). Посебно се истиче колико се он трудио да себе изобрази, да не би било као код пророка Малахије (2, 7) „изгибе народ мој без знања“... — Спомиње се и његово путовање и боравак од мјесец дана у Русији 1867. г. — У вези с манастирским славама треба из ове књижице посебно читати опис славе ман. Крке (с. 28/30). — Уз његов гроб спомиње се с подацима и низ трудбеника за манастир. — Прекрасна приручна књижица за данашњи монашки подмладак!

Уз спомињање ман. Крке треба навести и чланак Стевана Л. Опачића, Древни манастир Крка (Весник 339/1963).

Ман. Крупа је по традицији најстарији у СД.

Весник 250/59 донио је о манастиру чланак Стевана Роце с посебним освртом на несумњиво врло велику заслугу о. Павла Козице што је ова светиња послје рата од уташеног огњишта уздигнута до садашњег процвата. — То сам и сам имао прилике пратити оних најтежих година кад сам по послу долазио у Крупу, а документира то и преписка с о. Павлом о постепеним повољним промјенама у манастиру.

Кад се чита о постанку овог манастира од ранијег старог на рјечици Крупи у Босни, морамо се потсетити на чланак Милана В. Јанковића, Обнавља се манастирска црква у Крупи на Врбасу (са сликом), Весник 504/1970.

Из Крупе данас имамо свједочанство у 1. књ. Библиотеке Православље, Бгд: Манастир Крупа, 1968. О њеној вриједности казује садржај: — Еп. далм. Стефан, Шест и по векова мисије; — др. Душан Кашић, Ман. Крупа (историјски преглед); — Аника Сковран, Уметнички споменици Крупе; Еп. Лаврентије, Герасим Зелић; — Настојатељи ман. Крупе у 18. и 19. веку. Текстови попраћени с много слика, нарочито уметничких споменика.

Ман. Драговић од три ман. СД најхуће је среће. Много пута страдао, у посљедњем рату најтеже, сад већ по трећи пут пресељен и језером одвојен од комуникација, па је сада у неповољном положају.

О њему у прошлости свједоче књиге као што је она Повијест... с пера Петрановића, а теку све досад чланци, као што су ови ниже наведени:

Стеван Роца (Весник 229/1959) Ман. Драговић жариште народне слоге, посебно посвећен Силвестру Богавцу „Апостоу и проповједнику братства, слоге и љубави између нашег народа српског и хрватског имена“.

Чланак истога: Прослава Мале Госпојине у новом ман. Драговићу. Посљедња слава одржана је у доњем манастиру. Неимар Јован Загорац, који је градио и задужбинску цркву на извору Цетине г. 1940, сад саградио нови манастир.

„Вук и игуман ман. Драговића“ наслов је чланка С. Роце (Весник 352/1964). — Ту нам се открива једна по нашу културу тужна страница.

Вук и Јеротеј

У дец. 1848. г. Вук моли игумана Јеротеја Ковачевића да му скупи Србуље, тј. оних старијих црквених књига које су свршетка 15. до почетка 17. в. штампане. „Данас у црквама, — каже Вук, — нијесу оне ни за какву потребу него леже по буџацима и таванима те их једу миши и кисну; оне ће мени и тако бити миле, ако ли нађете коју читаву и добро сачувану, биће ми то још милије. Ако бисте их нашли и једнаких више, опет их узмите; што више скупите, то ћете ми учинити већу радост и љубав. А ја ни једну не иштем за бадава (на поклон), него ћу вам их све платити и особито ћу вам бити благодаран.“

Истина је што Вук каже да су Србуље лежале посвуда. Налазио сам их и на најдоњим полицама по црквама, а с мишјим леглом у раскупшаним листовима. Управо голема немара било је и код свештенства и код црквених старјешинстава према нашим старим Србуљама; то јест истина.

Али као што показује Вуково писмо, било је и других ствари, — развлачења тих књига.

У Народној библиотеци у Бечу гледао сам 1964. г. инвентар старих ћириличких књига, у великој мјери српских; бројеви су ишли до 177.

Ту има и књига из Далмације: — бр. 10 књига Крке, 52 Јеванђеље Драговића, 75 руска штампа из ман. Крке, 60 Молитвослов: Брибир, Островица, Вариводе, 83 Псалтир ман. Крке, 94 Службеник добио Герасим Калинић од еп. далм. Кирила Живковића, 97 Молитвослов из 15. в. Јована Доброте из Братишковаца, 110 Номоканон 1624. г. из Крке.

У свему од 177 књига су 42 из руку Вукових.

Вука ту не треба баш у свему кривити; такав је био још до недавна обичај да се с тим књигама олако поступало, па узимале и јавно и по тајно, оштећивале и продавале.

(О овим књигама важно је руско дјело: А. И. Јацимирски, Опис југославенских и руских рукописа у заграничним библиотекама, 1, Беч-Петроград 1921).

Уз ово се надовезује необично важно питање, како поступати и штацинити с тим културним драгоценостима, да ли их остављати на њиховом матичном мјесту или прикупљати у центрима. — На то је питање врло тешко дати одговор. Ипак не шкоди ако се чује једно мишљење.

Судбина Србуља

Што да се чини са старим Србуљама?

Ко је гледао у Народној библиотеци у Београду прије рата оне сале с полицама препуним старих српских књига, а 1941. г. видио на згаришту онај слој бијелог пепела сагорјелих листова, тај не може бити за

прикупљање униката старих рукописа или примјерака старе српске штампе на једном мјесту. — А ко је имао послје рата прилике да пролази ону пуштош по Лици, Банији и Кордуну, гдје је било и рукописних и штампаних српских књига, па сад ништа од тога, може ли бити за то да свака књига остане на свом мјесту. — А ко је, коначно имао прилике да у Далмацији види оно преобиље културних споменика на сваком мјесту, може ли имати душе да их отме оном народу.

Гледајући с друге стране, сигурно је да свака стара књига у неком већем центру постаје само један више мање вриједан или значајан примјерак, један од многих, дакле више не живи својим индивидуалним животом. А у свом селу у свом крају, она је знаменитост, она је лична карта села, људи, краја. На пр. Мокропољско јеванђеље (пергамена, рукопис 14, в) као „књига Немањића“ необично је важан и драгоцен споменик културе Срба и Буковике и читаве СД, документ и православља и српства. — А ако је до изучавања од стране специјалиста, данас није тешко доћи књизи, а није ни немогуће да књига оде у госте на мјесто гдје је очекују. Мокропољско јеванђеље је на пр. у Бгду конзерваторски стручно обрађено, а у Загребу микрофилмски снимљено у три примјерка копирано, док сада ужива гостопримство ман. Крке; и све то ништа не смета да оно буде о славама приказано народу као споменик културе и његове и његових предака.

А ако је до чувања, ово све речено досад не односи се само на старе Србуље, него на сваки лист ћирилице до 1941. г. који постаје културан споменик већ самим тим што је случајно остао сачуван послје службеног тамањења у Првом рату, а у Другом рату послје и службеног и ратног тамањења.

Јер величина наших времена није само у изградњи новог него и у чувању и обради драгоцјеног старог.

У том се, сигурно, сви слажемо!

О овом нека свједочи једна књига изашла између ратова:

Северна Далмација некад и сад, Бгд 1939, 142, у издању Главне задруге за народно просвјешћивање, плод је покрета у СД за економски и културни препорођај Срба Далматинаца путем задругарства. Покрет је уз потицај епископа дра Иринеја Борђевића био ослоњен на свештенство и остале школоване људе.

Књига је требала да буде „одлучна реч у критичном часу“. Садржи „многе болне констатације“ и „у црној садашњости (предратној) жели да прикаже психологију једне средине, њену историју, социјалне односе, стварање у прошлости, савремени рад у борби за циљеве које мора остварити слободан и просвећен народ“.

Уводни чланак о животним проблемима СД каже „20 година нове ере (тј. старе Југославије) је 20 година јада и чемера“. Стање народног духа је бунило ослобођења, запомагање у биједи и отржењавање у запустелости. У оном буну неко даје изјаву краљу: „Величанство, ми немамо никаквих жеља; наше су жеље испуњене на Кајмакчалану!“. — А онда се јављају молбе и преклињања, тражења и обмане, горко сазнање и очајање. — Биједу признаје и службени извјештај бана Јаблановића. И док неки политичар или министар за свој крај тражи, налази и добива помоћ, дотле домаћи политичари хоће да задовоље свијет фразама о краљу и Отаџбини.

У истој књизи проф. Мирко Лежаић даје историјски приказ СД, попришта непрестаних борба: етнографска слика јадранског приморја, долазак Срба и етнички преображај, турско и млетачко доба, борбеност Срба као пресудни фактор за националну судбину СД, борба за вјеру, цркву и просвјету, просвјетни и привредни напори СД далматинских Срба 1860. до 1914. г.

О српском задружном покрету пише се на бази статистичких података.

Посебни је ту чланак о просвјетним задужбинама у Далмацији: са 4 рукује земаљско намјесништво (државна власт), са 8 рукује епархијска конзисторија, са 6 црквене општине, са три манастири; свега 21 задужбина. Приказ проте П. Зелића.

Кратки чланак обрађује ишчезавање српске интелигенције с приморја.

Што смо радили посљедњих 20 година (о задругарству), пише Лазар Матић, уредник ове књиге.

Стеван Простран дао је чланак: Друштвени састав СД и њен заодес (сељак, грађанин, интелектуалац).

У овом покрету препорођаја излазио је засебно Глас привредно-културне Матице за СД (ћирилицом и латиницом) под редакцијом Лазара Матића; 1937. г. било је 8. година издажења. Број 224—5, Шибеник 1937. био је Светосавски број.

Магазин СД Владана Деснице.

Овај је часопис (Крка 1488) изашао у Сплиту 1934. г. са циљем да буде слободан израз тежња и идеја овога краја и његових људи, израз живота, прилика и потреба, али и да обрађује прошлост. — Уводни сонет дао је Мирко Королија. — Бошко Десница пише о нар. пјесми (О Илији Смиљанићу, Јанку Митровићу, харамбаци Плавши), као и досељавању Срба 1647. г., из ког се времена спомињу и неки свештеници, а посебно смрт Стојана Јанковића; — Др Нико Суботић даје прилог о Симеону Кончаревићу и његову Љетопису. — Љубо Влачић пише о покушајима унијачења. — Мирко Королија даје сонет о ман. Крки. — Владан Десница даје прилог о грађанској Далмацији у умјетности Симе Матавуља, а др Урош Десница о Југославенству као народности. Он се позива на француску дефиницију народности: воља за заједничким животом или воља за јединством.

У 2. години, 1935, пише Бошко Десница о једној непознатој бунџ и о једном незнаном мученику, попу Курици, који је тамновао у Венецији 42 године, а послџе умро у Задру. — Ту су чланци о Шибенику. — Посебно је кратка научна вијест Холањџанина, проф. Ван Вијка о Патерику ман. Крке из 1346. г. — Проф Ван Вијк, говорећи о свом боравку у Крки каже да је у оном миру освјежио и дух и тијело... — Ту је коначно и некролог дру Душану Баљку из пера дра Уроша Деснице.

Оваје још нешто мало о једном сличном издању из ранијих година; то је „Српски магазин“ Дионисија Миковића, књ. 1 1896 .Нови Сад, и књ. 2. 1897. — У књ. 1 важнији је чланак Јована Шарића: Прилози за познавање Далмације (по дјелу Младена Јанковића, Отаџбина 1875, 428 и 522). Шарић је био парох церањски. — У књ. 2 на првом је мјесту некролог Сави Бјелановићу од дра Алекс. Љ. Митровића. Од осталих прилога је чланак Дионисија Миковића „О светом крсном имену код Срба“. — О самом Дионисију Миковићу написао је др Перо Шоћ чланак у Веснику 103/1953.

Посебно важан свједок културе Срба у Далмацији је Љубитељ просвјетленија, Српско-Далматински Алманах, ускоро зван и Магазин, који је покренуо Теодор Петрановић. — Прва и друга књига штампане су 1836. и 1837. г. у Карловцу (Н 973, 1004), а даље се штампа у Задру 3—14. Књиге г. 1838—1849 (Н 1042, 94, 1139, 73, 1206, 53, 1310, 70, 1425, 89, 1535, 1601) и то од 1842. г. у редакцији Борџа Николајевића, па до 1861. г. — 1850. и 1851 (књ. 15. и 16) штампа се у Загребу, а 1852—3 (књ. 17) 1854—9 (књ. 18), 1860 (књ. 19) и 1861 (20) или Н 2034, 2228, 2290, 2378 штампано у Бечу. — С књ. 21/1862. Н 2480 под уредништвом Герасима Пе-

трановића враћа се Магазин у Задар, гађе излази до књ. 31 или до г. 1873. Н 2587, 2692, 2823, 2976 и 3158 (Новаковићева Библиографија иде до 1867).

Посебно из садржаја по књигама истиче се о сјеверној Далмацији:

1836. љетописни подаци о прав. ц. у Далмацији (долазе и у даљњим књигама); о књигама м. Крке; о црквеном дому на Косову; о библиотеци Шибен. ЦО; — 1837. статистика парохија и пароха; о књигама Крке; — 1838. географ. и статист. преглед Далмације; Катихисис Ван Селава у Шибенику; — 1839. књиге Драговића; — 1840. о Никанору Богуновићу, о породици Јанковића, о Власима (Морлацима); — 1841. о породици Смиљанића; — 1843. Љетопис прав. ц. у Далмацији; — 1844. о Арсенију 3. и ман. Крки; о Никодиму Бусовићу; — 1846. о Спиридону Алексијевићу; — 1867. о Симеону Кончаревићу, о мајору Скорићу; о српским школама у Далмацији; 1848. о Босанској крајини; — 1849. о ман. Крупи; — 1850. о прав. ц. у Д. и о унијаћењу; — 1854—9 о 25-год. клирикалне школе; — о црквама у Медвиђој и у Зеленграду; — 1861 запис у трулу ман. Крупе; — 1863. неке књиге м. Крке; Бусовићеве двери код Петрове ц.; — 1864. о Макарију Вукадиновићу; библиотека еп. Стефана Кнежевића; о цркви у Карину; — 1865. о новој ц. у Гор. Билишанима; — 1866. о Трибњу; о Димитрију Перазићу; — 1867. о градњи цркве у Книну; — 1869. о ц. у Обровцу. — Далматински Аламанах доносио је кроз године све више чланака и података и из Горњокарловачког владичанства, посебно од проте Николе Беговића.

У Далмацији има највише сачуваног Магазина у Крки, Крупи, Драговићу, Шибенику и Дубровнику, али нигдје, изгледа, комплетно, док има доста дупликата. Можда би се могао тим дупликатима средити пун комплет барем у м. Крки!?

Матица српска заступљена је у библиотекама сјеверне Далмације, посебно у Крки, прилично. Мање се може говорити о заступљености Срба Далмације у издањима МС. — Частаца 1. из 1827. г. донијела је именик далматинског свештенства, г. 1908. доноси некролог Сими Матавуљу, у књ. 249, а у књ. 255/1909. има приказ о Божидару Петрановићу. — Посебне књиге МС: 10. Ива Ђипика, За крухом, 97. Симе Матавуља, С мора и с планине, и посебно (38) Бока и Бокељи...

Српска књижевна задруга наишла је код Срба у Далмацији на снажан одазив, а и Далмација угледа на издањима СКЗ. Спискови пренумераната (претплатника или чланова) вриједни су и важни као свједоци у културном интересовању неке средине. Код оснивања СКЗ 1892. СД даје 184 пренумеранта. Тако у Бенковцу и Задру Српска читаоница, у Шибенику Српска православна библиотека, у Задру прикупља пренумеранте Марко Цар. Међу пренумерантима има и доста Хрвата. — За употребење треба напоменути да је јужна Далмација тада дала, благодаречи великом броју из Дубровника, 304 пренумеранта, Црна Гора 132, а Горњокарловачко владичанство (Лика, Кордун и Банија) 154. Из Босне нема тада података.

С друге стране удио СД у издањима СКЗ је 38 књига, Дубровника 9 књига, свега 47 или 11%, што је угледа на број.

Вриједи навести те књиге: 1 Доситеј, 4 Бакоња, 8 Доситеј, 34 Зелић, 43 Матавуљ, 44 Зелић, 50 Томазо, 51 Доситеј, 58 Зелић, 75 Матавуљ, 83 Ђипико, 86 Доситеј, 121 Ђипико, 134 Доситеј, 171 Матавуљ, 173 Марко Цар, 186 Буковац, 200 Миличић, 214 Бартуловић, 221 Шимуновић, 239 Королија, 266 Марко Цар, 269 Ујевић, 275 Миличић и Цар (Леопарди), 278 Бартуловић, 264 М. Цар (о Кавуру), 290 Матавуљ, 303 Матавуљ, 370 Доситеј, 386 Каштелан, 406 Десница; — Савременик СКЗ; 13 Алфировић.

На Дубровник се односе СКЗ 15, 88, 198, 272, 305, 343, 388, 304 (ратна књ.) и Саврем. 31—2.

Примјећује се у издањима СКЗ доста хрватских писаца.

Од њих о Србима у СД има код Динка Шимуновића, Са Крке и Цетине. Шимуновић је рођен у Книну, а као учитељ службовао по Цетинској крајини. Од његових 11 приповиједака посебне су Црно Врело, Сирота, Златно зрно, У планинама, Појила. — Од српских писаца Мирко Королија, Буковичанац, о свему више пјева него о родном крају (једино му је пјесма о Стојану Јанковићу). Иначе пјева о 9 манастира, али не и о далматинским! — Посебно је изворно важна књига 290: Биљешке Симе Матавуља (онај почетни дио о школовању и служењу у СД).

Завршно у вези с СКЗ још само ово: Г. 1898. било је у СД 5 повјереника (ширителја) СКЗ: у Беврскама учитељ Спас. Кнежевић, у Задру прота Мих. Драголовић, у Кистањама Ник. К. Малешевић, у Книну Сава Б. Омчикус и у Обровцу Анка Кнежевић.

Нису остале без везе с Далмацијом ни двије посебне српске библиотеке које су излазиле по угледу на њемачку Рекламову малу библиотеку; то су мостарска Мала библиотека и панчевачка Народна библиотека. — У каталогу првих 100 свезака МБ налази се Матавуљ у св. 4, 43 и 45, а Марко Цар у 74. — А Народна библ. издала је Доситеја и Зелића.

Завршно овдје још да се спомене књига 50 СКЗ: Искрице Николе Томазеа с предговором Данила Петрановића. А нашем читаоцу цитирамо из 14. искрице: Сваком народу препоручујем да чува свој дух који живи у народним умотворинама! — А читаоцима нашим посебно се препоручује искрица Томазеова 31, намијењена свештеницима: — Ви свештеници, ви имате царство душа; нема на земљи могућности над вашом; само лазите да који од вас не изађе из неизмјерног духовног краљевства и да не баци у прах круну своју... — Наш Весник бр. 315/1962. има чланак Стевана Роце о Николи Томазеу: Нац., вер. и мор. соц. мисли.

У знаменитој едицији „Знаменити Срби 19. вијека“, уредио проф. Андра Гавриловић, Београд, Српска штампарија, Згб, књ. 1/1901, 2/1903, 3/1904; у свакој књизи по 32 лика, свега 216. За сваког животопис и лијепа слика. (Овог издања било је у великом фолио-формату, и у кварту). — Из Далмације дати су у 1. књ. под рбр. 18 Никола Томазео, 23 Герасим Зелић и 32 кнез Медо Пуцић, — из 2. књ. бр. 44 Божидар Петрановић, 58 Сава Бјелановић, 66 Фрањо Гондола, — из 3. књ. бр. 6 Божо Бошковић, 7 дум Иво Стојановић, 16 Љубомир Вујновић, 21 Стефан Кнежевић, 56 Константин Вучковић, 61 Петар Ковачевић, 62 Илија Деде Јанковић, 65 Матија Бан.

Српски Сион био је лист Карловачке митрополије, али ипак има понешто и из Далмације: 1891. пастирско писмо Милашево, Јована Вучковића оцјену Грбићева Карловачког владичанства, 1892. вијести о задарској богословији, исто 1893, — 1896 о далматинском Шематизму, 1902. о сликару Шпиру Боцарићу.

У издањима Југославенске академије у Загребу има четрдесетак писаца из Далмације или о Далмацији.

Ту је од Срба заступљен Божидар Петрановић с неколико радова (Рад, књ. 6, 16, 30) опћег значаја.

А о Србима је рад, и чланци и биљешке, Ардалића у Зборнику за народни живот и обичаје, кроз низ година.

У издањима Матице хрватске међу писцима из Далмације Матавуљ, Из приморског живота, 1890, Десница, Олупине на сунцу, 1952, Војин Јелић, и Душан Берић, Из књижевне прошлости Далмације, Сплит 1956.

У Матичном попису чланова радника има двадесетак Срба.

Штампа, дневна, освртала се и осврће се понекад и на прилике у српским подручјима Далмације. Као примјер може да послужи Политика. Још пред овај рат доноси она чланке: Равни Котари, 8. авг., Фрањевачки карински самостан, 9, Двори Јанковић Стојана, 12, Завршно писмо (из Книна; са сликом книнске раније цркве) 18. авг. 1937, те чланак о ман. Крки (о течајевима просвјеђивања) од 19. дец. 1938. г. — ово настојањем епископа Иринеја.

А календар наше патријаршије, ЦРКВА за 1937. г. донио је из Далмације чланак Црква Лазарица на далматинском Косову (са сликом) од С. П.; као и чланак о почетку градње православне цркве у Сплиту (са скицом храма). — Исти кал. за 1938. г. преноси приповијетку Симе Матавуља, Пилипенда (о отпору против уније).

З а к љ у ч н о:

Кад су престали радови на регистрању, имао сам и даље прилике више пута да накнадно добијем понеки податак, или неку књигу на обраду (као на пр. оно рукописно Јев. манастира Драговића из цркве Радошћ-Убли). То је показивало да стално постоји могућност да се још нешто знаменито нађе. То је потврђивало и сумње у раније извјештаје с терена. — Да би се уштедјели путни напори и трошак Академији, била су упућивана писма свештеницима да јаве има ли код њих што вриједно регистрања. Редован је одговор био да ће врло радо дочекати госта, али да код њих нема ништа важније! А исто је тако редовно искуство било да је увијек касније, — ако је дошло до посјете у ком селу, — било вриједних, па и знаменитих ствари за регистрање. — Примјери се овдје не наводе! — Ово указује да има и даље могућности за наласке.

О том сам се увјерио и ове године у два три дана боравка у СД. Ове године се види да СД показује, у поређењу с ранијим стањем, нову, благонадежну слику.

Према стању прије двадесетак година има, међутим, промјена у локацији неких вриједности, негдје повољних (на пр. чување Мокропољског Јеванђеља у Крки), али и неповољних. У овом раду сви се споменици културе наводе тамо гдје су били затечени код регистрања, дакле на њиховом изворном, матичном мјесту.

С овим је природно везано питање гдје треба да се чувају споменици културе. О том је било говора у овим прилозима на другом мјесту. Овдје се може само додати и поново нагласити да је најприкладније да се чувају у свом „рођеном“ крају. Тамо је природна и најбоља прилика да они врше своју функцију свједочанства прошлости овог народа. Само, за савјесно чување, — ког није увијек ни посвуда било, (ни овдје се не наводе примјери), — предуслов је да народ сваког краја и села зна какво благо има и што оно за њега значи. — А то је био и један од затака овог рада.

Још, коначно, једна напомена:

На питање што представља културну вриједност, одговор је да то може бити сваки ћирилицом штампани текст до 1941. г. — Ћирилица је код нас и у Првом и Другом рату била службено забрањена, гоњена и искористљивана, а и приватно, из страха, много уништавана. Зато сваки преостали текст може да буде документ културе код Срба ових крајева, особито ако се на ове крајеве односи, као на пр. она књига из 1939. г. „Сјеверна Далмација некад и сад“ ...

Исто је тако културни споменик и свака забиљешка живих свједока прошлости, а тих има још из времена прије Првог рата, јер у доба ових страшних ратова и големих преврата у свијету на свим пољима, успомене и сјећања сваког најобичнијег, — а поготово виђеног, — човјека су историјски извор...

Ти мајдани културног блага, сада најстарији свештеници, а и други Срби села и града у СД, најпозванији су критичари ових прилога, али и најпозванији дужници свом крају да надопуне оно што и овај рад и ови прилози желе да пруже.

Кратки садржај

Настојањем Српске академије наука вршено је 1949—58. г. регистравање споменика културе код Срба у сјеверној Далмацији.

Подручје испитивања простире се од планина Велебита и Динаре, или од босанско-личко-далматинске тромеђе, низ ријеке Зрмању, Крку и Цетину к мору. На том подручју, у Книнској и Цетинској крајини, на далматинском Косову и Петрову пољу, па по Буковици и Котарима има око 90000 Срба (попис 1931).

Испитивања су вршена у више од 80 локалитета, посебно у три дрвна манастира (Крка, Крупа, Драговић).

У првом реду регистроване су старе књиге: Србуље рукописне и штампане, ћирилица босанчица, српска штампа од 1741 г. и даље, руске, односно црквенославенске књиге, затим грчке, талијанске, француске и њемачке књиге, као и латиница хрватска, сво ово као свједочанства културног интересовања далматинских Срба.

Упоредо с књигама рађено је и на регистрирању грађевина (цркава), камених споменика, опреме цркава, драгоцјености, и разних других предмета (као звона, антиминса, кова, дрвених предмета, одежда).

Посебно подручје испитивања биле су иконе, у великој мјери грчко-италске школе, или руске, али и домаће израде.

Из свега се добива богата грађа о личностима, догађајима, везама, о стању СД.

Читав низ лица одлазио је у Русију ради прикупљања књига и других поклона (ту и Симеон Кончаревић, архимандрит Ивковић, Герасим Зелић, па све до Јеротеја Ковачевића који 1867. одлази на славенски конгрес и етнографску изложбу у Москви).

Уз овај преглед наводи се и литература у вези с културом Срба СД, дају се цртежи и снимци, све погодно за упознавање тешке судбине, али и успјеха овог дијела српског народа.

Резюме:

Перечень памятников культуры у сербов северной Далмации.

Иждивением Сербской академии наук в Белграде через десять лет (1949—1958) были зарегистрированы памятники культуры у сербов северной Далмации, т. е. территории которая распространяется от гор Велебита и Динары к Адриатическому морю.

Во-первых зарегистрированы древние сербские рукописные и печатные книги 14—17. веков. Потом церковно-славянские книги, в основном русских изданий. Тех книг имеется в СД около 2500, и они текут с 1581. года по 20. век. Они или покупались или получались в подарок, и так бывали приносимы в СД, между прочими Симеоном Кончаревичем, Герасимом Зеличем, Иеротеем Ковачевичем, который был в Москве по поводу Этнографической выставки 1867. г. и Славянского съезда.

Особое место занимает многочисленная живопись (иконы): греко-итальской школы, русского происхождения и домашних живописцев.

Зарегистрированы тоже церкви, каменные памятники, разные церковные предметы; все что может служить свидетелем о культуре сербов СД, что оказывается годным для ознакомления как с культурными успехами так и с драматической судьбой той части сербского народа.

Ријеч критике

Од Управе Археолошког института САН добио сам на реферат рукопис „Преглед споменика културе код Срба у Северној Далмацији“, чији је аутор проф. Милан Радека.

Након прегледавања рукописа част ми је Институту поднети следеће мишљење:

Проф. Милан Радека израдио је своје опсежно дело након дугог и веома савесног теренског истраживања. Његову пажњу подједнако привлаче иконопис, црквене утвари, богослужбене књиге, камени предмети, црквена архитектура, укратко све што илуструје разноврстан и богати културно-историјски живот северодалматинске прошлости. На тај начин аутор је испитивао преко 80 локалитета и сакупио изванредно драгоцену грађу.

Међутим, овако широко ауторово занимање је довело до извесних диспропорција у обрађивању грађе; проф. Радека далеко је сигурнији кад су у питању црквени предмети, нарочито књиге, него у описима архитектонских споменика. Исто тако, чак када је у питању грађа, потребно је извршити и датовање икона; њихово набрајање, — а тако аутор често поступа, — не даје пуну слику о богатству овог терена, на којем су, о томе нема сумње, најчешће иконе 18. века, било да су у питању радови домаћих позних, тзв. млетачко-критских мајстора, било руских иконописаца, при чем би исто тако требало класификовати иконе, навести о којим се то руским радионицама ради, чије су иконе стизале на ово подручје поклоном и трговином.

Према томе мишљења сам, а то је истовремено и наш предлог Управи Археолошког института САН, да неизоставно откупи грађу проф. Милана Радеке.

Што се тиче штампања, сматрамо да би оно било веома корисно и потребно, уколико би аутор прерадио, допунио и уједначио свој рукопис. То значи, поред осталог, да он мора да приложи и записе и натписе које је прикупио на терену, да их упореди с ранијим читањима уколико она постоје и да их разреши. Исто је тако потребно, а аутор то само делимично чини, да се наведе она литература у којима се могу наћи вести о иконама са подручја Северне Далмације. Потписани је нешто писао о тим иконама, понекад се упуштао у њихово датовање на основу стилских карактеристика, а проф. Радека то не помиње, без обзира да ли се са предложеним датовањем слаже или не.

Разуме се, све те примедбе не умањују напоре проф. Радеке да нам сачува у својој грађи што целовитију слику ове вечно занимљиве и сложене српске етничке периферије, чији су споменици, током историје, често били на ударцу разних освајача.

Без обзира на актуелност питања штампања ове грађе, а ми смо мишљења да би ову грађу требало издати, ми предлагемо Управи Археолошког института САН, да од проф. М. Радеке затражи и један критички изграђен преглед споменика културе Срба у Северној Далмацији, писан синтетички и у форми расправе. Мишљења смо да је тај посао вредан труда и да проф. Радека располаже таквом количином чињеница, које ће његову расправу уврстити у велике драгоцене културно-историске прилоге.

Београд, 2. дец. 1959.

Др. Дејан Медаковић
Универс. доцент

НАПОМЕНА М. Радеке:

Задатак је био, како је наведено у уводу, регистровање, пописивање грађе, а не стручна обрада. Регистровање је требало да покаже, где што има и колико чега има, а не какво је што. Само регистровање је већ посао „не по силам“, а за обраду траже се екипе специјалиста, што је била даљња дужност Археолошког института САН. Из преписке с Институтом САН види се да о откупу није било говора, него је тражено скраћење текста ради штампања, чиме рад престаје да буде попис, него постаје само површан реферат, дакле беспредметан текст. — Специјалисти свих грана стоје увијек на располагање све биљешке, много исцрпније него овај текст у Алманаху. Тек збирка њихових свих радова може да буде онај „велики драгоцени културно-историски прилог“ прошлости Срба у Далмацији, какав жели др Д. Медаковић.

МНР

Моја по Далмацији старина ради 10-годишња странствовања

На овакав наслов наводи ме наш „комични тип сујетног списатеља“ (Скерлић 144) — Јоаким Вујић. У опису својих путештвија (Карловац 1833) Вујић даје и бакорез самога себе како пјешачи: на једној нози чизма, друга увијена неком крпом, а обача се о кочину... Испод те слике тумач: „Моје через Кроацију са шантавом ногом путештвије.“ — Донекле у сличним ситуацијама налазио сам се и сам кад сам шестог деценија овога нашег вијека технике обилазио цркве по селима сјеверне Далмације, путовима још без довољно саобраћаја, — усталом готово као и сад, — а и по врлетним пречацима и стазама кроз камењаре и трњаке.

Од „знаменитих“ догађаја вујићевског стила ту ми се свега једном десило да ме преревна кујица Биза, заплашена витлањем широких нога-вица мојих лацманских панталона, мало зубом грецнула. Пошто је она остала жива и здрава, није било потребе ни да се мени дају инјекције против бјеснила! — А што се тиче „змија и шкорпија“, није ни без тога било. Једну сам велику и лијепу „бронзану“ шкорпију неколико пута сретао у големом ормару олтару ранијега Драговића, ормару-библиотеци. Није ми се дало да у цркви убијам овог „чувара“ старинскога бла-га културе. — Безазлено је дјеловао онај накот мишева, сићушних, у рашчупаним листовима старе рукописне Србуље у ормару цркве у Б. — Сусрети са змијама пробоше срећом сви о више или мање презања и њихова и мога (на врелу Драговића код старог манастира, код купања у ријеци Крки, или у брини изнад Крке у грму крај пута, или код купања под Рошким слатком, па из једне гробнице код Мирања, или на путу пјешке од Ислама к Смоковићу; да и не спомињем читав змијарник код куће Нанића у Жегару, одакле се слало за научне потребе). Ово не спомињем страха ради, нити хвалисаво, него као путну стварност у по-трази за културом нашом.

На другу страну зна се да је Јоаким Вујић волио да казује како је гдје био дочекиван и гошћен. О том има код њега и више него о зна-менитостима. Кад бих ја о том почео набрајати, о гостопримству које сам ужио код сада старих далматинских свештеника, а и код домаћина по селима, па, разумљиво, по манастирима, не бих заостао за Јоакимом. Али ја не бих, као он, имао повода и примјера да се на што потужим. — Јер оно у Книну било је више комично, а за оне прилике природно. Проф. др Радослав М. Грујић и ја 1949. г. поручимо у реставрацији у Книну, по јеловнику, за она времена ријеткост „телеће печење“! Коно-бар се убрзо враћа: „Извините, телећег печења нема...“ — „А на јелов-

нику има!“ — „Било али појео колектив (баш тако рече)! Колектив знате, прво руча, па бира по вољи!... — Сличица из почетака „угоститељства“!

Милан Радека (портре Љ. Бр. Шестић)

Сад дајем кратак преглед тих мојх путовања: возом (в), аутобусом (а), камионом (к), лабом (л) и, понајвише, пјешке (п). — Колима и на самару није било прилике.

Врло сам радо прихватио понуду проф. Грујића да се за неко вријеме примим дужности теренског сарадника Српске академије наука у Београду за подручја Горње крајине (Баније, Кордуна и Лике) и сјеверне Далмације у послу регистравања, које је Грујић предложио, споменика културе код Срба тих подручја. Још прије рата почео сам се био бавити таквим послом у Горњој крајини, мада не још за Академију. — Послије смрти проф. Грујића оставила ми је САН да наставим и завршим тај посао. Сваке године ми је САН по мојим плановима издавала путне налоге уз пристанак надлежних у Загребу, јер се код нас култура по републикама обрађивала, или по републикама запустала!

1949.

Карловац (в) Книн. — Книн-Крка (до Радучића уз брину кањона пјешке са стварима). Иза Радучића ме сүстигао неки камион (к) и прихватио до Кистања. Кистање (п) Крка зна се како се једино може: лагана шетња оно неколико км од мјеста до кањона, — са далеким видицима до Динаре, до Промине и до Велебита, — а онда ваља стрекнути низ врлетни спуст манастирске брине... једнако и назад, — само заморније. А ово сам изводио десетак пута и по жеги, и бури и пљуску, и дању и ноћу.

Послије неколико дана рада у Крки с проф. Грујићем враћамо се у Книн. Од Кистања до Книна нашао се да нас повезе један камион. Стојимо на платформи држећи се за ограду и уживали бисмо у далеким видицима да није камион пун прасади. Може се мислити како су на крају изгледале пругасте хлаче академски одјеводеог дра Грујића!

У Книну посјећујемо проту Мирка Вујатовића, па пред вече одлазимо (п) у Книнско Поље до проте Љубомира Врцеља; биљежимо што је важније. — Даље ћу наставити сам.

Книн (в) Голубић станица (п) црква. Крај цркве Боровићи. Голубић (п) Стрмица. Код проте Миливоја Јелаче храмовна слава. Ту су двије цркве и гробље заједно. „Стрмице нема ниће на свијету“, — каже звонар поносно. — Стрмица (в) Книн.

Затим (п) Книн—Врбник—Бискупиа—Орлић—Марковац—Косово (Звјеринац). У Бискупии стара свештеничка лоза Половица, у рату изумрла, уништена, па књига, веле, било и по Ђубришту! Путот кроз Орлић споменик Доситеју у винограду Симића. У Орлићу. Туда воћарство унапређивао учитељ Иле Јовичић. Испод пута к пољу спомен-црква о тисућгодишњици хрватског краљевства 1925. г. (дјело Мештровића, Кљаквића); помагали код градње и Срби којих је овуда већина. — Уз пут има и стећака. — На путу од Марковца ка Косову, већ заморен, питам колико још има до жељезнице. — „Ако идеш брже — три километра, ако спорије — пет“, упућује чика Стеван; ради јасноће узео просторно-временску неку категорију! — На Косову заветни храм из 1889. г.

Косово (в) Книн, завршно тога дана.

Други дио путовања исте године:

Карловац (в) Книн (а) Драговић. Ово заједно с дром Дејаном Медковићем. — Драговић (а) Книн (в) Церовац на Велебиту. С Церовца преко Велебита 4 сата (п) до ман. Крупе. Ружичасти предвечерњи изглед на запад по просторима Буковице и СД. Успут, док се провлачимо кроз лијеске на планинске ливаде око гроба Смиљанића, пита лички потомак, — ту надокхват, — Дејан, има ли овуда вукова. — „Има и мсебада!“, — као што их стварно и има. — !? — „Али су мирни, док их ко не дирне!“

У Крупи друг Дејан, — путни друг, — на зиду између јужних двери и десне пјевнице запази пукотину и одасјели креч, и трагове — фреска! Послије Суреп то још боље запази, а Аника Сковран и обради у недавној књизи о Крупи!

Из Крупе је требало у Крку. Иде се тако да се прво „препријечи“ (п) до Ервеника (тутор Марко Романић) за што треба три сата, па даље до Биовичина Села (п) још два сата. Ово прекраћујемо разговором о појању уз вокалне примјере, при чем је наше самогласно појање добило ритам корака. — На срећу нашу, кад смо избили према Петровој цркви, на завоју пута нас изненади архимандрит Никодим са својом кочијом; враћа се с богослужења. То нам је уштедило још три сата (п) пута до Кистања и манастира Крке и скратило вријеме.

Послије неколико дана рада у Крки путујем даље сам (а. и к.) у Бенковац, одакле пјехе Мирање, Карин и Смиљчић. Мирање, црквењак Петар Кнез има неколико синчића. „Е, има сам још једнога, али ми пропаде; напио се из букаре вина и изгори“. — Случај који није ријеткост у виновродним Котарима... — У Смиљчићу коначење код проте Тришића. Затим (п) Смиљчић—Кашић—Ислам—Смоковић—Задар. У Кашићу Стојан Дрча тутор, у Исламу обитељ Десница, у Смок. Мирко Рајчевић (вели да је један ранији свештеник одио 4—5 икона!?).

Задар, посао, па (а) Ријека (в) Карловац.

1950.

Најприје с прољећа посебно путовање у СД с проф. Федором Моачанином из Загреба за Музеј Срба ради избора књига за изложбу српске књиге. Основне тачке задржавања: Шибеник, Скрадин, Крка, Задар, — (вапа).

Редовно путовање у љето: Карловац (в) Церовац (п) Крупа (п) Жегар (а) Обровац (к) Карин. Коначење у дому Лакића. Посјета дому Кончаревића. — Карин (п) Биљане (п) Смиљчић. Од Смиљчића ми прота Тришић набе прилику за Задар; камион са цаковима брашна; удобна возња јер нема трешње кад је добро натоварено! Успут расподела цакова и чашћавања бевандом, из лонца! Задар—Трибањ под Велебитом (камион, барка): тутори Мирко Пољак, Владимир Дабац. — Задар (а) Шибеник (а) Сплит.

Сплит (в. и п) Сущи: Марко Стојанац, Јустин Русић, Биро Шербић. Сущи (в) Сиб (к) Драговић. Драговић (а) Книн (в) Дрниш (п) Кањани—Биочић—Тепљух. Кањани: Тешо Шолић, Тепљух: Ћосић. — Тепљух (в) Дрниш: Јово Сүнајко, Јово Грубач. — Дрниш (п) Висовац—Рошки слат. Коначење на голом гостионичком столу с торбом под главом. Крка (п). Из Крке (а) Шибеник (а) Ријека (в) Карловац.

1951—1953. путовања по Горњој крајини.

1954.

Карловац (в) Отрић (п) Зрмања.

Зрмања (п) Прибудић—Плавно (— Глишо Перић и Лазо „Божји“ Бурсаћ).

Плавно село (п) Плавно. — (У Бендеру Швабица у посјети код куће избјеглог четника), жељ. станица (в) Стара Стража (п) Жагровић (п) Книн.

Книн (в) Паћене (Јовиша Илић), (п) Оџестово (на дан храмовне славе Св. Небеља, Кнежевић Јандрија). Оџестово (п) Мокро Поље (тутор Буро Бабић), даље (п) Радучић (Мирић) и (а) Кистање (п) Крка.

Једног слободног дана из Крке (п) пречацима у Братишковце 4 сата. Рад у Братишковцима у цркви и дому проте Доброте од 9 до 17 сати.

Повратак 4 сата пречацима (п) у Крку. — Кад сам, већ и мрак, промицао у хитњи кроз лијеске покрај торова, жене музике уплашиле се, испролијевале мајеко и донесоше у Кистање глас да се сабласт дигла из јаме! Силазила и милиција у манастир да провјери.

Повратак у Карловац из Крке преко Книна (а. и в).

1955.

Карловац (в) Отон (Јандрија Мишљен, Јека Судар).

Отон (п) Пабене (в) Книн.

Книн (а. и п) Полача (Миле Маглов), па (п) Книн.

Книн (в) Сплит (в) Сињ (к) Бителић (а) Драговић.

У Сињу наиђох на бившег Ђака из Карловца, инжењера на брани перућкој, који ме повезао до бране, а даље (п) до манастира.

Драговић (п) Отишић (Дакиша Загорац), па (п) Врлика (Мишур Звоне, конак код Стане Илије Петровића).

Врлика (п) Штиково (Николетина Граовац, конак у дому Богдановића. — Штиково (п) пречацима у Баљке (Јовица Бешевих) — Марија Терезија „унетила“ народ, — Кричке (Јово Кричка) — Дрниш (в) Книн. — Книн (а) Кистање (п) Крка.

Крка — Петрова црква (Лука Скорић) и назад, кочијцом с архимандритом.

Крка (п) Кистање (а) Бјелина (Милош Новаковић), па (п) Бргуд (Стево Узелац, Васо Граовац) — Добропољци (Мишо Шапоња, Симо Кужат) — Беврске (коначење у дому проте Јакова Мандића).

Беврске (п) Островица (тутор Кусало) — Брибирске Мостине (к) Бенковац. Прилику за камион нашао ми прото Божидар Магуд с Брибира.

У Бенковцу пред хотелом опомену ме изненада прото Миливој Јелача да ми је његова адреса с кућним бројем сигурно добро позната, те нема шта да тражим у хотелу! Те се тако наиђох код гђе протинице Бине!

Бенковац (п) Кула Атлагић (Раде Војводић) и назад.

Бенковац (а) Мирање, па (п) Јагодња, Церање, Коларине, Бенковац (Алекса Дukiћ, Павао Чепрња, Никола Тања, Буро Икач). — Ово је било у септембру, па успут у виноградима и разговора и грожба! — Послије уживања у слатком грожђу звјерска жеља за комадом меса!

Бенковац (а) Задар. — Из Задра због једне крупске босанчице с листом старе глаголице (л) у Преко и даље (п) Лукоран, и једнако назад.

Задар (л) Ријека (в) Карловац.

1956.

Карловац (в) Ријека (л) Задар (а) Бенковац.

Бенковац (п) Медвиће (Зелић вели „Међеба“) преко Брушке. Изјутра и доподне јака бура бије у прси да се једва дише.

Медвиће (Никола Миланко) — (п) Зеленград (тутор Тривун Гагић); од буре мало заклоњеније. У Зеленграду предах и посебно добра чаша црнога далматинског вина из Буковића код Бенковца.

Зеленград (п) Обровац 12 км. Да би се овај дио пјешачења напорног дана мало прекратило, успут кроз пусти камењар појање укорак „Господи возвах...“ у свих осам гласова.

Одмор и конак у Обровцу (тутор Илија Јокић).

Обровац (п) пречацем у Билишане Доње (Нина Мутикаша, Лука Курица; кључ од цркве иначе редовно у прозору), па (п) у Билишане Горње (Стеван Олујић) и даље (а) до Жегара и (п) ман. Крупце. У Крупци се нашли рибичи с прженом пастрвом!

Крупа (п) Ервеник — Петрова црква (Лука Скорић); ту био уговорен састанак с архимандритом Никодимом, па зато даље његовом кочијом до Кистања и спуст у Крку.

Крка—Рошки слап, кајићем низ ријеку. Рошки слап (п) Калик (Богдан Зељак). Диван поглед на ушће Чиколе у Крку. Превоз кајићем преко Чиколе. Сунце и слатко бијело грожђе уз кањон Чиколе наводе на дријемање, па се споро напредује. Коњеврате (п) Тромилџа (а) Шибеник (л) Ријека (в) Карловац.

1958.

Карловац (в) Книн (п) Книнско Поље (п) Врбник (п) Книн (а) Драговић (а) Книн (а) Жегар (п) Крупа (п) Жегар (а) Обровац—Задар (л) Шибеник (а) Кистање (п) Крка.

Ово обилажење три манастира било с дром Душаном Кашићем.

Крка—Ивошевици и назад кочијом с архимандритом. Послије посвете породичне гробнице дра Вујасиновића јагње с ражња на тратини у хладовини црквене порте!

Крка (п) Кистање (а) Книн (в) Карловац.

У јесен исте године Карловац (в) Београд (в) Сплит (л) Шибеник (л) Скрадин (а) Кистање (п) Крка (п) Кистање (а) Задар (л) Ријека (в) Карловац.

Тих је година, све до 1959, рађено и у Горњој крајини и у архивима Загреб и Љубљана.

Поред ових путовања за САН био сам још неколико пута у прилици да путујем у СД, посебно у Крпу и Крку, по послу свештеничког удружења, на пр. 1961 (Крка); тада обишао и Чисту Малу. — Сваку сам прилику користио да останем који дан више и да радим на грађи за САН, јер у Далмацију се не може доћи а да се сваки пут не наиђе на нешто ново, дотада непримјењено и незабијежено. О том сам се увјерио и ове године кад сам тамо кратко боравио у априлу. И то је доказ да регистровања која сам вршио не могу бити потпуно исцрпна и да остаје млађима, у првом реду свештенству, а онда и културним радницима уопће, да даље плодно раде.

На умјесно питање како то да сам више пута истим путем пролазио и иста мјеста обилазио, једно је објашњење што сам својим редовним школским послом био везан, те сам могао само о школском распусту путовати, дакле нисам могао „засјести“ и све редом обављати. Други је узрок што је било понегдје обилато послова, нарочито по манастирима. Манастирима сам, — да бар некако узвратим за гостољубље, — израдио инвентаре књига. Требало је све књиге пописати да би се онда могао код куће инвентар израдити и послати. — Посебни је узрок и што су локалитети тако распоређени да их није било могуће једним кружним обилажењем обухватити; нарочито они забачени: Бителић, Отишић, Сушци, Чиста Мала, Трибањ, Плавно и сл. — Дакле, разни су узроци дјеловали да путовања изгледају као привидно раскидани излети. — Предност овога била је у том што се могао доста већ забијеженога контролисати и исправљати, или ново бијежити.

Саобраћајне прилике у СД према некадашњима много су се поправиле, па више нема потребе за странствовањима каква сам некад вршио, али тешкоћа има још увијек. Ове године, на пр. — аутобус из Шибеника до Скрадина све клизи, али зато даље до Кистања, — гдје се сматра да нема привлачности за девизне туристе, углавном Нијемце, — бубрези да отпану по запуштеној цести. Веле, асфалтираће се, па је штета улагати у оправке. Такве су махом цесте на подручју Скрадин — Бенковац — Обровац — Книн — Кистање — Скрадин; све „црне“ (в. Политика, Пу-

тови Југославије); а то је Буковица и дио Котара! Једини је спас Буковице пруга Книн — Задар; нарочито лијеп онај спуст кроз кањон Крке од Радучића до Книна. — На ову запуштеност сјети се човјек оне књиге из 1939. г. „Сјеверна Далмација некад и сад“.

Како је СД гледала на ово регистровање? — Одговорни фактори као да нису ни знали о чему се ради. — Српски водећи слој као да се тек сад кроз друштво Просвјету спрема да приступи послу изучавања и његовања културног блага код Срба у СД. — Црквена лица, којима је ствар најближа, као да су сумњала да се овдје ради о неком регистровању од стране власти са циљем касније национализације, конфискације. — А народ, на пр. татори, тешко су се одлучивали да отворе цркву непознатом лицу. Зато сам увијек тражио да неко буде са мном док радим свој посао. При том сам упозоравао татора или црквењака што је вриједније и на што треба посебно пазити. Односио нисам никад ништа, ни на реверс. (Из манастира сам узимао неку књигу на реверс ради сликања.) — А кад је црквена власт, на моје упозорење, сада већ чувено Мокропољско јеванђеље узела да га даде у Београду конзервирати и оправити, а у Загребу сликати, — што је и извршено, — татор Буро Бабић из Мокрог Поља изјавио је да то није она иста књига (која је код њих била при дну ормара)! Посебно су Мокропољци били незадовољни тиме што се ова књига Немањића чува у Крки!

За онога ко врши овакав посао постоје посебна уживања у оном контрасту између чисте, још нетакнуте природе у којој ужива пјешачећи, и културних блага, често врло усавршених и драгоцјених (књиге, иконе, разни предмети) на која се наилази... То је посебно и тјелесно освјежење и душевно узвишење!

„Послије боја копљем у трње!“ — каже народна мудрост. — И она грађа коју сам прикупио кроз трњаке и запуштеност доспјела је у неку руку као копље у трње. Из трњака се, заборав, појавила, и у трњаку, забраву, као да је остала. У САН, за коју је грађа прикупљана постоје опширнији извјештаји о путовањима и, чини ми се, двије обраде: опширнија и, на тражење САН, краћа, — али све то необјављено. — Тек је мали дио објављен, као што је наведено на свом мјесту. Тако онда ни позвани специјалисти разних струка и не знају гдје би се што могло наћи. Зато и обрада, може се рећи, једва да је почецима.

Прилози о тој грађи у овом Алманаху први су излазак у јавност, прво цјеловито, мада још далеко од потпуности, кретање у свијет....

Свештеничко удружење у Далмацији

Не може се говорити о раду Удружења српско-православног свештенства Епархије далматинске одвојено од рада свештеничког удружења у СР Хрватској. — Истина, свештеничко удружење је постојало — макар на папиру — и прије Другог свјетског рата, али свој значај, функцију и активност је показало у овом послеријатном периоду. — У Далмацији, гдје је свештенство очувало континуитет свештенопастирске дјелатности кроз читави период ратних страха, иако је по ослобођењу остало свега око 25 свештеника оба реда, — ипак се осјетила потреба јачег договарања и заједничке бриге за судбину Српске цркве и вјерника у Далмацији, а у новонасталој друштвеној заједници и прокламованом уставном начелу одвајања цркве од државе. Ова потреба је нарочито била потенцирана ради тога, што је Далматинска епархија од 1941. године остала без свога архијереја.

Први састанак далматинско свештенство је одржало након ослобођења Далмације у манастиру Крци марта 1945. године и овај састанак је од великог значаја за даљи рад свештеника и за нашу цркву у Далмацији, јер је сагледана нова стварност, измјерене наше могућности, учињен договор о свештенопастирском раду и начину опслуживања упражњених тако свештенство заједничким снагама рјешавало црквену и вјерску проблематику у Далматинској епархији.

Када је априла 1947. године делегација српских православних свештеника из СР Хрватске (четрнаест свештеника, од којих шест из Далматинске епархије) посјетила бл. пок. патријарха Гаврила у Београду, одмах по повратку у Загреб родила се идеја о потреби оснивања Удружења српско-православног свештенства у СР Хрватској. Највећа заслуга припада пок. проти Илији Ђуку, који је био и дугогодишњи секретар, а касније председник Удружења до своје трагичне смрти 1962. године. — Он је, углавном, извршио све припреме за оснивачку скупштину, која је одржана у Загребу 5. августа 1947. године. Уз реферат пок. проте Ђука, на овој оснивачкој скупштини је поднио реферат и наш вриједни пок. прото Мирко Вујатовић из Книна на тему: »На новим путевима«. Говорећи о страдању наше цркве у Другом свјетском рату, борби наших народа за слободу, новим друштвеним односима, те потреби заједничког рада кроз Удружење, он је између осталог рекао: »... Можемо ли ми остати по страни у овом пресудном моменту? Не можемо и то нам не да ни наша савјест ни позив ни наш народ. Он тражи да његова црква нађе своје мјесто и да се његово свештенство активнише у новом животу и поретку, својом дјелатношћу на њиви Господњој, или да га нестане. Категорички

је онда императив, да се морамо удружити и плански поставити задатак и циљеве нашег многостраног рада, измиривши претежно супротности у циљу опште хармоније. Наравно, да наше удружење мора имати духовну превагу и бити центар духовног и друштвеног живота нашег, а онда и барометар и путоказ другим Србима православцима. Без шаблоне и стереотипне развучености треба дакле приступити тој организацији.

Најтеже је почети, а ми смо већ ту, на послу, и треба да се сад радујемо.

Пред полазак овамо многи од нас огледао се да га наш божански Учитељ својим духом не погледа презриво, јер Он је дошао да и душу своју да за многе. А ми, гле, у моменту велике пресуде, као да нијесмо »будни стражари Бажјих тајна«, већ као да смо на туђем послу. Не, по сто пута не! Ми смо на њиви Божјој, на терену свештенослужбене дјелатности, пастири и крстоносци. Од 1941. године православље је под крштењем у крви. На жртвеницима крв и главе свештеника, које су падале и онда када нијесу требале падати, само зато што је с извјесног мјеста долазило наређење: »Свак на своме мјесту отстојати!«, иако је божанска економија поштећивала и свете апостоле од сувишне погибије и смрти. То и данас звучи као савез с непријатељем. Удове српских свештеника ни до данас није нитко пребројао. На празном простору православља у западним крајевима, нашла смо се чудом Божјим спашени једва нас трећина, голих и босих, гладних и жедних свештенослужитеља. Народ нас је, у жељи да се сачувамо, гонио да се привремено склонимо, и то је трајало једва који мјесец да се, по повратку, с њим нађемо опет заједно и ободримо малодушне и посрнуле. Свако се од нас на свој начин борио и отимао овце од вукова. Сами смо себи били и Арх. сабор и Синод, Епископат и Црквени суд. Шта је могао вриједити Црквени устав кад цркве горе? Ко је могао пребирати гдје су кнезови цркве? На истој смо се ватри пекли, али неког је и више жар дохваћао, а неко је сасвим изгорио. Мир душама њиховим!« (»Весник«, бр. 2—4, 1948. г.)

И Удружење је основано и кроз цијели свој рад остало досљедно принципима искрене службе Богу, Св. православљу и своме народу. Таква досљедност је и учинила, да су укратко послје оснивања удружења сви скоро свештеници у СР Хрватској приступили у чланство. Кроз Удружење су рјешавани многи проблеми црквено-вјерски, а велика је пажња посвећивана самим члановима у њиховим послужбеним тешким приликама, посебно материјалним, помажући их путем мјесечних новчаних помоћи, снабђевањем потребним стварима преко наше Свештеничке задруге, Фондом самопомоћи и др.

Оснивањем Савеза удружења православног свештенства за Југославију 1949. године, успостављена је јединствена организација, а тиме и контакт међу цјелокупним свештенством наше православне цркве. — Спроводећи реорганизацију према Правилима централног Савеза, формирали су се пододбори, па је и у Книну 27. јуна 1950. године формиран Пододбор за Далматинску епархију, а први предсједник је био лок. прота Мирко Вујатовић а секретар прота Миливој Јелача. — Манастир Крка, као центар православља у Далмацији, окупио је свештенство на прву скупштину пододбора 18. августа 1951. године. Циљ је био: одржати скупштину и увеличати велико црквено славље Манастира на дан Св. Преображења. За ову манастирску славу дошао је и Епископ горњо-карловачки, тада администратор Далматинске епархије Г. Симеон, који је 17. августа, уочи скупштине, примио све учеснике скупштине. Поздрављен у име свештенства од прота Мирка Вујатовића, »Њ. Пр. Епископ Г. Симеон захвалио се пододбору свешт. удружења и изразио симпатије према

удружењу, које је показало кроз свој рад видне успјехе, како на другим пољима своје дјелатности, тако и нарочито на сређењу и унапређењу цркве и црквеног живота уопште». (Весник, бр. 57 и 58).

Реорганизацијом удружења, 3. маја 1955. године основано је Удружење срп. правосл. свештенства Епархије далматинске у Шибенику и први предсједник је био прота Јаков Мандић, а секретар прота Миливој Јелача. Пуних 16 година прота Јаков Мандић је биран за предсједника Удружења и он заслужује пуно признање и захвалност на његовом несебичном и самопријегорном раду у нашој сталешкој организацији. Сви

У ман. Крки 1951. г. — сједе с лијева на десно: прота Урош Доброта, архимандрит Никодим Опачић, Епископ Симеон, прота Стеван Вујасиновић, прота Мирко Вујатовић. Стоје с лијева на десно: прота Никола Драгићевић, Јован Јавор, Антоније Пинчећић, Војислав Шешум, игуман Павле Козлица, прот. синђел Рувим Штрбац, прота Никола Трипић, Марко Плавша, Јово Сунајко, Јаков Мандић, Душан Арамбашић, Ратко Јелић, Миливој Јелача, Илија Гук и јером. Георгије Љсковац.

свештеници Епархије далматинске били су чланови Удружења, а организована су и два врло успјела и корисна семинара. Први је одржан у манастиру Крупџи од 10. до 12. маја 1961. године, а други у Кистањима 27. и 28. априла 1966. године, на коме су учествовали и баци са наставницима из богословије у манастиру Крки. — Далматинско свештенство, уочавајући оскудицу свештеничког кадра, овоме проблему је посветило највећу пажњу и изналазило кандидате по својим парохијама и упућивало у наше богословије. И, данас, Далматинска епархија, не само да своје свештеничке редове попуњава својом дјецом, него је дала одличних и примјерних младих свештеника и другим епархијама, првенствено у СР Хрватској.

Као што је напоменуто, без обзира на самостална епархијска удружења, рад удруженог српског православног свештенства у СР Хрватској је увјек био јединствен, јер се то јединство спроводило кроз републички Савез. На сједницама Савеза доношени су планови и закључци — увјек једногласни и у пуној братској свештеничкој једнодушности. Отвореност, искреност и принципијелност у спровођењу програма удружених правила и доношених закључака, највише је допринијело да се Удружење српског православног свештенства у СР Хрватској афирмише као позитиван фактор, како у нашој цркви и сталежу, тако и у нашој друштвеној заједници, којој је наше Удружење дало достојан прилог у изградњи наше домовине, а посебно на ширењу и учвршћивању братства и јединства наших народа, спровођењем пуне толерантности и изражавањем љубави за сваког грађанина наше домовине, без обзира на вјерску и националну припадност.

Удружење српског православног свештенства Епархије далматинске дало је свијетлих имена узорних и свештеника и својих чланова. Не помињући живе, потребно је споменути неке од умрлих наших чланова као: проту Милана Маџуру, Мирка Вујатовића, Симу Кнежевића, Стеву Вујасиновића, Николу Вукојевића и Николу Тришића, архимандрита Никодима Опачића и протосинђела Рувима Штрбца, проту Марка Плавшу и младог свештеника Душана Карабуву и др.

Млади нараштаји преузимају на себе часну дужност да наставе свијетле традиције далматинских свештеника у служби Богу, својој Светој српској православној цркви, своме народу и домовини.

Предсједник Удружења Далматинске епархије сада је прота Војислав Шешум, парох сплитски, а секретар јереј Петар Олујић, парох врлички.

САДРЖАЈ

	стр.
Предговор	5
Др. Душан Кашић: Срби и православље у сјеверној Далмацији	7
Драгољуб Филиповић: Хајдучки Божић	30
Епископ Стефан Кнежевић	31
Др. Никодим Милаш, епископ Далматинско-истарски	35
Милан Радека: Далматинска епархија од уједињења СПЦ	39
Петар Олујић: Свештенство Епархије далматинске	43
Радослав Доброта: прота Дамјан Доброта	51
Милан Радека: Архимандрит Никодим Опачић	57
Мирко Королија: Манастир Крка	65
Под теретом ратова и година	67
Мирко Королија: Јанковић Стојан	76
Драгољуб Филиповић: Туга за Јанковић Стојаном	76
Радосав Вукомановић: Дубровник	77
Љубомир Врцељ: Клирикална школа у Шибенику и Задру 1834—1864	107
Милан Радека: Грађа о српским школама	123
Неки подаци о богословији ман. Крке	135
Милан Радека: Дјело Душана Берића	137
Јован Цвијић: Два етничка процеса у Далмацији	141
Божидар Ковачевић: Давнине гласи	143
Божидар Ковачевић: Под Велебитом	145
Милан Радека: О називу »Власи«	147
Стеван Роца: Томазео у одбрану православља	151
Милан Радека: Прилози о споменицима културе код Срба у Сјеверној Далмацији	157
Ријеч критике	287
Милан Радека: Моја по Далмацији старина ради 10-годишња странствовања	289
Ратко Јелић: Свештеничко удружење у Далмацији	297

УРЕБИВАЧКИ ОДБОР:

Ратко Јелић
Др Душан Кашић
Јаков Мандић
Петар Олујић
Милан Радека

Одговорни уредник:

Ратко Јелић

Штампа: Штампарско-издавачки завод „Зрински“ — Чаковец